UNIVERSITATEA CREŞTINĂ "DIMITRIE CANTEMIR"
FACULTATEA DE GEOGRAFIA TURISMULUI
SIBIU

Radu SĂGEATĂ

GEOPOLITICĂ

EDITURA UNIVERSITĂȚII "LUCIAN BLAGA"
Sibiu - 2008

UNIVERSITATEA CREŞTINĂ „DIMITRIE CANTEMIR”
FACULTATEA DE GEOGRAFIA TURISMULUI
SIBIU

Conf. univ. dr. RADU SĂGEATĂ

GEOPOLITICĂ

EDITURA UNIVERSITĂŢII „LUCIAN BLAGA”
SIBIU, 2008

ISBN : 978-973-739-602-0

CUPRINS

Prefaţă (Prof. univ. dr. Ion Velcea)…….. 8
Partea I – **GEOPOLITICĂ TEORETICĂ**..... 9
Capitolul I – **Bazele teoretice şi metodologice ale geopoliticii. Geografia, geografia politică, geopolitica, geoistoria şi relaţiile dintre acestea**……..... 9
1. Geografia şi geografia politică……..... 9
2. Geopolitica……... 10
3. Geostrategia……..……... 19
4. Geopolitica şi istoria. Geoistoria……..…… 22
5. Revenirea în actualitate a geopoliticii…….……..... 23
6. Geoeconomia şi geoistoria……..……. 24
Capitolul II – **Evoluţia gândirii geopolitice. Şcoli, teorii şi concepte geopolitice**…… 25
1. Şcoala geopolitică germană……..... 26
1.1. Precursorii şcolii geopoliticii germane. Friederich Ratzel şi Rudolf Kjellén……..... 26
1.1.1. Statul în viziunea geopolitică a lui Ratzel. Teoria statului organic. 27
1.1.2. Rudolf Kjellén – fondatorul conceptelor de bază ale geopoliticii… 33
1.2. Karl Haushofer, fondatorul şcolii geopolitice germane…… 35
1.2.1. Concepţiile geopolitice de bază……..……..... 36
1.2.2. Geopolitica şi politica externă. Puteri continentale versus puteri maritime……..... 39
1.2.3. Teoria spaţiului vital……..…….. 42
1.2.4. Frontiere în mişcare……..……..…… 43
1.2.5. Pan-ideile……..……..... 44
II.1.3. Carl Schmitt şi geopolitica marilor spaţii. „Nomosul terestru”…… 45
2. Şcoala geopolitică anglo-americană……. 48
2.1. Halford J. Mackinder, fondatorul geostrategiei. Teoria zonei pivot…..... 49
2.2. Teoria puterii maritime (Alfred T. Mahan)……..... 52
2.3. Teoria ţărmurilor (Nicolas Spykman)……..... 55
2.4. Destructurarea unei strategii. Politica „anaconda”…..…… 56
2.5. Teoria puterii aeriene (Alexander de Seversky)……... 57
2.6. Teoria frontierei (Frederick Jackson Turner)…… 58
2.7. Teoria spaţiilor globale (Saul B. Cohen)……..……... 60
2.8. Geopolitica Războiului Rece. Geostrategia pentru Eurasia (Zbigniew Brzezinski)…….. 62
2.9. Neatlantismul (Samuel Huntington) şi teoria convergenţei (Francis Fukuyama)……... 64
3. Şcoala geopolitică franceză……..... 65

3.1. Clasicii geopoliticii franceze……..... 65
3.1.1. Elisée Reclus (1830-1905)……..... 65
3.1.2. Paul Vidal de la Blache (1845-1918)……..... 66
3.1.3. Jacques Ancel (1882-1943)……..... 67
3.1.4. Albert Demangeon (1872-1940)……..... 68
3.1.5. Camille Vallaux (1870-1945)……..... 69
3.1.6. André Siegfried (1875-1959)……..... 69
3.1.7. Raoul Castex (1878-1968)…… 70
3.2. Geopolitica franceză contemporană……..... 70
4. Şcoala geopolitică rusă……..... 73
4.1. Evoluţia gândirii geopolitice ruse şi sovietice până în 1989……. 73
4.2. Curentul „neoeurasianismului”. Alexandr Dughin……..... 76
Testamentul lui Petru cel Mare……..... 77
5. Şcoala geopolitică românească……. 79
5.1. Direcţii, tendinţe şi personalităţi marcante ale geopoliticii româneşti interbelice……. 79
5.2. Geopolitica românească contemporană…… 85
Partea a II-a – **GEOPOLITICĂ INTERNĂ (GEOPOLITICA STATULUI)**... 87
Capitolul III – **Apariţia şi evoluţia statelor**……... 88
1. Teorii cu privire la apariţia şi evoluţia statelor……. 88
1.1. Teoriile deterministe……. 88
1.2. Teoriile funcţionaliste……..... 89
2. Modalităţi de constituire şi modificare teritorială a statelor……. 91
2.1. Ocuparea efectivă…….. 91
2.2. Cucerirea şi anexarea……..... 91
2.3. Transferul de suveranitate şi independenţa……..... 92
2.4. Transferul de suveranitate limitat (condiţionat în timp)……..... 93
2.5. Restrângerea suveranităţii asupra propriului teritoriu……... 93
2.6. Acţiunea factorilor antropici……. 93
2.7. Acţiunea factorilor naturali……..... 94
3. Evoluţia hărţii politice a lumii…….. 94
3.1. Morfogeneza statelor……..... 94
3.2. Harta politică a lumii antice…….. 95
3.3. Harta politică a lumii medievale……..... 97
3.4. Colonizarea şi formarea imperiilor coloniale……..... 98
3.5. Decolonizarea şi formarea statelor naţionale……..... 104
3.6. Regrupări regionale şi organizaţii internaţionale…….. 107
Capitolul IV – **Elementele constitutive ale statului**…….. 110
1. Teritoriul şi caracteristicile sale……..... 110
1.1. Componentele teritoriului şi regimul juridic al acestora…….. 110
1.1.1. Spaţiul terestru……..... 110
1.1.2. Spaţiul acvatic……... 111

1.1.3. Spaţiul aerian……..... 112
1.2. Mărimea teritoriului…….. 113
Studiu de caz: Federaţia Rusă……. 115
1.3. Forma teritoriului…….. 118
Geopolitica unui stat fragmentat teritorial: Indonezia…… 121
1.4. Poziţia teritoriului……. 124
Geopolitica unui stat enclavizat: Uzbekistan..... 126
Geopolitica unui stat de interferenţă: Turcia……..... 128
Geopolitica unui stat pivot: Algeria…… 132
2. Populaţia……..... 133
2.1. Mărimea demografică…….. 133
2.2. Etnia şi naţiunea. Raportul etnie-naţiune……. 135
2.3. Naţionalitatea, naţionalismul şi statul naţional……. 137
Axe de fragmentare naţionalistă în Ucraina……... 138
Geopolitica unui stat multinaţional: Pakistan……. 139
2.4. Minorităţile naţionale…….…….…….... 141
3. Capitala……..... 145
Capitala şi organizarea teritoriului naţional în România……... 150
4. Frontiera şi graniţa de stat…….... 152
4.1. Definiţii. Aspecte generale……..…….. 152
4.2. Tipuri de graniţe……..…….. 152
4.3. Funcţiile graniţelor…….. 155
4.4. Trasarea graniţelor…….... 155
4.5. Zone frontaliere şi zone transfrontaliere…….…….... 157
Partea a III-a – **GEOPOLITICĂ REGIONALĂ**…….. 158
Panideile şi structurarea complexelor geopolitice macro-spaţiale……... 158
- Panideile, între sistemul geopolitic al lui K. Haushofer şi harta politică a lumii contemporane…….. 158
- Panidei etnice……. 160
- Panidei religioase……... 162
- Panidei continentale……... 163
Capitolul V – **Spaţii structurate economic: Uniunea Europeană**…… 166
1. Europa, continent cu geometrie variabilă……. 166
2. Ideea de „Europa unită”…… 169
3. Formarea Comunităţii Economice a Cărbunelui şi Oţelului (C.E.C.O.) şi a Comunităţii Economice Europene (C.E.E.)……..... 173
4. Primele extinderi ale Comunităţii Economice Europene. Tratatul de la Maastricht şi formarea Uniunii Europene (U.E.)……..... 174
5. Extinderea spre est a Uniunii Europene……..…… 175
6. Provocările geopolitice ale începutului de secol XXI……..... 179

Capitolul VI – **Spaţii structurate religios: Lumea islamică**…….…….... 183

1. Fundamentele geoistorice şi geoculturale ale Islamului……..... 183
VI.1.1. Islam, islamism, musulman, sharia, djihad..…….... 183
1.2. Tradiţionalism şi modernism în Islam. Instrumentalizarea politică a Islamului. Fundamentalismul islamic…….. 185
Arabia Saudită, între tradiţionalism şi modernism……..... 186
1.3. Sunnism, şiism……..... 188
Iranul, lider al şiismului…….. 189
1.4. Expansiunea teritorială a Islamului şi consecinţele sale geopolitice…… 192
2. Segregări etnico-teritoriale în spaţiul islamic……..……. 196
2.1. Nucleul islamic arab…….…… 196
2.2. Nucleul islamic din Africa subsahariană…….……. 198
2.3. Nucleul islamic turcofon…….…….. 200
Studiu de caz: azerii……. 204
2.4. Nucleul islamic iranian…….…… 205
2.5. Nucleul islamic pakistanez…….…….. 206
2.6. Nucleul islamic indonezian…….……... 207
3. Islamul şi Occidentul……..…….. 207
3.1. Mizele geoeconomice ale pătrunderii capitalului occidental în spaţiul islamic…….. 207
3.1.1. Resursele de petrol şi ambivalenţa acestora: atragerea capitalului occidental şi segregarea economică a spaţiului islamic..... 208
3.1.2. Apa şi mizele sale geopolitice şi geostrategice..... 213
3.1.3. Clivajele spaţiului economic islamic şi tensiunile induse de acestea 215
3.2. Terorismul islamic…….... 217
Capitolul VII – **Spaţii structurate ideologic: spaţiul comunist**…… 221
1. Premisele ideologice şi geopolitice ale expansiunii modelului socialist..... 221
1.1. Socialismul ca doctrină politică. De la socialismul utopic la comunismul stalinist…… 221
1.1.1. Socialismul…….…… 221
1.1.2. Comunismul……... 222
1.2. Contextul politico-geografic al extinderii sistemului comunist…… 224
Prăbuşirea imperiilor multinaţionale şi constituirea statelor naţionale în Europa centrală şi de sud-est)……. 224
2. Configurarea dispozitivului geostrategic comunist……..…… 230
2.1. Nucleul dispozitivului geostrategic comunist: Rusia şi zona tampon interioară (republicile autonome şi unionale periferice, Mongolia)..…….. 230
2.2. Zona tampon exterioară: Europa de Est şi China……..…... 231
2.2.1. Europa de Est……..…… 231
2.2.2. China……..……. 236
2.3. Dispozitivul geostrategic periferic al spaţiului comunist (1950-1989)…. 237
3. Concluzii. Spaţiul comunist – unitate şi diversitate……. 243
Partea a IV-a – **GEOPOLITICĂ GENERALĂ…..**…….. 247

Capitolul VIII – Globalizarea: fenomen, caracteristici, tipuri…….. 247
1. Conceptul de globalizare…….. 247
2. Fenomenul de globalizare……. 250
2.1. Caracteristici……. 250
2.2. Centre şi arii globalizante..... 252
2.3. Vectorii globalizării..... 253
2.4. Componentele globalizării..... 256
3. Globalizarea culturală şi cultura globală…….. 257
Strategii de globalizare: Studiu de caz - McDonald's…… 259
Capitolul IX – Riscuri geopolitice cu impact global…… 261
1. Globalizarea şi conflictele internaţionale……. 261
1.1. Conflictele identitare……. 261
1.2. Conflictele economice…….. 262
1.3. Conflictele geostrategice……... 264
1.4. Conflictele ideologice……... 264
1.5. Internaţionalizarea conflictelor şi „actorii nestatali"…… 273
2. Riscul agroalimentar mondial…….. 274
3. Riscul terorist mondial……. 283
3.1. Riscul terorist şi premisele acestuia……. 283
3.2. Internaţionalizarea fenomenului terorist……... 286
3.3. Areale de maximă vulnerabilitate la fenomenul terorist…….. 287
3.3.1. Principalele nuclee teroriste cu caracter local……... 287
3.3.2. Principalele nuclee teroriste cu caracter internaţional……... 291
3.3.3. Riscul terorist în România……. 294
Bibliografie……... 296

* Articolele ce privesc probleme de geopolitică aplicată sunt scrise cu caractere mai mici marcate în chenare şi au titlurile scrise cursiv.

PREFAŢĂ

Într-o lume din ce în ce mai globalizată şi interdependentă între componentele sale, a gândi geopolitic înseamnă tot mai mult a avea o viziune interdisciplinară, complexă, asupra întregului teritorial, asupra dinamicii relaţiilor ce se configurează la nivelul subsistemelor planetare. Statele, ca unităţi politico-teritoriale de bază, joacă un rol de prim rang în acest mecanism. Iată de ce, geografilor le revine poate, mai mult decât oricăror alţi specialişti, sarcina de a evidenţia aceste conexiuni, dar şi rolul educativ, formativ, pe care acestea îl au. Deoarece, aşa cum sublinia şi Gh. I. Brătianu încă din 1919, într-o expunere făcută la Paris intitulată *Geopolitica, factor educativ şi naţional*, aceasta „trebuie să folosească, după metoda pe care alţii au întrebuinţat-o cu atâta succes, valoarea educativă şi convingătoare a hărţii pentru orientarea spiritului public".

În acest sens, cursul de geopolitică adresat studenţilor de la Facultatea de Geografia Turismului a Universităţii Creştine „Dimitrie Cantemir" se înscrie pe linia reconsiderării demersului geopolitic în învăţământul geografic românesc, acţiune demarată după 1990. Structura sa are la bază cele trei nivele de bază ale organizării spaţiului geografic: microteritorial (corespunzător în planul analizei geopolitice, celui statal); mezoteritorial (regional) şi macroteritorial (global). La acestea se adaugă nivelul teoretic, consacrat analizei evolutive a gândirii geopolitice, a impactului pe care aceasta l-a avut în structurarea ordinii politice statale, regionale şi chiar mondiale.

Componenta aplicată a geopoliticii ocupă un loc distinct în structurarea lucrării, subiectele de geopolitică aplicată, marcate prin chenare, venind să sprijine, să argumenteze, precizările teoretico-metodologice. În sumarul lucrării au fost inserate 14 astfel de subiecte, studii de caz ale unor state, date sau fapte geopolitice, care plasate într-un context epistemiologic adecvat, dau o mai mare consistenţă demersului ştiinţific de ansamblu. Bibliografia, bogată şi variată, deosebit de utilă studenţilor şi celor interesaţi, vine să întregească valoarea lucrării, consacrând-o printre lucrările de referinţă cu caracter geopolitic scrise în România după 1990.

Prof. univ. dr. Ion Velcea

Partea I - GEOPOLITICĂ TEORETICĂ

CAPITOLUL I

BAZELE TEORETICE ŞI METODOLOGICE ALE GEOPOLITICII. GEOGRAFIA, GEOGRAFIA POLITICĂ, GEOPOLITICA, GEOSTRATEGIA, GEOISTORIA ŞI RELAŢIILE DINTRE ACESTEA

Este foarte important pentru înţelegerea corectă a cursului, să se precizeze conţinutul unor noţiuni fundamentale, cum ar fi geografie, geografie politică, geopolitică, geostrategie, geoistorie, evidenţiindu-se relaţiile de interdependenţă dintre acestea.

1. GEOGRAFIA ŞI GEOGRAFIA POLITICĂ

Geografia este, după caracterizarea lui Ferdinand von Richtoffen „ştiinţa despre faţa Pământului şi despre lucrurile şi fenomenele care stau în legătură cauzală cu ea”[1]. Simion Mehedinţi adăuga ideea interacţiunii dintre învelişurile Terrei, definind geografia ca fiind „ştiinţa Pământului considerat în relaţia reciprocă a maselor celor patru învelişuri atât din punct de vedere static (al distribuirii în spaţiu), cât şi din punct de vedere dinamic (al transformării în timp)”[2]. Pe acelaşi curent de abordare metodologică se situa şi Vintilă Mihăilescu care afirma că „geografia studiază complexul planetar sau regional, considerat ca întreg, rezultat din îmbinarea elementelor componente (aer, apă, vieţuitoare), sub impulsul forţelor interioare şi exterioare învelişului geosferic”[3]. La rândul său, Paul Vidal de la Blache, fondatorul geografiei umane, introducea ideea impactului antropic ca factor de modelare a peisajelor, definind geografia ca „ştiinţă a locurilor, ale cărei caracteristici sunt date de diferenţele sociale, asociate cu diversităţile locurilor”[4].

Pornind de la aceste consideraţii, Ferdinand Braudel[5] asocia geografia cu „studiul societăţii cu ajutorul spaţiului”. Numai că progresele ştiinţelor ce au caracterizat începutul secolului XX au făcut ca geografia să fie din ce în ce mai contestată pe motiv că ar fi fost scrisă la un nivel modest, într-o manieră statică şi descriptivă, favorizând acumularea de date imense, fără coerenţă şi sistematizare interioară. Spre deosebire de

[1] *Die Aufgaben und Methoden der heutingen Geographie*, Leipzig, 1883.
[2] *Obiectul şi definiţiunea geografiei*, Bucureşti, 1901.
[3] *Consideraţii asupra geografiei ca ştiinţă*, Bucureşti, 1945.
[4] *La géographie humaine. Ses rapports avec la géographie de la vie*, Paris, 1903.
[5] Istoric francez (1902-1985).

istorie şi istorici, geografii secolului al XIX-lea, mai ales cei din mediul academic şi universitar, s-au menţinut departe de politică, rezumându-se la a culege date despre climă, sol, subsol, relief, vecinătăţi etc. Apărea astfel necesitatea individualizării unei noi ramuri a geografiei, care să se ocupe cu studiul statului, ca produs al mediului geografic sub impactul proceselor politice. In acest context epistemologic a apărut geografia politică, întemeiată de Friedrich Ratzel la sfârşitul secolului al XIX-lea prin lucrarea fundamentală, *Politische Geographie* (1897)[6].

Geografia politică studiază „relaţia dintre procesele politice mediul geografic"[7], precum şi „condiţiile geografice ale constituirii, dezvoltării şi activităţii statelor"[8]. Pe aceleaşi coordonate analitice se situa şi geograful american Richard Hartshorne care definea în 1954 geografia politică ca fiind „...studiul variaţiei fenomenelor politice de la un loc la altul în interrelaţie cu caracteristicile variabile ale Pământului, ca loc de habitat al omului". Prin urmare, geografia politică îşi focalizează demersul metodologic pe relaţia dintre formele de organizare socială şi politică, pe de o parte şi mediul geografic, pe de alta, încercând să cuantifice şi să explice legăturile dintre formele politice şi mediul natural. Conform geografului canadian André Louis Sanguin, scopul geografiei politice este de a determina modul în care diverse organisme politice sunt ajustate la condiţiile naturgeografice şi cum are loc interacţiunea dintre spaţiu şi societăţile umane[9].

2. GEOPOLITICA

Derivată din geografie, geopolitica s-a născut din necesităţi utilitare, extinzându-şi treptat sfera de cunoaştere asupra întregului Pământ. Prin extinderea comerţului internaţional şi deschiderea de noi pieţe comerciale, la începutul epocii moderne geografia a devenit un element esenţial în procesul de cunoaştere a lumii, pentru ca, mai târziu, să devină chiar un argument indispensabil rezolvării conflictelor militare.

În perioada afirmării identităţii naţionale a statelor, geografia a devenit o componentă a identităţii naţionale, un important factor educaţional, fiind inclusă în toate treptele de învăţământ, de la cel elementar, până la cel universitar. Evoluţia geografiei în Franţa, Germania, Marea Britanie şi Rusia, în primele faze de dezvoltare a acestora ca state moderne, este elocventă în acest sens. Infiinţarea primelor societăţi de geografie la Paris (1821), Berlin (1828), Londra (1830), Sankt Petersburg (1845), New York (1852), Bucureşti (1875) au trasat, de fapt, jaloanele viitoarelor principale şcoli geografice.

La sfârşitul secolului al XIX-lea, întrega planetă, cu excepţia zonelor polare, a fost împărţită între marile puteri, astfel că, după *conştiinţa naţională* apare *conştiinţa spaţiului*, ultima generată de rivalitatea dintre aceste puteri, ceea ce a condus la

[6] Termenul de geografie politică are însă rădăcini mult mai vechi, acesta fiind introdus de către învăţatul francez Jacques Turgot în lucrarea *Plan d'un ouvrage de géographie politique* (1751).
[7] Bodocan, V. (1997), *Geografie politică*, Presa Universitară Clujeană, p. 9.
[8] *Dicţionar de Sociologie*, coord. Cătălin Zamfir şi Lazăr Vlăsceanu, Edit. Babel, Bucureşti, 1993, pp. 269-270.
[9] Sanguin, A. L. (1977), *La géographie politique*, Presses Universitaires de France, Paris.

premisele apariţiei geopoliticii. „Conştiinţa geopolitică sau, mai pe larg, spaţiul privit drept câmp de exercitare a puterii, s-a făurit de la început în cercurile puterii”[10].

Că geopolitica îşi are rădăcinile în geografie, o demonstrează şi faptul că piatra de temelie geopoliticii este considerată aceeşi *Politische Geographie* (Geografia Politică) a lui Friedrich Ratzel.

În viziunea lui Ratzel, statul era conceput ca un organism viu ale cărui particularităţi depind pe de o parte de caracteristicile poporului, iar pe de alta de cele ale teritoriului, rolul determinant revenindu-le celor din urmă. Între aceste particularităţi, cele mai importante sunt suprafaţa, poziţia geografică, relieful, vegetaţia şi apele etc. Rezultă de aici deosebirea fundamentală dintre geopolitică şi geografie. Prima urmăreşte să surprindă mişcarea, o anume evoluţie, dinamica statelor şi a raporturilor dintre state, în timp ce geografia descrie mai mult condiţiile naturale ale mediului fizic.

Anton Golopenţia remarca viciul metodologic în demersurile privitoare la stabilirea obiectului specific al geopoliticii, în sensul că încercările de definire „n-au pornit de la faptul preocupării zise geopolitice. Ci, dimpotrivă, de la definiţii şi ştiinţe existente cu care credeau că trebuie să le pună de acord”[11]. De aceea, centrul de greutate a căzut pe „construirea definiţiilor” şi nu pe delimitarea obiectului de studiu specific al acestei discipline.

Geograful român cu cele mai sistematice preocupări de geopolitică din perioada interbelică, *Ion Conea*, cita la rândul său poziţia autorilor germani Hennig şi Korholtz în această privinţă: „Să fie bine stabilit că geopolitica şi geografia politică nu e unul şi acelaşi lucru, deşi aceste discipline au o sumedenie de puncte de contact. Geografia politică se ocupă cu aspectul şi împărţirea politică a statelor într-un moment dat – aşadar cu o permanenţă – pe câtă vreme geopolitica se ocupă cu mişcările din procesul de devenire a statelor, mişcări care duc la transformarea, înlocuirea sau deplasarea stărilor celor în fiinţă la un moment dat – cu acestea şi cu rezultatele lor. Geografia politică dă instantanee, imagini ale unei stări de moment, la fel cu clişeele fotografice; geopolitica, dimpotrivă, ne prezintă ca şi un film, forţe şi puteri în desfăşurare”[12]. Altfel spus, geografia politică este o geografie descriptivă a statelor, pe când geopolitica este o geografie dinamică, a statelor în mişcare. Geopolitica este interesată de cerinţele spaţiale ale statului, în timp de geografia politică se ocupă numai cu condiţiile spaţiale ale acestuia (Maull, citat de Muir, 1976)[13]. Geografia politică *descrie* şi *analizează*, în timp ce geopolitica *anticipează* funcţionarea lumii într-o anumită logică.

---

[10] Ph. Moreau Defarges, *Introduction à la géopolitique*, Points-Seuil, Paris, 1995, p. 29.

[11] Anton Golopenţia (1940), *Insemnare cu privire la definirea preocupării ce poartă numele de geopolitică*, în vol. *Geopolitica*, Edit. Ramuri, Craiova, pp. 98-107.

[12] *Einfurhung in die Geopolitik*, în *Geopolitica. O ştiinţă nouă*, studiu publicat iniţial în *Sociologia Românească*, nr. 9-10, an II, 1937, pp. 3-36, reluat ulterior în volumul *Geopolitica*, Edit Ramuri, Craiova, 1940, p. 72.

[13] Muir, R. (1976), *Political Geography: dead duck or phoenix ?*, Area, 8.

Tabelul 1 - Geografia politică şi geopolitica

GEOGRAFIA POLITICĂ	GEOPOLITICA
Este studiată de către geografi	Este studiată şi aplicată de către politicieni
Constituie o ramură specializată a geografiei	Constituie un obiect de studiu al geografiei politice şi al politologiei, dar şi un instrument folosit în politica externă a unui stat
Este o geografie descriptivă a statelor	Este o geografie dinamică, a statelor în mişcare
Studiază interacţiunea dintre om sau comunitate umană şi mediu	Studiază cu precădere interacţiunea dintre state şi puterea acestora, rezultată din oferta factorilor de mediu
Descrie şi analizează statul ca organism politic	Anticipează funcţionarea lumii într-o anumită logică
Studiază aspectul şi organizarea politică a statelor la un moment dat	Studiază mişcările din procesul de evoluţie a statelor
Se ocupă numai cu condiţiile spaţiale de existenţă ale statului	Este interesată de cerinţele spaţiale ale statului
Operează cu instantanee, cu imagini ale unei stări de moment	Operează cu forţe şi puteri în desfăşurare

Geografia politică studiază interacţiunea dintre om sau comunitate umană şi mediu, în timp ce geopolitica studiază cu precădere interacţiunea dintre state şi puterea acestora, rezultată din oferta factorilor de mediu. Geografia politică este studiată de către geografi, geopolitica este studiată şi aplicată de politicieni. Rezultă că geografia politică constituie o ramură specializată a geografiei, în timp ce geopolitica constituie obiectul de studiu al geografiei politice şi al politologiei, dar şi un instrument folosit în politica externă a unui stat[14].

Într-una dintre cele mai frecvente definiţii, geopolitica este descrisă ca fiind *disciplina care studiază raporturile dintre geografia statelor şi politicile specifice dezvoltate de acestea din urmă* (geo- + -politică). Evidenţierea rolului jucat de factorii geografici, a influenţei unor elemente geografice (climă, relief, resurse naturale, potenţial demografic, potenţial agricol, rute de transport şi comunicaţii) asupra vieţii umane a constituit obiectul de analiză a multor savanţi, îndeosebi din istoria modernă a umanităţii. Introducerea acestora într-un determinism logic conduce la concluzia că *factorii de putere sunt în mare măsură dependenţi de cei geografici*.

Cel care a introdus pentru prima dată termenul de *geopolitică* a fost politologul suedez Rudolf Kjellén (1899), denumind astfel o ştiinţă în formare, al cărui scop era să analizeze statele pornind de la premisa că acestea sunt organisme geografice sau fenomene ale spaţiului geografic. Kjellén se înscria astfel într-o paradigmă, ce fusese deja construită în geografia politică germană de Karl Ritter şi Friedrich Ratzel, care arăta

[14] Bodocan, V. (1995), *Geografie politică şi geopolitică*, Studia Universitatis „Babeş-Bolyai", Geographia, XL, 1-2, Cluj-Napoca, pp. 219-223.

că se creează o legătură vie între comunităţile umane şi mediul locuit de acestea. Pe parcursul timpului, evoluţia geopoliticii a parcurs trei etape distincte de dezvoltare[15]:

1. Etapa premodernă, în care s-au evidenţiat contribuţiile aduse de *Aristotel* şi *Jean Bodin*.

Aristotel (384-322 î.Chr.) a luat în consideraţie mai multe teme care s-au înscris mai târziu în obiectul de studiu al geopoliticii. Filosoful grec a arătat că există o relaţie de strictă interdependenţă între caracterul diferitelor comunităţi umane şi spaţiul locuit de acestea. Din punctul său de vedere, natura, habitatul şi principiul raţional îi puteau face pe oameni buni şi virtuoşi şi puteau situa o anumită societate în apropierea stadiului de stat ideal. El a subliniat importanţa climei pentru obţinerea subzistenţei populaţiei, influenţa caracteristicilor teritoriului pentru comunităţile umane şi pentru stat în ansamblul său; a poziţiei geografice, ca element determinant pentru crearea funcţionalităţii spaţiale şi formarea unui caracter naţional, fiind favorabil ideii de stat izolat geografic, care să favorizeze autarhia ca mijloc de preîntâmpinare a influenţelor externe nefaste.

La rândul său, *Jean Bodin*[16] (1530-1596) a pus accentul, într-o măsură mai mare decât Aristotel, pe influenţa factorilor naturali asupra formării caracterului naţional, a energiei umane şi chiar a intelectului. După Bodin, spaţiul cel mai favorabil locuirii umane şi construirii unui sistem politic bazat pe lege şi justiţie s-ar situa între limitele nordice ale climatului temperat şi cele sudice ale climatului tropical. In acest sens, el a făcut o comparaţie tranşantă între cele două extremităţi: pe când populaţiile locuitoare ale regiunilor nordice şi muntoase erau determinate de climat şi geografie să se manifeste disciplinat şi raţional, cele situate în sudul călduros se remarcau prin dezordine şi lipsa iniţiativei. O remarcă asemănătoare îi aparţine lui *Montesquieu*, care a indicat că popoarele ce locuiau în zonele călduroase erau suscitate la lenevie din cauza climei. Montesquieu a fost un admirator declarat al entităţilor politice şi insulare din Europa de vest, al căror spaţiu redus, în comparaţie cu marile întinderi din Europa estică şi Asia, a contribuit pozitiv la crearea spiritului de libertate şi independenţă politică.

2. Etapa modernă, în care s-a format geopolitica, s-a încadrat cronologic între sfârşitul secolului al XIX-lea şi primele decenii ale veacului următor.

În această perioadă s-au conturat şi cristalizat trei orientări principale de abordare a studiilor geopolitice: cele care urmăreau raporturile dintre istoria umană şi mediul ambiental; cele care au evoluat de la geografia politică la teoriile statal-organiciste şi cele geostrategice.

Deşi între acestea nu pot fi trasate delimitări stricte, este important de remarcat că prima şi a treia dintre aceste direcţii de cercetare s-au dezvoltat în lumea anglo-saxonă, în timp ce a doua a caracterizat cu predilecţie în şcoala germană. Este perioada în care se

[15] Liviu Tărău, *Prelegeri de geopolitică. Constituirea şi evoluţia geopoliticii ca disciplină de sine-stătătoare*, www.idd.euro.ubbcluj.ro

[16] Jurist francez, membru al parlamentului din Paris şi profesor de Drept la Toulouse, considerat drept părintele ştiinţelor politice datorită contribuţiilor sale în dezvoltarea teoriei despre suveranitate (sursa: www.wikipedia.org).

impun concepte şi metodologii de analiză, se definesc scopurile specifice ale geopoliticii, se conturează delimitările dintre geografie politică, geopolitică şi geostrategie.

3. Etapa contemporană a geopoliticii a început în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, însă dezvoltarea acestei discipline a fost marcată de numeroase controverse datorită asocierii geopoliticii, prin renumita şcoală germană, cu politica nazistă. Geopolitica era considerată ca bază ideologică pentru practicile expansioniste ale nazismului german. Prin urmare, studierea acestei discipline a fost abandonată în Europa pentru câteva decenii, cu precădere în perioada Războiului Rece, când a fost substituită cu geografia politică. Uniunea Internaţională de Geografie a interzis chiar dezbaterea sub egida sa a problemelor de geopolitică până în 1964.

Geopolitica a evoluat însă dincolo de Atlantic, în S.U.A., ulterior şi în Marea Britanie şi ţările vest-europene în forma studiilor strategice şi geostrategice. În pofida marginalizării, pentru o perioadă, a termenului de geopolitică, perioada postbelică a consacrat şi validat utilitatea şi importanţa acestor preocupări. Controlul şi folosirea spaţiilor terestre, maritime, aeriene şi chiar a spaţiului cosmic au devenit obiective fundamentale pentru politica statelor, îndeosebi ale marilor puteri. Geopolitica îşi găseşte acum cele mai concrete forme de exprimare şi aplicare la nivelul realităţilor politicii internaţionale prin concepţiile de securitate naţională ale celor două supraputeri, S.U.A. şi U.R.S.S. şi a blocurilor politico-militare formate în jurul lor.

Problemele natură militară au început să îşi piardă din consistenţă începând din deceniul al şaptelea al secolului XX, ca urmare a unei perioade de relativă destindere ce a urmat etapei de maximă tensiune a Războiului Rece. Noul curs al relaţiilor internaţionale a condus şi la reabilitarea termenului de geopolitică, datorită, mai cu seamă, readucerii în actualitate a unor teme de interes global, care fuseseră prezente şi în abordările iniţiale ale disciplinei: diminuarea resurselor naturale, explozia demografică, modificările climatice globale provocate de activitatea umană, crizele umanitare, poluarea transfrontalieră etc.

Sfârşitul Războiului Rece a constituit momentul reabilitării termenului şi a preocupărilor de geopolitică. Într-una dintre cele mai reputate lucrări metodologice din domeniu realizată sub coordonarea lui Yves Lacoste, *Dictionnaire de géopolitique*, Paris, 1993, 1995)[17], geopolitica este definită ca fiind o *concepţie generală care ia în calcul şi analizează acţiunile tuturor actorilor prezenţi pe scena internaţională*. Din această perspectivă, a gândi geopolitic, înseamnă *a fi interesat de planurile concurenţilor imediaţi şi potenţiali, a ţine cont de eterogenitatea spaţială şi culturală, de condiţiile naturale şi capacităţile specifice ale diferiţilor actori, de diversitatea etnică, religioasă şi istorică şi de discrepanţele economice ale lumii în care trăim.*

Pe de altă parte, cu precădere în perioada Războiului Rece, au existat reţineri cu privire la folosirea termenului de geopolitică, deoarece geopolitica germană a servit ca fundament ideologic al fascismului.

[17] Lacoste, Y. (coord.) (1993, 1995), *Dictionnaire de Géopolitique*, Flammarion, Paris.

La întrebarea *Ce este geopolitica ?*, răspunsurile au fost şi rămân extrem de variate, situând-o de la ştiinţă sau disciplină ştiinţifică la teorie sau numai metodă. Iată câteva dintre definiţiile date de-a lungul timpului:

Tabelul 2 - Definiţii ale geopoliticii [18]

Autorul	Definiţia	Lucrarea
Rudolf Kjellén	Ştiinţa care se ocupă de studiul pătrunderii organizării politice în teritoriu şi de studiul mediului politic al poporului.	Der Staat als Lebensform, 1917
Karl Haushofer	Ştiinţa despre formele de viaţă politice în spaţiile de viaţă naturale, ce se străduieşte să înţeleagă dependenţa lor geografică şi condiţionarea lor de-a lungul mişcării istorice.	Bausteine zur Geopolitik, 1928
	Geopolitica nu este o ştiinţă ca atare, ci o metodă de cercetare, o cale spre cunoaştere.	Zeitschrift für Geopolitik, 5, 1936
Ion Conea	Geopolitica este viaţa politică planetară condiţionată şi explicată prin geografie.	Geopolitica – o ştiinţă nouă, 1937
	Geopolitica reprezintă expresia politică a unui ansamblu de elemente geografice care converg în ea [...] cunoşterea stării de lucruri planetare la un moment dat.	
Anton Golopenţia	Geopolitica este informativă, urmăreşte lămurirea faptelor în individualitatea lor [...], a întâmplărilor şi împrejurărilor actuale dintr-o anume ţară [...]. Obiectul ei de studiu îl constituie potenţialul statelor.	Însemnare cu privire la definirea preocupării ce poartă numele de geopolitică, 1940
M. Popa-Vereş	Geopolitica, ca ştiinţă, are drept scop primordial de a fundamenta principiile teleologice[19] ale politicii Statului, în relaţie cu celelalte State.	Schemă privind cercetările geopolitice sub aspectul intereselor naţionale, 1940
H. Weigert	Geopolitica reprezintă aplicarea principiilor geografice în jocul dorinţei de putere.	Generals and Geographers, New York, 1942
Eva Gr. Taylor	Geopolitica este o geografie politică încărcată de emoţie şi, ca urmare, cuprinzând, implicit ori explicit, o chemare la acţiune.	Geography and Air Age, London, 1949
Ladis Kristof	Geopolitica are în centru atenţiei fenomenele politice şi încearcă să le dea o interpretare geografică şi, totodată, studiază aspectele geografice ale acestor fenomene.	The Origin and Evolution of Geopolitics, 1960
Saul B. Cohen	Geopolitica este studiul relaţiei dintre politica internaţională de putere şi caracteristicile corespondente ale geografiei.	Geography and World Politics, New York, 1973

[18] Extrase din lucrările *Introducere în Geopolitică*, autor Silviu Neguţ, Meteor Press, 2005, pp. 5-9 şi *Geopolitica*, autor Dragoş Frăsineanu, Edit. Fundaţiei „România de Mâine", 2005, pp. 11-15.

[19] Teleologia este o teorie, un studiu sau un discurs care are în vedere finalitatea lucrurilor şi a fiinţelor în natură. Scopul este unul din termenii cheie în discuţiile teleologice.

colectiv	Doctrină social-politică neştiinţifică, retrogradă, apărută către sfârşitul sec XIX care în explicarea fenomenelor sociale şi politice, atribuie un rol primordial factorilor geografici şi demografici, interpretaţi în mod denaturat, în spiritul teoriei expansioniste a spaţiului vital şi a rasismului.	Dicţionar Politic, Edit. Politică, Bucureşti, 1975
Colin S. Gray	Geopolitica reprezintă interpretarea politică a unei realităţi geografice globale	The Geopolitics of the Nuclear Era, 1977
colectiv	Teorie care, exagerând o serie de teze ale determinismului geografic şi ale antropogeografiei privitoare la istoria şi filozofia culturii, a pretins că politica unui stat ar fi determinată de situaţia sa geografică.	Dicţionar de Filozofie, Edit. Politică, Bucureşti, 1978
Peter O'Sullivan	Geopolitica este o disciplină universitară care studiază geografia relaţiilor dintre deţinătorii puterii, fie că sunt şefi de state, fie organizaţii transnaţionale.	Geopolitics, New York, 1986
Michel Fourcher	Geopolitica este o metodă globală de analiză a unor situaţii socio-politice concrete privite după modul în care sunt localizate şi după reprezentările obişnuite pe care le descriu.	Fronts et frontières: un tour du monde géopolitique, 1988
Peter J. Taylor	Geopolitica este disciplina ce tratează rivalitatea dintre două mari puteri şi imperialismul ca dominaţie exercitată de Statele puternice asupra Statelor slabe. În spaţiu, geopolitica este asociată relaţiilor Est-Vest şi imperialismului relaţiilor Nord-Sud.	Political Geography. World-economy, nation-state and locality, 1989
Pierre-Marie Gallois	Geopolitica reprezintă studiul relaţiilor care există între conduita unei politici de putere dusă pe plan internaţional şi cadrul geografic în care aceasta se exercită.	Géopolitique: les voies de puissance, 1990
François Joyaux	Geopolitica trebuie să studieze acele raporturi internaţionale care au ca efect şi care influenţează direct echilibrul politic şi strategic al planetei, în primul rând raporturile dintre marile puteri şi supraputeri.	Géopolitique de l'Extreme Orient, 1991
colectiv	Geopolitica este studiul efectului poziţiei unei ţări, a populaţiei sale, asupra politicii.	Logman Dictionary of English Language and Culture, 1991
Yves Lacoste	Geopolitica are ca obiectiv descrierea şi explicarea rivalităţilor de putere privind teritoriile, rivalităţile naţionale [...] Geopolitica este un alt mod de a vedea lumea şi complexitatea conflictelor sale.	Dictionnaire de Géopolitique, 1995, Flammarion, Paris
colectiv	Geopolitica are drept conţinut studiul influenţei factorilor fizici ca geografia, economia, demografia, asupra politicii statului şi în special asupra politicii externe.	Webster's Third New Dictionary, 1993
colectiv	Geopolitica este analiza influenţelor geografice asupra relaţiilor de putere în politica internaţională.	Noua Enciclopedie Britanică, 1993

Christian Daudel	Geopolitica se construieşte deschizându-se, înainte de toate, problematicilor *contemporane* şi de *amploare mondială*: cele având legături cu politica statelor şi cu influenţele reciproce, cu dreptul internaţional, cu relaţiile diplomatice, cu securitatea şi apărarea, cu raporturile de putere în lume. Este vorba, de asemenea, de studiul acţiunii diferitelor organisme internaţionale, urmărindu-se ceea ce s-ar putea numi *regulile jocului*, aplicate la spaţiu, în aspectele lor cantitative şi calitative: jurisdicţia internaţională, modalităţile de trecere şi de circulaţie în lume, reglementări diverse, eventual de opinii, atitudini şi comportări.	Geografie, Geopolitică şi Geostrategie. Termeni în schimbare, în „Geopolitica", I, Edit. Glasul Bucovinei, Iaşi, 1994.
Hervé Coutau-Bégarie	Geopolitica sau geostrategia nu există nici ca substanţă, nici ca esenţă, deoarece aceşti doi termeni nu acoperă o realitate; geopolitica şi geostrategia nu reprezintă decât o modalitate de abordare a acesteia.	Géopolitique-Géostrategie, http:www2.tvt.fr/fmes/Fonds_documentaire
Denis Toret	Geopolitica este ştiinţa umană, realistă, care are ca obiectiv să determine, dincolo de aparenţe, care sunt caracteristicile obiective ale geografiei fizice şi umane care condiţionează deciziile strategice ale actorilor internaţionali din viaţa ideologică, politică şi economică mondială.	Eléments de Géopolitique, www.denistouret.fr/geopolitique
Carlo Jean	Geopolitica este o reflecţie, un sistem de raţionament, o conceptualizare a spaţiului, nu numai fizică, ci şi umană şi, în acelaşi timp, multidimensională, care precede şi care este finalizată prin individualizarea intereselor naţionale şi a marilor alegeri / decizii politice într-o lume care s-a transformat rapid şi care este pe cale de a deveni mai globală şi mai frământată, mai dornică de reguli şi de ordine mai puţin incertă şi conflictuală, în care evoluţia fenomenelor este accelerată dacă viteza de răspuns nu este la fel de ridicată.	Geopolitica, Edit. Lateeza, Roma, 1995
Sergiu Tămaş	Analiza geopolitică oferă temeiuri pentru o interpretare ce poate fundamenta strategii adecvate în raport cu oportunităţile sau ameninţările ce privesc un stat.	Geopolitica: o abordare prospectivă Edit. Noua Alternativă, 1995
colectiv	Geopolitica studiază influenţa factorilor geografici asupra politicii internaţionale.	Dictionnaire encyclopedique de la langue française, 1995
colectiv	Geopolitica este ştiinţa care studiază raportul între geografia statelor şi politica acestora.	Le Petit Larousse, 1995
Martin Ira Glassner	Geopolitica este ştiinţa care studiază statul în contextul fenomenului spaţial global, în încercarea de a înţelege atât bazele puterii statului, cât şi natura interacţiunilor dintre state.	Political Geography, New York, 1996

colectiv	Geopolitica reprezintă studiul politicii pe scară mondială şi în special cum afectează ea relaţiile dintre ţări.	Dicţionar BBC englez-român, Edit. Coressi, 1997
Paul Claval	Geopolitica ia în considerare totalitatea preocupărilor actorilor prezenţi pe scena internaţională, fie că este vorba despre politicieni, diplomaţi, militari, de organizaţii nonguvernamentale sau de opinia publică. Ea este interesată de calculele unora sau altora şi de ceea ce îi împinge să acţioneze. Este sensibilă la ceea ce, în planurile protagoniştilor, reflectă eterogenitatea spaţiului, condiţiile naturale, istoria, religia, diversitatea etnică. Este interesată de obiectivele ce vizează cooperarea sau deschiderea relaţiilor, dar şi de utilizarea forţei sau de jocurile viclene.	Geopolitică şi Geostrategie. Gândirea politică, spaţiul şi teritoriul în secolul al XX-lea, Edit. Corint, Bucureşti, 2001
Charles Jones	Mod de abordare a politicii apărut la sfârşitul secolului al XIX-lea în Germania şi care pune accentul pe constrângerile impuse politicii externe de poziţia geografică şi de mediu.	Oxford. Dicţionar de politică, coord. Lain McLean, Univers Enciclopedic, 2001
Aymeric Chauprade, François Thual	Geopolitica este în primul rând o practică, aceea a realităţii popoarelor şi statelor; ea este însă şi o metodă căreia geografii trebuie să-i confere întreaga rigoare a ştiinţei, fără a cădea în tentaţia de a formula legi generale.	Dictionnaire de Géopolitique, Ellypses, 2003
Oleg Serebrian	Geopolitica este ştiinţa politică ce studiază impactul factorilor spaţiali asupra politicii interne şi externe a statelor şi a politicii internaţionale în general.	Dicţionar de Geopolitică, Polirom, 2006
Yves Lacoste	Termenul de geopolitică desemnează tot ceea ce se referă la rivalităţile dintre puteri sau la influenţa acestora asupra teritoriilor şi a populaţiilor care le locuiesc.	Géopolitique. La longue histoire d'aujourd'hui, Larousse, 2006

Toate aceste aprecieri converg spre o dublă definire a geopoliticii, ca ştiinţă a statului: atât din perspectivă *externă*, a mediului politic internaţional şi regional, a relaţiilor dintre state, într-o lume din ce în ce mai globalizată şi interdependentă, cât şi din perspectivă *internă*, a dinamicii endogene a statului, privit ca rezultant al echilibrului dintre forţele centripete, coezive şi cele centrifuge, secesioniste.

Populaţia, repartiţia sa în teritoriu, structura etnică şi confesională, dinamica economiei, politicile de dezvoltare regională sunt tot atâtea elemente ce condiţionează dinamica internă a unui stat, măsură a afirmării sale pe scena internaţională. Deosebim din această perspectivă o *geopolitică generală*, care se ocupă cu studiul relaţiilor dintre state la nivel planetar şi a marilor probleme gepolitice cu impact global, o *geopolitică regională*, ce abordează marile complexe supra-statale, conexiunile endogene şi exogene ale acestora, dar şi o *geopolitică aplicată*, orientată spre atenuarea disparităţilor interne la nivelul statului, prin intermediul politicilor de dezvoltare regională. Separat, se mai poate vorbi şi despre o *geopolitică teoretică*, orientată spre analiză şi teoretizate, spre studierea evoluţiei în timp a gândirii geopolitice.

3. GEOSTRATEGIA

Are un sens mai restrâns decât geopolitica şi desemnează valoarea deosebită a unui loc, a unei întinderi cu deosebire în plan militar. De aceea, la început a fost preferat conceptul de *geografia războiului*, termenul de *geostrategie* impunându-se abia către sfârşitul anilor 1970, prin contribuţia unor reprezentanţi ai geopoliticii americane: John Pappageorge (*Maintaining the Geostrategie Advantage*, Parametus, 1977), respectiv Colin S. Gray şi Zbigniew Brzezinski (*Game Plan. Geostrategie Framework for the Conduct of the US – Soviet Context*, New York, The Atlantic Monthly Press, 1986)[20].

Un teritoriu, de exemplu, o trecătoare maritimă, un zăcământ de petrol, de aur sau de uraniu, un oraş, sau chiar un loc simbolic prezintă un interes excepţional pentru puterile rivale sau doar pentru una dintre ele, fapt pentru care acestea / aceasta va pune în mişcare resurse importante pentru cucerirea sau controlul acelui loc, sau pentru contracararea unei influenţe adverse.

Geostrategia înseamnă deci *gândirea în termeni spaţiali a acţiunilor militare, a preocupărilor de a identifica poziţii avantajoase din punct de vedere strategic*[21]. La fel ca şi în cazul geopoliticii, nu s-a ajuns la un acord unanim privind încadrarea sa epistemologică, părerile variind de la a o reduce până la contopire cu geografia militară şi până la a o considera un domeniu, disciplină sau chiar ştiinţă care stă la baza acţiunilor militare.

Tabelul 3 - Definiţii ale geostrategiei [22]

Autorul	Definiţia	Lucrarea
Pierre Célérier	Geostrategia, sora mai mică a geopoliticii, formează cu aceasta un dualism omogen care oferă astfel laturii politice şi militare o aceeaşi metodă de aprofundare a problemelor necesar conexate din lumea actuală.	Géopolitique et Géostratégie, P.U.F., Paris, 1955
André Vigarié	Geostrategia reprezintă ansamblul comportamentelor de apărare raportate la cele mai vaste dimensiuni şi la cea mai mare varietate de mijloace de acţiune.	Géostratégie des oceans, Paradigme, Caen, 1990
Fundaţia pentru studii de apărare naţională (citat de A. Sanguin)	Geostrategia este o metodă a acţiunii politice în spaţiu.	Stratégique, vol. 55, nr. 3, pp. 41-46, 1992

[20] Apud. Neguţ, 2005, p. 209.
[21] Strategie = arta de a conduce o armată (din cuvintele greceşti *stratos* = armată şi *agein* = a conduce).
[22] O parte din aceste definiţii au fost preluate din lucrarea *Introducere în Geopolitică*, autor Silviu Neguţ, Meteor Press, Bucureşti, 2005, pp. 206-209.

Yves Lacoste	Termenul de geostrategie subliniază importanţa, în anumite raporturi de forţe, a configuraţiilor geografice, care sunt considerate mize geostrategice.	Dictionnaire de Géopolitique, Flammarion, 1995
Zbigniew Brzezinski	Geostrategia reprezintă administrarea strategică a intereselor geopolitice	Marea tablă de şah, 1997, 2000
Hervé Coutau-Bégarie	Geostrategia reprezintă o încercare teoretică de a sesiza conducerea simultană a operaţiilor din teatre de luptă până atunci separate [...]. Ea nu este decât o raţionalizare a reprezentărilor geopolitice.	Traité de stratégie, Institut de Stratégie Comparée, Sorbonne, 1999
George Erdeli, et al.	Termen ce defineşte un concept geopolitic militar referitor la planificarea spaţială a unor acţiuni menite să asigure apărarea sau securitatea unui stat.	Dicţionar de Geografie umană, Edit. Corint, 1999
Mircea Costea	Geostrategia studiază starea actuală şi evoluţia viitoare a factorilor ce influenţează securitatea naţională şi colectivă, fundamentează şi aplică strategia necesară pentru îndeplinirea obiectivelor stabilite de puterea politică (stat sau grup de state) pentru o anumită zonă geografică.	De la Geopolitică la Geostrategie, Sibiu, 1999
Paul Claval	Geostrategic, se încearcă să se determine modul în care soluţionarea conflictelor este influenţată de următorii trei factori: - localizarea resurselor aflate la dispoziţia actorilor, - mobilizarea lor efectivă în anumite teritorii, - jocurile de disimulare şi de surpriză permise de teritoriu şi distanţă.	Geopolitică şi Geostrategie, Gândirea politică, spaţiul şi teritoriul în secolul al XX-lea, Edit. Corint, 2001
Constantin Hlihor	Geopolitica studiază interesele actorilor într-un spaţiu dat şi elaborează proiectul / scenariul, iar geostrategia indică / arată căile şi mijloacele necesare pentru a le materializa.	Geopolitica şi geostrategia în analiza istoriei imediate..., 2002
Oleg Serebrian	Ramură a ştiinţelor strategice care se ocupă cu studiul impactului factorilor spaţiali, atât de origine naturgeografică (ocean, mare, bariere naturale terestre etc.) cât şi sociogeografică (state, mişcări secesioniste, religii) asupra climatului de securitate.	Dicţionar de Geopolitică, Polirom, 2006

Geostrategia se află aşadar la confluenţa dintre geopolitică şi geografia militară. Totuşi, spre deosebire de geografia militară, în sfera preocupărilor geostrategiei nu se află acţiunile militare propriu-zise şi nici chiar conflictul militar, care este obiectul de studiu al *polemologiei*. Mai dificilă este frontiera dintre geostrategie şi geopolitică, aceasta fiind foarte permeabilă şi chiar greu de identificat. Silviu Neguţ (2005)[23] identifica trei fundamente specifice ce justifică necesitatea unei geostrategii:

- existenţa unei diversităţi teritoriale şi a unei mari varietăţi a statelor, ce crează premisele identificării unor *obiective strategice*. Astfel dacă *geopolitica* spune ceea ce trebuie câştigat şi conservat, *geostrategia* spune dacă acest lucru este posibil, cum şi cu ce, punând accentul pe punctele esenţiale, cu miză majoră, ale configuraţiei teritoriului;
- studiul strategic al spaţiului în raport de schimbările dinamice dintre centrele de putere. Aceste studii se pot realiza în raport de scara spaţială: de la naţional şi zonal (regional), la continental şi planetar (global). În general, în geopolitică şi geostrategie se disting trei niveluri de analiză: local, regional şi mondial. Pentru geostrategie, importanţa unei zone este evaluată în raport de locul său în sistemul strategiei zonale, continentale sau globale;
- conceperea unei strategii unitare care să rezolve unirea strategiilor fiecărui mediu natural (terestru, maritim, aerian şi cosmic). În fiecare dintre aceste medii distanţele, riposta şi modelele de luptă sunt diferite, existând o multitudine de fenomene şi procese care devin centre de interes major pentru o ţară sau alta, pentru un centru de putere, stat sau grup de state.

În prezent, termenul a căpătat şi un înţeles mai larg, fiind folosit în legătură cu puncte, zone, întinderi care nu au neapărat o semnificaţie pentru domeniul militar, ci şi pentru cel comercial, al potenţialului de control al diferitelor regiuni. Într-o lume tot mai globalizată şi interdependentă, finalităţile studiilor geostrategice tind să fie translatate de la gestionarea raporturilor de forţe şi a acţiunilor militare, la asigurarea securităţii naţionale, bază a securităţii colective.

Disciplina	**Paradigma Iniţială**	**Logica intelectuală**	**Problematica funcţională**	**Finalităţile**
Geografia	Localizări şi diferenţieri spaţiale	Culturală şi naţională	Interfaţă oameni / teritoriu	Conservarea şi amenajarea teritoriului
Geopolitica	Sistemul / sistemele socio-politice	Diplomatică, juridică şi socio-economică	Teoria acţiunii politice şi relaţiile dintre state	Pentru poziţia pe eşichierul continental şi mondial
Geostrategia	Conflictele	Mişcările de forţe	Planificarea şi desfăşurarea acţiunii strategice	Securitate şi apărare

Sursa: Daudel, Ch. (1994), *Geografie, geopolitică şi geostrategie, termeni în schimbare*, în volumul Geopolitica, I, p. 307.

[23] *Introducere în geopolitică*, Meteor Press, Bucureşti, pp. 210-214.

Rezultă că geostrategia, geopolitica şi geografia (în primul rând geografia militară) sunt ştiinţe/discipline ştiinţifice distincte, care nu trebuie nici opuse, nici confundate, ci înţelese într-o strânsă corelaţie.

4. GEOPOLITICA ŞI ISTORIA. GEOISTORIA

Alăturarea, chiar în titlul primei reviste geopolitice româneşti a celor două concepte, geopolitică şi geoistorie, evidenţiază legăturile indisolubile statornicite între cele două discipline. Istoria presupune importante conexiuni cu geopolitica şi prilejuieşte o mai bună înţelegere a acesteia din urmă.

După cum se evidenţiază şi în *Cuvântul înainte* al primului număr al revistei *Geopolitica şi Geoistoria* (1941) „Geopolitica nu este altceva decât, în mare măsură, geoistoria prezentului (prin geoistorie trebuind să înţelegem atâta istorie, românească sau oricare alta, câtă se poate prin geografie explica)".

După cum se poate observa, geopolitica prezintă o înrudire de substanţă cu geoistoria. Nu se pot face analize geopolitice realiste şi fundamentate fără a lua în calcul trecutul istoric, ceea ce transmite acesta sub formă de experinţă istorică. Referitor la acest aspect, în prefaţa aceleiaşi reviste se sublinia faptul că „geopolitica purcede, în parte, din geoistorie şi numai la lumina acesteia poate, geopolitica, lămuri îndeajuns prezentul".

Pentru toate statele, experinţa istorică privind relaţia dintre geografie şi viaţa oamenilor de-a lungul timpului, prezintă o importanţă deosebită. Aceasta este evidenţiată mai ales pentru acele state de dimensiuni mai reduse, dar cu o poziţie geostrategică deosebită, aflate la ceea ce iniţiatorii revistei „Geopolitica şi Geoistoria" numesc „vaduri geopolitice ale vremii şi planetei" sau „răspântii geopolitice".

Geoistoria este o disciplină istorică ce studiază evoluţia în timp a hărţii politice şi a realităţilor geopolitice a unei entităţi teritoriale. Apariţia sa se situează în deceniul al III-lea al secolului XX, fondatorul său fiind considerat istoricul şi geograful francez *Lucien Febvre*, prin lucrarea *Pământul şi evoluţia umană: introducere geografică în istorie* (1922).

Istoria propune şi o anumită *percepţie* asupra unui eveniment sau asupra unei interacţiuni geopolitice, percepţie fixată în mentalul colectiv al unei comunităţi şi folosită ca factor educativ în şcoli. Când se vorbeşte de geoistorie nu se poate avea în vedere doar analiza rece şi obiectivă a unei situaţii, ci şi percepţia acelei situaţii care vine din trecut. O asemenea realitate psihologică influenţează atitudinea, judecata, comportamentul, are o existenţă de sine stătătoare în conştiinţa publică, având tendinţa să se opună parcă altor interpretări sau abordări ale aceloraşi evenimente sau situaţii.

Atunci când în dispută se află un teritoriu, în conflict intră idei, percepţii despre problematica aflată în discuţie care tinde să înlocuiască adevărul. Iar decizia luată de un lider ia în calcul şi propria evaluare, dar încorporează şi ideile, percepţiile care există la nivelul social mai larg, despre acea problemă. În preambulul *Dicţionarului de*

geopolitică, apărut sub coordonarea lui *Yves Lacoste*, se remarcă, pe bună dreptate, că „Rolul ideilor - chiar şi false - este capital în geopolitică, întrucât ele sunt cele care explică proiectele şi care, asemenea cauzelor materiale, determină alegerea strategiilor".

5. REVENIREA ÎN ACTUALITATE A GEOPOLITICII

După conul de umbră în care a intrat în primii ani ai perioadei postbelice, ca urmare a identificării sale cu geopolitica germană şi implicit cu fascismul şi imperialismul, o primă încercare de reabilitare a geopoliticii ca ştiinţă îi aparţine analistului american (de origine română !!) *Ladis Kristof*, care a pledat pentru revenirea la termenul de geopolitică, începând cu studiul său din 1960[24]. Acesta considera că „termenul de geopolitică a dobândit o sinistră conotaţie. El implică o distorsiune şi o utilizare greşită a factorilor geografici în interesul politicii naţionale agresive. Aceasta este o nefericire întrucât el este un termen bun şi noi avem nevoie de o noţiune care să acopere studiile de geografie orientate spre politică". Cu toate acestea, până la începutul anilor '80 ai secolului trecut când începe să se facă simţită revenirea geopoliticii, mai cu seamă în Franţa, studiile de geopolitică au fost aproape inexistente.

Revenirea în actualitate a geopoliticii poate fi însă considerată o consecinţă a evenimentelor politice din ultimul deceniu al secolului trecut. Pe fondul unui dezgheţ al relaţiilor Est-Vest, au fost readuse în atenţie, cu precădere prin intermediul mass-mediei, concepte geopolitice precum putere-mare putere-superputere, sfere de influenţă-sfere de interes, zone geopolitice, puncte geostrategice, conflictualitate, panism, ca puncte de sprijin extrem de importante în explicarea a tot ceea ce se întâmplă în lume. La aceasta a contribuit decisiv conjunctura politică internaţională a momentului, caracterizată prin:

- sfârşitul Războiului Rece şi tendinţa de înlocuire a acestuia cu o „pace rece", materializată prin suspiciunea Rusiei în faţa extinderii către est a structurilor europene şi euro-atlantice (refuzul iniţial de a accepta includerea în N.A.T.O. şi U.E. a Statelor Baltice, păstrarea unor enclave de interes geostrategic: Kaliningrad şi Transnistria etc), dar şi prin ascensiunea pe scena geopolitică internaţională a unor noi actori, China fiind exemplul tipic;
- sistemul bipolar, definit prin clivajele Vest-Est sau S.U.A. - U.R.S.S., a devenit pentru o vreme unipolar, S.U.A. preluând statutul de hegemon mondial, dar cu tendinţa evidentă de a deveni multipolară prin dezvoltarea unor centre secundare de putere (Uniunea Europeană, China, Japonia şi „dragonii" din Extremul Orient, Rusia etc.);
- Declinul ideologiilor în general şi al marxismului în special, care nu mai puteau oferi explicaţii credibile ale evenimentelor, în favoarea generalizării sistemului democratic şi al economiei liberale de piaţă;
- Intensificarea şi diversificarea conflictelor şi a stărilor conflictuale la nivel mondial, ca expresie a dualismului globalizare – fragmentare.

[24] Kristof, L. (1960), *The Origin and Evolution of Geopolitics*, în „The Journal of Conflict Resolution", IV.

În acest context, revenirea prefixului „geo” este un fenomen ce a caracterizat deceniul al optulea, dar mai cu seamă al noulea al secolului trecut, acesta regăsindu-se în ascensiunea *geopoliticii*, *geostrategiei* şi *geoistoriei*, dar şi în proliferarea unor neologisme ca *geoeconomie*, *geocultură*, *geomodernitate*, *geopsihologie*, *geomarketing* etc.

6. GEOECONOMIA ŞI GEOCULTURA

Geoeconomia este o ştiinţă de sinteză la aflată contactul dintre geografie, ştiinţele economice şi cele politice, care are ca obiect de cercetare raporturile dintre economie (activitate economică) şi spaţiu (teritoriu) şi care studiază influenţa reciprocă dintre acestea, precum şi strategiile de dezvoltare economico-spaţială a relaţiilor dintre diferite regiuni, zone, organizaţii[25].

Deşi apropiate ca tematică, studiile de geoeconomie se disting de cele din sfera geografiei economice, deoarece în primul caz accentul cade pe impactul mediului politic asupra celui economico-geografic, interferând în acest sens cu geopolitica, în vreme ce studiile de geografie economică minimizează rolul factorului politic, centrul de greutate căzând pe studierea dinamicii spaţiilor economice şi pe analiza hărţii economice.

Geocultura reprezintă totalitatea valorilor materiale şi spirituale dintr-un spaţiu geografic oarecare, recunoscute şi acceptate ca fiind comune, determinate de interese geopolitice comune, într-o anumită perioadă de timp[26].

Termenul a fost introdus în 1991 de către sociologul american *Immanuel Wallerstein*[27], deşi astfel de studii au fost realizate încă din perioada interbelică.

Geocultura studiază relaţia dintre spaţiu, politică şi cultură în toate manifestările acesteia (cultură materială, religie, limbă, artă), fiind o disciplină culturologică de contact cu geografia (în special cu geografia culturală, dar şi cu cea lingvistică sau confesională).

[25] După Vitalie Sochircă, http://facultate.regelive.ro/cursuri

[26] Popa, M. (2005), *Geocultură şi geoeconomie în regiunea Mării Negre. Consideraţii geoculturale privind interesele economice în spaţiul pontic*, în vol. „Securitate şi stabilitate în Bazinul Mării Negre”, Edit. Universităţii de Apărare „Carol I”, Bucureşti, pp. 294-302.

[27] Wallerstein, Imm. (1991), *Geopolitics and Geoculture, Essais on the Changing World System*, Cambridge University Press.

CAPITOLUL II

EVOLUŢIA GÂNDIRII GEOPOLITICE ŞCOLI, TEORII ŞI CONCEPTE GEOPOLITICE

Pentru a explica fenomenele politice, sociale sau economice, teoreticienii geopoliticii au elaborat o întreagă serie de teorii şi modele explicative, care, prin aplicare, au fundamentat o anumită linie directoare în politica internaţională. Acestea au purtat însă o puternică amprentă locală, a şcolii geopolitice care le-a dat naştere, constituind un exponent, o fundamentare a interesului geostrategic al respectivei puteri.

În linii generale, teoriile geopolitice, indiferent de şcolile care le-au dat naştere se înscriu în două curente majore:

Curentul geodeterminist, ce acordă mediului geografic rolul de factor determinant în dezvoltarea societăţii, dezvoltat mai ales de şcoala germană (teoria statului organic, teoria spaţiului vital);

Curentul geostrategic, orientat spre planificarea spaţială a acţiunilor militare, menite să asigure o cât mai bună securitate (apărare) a unui stat. Această orientare a fost dezvoltată cu precădere de şcoala geopolitică anglo-americană (teoria puterii maritime, teoria puterii continentale, teoria ţărmurilor, teoria puterii aeriene, teoria spaţiilor globale).

Principalele teorii şi concepte geopolitice
(surse: Martin Ira Glasner, 1996, p. 333; Dragoş Frăsineanu, 2005, p. 69, cu completări)

a. Curentul geodeterminist

- Friederich Ratzel (1844-1904): elementele esenţiale de analiză ale statului, legi de expansiune ale statului (1897), *teoria statului organic*

- Rudolf Kjellén (1864-1922): introduce termenul de „geopolitică" (1900), sistematizarea analizei statului (1916)

- **Karl Haushofer (1869-1947)**: puteri continentale / puteri maritime, *teoria spaţiului vital*, frontiere în mişcare, *teoria pan-ideilor (pan-regiunilor)* (1897)

b. Curentul geostrategic

- **Halford John MacKinder (1861-1947)**: geostrategia, pivotul geografic al istoriei (1904), *teoria Heartland-ului* (1919), **Alfred T. Mahan (1840-1914)**, teoria puterii maritime (1890)

- **Nicholas John Spykman (1893-1943)**: teoria Rimland-ului (1944)

- **Alexander P. de Seversky**: teoria puterii aeriene (1942)

- **Saul B. Cohen**: teoria spaţiilor globale (1973)

- Zbigniew Brzezinski: imperativele geostrategice ale S.U.A., geostrategia pentru Eurasia

- Samuel Huntington: neatlantismul, ciocnirea civilizaţiilor şi refacerea ordinii mondiale

- Francis Fukuyama: teoria convergenţei

1. ŞCOALA GEOPOLITICĂ GERMANĂ

Importanţa şcolii geopolitice germane derivă din faptul că a fost prima şcoală geopolitică care a dezvoltat un sistem unitar de concepte şi interpretări, impunând teme şi modalităţi de abordare specifice, care au intrat ulterior în patrimoniul de idei şi preocupări ale geopoliticii. Acestea au avut un caracter întemeietor, stând la baza dezvoltărilor ulterioare, fie că s-au încadrat pe acelaşi curent de abordare, fie că au venit ca ripostă, ca reacţie îndreptăţită din partea colegilor din alte ţări, inclusiv din România, contribuind la apariţia şi dezvoltarea altor şcoli geopolitice. Astfel, şcoala geopolitică germană a generat o vie dezbatere pe continent în legătură cu noua disciplină, contribuind implicit la clarificarea obiectului său de studiu.

1.1. Precursorii şcolii geopolitice germane: Friedrich Ratzel şi Rudolf Kjellén

Născut la 30 august 1844, în oraşul german Karlsruhe, Friedrich Ratzel a absolvit Universitatea din Heidelberg în 1868, după care întreprinde o călătorie în Mediterana, ce va marca un moment de cotitură în evoluţia sa ştiinţifică ulterioară, prin îndepărtarea de formaţia sa de zoolog, concomitent cu o apropiere de studiul geografiei. Între anii 1874 şi 1875 a efectuat o călătorie în America de Nord şi Mexic, pentru a studia viaţa locuitorilor de origine germană. Se întoarce „*convins de atracţia şi importanţa cercetării geografice*", căreia i se va consacra până la sfârşitul vieţii. Rezultatele acestor cercetări se vor concretiza prin publicarea lucrării *Antropogeographie* (vol. I, 1882; vol. II, 1891) de o deosebită importanţă pentru fundamentarea geografiei umane.

Deşi este aproape unanim considerat întemeietorul de fapt al geopoliticii, cel care i-a conturat conceptele operaţionale de bază ce se regăsesc şi astăzi în dezbaterile de profil, Ratzel nu a pronunţat niciodată cuvântul geopolitică. El a operat cu termenul de geografie politică, intitulând chiar una dintre lucrările sale de bază, definitorie pentru concepţia sa despre rolul geografiei în istoria politică a diferitelor state, *Politische Geographie* (Geografia politică, 1897).

Referindu-se la importanţa acestei lucrări, dar şi a operei ştiinţifice a lui Friedrich Ratzel în ansamblu, Simion Mehedinţi scria: „*Lucrarea aceasta a fost menită să răstoarne şi să transforme o întreagă rubrică a literaturii geografice. Până la Ratzel, sub numele de geografie politică se înţelegea o înşirare de suprafeţe ale statelor şi provinciilor, de graniţe, populaţii, împărţiri administrative, forme de guvernare şi alte amănunte fără spirit geografic. Era o adevărată moştenire din vremea perucilor, o geografie Almanach - Gotha… Ratzel îşi dă seama că o astfel de moştenire penibilă nu mai poate fi suferită mult timp. Geografia politică are să se ocupe, zicea el, de stat. Iar statul nu este o ficţiune cartografică, ci o realitate biologică. E o parte din faţa pământului şi o parte din omenire, diferenţiată în anumite împrejurări naturale ce trebuie studiate. Statul, ca şi orice organism, se naşte, creşte, decade şi piere în legătură cu anumite împrejurări fizice: rasă, formele plastice ale scoarţei, climă etc. Prin urmare, în spaţiu - între ecuator şi poli - iar în timp - evolutiv, de la statul umilit,*

compus abia din câteva sate, şi până la statele mondiale, cum e cel englezesc, cel rusesc etc. - omul de ştiinţă trebuie să urmărească toate formele acestea sociale, cu gândul de a le reduce la categorii geografice" [28].

Ratzel conştientizează *moştenirea penibilă* a geografiei sfârşitului de secol XIX, încercând să sistematizeze într-o viziune integratoare imensul material descriptiv cules de-a lungul vremii. Acest demers i-a impus însă deschiderea cercetării geografice spre fenomenele sociale şi politice fără de care geografia nu ar avea sens; mai mult, autorul încearcă să intre în profunzimea acestor interdependenţe, căutând să fundamenteze şi să explice **statul**, ca organism politic, dintr-o perspectivă geografică. Astfel, el *depăşeşte graniţele geografiei politice şi face analiză geopolitică, fără a pronunţa însă acest nume.*

1.1.1. Statul în viziunea geopolitică a lui Ratzel. Teoria statului organic

Fiind la origine de formaţie biolog, Ratzel a pornit în analiza sa de la analogia dintre sistemele biologice şi cele politice, concepând statul după modelul structurii celulare, alcătuit dintr-un nucleu, denumit *punct central* (*mittelpunkt*); *spaţiu*, similar citoplasmei din structura celulară şi un *organism periferic* (*graniţa*), corespunzător membranei celulare. Funcţionarea statului era în viziunea sa similară cu cea a unui pulsar: de puterea şi vitalitatea mittelpunkt-ului depinzând mărimea suprafeţei şi configuraţia graniţei. Fiecare stat ar avea, în acest model de evoluţie, o tendinţă „naturală" de expansiune, asemănătoare creşterii organismelor vii, tendinţă determinată şi condiţionată de creşterea populaţiei.

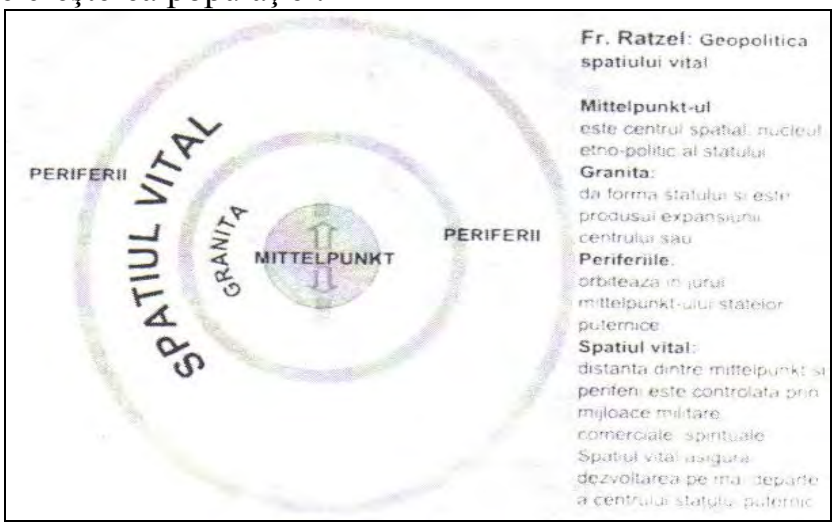
SPATIUL VITAL
PERIFERII
GRANITA
MITTELPUNKT
PERIFERII
Fr. Ratzel: Geopolitica spatiului vital
Mittelpunkt-ul
este centrul spatial, nucleul etno-politic al statului
Granita:
da forma statului si este produsul expansiunii centrului sau
Periferiile:
orbiteaza in jurul mittelpunkt-ului statelor puternice
Spatiul vital:
distanta dintre mittelpunkt si periferi este controlata prin mijloace militare, comerciale, spirituale
Spatiul vital asigura dezvoltarea pe mai departe a centrului statului puternic

Fig. 1 - Geopolitica spaţiului vital (Friederich Ratzel)

Sursa: Bădescu, 2004, p. 461.

Mittelpunkt-ul: este centrul spaţial, nucleul etno-politic al statului, *Graniţa*: dă formă statului statului şi este produsul expansiunii centrului său, *Periferiile*: orbitează în jurul mittelpunkt-ului statelor puternice, *Spaţiul vital*: distanţa dintre mittelpunkt şi periferii este controlată prin mijloace militare, comerciale, spirituale. Spaţiul vital asigură dezvoltarea mai departe a centrului statului puternic.

[28] Mehedinţi, S. (1904), *Antropogeografia şi întemeietorul ei, Friedich Ratzel*, prelegere omagială la deschiderea cursului din 1904, în memoria fostului său profesor, publicată în „Convorbiri literare".

Procesul se realizează pe două căi: prin *colonizare internă*[29] a unui spaţiu, ceea ce reprezintă tendinţa spre o distribuţie cât mai omogenă a populaţiei pe suprafaţa statului, adică realizarea unei *concordanţe antropogeografice* între suprafaţă şi populaţie. Când suprafaţa statului este locuită fie de un număr prea mare fie, dimpotrivă, de o populaţie prea redusă, apare o *discordanţă antropogeografică* ceea ce determină o *colonizare externă*, adică o colonizare dincolo de graniţele statului, dinspre teritoriul suprapopulat spre cel subpopulat, deoarece spaţiile subpopulate atrag cu o „putere fizică" populaţia din spaţiile suprapopulate. Un astfel de fenomen este caracteristic la graniţa ruso-chineză prin dinamica republicilor autonome budhiste din sudul Siberiei, de la graniţa Federaţiei Ruse cu China şi Mongolia[30]. „*Un popor creşte prin aceea că-şi măreşte numărul, o ţară prin aceea că-şi măreşte teritoriul. Întrucât unui popor în creştere îi trebuie teritoriu nou, el creşte peste marginile ţării. Mai întâi el valorifică în interior, pentru sine şi pentru stat, pământul care nu fusese încă ocupat: aceasta este colonizarea internă. Dacă nici aceasta nu mai ajunge, atunci poporul năvăleşte în afară şi apar toate acele forme ale creşterii spaţiale…care duc în cele din urmă, în mod necesar, la dobândirea de noi teritorii: aceasta este colonizarea externă. Invazia militară, cucerirea, este adeseori strâns legată de această colonizare*"[31]. În opinia lui Ratzel, necesitatea de spaţiu devine explicabilă şi are un motiv rezonabil atunci când se înregistrează o densitate prea mare de populaţie, care nu mai asigură condiţii optime de evoluţie: „*Pe un teren mic, oamenii devin prea numeroşi, se apropie unii de alţii, se încaieră şi se luptă între ei, se epuizează dacă nu li se oferă spaţiu nou pentru colonizare*"[32].

Justificarea, pornind de la aceste argumente a acţiunilor militare de invazie şi cucerire de teritorii a avut un impact major nu numai asupra şcolii geopolitice germane, dar şi a geopoliticii şi geostrategiei în ansamblu. Pe de o parte, acestea au contribuit decisiv la „fundamentarea ştiinţifică" a politicii imperialiste a Germaniei din prima jumătate a secolului trecut, politică ce a stat la baza celor două conflagraţii mondiale, iar pe de altă parte au au fost intens criticate, generând şi amplificând, curentul geopolitic defensiv promovat de alte şcoli geopolitice. Şi nu în ultimul rând, aceste abordări au generat „anatemizarea" geopoliticii în ansamblul său, ce a caracterizat perioada postbelică, când geopolitica devenise sinonimă cu nazismul şi imperialismul în general.

Potrivit lui Ratzel, spaţiul nu este echivalent cu teritoriul unui stat, ci desemnează *limitele naturale între care se produce expansiunea popoarelor, arealul pe care acestea tind să-l ocupe*, considerând că le revine în mod natural. În acest context, el foloseşte

---

[29] Colonizare internă, adică colonizare în interiorul aceleiaşi formaţiuni statale.

[30] Autorul citează în acest sens tot cazul Rusiei, care la sfârşitul secolului trecut avea o suprafaţă de 10 ori mai mare decât Germania şi de 2,5 ori mai mare decât cea a principalelor state europene luate la un loc, deşi populaţia sa era mai redusă decât cea din Europa Centrală, de exemplu. De aici, concluzia că în cazul ruşilor cel puţin, *„foamea de spaţiu"* nu are nici un alt temei decât *„reflexul moştenit de la populaţiile primitive ale stepei"*.

[31] Heyden, G. (1960), *Critica geopoliticii germane. Esenţa şi funcţia socială a unei şcoli sociologice reacţionare*, Edit. Politică, Bucureşti, p. 129.

[32] Sava, I. N. (1997), *Geopolitica. Teorii şi paradigme clasice. Şcoala geopolitică germană*, Edit. Info-Team, Bucureşti, p. 40.

noţiuni cum ar fi „*Volk ohne Raum*” (popor fără spaţiu) sau „*Raumsin*” (simţul spaţiului).

Pe de altă parte, spaţiul modelează adânc existenţa populaţiei care îl locuieşte, condiţionând nu numai limitele fizice de extindere a unei comunităţi, ci şi atitudinea sa mentală faţă de lumea înconjurătoare. De aici s-au dezvoltat ulterior conceptele de *spaţiu mental* şi *spaţiu trăit* (l'espace vecu), ce desemnează acele spaţii bine individualizate în decursul timpului pe baza tradiţiilor, complementarităţilor economico-sociale şi patrimoniului cultural şi spiritual comun. Funcţionalitatea acestora este proiectată în psihologia locuitorilor; acestea devenind spaţii de raportare a identităţii locuitorilor, al comuniunii dintre om şi mediul său de viaţă, element fundamental în durabilitatea oricărei structuri regionale. Spaţiile mentale sunt în acelaşi timp spaţii funcţionale, dar şi spaţii de omogenitate etnică şi culturală; spaţii structurate de jos în sus, pe baza relaţiilor dintre colectivităţile locale. Pentru Ratzel „*densitatea mare a poporului înseamnă cultură*”, existând o interdependenţă între marile focare de cultură ale lumii şi zonele de maximă presiune antropică. Valea Nilului, Marea Câmpie Chineză, India, Orientul Apropiat, Mesopotamia sau Grecia antică au fost în acelaşi timp mari focare de cultură şi civilizaţie ale lumii antice, dar şi zone de intensă locuire, zone ce s-au bucurat de condiţii geografice ce au favorizat o intensă antropizare. In acest sens, Ratzel vorbeşte de geospaţii, prin acestea înţelegând extinderea influenţei unei civilizaţii la nivel macroteritorial (adesea continental). O asemenea extindere poate fi şi politică, în acest caz rezultând imperiile, care au o însă existenţă efemeră deoarece au de regulă o structură hibridă, formată din mai multe state şi naţiuni. Ceea ce deosebeşte geospaţiul de imperiu este prezenţa esenţială a culturii şi a forţei sale modelatoare.

Populaţia este indicator nu numai pentru cultura, dar şi pentru *puterea* unui stat, puterea fiind elementul cheie ce condiţionează dinamica raporturilor dintre state. Un stat puternic va tinde totdeauna să ocupe poziţiile naturale cele mai avantajoase, adică *poziţii geostrategice*, prin acestea înţelegându-se puncte obligatorii de trecere (pasuri montane, strâmtori sau canale maritime), ieşirea la mare, fluvii de importanţă deosebită pentru navigaţie, vecinătatea unui lanţ montan etc. De aici derivă şi ideea lansată de Ratzel privind ciclul oceanic, potrivit căruia valoarea unor mări şi oceane se schimbă şi ea în funcţie de mărimea, importanţa ţărilor care le străjuiesc. Ciclul oceanic a evoluat de-a lungul vremii, mutându-se din Marea Mediterană la Oceanul Atlantic şi de aici la Pacific. Ratzel considera că Pacificul este oceanul viitorului deoarece este locul unei activităţi susţinute şi al unui potenţial conflict de interese între unele dintre cele mai puternice cinci ţări ale lumii: S.U.A., Rusia, China, Japonia şi Anglia (care la acea dată deţinea colonii în Pacific). Miza acestui conflict ar fi reprezentată de poziţia strategică, resursele unice şi dimensiunile uriaşe ale Pacificului[33].

Concomitent, în Pacific ar urma să aibă loc şi principala confruntare între statele maritime (Anglia, Japonia) şi cele continentale (Rusia, China). Ratzel considera că în această confruntare, puterile continentale vor avea câştig de cauză, întrucât dispun de

[33] Pozneakov, E. A. (1995), *Geopolitica*, Grupul Editorial „Progres-Cultură”, Moscova, pp. 20-21.

resurse mult mai numeroase, precum şi de un spaţiu suficient ca bază geopolitică. În acelaşi timp, el prevedea că bătălia pentru Pacific ar putea avea un final catrastrofal care ar marca şi încheierea evoluţiei ciclice a omenirii[34].

Poziţia în viziunea geopolitică a lui Ratzel este cea care decide valoarea spaţiului. „*Poziţia corijează, supradimensionează sau subdimensionează spaţiul*"[35]. Este vorba de *poziţia geostrategică* a unui spaţiu, concept deosebit de complex ce se referă la interdependenţa dintre factorul natural, cel politic şi cel demografic; la cumulul dintre poziţia naturală, politică şi socială. Maximizarea valorii geopolitice a spaţiului se produce atunci când acesta are o suprafaţă considerabilă dar are şi deschidere la mare şi cu atât mai mult la strâmtori sau canale de mare importanţă pentru navigaţie. Situarea pe cursul inferior al unor importante axe navigabile transcontinentale, la gura de vărsare a acestora sau de-a lungul unor coridoare de transport internaţional aduc un plus de valoare spaţiului. Cecenia spre exemplu, este importantă pentru Federaţia Rusă deoarece este situată de-a lungul unei importante axe de transport a hidrocarburilor, după cum Eriteea era importantă pentru Etiopia pentru că îi asigura ieşirea la mare sau Dobrogea asigură României nu numai ieşirea la mare, dar şi gurile Dunării, canalul Dunăre-Marea Neagră şi portul Constanţa. De aici s-a dezvoltat şi conceptul de *spaţiu de securitate*, un spaţiu care deşi nu se află între graniţele unui spaţiu, are o deosebită importanţă geostrategică pentru acesta, controlul său maximizându-i cu mult importanţa geostrategică. Astfel deşi strâmtorile ponto-mediteraneene (Bosfor şi Dardanele) nu se încadrează în teritoriul României, ele intră în spaţiul său de securitate, deoarece îi condiţionează accesul la Oceanul Planetar; la fel importanţa portului Constanţa şi a Canalului Dunăre-Marea Neagră ar fi mult diminuată dacă nu ar exista Canalul Dunăre-Main-Rhin care să-i asigure legătura cu Marea Nordului şi cu nord-vestul Continentului.

Prin urmare, dacă poziţia geografică rămâne mereu neschimbată, desemnând situarea strict topografică, vecinătăţile naturale, poziţia deţinută într-o emisferă sau alta a Pământului, formele de relief sau arterele hidrografice pe care le înglobează un spaţiu, poziţia geostrategică este într-o continuă transformare, evoluţie, deoarece conjunctura politică ce moderează valoarea unui spaţiu, este într-o permanentă evoluţie. Din această perspectivă, Ratzel vorbeşte despre *poziţie intermediară*, de mijloc („Mittelaga"), atât de ordin natural, cât şi de ordin politic. Este un tip de poziţie caracteristic mai ales statelor mici sau a celor apărute de curând. În acest context, el vorbeşte de una dintre cele mai interesante poziţii politico-geografice intermediare din Europa, cea a noului regat de la Dunăre, România, aflată între interesele strategice ale Rusiei şi Turciei[36]. Conceptul de *stat tampon* („buffer states"), dezvoltat mai târziu, cum era România în acea perioadă, situată între interesele geostrategice a două mari puteri, sau cum au fost mai târziu Afganistanul, creat pentru a limita expansiunea ruşilor către Oceanul Indian în dauna intereselor geostrategice ale Marii Britanii, Mongolia; stat-tampon între Rusia şi China

[34] Dobrescu, P. (2003), *Geopolitica*, Edit. Comunicarea ro, Bucureşti.
[35] Sava, *op. cit.*, 1997, p. 47.
[36] Sava, *op. cit.*, 1997, p. 49.

sau Nepalul şi Bhutanul, între China şi Uniunea Indiană, a derivat din ceea ce Ratzel a definit ca poziţie intermediară.

Cel de-al treilea element structural al sistemului politico-geografic conceput de Ratzel sunt *graniţele*. Considerând graniţa ca organ periferic, el apreciază caracterul mobil al acesteia în dependenţă de vitalitatea *mittelpunct*-ului şi implicit, de mărimea statului. Pe de altă parte, graniţa nu mai este o fâşie de pământ care marchează despărţirea dintre state, ci un organ periferic al statului, un indicator al creşterii şi slăbiciunii sale, al transformărilor survenite în interiorul său.

Pe măsura evoluţiei statului şi a creşterii sale demografice, spaţiile dintre state (frontierele), odinioară destul de întinse, se comprimă. Zona se transformă în linie, o linie ce exprimă relaţiile spaţiale dintre state, o linie de maximă presiune dintre acestea. Dacă frontiera exprimă o realitate, o fâşie de întrepătrundere etnică, demografică, socială şi economică dintre state, graniţa este un compromis, la care s-a ajuns prin negocieri şi, nu de puţine ori, aceste negocieri au urmat unor conflicte armate. Ea consfinţeşte o stare de lucruri proprie unui anumit interval de timp, fiind locul unde se întâlnesc statele cu capacitatea şi disponibilitatea lor de a-şi extinde spaţiul pe care îl deţin la un moment dat. După cum am mai subliniat, potrivit concepţiei lui Ratzel, statul ia naştere în jurul unui *Mittelpunkt*, care concentrează energia şi forţa unui popor. Din acest centru vital al statului pornesc, în cercuri concentrice, unde de energie şi vitalitate care acoperă întregul teritoriu naţional. Ultimul cerc este reprezentat de graniţa statului respectiv. Graniţa, spune Ratzel, „*este un produs al mişcării*", este „*periferia teritoriului statal, economic şi a poporului*", organul cel mai sensibil unde se poate detecta starea de sănătate a statului. La graniţă se poate măsura cel mai bine intensitatea pulsarilor economici, culturali, comunicaţionali emişi de *Mittelpunkt*. Graniţa nu este o linie fixă, chiar dacă ea este consacrată prin tratate şi înţelegeri internaţionale. Ea se află în expansiune dacă intensitatea pulsarilor este mare, după cum poate fi în retragere dacă această intensitate se află în scădere.

O graniţă desparte două state, două zone de influenţă. Prin urmare, în regiunea de lângă graniţă se întâlnesc şi se confruntă pulsari venind din direcţii diferite. Aici se face diferenţa dintre intensitatea lor. Nu este important ca un pulsar să aibă o anumită intensitate, ci ca el să nu întâlnească un pulsar cu o intensitate mai mare şi venind din direcţie opusă. Prin urmare, se poate spune că, fiind un organ periferic, graniţa este, un *raport de forţe.*

Atenuarea dezechilibrelor induse de confruntarea celor două categorii de pulsari se realizează prin *comunicare*. Ratzel concepe comunicarea într-un sens foarte larg, aceasta luând forma schimbului de mărfuri, de produse culturale şi de idei. El sesizează totodată importanţa din ce în ce mai mare a comunicării în rezolvarea conflictelor dintre state, în detrimentul forţei armelor: „*Condiţia grandorii unui popor şi, apoi, a oricărei mari puteri este dezvoltarea maximă a comunicării*"[37].

In concluzie, se poate afirma că autorul german s-a numărat printre primii care au

[37] Sava, *op. cit.*, 1997, p. 58.

conceput statul într-o viziune sistemică, alcătuit din trei elemente esenţiale: spaţiu, poziţie şi graniţe, la care se adaugă populaţia, ca element vehiculant, ce condiţionează dinamica acestora. Sintetizând importanţa acestor elemente, Ratzel a formulat o serie de legi ce exprimă importanţa şi rolul acestora în creşterea, dezvoltarea şi funcţionarea statului, ca sistem[38]:

1. Spaţiul unui stat creşte pe măsura creşterii culturii sale;
2. Creşterea spaţială a statelor este însoţită şi de alte manifestări ale dezvoltării acestora, cum sunt forţa ideilor, intensitatea comerţului, activitatea desfăşurată în diferite sfere de activitate;
3. Statele se extind prin asimilarea sau absorbirea unor unităţi politice cu o importanţă mai redusă;
4. Frontiera constituie organul periferic al statului şi serveşte drept martor al creşterii, tăriei sau slăbiciunii sale, precum şi al schimbărilor survenite în organismul său;
5. În creşterea sa, statul tinde să înglobeze elementele cele mai valoroase ale mediului fizic înconjurător, cu funcţie geostrategică: linii de coastă, albii ale fluviilor şi râurilor, zone bogate în diferite resurse naturale etc;
6. Primul impuls de creştere teritorială este primit de statele subdezvoltate (slab dezvoltate) din exterior, de la civilizaţiile mai avansate;
7. Tendinţa generală de asimilare sau absorbţie a naţiunilor mai slabe se auto-întreţine prin înglobarea de noi teritorii; pe acest pământ, nu este loc doar pentru „state mari".

Faptul că elementele fundamentale ale statului (spaţiu, poziţie şi graniţe) sunt în primul rând noţiuni antropogeografice, ne îndreptăţeşte să afirmăm că sistemul geopolitic imaginat de Ratzel este în fapt o antropogeografie aplicată la geografia statelor.

Problema spaţiului reprezintă în concepţia ratzeliană centrul de greutate al întregului sistem: orice proces etnic, politic sau cultural are ca suport un anumit spaţiu. Mărimea spaţiului ocupat reprezintă condiţia primară de funcţionare a sistemului statal. Dar suprafaţa nu poate exprima singură şi puterea statului, ea trebuie corelată cu mărimea demografică. Abordând raportul dintre populaţia şi suprafaţa unui stat, Ratzel evidenţiază caracterul logic al creşterii acestuia, stabilind legile de expansiune a statelor. În acest sens, el ajunge la concluzia că doar câteva din statele lumii au posibilitatea de a deveni mari puteri.

Corolarul construcţiei teoretice ratzeliene se concretizează în fundamentarea Mitteleuropei politico-geografice, care în viziunea sa se întinde din Alpi până la Marea Nordului şi de la Canalul Mânecii până pe culmile Carpaţilor. Deutschland – patria germană, constituie cea mai mare parte a acestei Europe Centrale iar rolul acesteia este de a se manifesta ca „o putere central-europeană între marile puteri mondiale: Anglia, Rusia şi Statele Unite"[39].

[38] Fifield, R., Pearcy, E. (1944), *Geopolitics in Principle and Practice*, Ginn and Company, Boston.
[39] Sava, *op. cit.*, 1997, p. 57.

Aceste considerente preluate şi dezvoltate de geopolitica germană, au justificat, mai târziu, tendinţele expansioniste ale Germaniei naziste. Principiile de bază ale „Geografiei Politice" au influenţat formarea concepţiilor geopolitice ale şcolilor ce s-au dezvoltat ulterior în spaţiul anglo-saxon, fiind puternic combătute în Franţa, considerate rasiste, în cel mai bun caz imperialiste[40].

1.1.2. Rudolf Kjellén – fondatorul conceptelor de bază ale geopoliticii

Spre deosebire de Ratzel, care a ajuns la geopolitică dinspre antropogeografie şi geografia comunităţilor, suedezul Rudolf Kjellén[41] ajunge la geopolitică studiind rolul Statului, mai precis dinspre politologie. El are meritul de a se impune în mediile ştiinţifice prin introducerea termenului de *Geopolitică*, folosit pentru prima dată într-o prelegere publică în 1899 şi preluat la scurt timp, de literatura de specialitate germană în monografia „Inledning till Sveriges Geografi" (*Introducere în geografia Suediei*) publicată în 1900. Este lucrarea în care apare pentru prima dată tipărit cuvântul „*Geopolitik*". Adevărata consacrare internaţională a termenului de *Geopolitică* va începe însă abia în 1916 odată cu publicarea lucrării lui Kjellén „*Problemele ştiinţifice ale războiului mondial*".

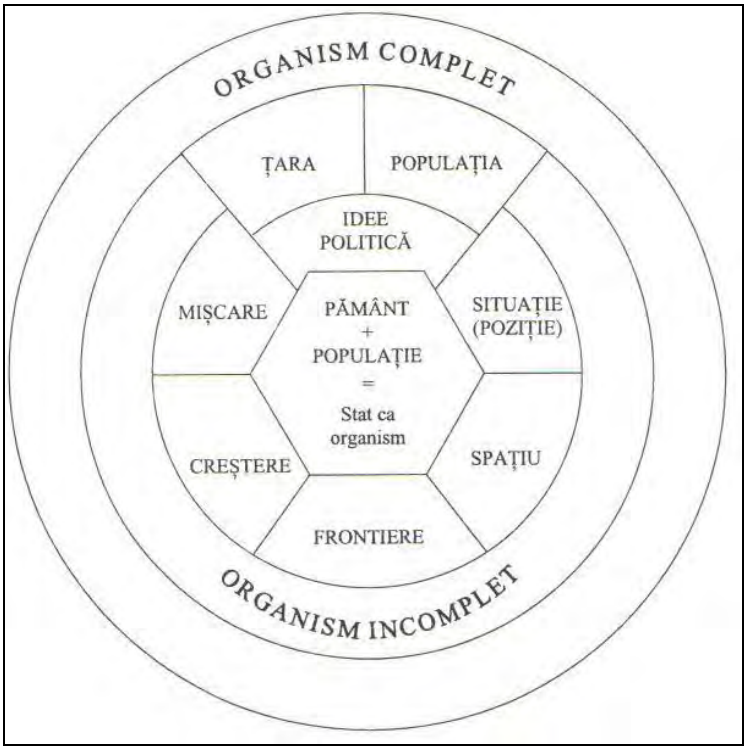

Fig. 2 -Statul ca organism geografic (Kjellén, 1916)
Sursa: Sava, 1997, p. 70.

[40] Neguţ, S., Cucu. V., Vlad, L.B. (2004), *Geopolitica României*, Edit. Transversal, Târgovişte, p. 17.
[41] Rudolf Kjellén (1864-1922) a fost un politician, politolog şi jurist suedez, profesor de ştiinţa statului la Universitatea din Uppsala.

Nefiind geograf, el considera Geopolitica ca fiind ştiinţa despre *Stat* ca organism geografic, sau ca desfăşurare în spaţiu[42]. Deşi considera la început geopolitica ca fiind un capitol al ştiinţelor politice, ce studiază statul ca aşezare, formă şi teritoriu, ulterior Kjellén revine, apreciind-o ca ştiinţă autonomă, formată din cinci componente de bază:

- *topopolitica* (ce studiază aşezarea, fizionomia şi configuraţia statului);
- *ecopolitica* (ce se ocupă cu economia statului);
- *demopolitica* (ce analizează statul din perspectivă demografică);
- *sociopolitica* (ce se ocupă cu analiza statului din punct de vedere social) şi
- *kratopolitica* (ce analizează statul ca formă de guvernământ).

Aflat sub puternica influenţă a culturii germane, Kjellén preia concepţia lui Ratzel despre stat ca o formă de viaţă, propunând abordarea acestuia din multiple perspective, care să poată explica mai bine funcţionalitatea sa. În acest context, geopolitica ar urma să se ocupe de suportul geografic, natural al statului. Statul, spune Kjellén, „*nu poate pluti în văzduh, el e legat întocmai ca pădurea de un anume sol din care-şi suge hrana şi sub a cărui faţă copacii lui deosebiţi îşi împletesc între ei rădăcinile*”[43]. Prin urmare, analiza sistemului statal ar trebui să aibă în vedere următoarele aspecte[44]:

1. Ţara (*geopolitica*): 1.1. Aşezarea ţării (*topopolitica*), 1.2. Înfăţişarea ţării, 1.3. Teritoriul ţării;

2. Gospodăria ţării (*ecopolitica*): 2.1. Relaţiile comerciale externe, 2.2. Satisfacerea nevoilor economice proprii, 2.3. Viaţa economică;

3. Neamul (*demopolitica*): 3.1. Constituţia neamului, 3.2. Poporul, 3.3. Firea neamului;

4. Societatea (*sociopolitica*): 4.1. Structura socială, 4.2. Viaţa socială;

5. Guvernământul (*kratopolitica*), 5.1. Forma de guvernământ, 5.2. Administraţia, 5.3. Autoritatea statului.

Concomitent, autorul semnalează *relaţiile* ce se stabilesc între aceste perspective de abordare, deoarece aceste domenii alcătuiesc un întreg sistemic. „*Fiecare putere a fost concepută ca unitate politică a cinci componente, putând fi privită: din punct de vedere geografic, etnic, economic, social şi juridic, numim aceste cinci feţe ale fiinţei ei: ţară, neam, gospodăria ţării, structura socială şi guvernământ*”[45].

Analiza este aplicată cu precădere marilor puteri, privite ca „organisme politice”, supuse imperativului creşterii. Vocaţia statelor mici, în „epoca marilor puteri” este de a se interpune între acestea (state tampon). Pentru a supravieţui, acestea trebuie să promoveze fie o politică de echilibru, fie să devină „satelitul” unei mari puteri, sau să dispară. In acest context, declanşarea Războiului Mondial, în 1914, este justificată de

---

[42] Kjellén, R. (1917), *Der Staat als Lebensform*, Leipzig, 1917, p. 46.

[43] In lucrarea *Der Staat als Lebensform*, Leipzig, 1917, citat de Conea în *Geopolitica. O ştiinţă nouă*, în *Sociologie Românească*, an II, 1937, nr. 9-10.

[44] Acestea reprezintă titlurile capitolelor şi subcapitolelor din partea a doua a lucrării menţionate mai sus, intitulată „*Grundriss zu einem System den Politik*” (*Elementele unui sistem de politică*), 1920, în Conea, *op. cit.*, 1937, p. 6.

[45] Conea, *op. cit*, p. 30.

Kjellén prin necesitatea organizării într-o comunitate nouă a „naţiei" germane sub steagul pan-germanismului, intrat în coliziune cu pan-slavismul promovat de Rusia. În opinia sa, Germania a manifestat o sete de spaţiu justificată de existenţa unui popor numeros, iar poporul german aparţinea unei rase superioare, care justifică rolul său de cucerire şi dominare a lumii occidentale[46]. Acesta este şi motivul pentru care Kjellén a fost adoptat de geopolitica germană.

Similar modelului imaginat de Ratzel, statul era privit de Kjellén ca o formă de viaţă: „*marile puteri sunt, înainte de toate, întruchipări ale vieţii şi chiar cele mai măreţe dintre toate întruchipările de pe pământ ale vieţii*": politica fiind ştiinţa statului, iar *geopolitica* o parte, o componentă a sa, ce se ocupă cu analiza statului din punct de vedere geografic, adică exact ceea ce Ratzel înţelegea prin geografie politică. Topopolitica în opinia lui Kjellén făcea parte integrantă din acest demers, având în vedere aşezarea ţării, privită din perspectiva implicaţiilor şi a conexiunilor sale politico-strategice, adică ceea ce se înţelege prin *poziţie geostrategică*: „*În practică este vorba mai ales de un studiu al vecinilor. Se oferă aici observaţiei şi reflecţiei toate problemele fundamentale pentru situaţia în lume a unei ţări care decurg: dintr-o vecinătate simplă sau complicată, din vecinătatea cu state mari sau mici, din distanţele mai mari sau mai mici ce le desparte de centrele de forţă şi de cultură ale timpului, din situaţia faţă cu punctele de fricţiune sensibile ale marii politici, din aşezarea la centru, intermediară sau la margine şi multe altele de felul acesta*"[47]. Din această afirmaţie se poate deduce un alt sens al geopoliticii, acela de informaţie politică externă, de studiu al cadrului larg al politicii, de cercetare a ceea ce Kjellén numea *mediul politic*[48]. Iar toate acestea presupun nu numai măsurări propriu-zise, ci şi evaluări, judecăţi, raportări. În acelaşi sens, Kjellén face o deosebire clară între *poziţie geografică* şi *poziţie geopolitică.* Prima este fixă, poate fi determinată cu exactitate prin măsurători fixe, cea de-a doua mereu schimbătoare, deoarece se referă la poziţia unui stat în raport cu statele înconjurătoare, deci implică raportarea la un mediu politic conjunctural.

1.2. Karl Haushofer, fondatorul şcolii geopolitice germane

Prin ideile, conceptele şi modelele iniţiate şi dezvoltate de ei, Friedrich Ratzel şi Rudolf Kjellén au contribuit esenţial la dezvoltarea geopoliticii germane, fără a fi însă creatori de şcoală. Cel care i-a grupat în jurul său pe tinerii profesori de istorie şi geografie, marcaţi profund de înfrângerea Germaniei în Primul Război Mondial şi de consecinţele Păcii de la Versailles (1919) a fost *Karl Haushofer* (1869-1946), care a înfiinţat o catedră de geopolitică la Universitatea din München, metropolă care a jucat un rol major în lansarea dezbaterilor despre geopolitică. El însuşi declara în acest sens: „*Geneza geopoliticii germane este în acelaşi timp apologia sa; într-adevăr, devenită în*

[46] Neguţ et al., 2004, *op. cit.*, p. 19.
[47] În „*Grundriss zu einem System den Politik*" (*Elementele unui sistem de politică*), citat de Conea (1944).
[48] Dobrescu, op. cit, 2003.

1919 în mod oficial disciplină de învăţământ la Universitate, ea s-a născut din dezastrul ţării mele"[49].

Tot prin eforturile sale, geopolitica devine devine disciplină universitară în cadrul Şcolii Superioare pentru Politică din Berlin, iar în 1939 catedra de Geopolitică este transformată în Institut de Geopolitică, avându-l ca director pe Albrecht Haushofer, fiul lui Karl Haushofer.

Un alt moment de reper în dezvoltarea şcolii geopolitice germane îl constituie înfiinţarea la iniţiativa sa, a revistei „*Zeitschrift für Geopolitik*" (1924), cu o apariţie constantă timp de 20 de ani, revistă ce a constituit un veritabil simbol al geopoliticii germane interbelice.

1.2.1. Concepţiile geopolitice de bază

Puternic influenţat de ideile lui Kjellén, dar şi datorită formaţiei sale militare, Haushofer tinde spre o geopolitică militantă, pusă în slujba renaşterii Germaniei. Era vorba aşadar de o geopolitică subordonată unor interese politice, geopolitica promovată de şcoala lui Haushofer devenind doctrină de stat în Germania nazistă şi influenţând puternic şi formarea unei concepţii geopolitice atât în Italia, care avea ca temă centrală transformarea Mării Mediterane în „Mare Nostrum", după modelul Imperiului Roman, cât şi în Japonia, care a preluat, pentru a-şi justifica expansiunea asiatică, concepţia „spaţiului vital". De altfel, multă vreme Haushofer a fost identificat cu geopolitica germană, iar geopolitica germană interbelică cu nazismul; mai mult, însuşi geopolitica în ansamblul său a fost ulterior proscrisă şi redusă la imperialism sau chiar rasism[50]. In acest sens, Ion Conea, în concordanţă cu ideile lui J. Ancel, va sublinia încă din 1937: „Un stat totalitar […] cum e Germania de azi, e totalitar şi în sensul mobilizării tuturor conştiinţelor în direcţia intereselor […] germane. Şi nici o altă disciplină, prin originea şi metodele ei, nu e aşa de proprie pentru această mobilizare ca geopolitica. Ea serveşte spiritul de revanşă german şi serveşte deopotrivă rasismul german"[51]. Eşecul militar al Germaniei naziste, la sfârşitul ultimului război mondial, a însemnat şi compromiterea geopoliticii germane interbelice.

Acest caracter militant a impus în primul rând o departajare clară a geopoliticii de geografia politică. Geopolitica a fost definită ca „ştiinţa despre formele de viaţă politice în spaţiile de viaţă naturale, ce se străduieşte să înţeleagă dependenţa lor geografică şi condiţionarea lor de-a lungul mişcării istorice"[52], „o combinaţie între geografie, istorie, ştiinţă politică, economie politică şi sociologie", dar şi „o artă indispensabilă

[49] In lucrarea *Geopolitica* (*De la geopolitique*), cap. *Apologia geopoliticii germane*, Paris, 1986, pp. 155-156.
[50] Demitizarea geopoliticii s-a realizat abia în anii '80 ai secolului trecut, odată cu apariţia lucrărilor fundamentale *Karl Haushofer. Viaţa şi opera*, autor Hans-Adolf Jacobsen (1979) şi *Geopolitica* de Karl Haushofer, în versiune franceză, prefaţată de Jean Klein (1986).
[51] Conea, I. (1937), *Geopolitica, o ştiinţă nouă*, în Sociologie Românească, II, 9-10, pp. 3-36.
[52] Haushofer, K., Obst, E., Lautensach, H., Maull,O. (1928), *Bausteine zur Geopolitik,* Kurt Vowinckel Verlag, Berlin-Grunewald, p. 49 (citat de Dobrescu, 2003).

conducătorului politic"[53], spre deosebire de geografia politică care se ocupă cu analiza distribuţiei puterii statale în spaţiul suprafeţei terestre şi a condiţionării sale de pământ prin forma acestuia, spaţiu, climă şi înveliş. Geopolitica deriva aşadar din geografia politică, reprezentând o treaptă superioară a evoluţiei acesteia.

La baza sistemului său geopolitic, Haushofer a pus teoria „*spaţiului vital*", preluată de la Ratzel, fiind convins că situaţia dificilă a Germaniei după Primul Război Mondial se datora lipsei de spaţiu. Stabilind o relaţie directă între populaţia şi teritoriul locuit, Haushofer ajunge la concluzia că, în mod logic, populaţia unei naţiuni, cum era Germania, trebuia să se extindă până la atingerea spaţiului cel mai optim, chiar şi prin recurgerea la război. Prin urmare şi politica externă a statului va trebui să ţină seamă de cerinţele natural-geografice, demografice, economice sau culturale ale spaţiului vital. In acest context, el lansează *ideea frontierelor în mişcare*, care rezultă din tendinţa de expansiune a statelor mari. Această concepţie expansionistă derivă din însuşi modul în care s-a născut şi s-a dezvoltat geopolitica germană: dintr-o puternică frustrare, ca acţiune de ripostă, de protest împotriva a ceea ce se întâmplase până atunci, considerate de autor ca fiind de inspiraţie anglo-americană. „*Aceste teorii suscitate iniţial de Friedrich Ratzel şi mai ales de continuatorii săi din S.U.A. (Semple) şi din Suedia (Rudolf Kjellén) provin mai mult din surse anglofone decât din cele ale popoarelor continentale*"[54]. Geopolitica era gândită în acest context, ca o modalitate de a preîntâmpina şi exclude în viitor conflictele ca „*unul dintre cele mai bune mijloace de a evita pe viitor catastrofe mondiale*"[55], evident, din perspectivă germană. Iată de ce, programul geopolitic lansat şi dezvoltat împreună cu colaboratorii săi, în frunte cu Albrecht Haushofer, Kurt Vowinckel, Erich Obst, Otto Maul şi Herman Latensach, sintetizat în lucrarea „Bausteine zur Geopolitik" (Piatra de temelie a geopoliticii), se sprijinea pe cinci piloni de bază[56]:

1. geopolitica afirmă rolul determinant al pământului în desfăşurarea evenimentelor politice;

2. geopolitica se bazează în special pe geografia politică;

3. particularităţile spaţiilor terestre studiate de geografie delimitează cadrul geopolitic în care trebuie să se desfăşoare evenimentele politice;

4. geopolitica îşi propune să fie călăuză în viaţa politică;

5. geopolitica vrea şi trebuie să devină conştiinţă geografică a statului.

Cu toate acestea, geopolitica germană s-a dorit a fi înainte de toate o disciplină ştiinţifică şi nu o abordare partizană. O demonstrează pe de o parte reticenţa în a o defini, preocuparea de fond a lui Karl Haushofer fiind de a nu „dogmatiza prematur" noua disiplină, iar pe de altă parte tendinţa sa de a înlocui pasiunea politică cu argumente ştiinţifice, sprijinite pe conexiunile şi elementele naturale, pe raporturile clare dintre regiuni şi ţări. Ezitând în definirea geopoliticii ca ştiinţă sau metodă, Haushofer a

[53] Haushofer, K. (1986), *De la géopolitique,* Paris, Fayard, p. 101.
[54] In lucrarea *Geopolitica* (*De la geopolitique*), cap. *Apologia geopoliticii germane*, Paris, 1986, p. 159.
[55] Haushofer, 1986, *op. cit.*, p. 164.
[56] Neguţ et al., 2004, *op. cit.*, p. 23.

fost înclinat spre adoptarea unui alt termen pentru geopolitică, cel de „*Geografie dinamică*", al cărui caracter activ ar decurge din „influenţa mediului asupra acţiunii omului, inclusiv a formării raselor, aspectului, a împletirii şi a succesiunii evenimentelor".

Cum spune însuşi autorul, Natura, în zadar neglijată şi umilită, îşi reia drepturile pe suprafaţa pământului. Forţa şi perenitatea geopoliticii se asociază cu forţa elementelor naturale şi a raporturilor care există şi vor exista atâta timp cât există chiar aceste elemente naturale. Ea furnizează „*un stoc permanent de cunoaştere politică (savoir politique) care poate fi transmis şi însuşit ... ca un adevărat punct de sprijin necesar saltului la acţiune politică, un gen de conştiinţă geografică menită să ghideze demersul politic*"[57]. Cu toate acestea, autorul va recunoaşte mai târziu că elementul geografic, spaţiul în particular, nu poate justifica decât 25 la sută din acţiunea politică, celelalte trei sferturi trebuie explicate, consideră acesta, ca decurgând „*din natura omului şi a rasei sale, din voinţa lui morală şi din contradicţia conştientă, inevitabilă, dintre el şi mediul său*"[58]. Rezultă o lărgire a conţinutului noţiunii de geopolitică în sensul că, „*alături de forţele spaţiului, aceasta să înglobeze forţele poporului, deci ale omului şi rasei pentru ca, împreună, să asigure bazele naturale ale vieţii statului*"[59]. Altfel spus, „*Maniera în care omul răspunde la acţiunea spaţiului este din punct de vedere rasial şi naţional atât de diferită, încât dacă vom ţine cont numai de spaţiu nu vom ajunge decât la concluzii geografice formale, puţin folositoare atât domeniului ştiinţific, cât şi politic*"[60].

Pe de altă parte, geopolitica propune şi operează cu o viziune planetară, o viziune care „*să cuprindă continente întregi*", urmărind cunoaşterea modurilor de viaţă ale altor popoare, a „*conexiunilor vitale ale omului de astăzi cu spaţiul de astăzi*"[61]. In consecinţă, o abordare de tip geopolitic implică două tipuri de studii preliminarii:

a. studii care să ofere cunoaşterea trăsăturilor durabile, determinate de poziţia geografică şi de particularităţile solului „*acele trăsături care caracterizează formarea, menţinerea şi dispariţia puterilor*"[62].

b. studii care să evidenţieze experienţa istorică transmisă cu privire la anumite fapte repetitive petrecute pe aceleaşi spaţii, la respectarea anumitor corelaţii (cum ar fi corelaţia dintre populaţie şi teritoriu). În cazul în care un spaţiu natural locuit de o populaţie este amputat, experienţa milenară arată că nu va exista linişte atâta timp cât spaţiul respectiv nu va fi reconstituit în integralitatea sa[63]. Atunci când asemenea avertismente nu sunt luate în considerare, întotdeauna apar situaţii periculoase şi conflictuale.

---

[57] Haushofer, K. (1986), *De la géopolitique,* Paris, Fayard, p. 102 (citat de Dobrescu, 2003).
[58] Heyden, *op. cit*., 1960, p. 204.
[59] Preluare din Kurt Voqinckel a Karl Haushofer: *Eclaircissement de concept de geopolitique*..., citat de Heyden, *op. cit.*, 1960, p. 250.
[60] *Op. cit.*, p. 251.
[61] *Op. cit.*, p. 103.
[62] *Op. cit.*, p. 102.
[63] *Op. cit.*, p. 103.

Nu putem încheia acest scurt capitol cu privire la concepţiile de bază despre geopolitică ale şcolii conduse de Haushofer, fără a evidenţia importanţa pe care acesta a acordat-o cunoaşterii, cercetării, aplicării rezultatelor ştiinţifice în actul politic. Autorul constată în acest sens decalajul existent între S.U.A., Anglia şi Franţa pe de o parte, unde pregătirea oamenilor politici şi a diplomaţilor se face în instituţii specializate, unde au fost create catedre şi alte structuri specializate pentru studierea fenomenului politic şi Germania pe de altă parte, unde actul politic se desfăşoară pe baze tradiţionaliste, este exercitat de către oameni cu o pregătire depăşită, foarte puţin deschişi problemelor noi ale epocii şi dinamismului ei, cerinţei din ce în ce mai importante de a prevedea evoluţia fenomenelor politice. Consecinţa acestui fapt a fost că puterile centrale ale Europei au intrat în marea criză a primului război mondial „*cu o necunoaştere cu adevărat înfricoşătoare a jocului real al forţelor; probabil că numai Europa centrală a fost în întregime surprinsă de acest război mondial, în timp ce peste tot s-a întrevăzut de la 1904 furtuna care se ridica la orizont*”[64]. In timp conducătorii francezi au ascultat de rezultatele propriilor specialişti, cum ar fi André Cheradame, care a recomandat un întreg program de disoluţie a imperiului austro-ungar, deoarece slăbea centrul Europei şi crea o salbă de state care separau Germania de Rusia, conducătorii puterilor centrale au intrat în război „fără o viziune geopolitică”, deoarece nu aveau pregătirea corespunzătoare.

1.2.2. Geopolitica şi politica externă. Puterile continentale versus puterile maritime

Politica externă este concepută de Haushofer ca rezultând din interacţiunea dintre forţele mării şi forţele continentale. Această interacţiune punea în faţa Germaniei sarcina unei autoidentificări geopolitice. Pornind de la poziţia sa centrală în cadrul Europei, Germania era considerată reprezentanta „puterilor continentale” aflate în opoziţie cu „puterile maritime” (Anglia, Franţa şi în perspectivă cu S.U.A.), care considerau Germania alături de Rusia principalii adversari geopolitici. Bazat pe această analiză, Haushofer propune un „bloc continental” reprezentat de axa Berlin – Moscova – Tokyo. În studiul „*Europa Centrală - Eurasia – Japonia*”, publicat în 1940, citează aprecierea englezului Homer Leo că reuşita unei alianţe între Germania, Rusia şi Japonia ar fi determinat declinul lumii anglo-saxone.

Autorul îşi dă seama că Rusia reprezintă un pilon foarte important al acestei noi unităţi politice, întrucât „*blocul spaţial care se întinde de la Marea Baltică la Marea Neagră, până la Oceanul Pacific*” este în cea mai mare parte ocupat de ea, Rusia fiind puterea cu cele mai mari atuuri în acest joc. Tocmai de aceea, Haushofer apreciază că formarea acestui bloc continental este condiţionată de realizarea, în prealabil, a unei înţelegeri între Germania şi Japonia. În cazul în care această înţelegere s-ar fi realizat, blocul continental ar fi avut o poziţie geostrategică de prim rang, cu acces la trei mări: *Marea Baltică*, cu întreg spaţiul baltic şi Oceanul Atlantic, *Marea Japoniei*, cu o infrastructură portuară bine dezvoltată şi acces direct la Oceanul Pacific şi *Marea*

[64] Haushofer, K. (1986), *De la géopolitique,* Paris, Fayard, p. 99 (citat de Dobrescu, 2003).

Adriatică, implicit Mediterană.

La începutul celui de-al Doilea Război Mondial, fiecare dintre cele trei ţări era mult mai puternică: Rusia atinsese o suprafaţă de peste 21 milioane kilometri pătraţi, fără a mai vorbi de anexările care au urmat pactului Ribbentrop-Molotov, iar Japonia îşi extinsese mult influenţa în Asia, construind un adevărat imperiu prin anexări teritoriale sau prin influenţa economică. Germania anexase teritorii noi şi domina, practic, toată Europa centrală. „*Dacă vom compara aceste cifre cu cele pe care le deţineau Puterile Centrale în Primul Război Mondial, vom observa o enormă diferenţă între atunci şi acum, pornind de la date geopolitice*"[65]. Creşterea puterii blocului continental ar fi însoţită, în opinia lui Haushofer, de subminarea blocului oceanic ca urmare a decolonizării. Independenţa subcontinentului indian ar fi urmat să deţină locul central în acest proces. La aceasta s-ar fi adăugat atragerea Italiei în sfera de influenţă a continentului, lucru care s-a şi întâmplat prin politica promovată de regimul lui Benito Mussolini.

Autorul german propunea chiar o *restructurare a ordinii mondiale*, care ar fi trebuit să favorizeze apariţia *a patru zone de expansiune teritorială*. Caracteristica acestei expansiuni constă în faptul că nu mai urma să aibă loc în sens logitudinal, de la est la vest sau invers, ci latitudinal, de la nord la sud. În felul acesta, se proceda la o împărţire deschisă între puterile lumii şi se evitau principalele surse de conflict între statele blocului continental. Astfel, Germania ar fi urmat să domine Europa, continent marcat, după părerea autorului, de cultura germană, în condiţiile cuceririi Franţei şi a satelizării Italiei. Ulterior, Africa, aflată la vremea respectivă sub dominaţie predominant franceză ar fi reprezentat spaţiul de expansiune al unei Europe germane.

Sfera de dominaţie a Japoniei ar fi trebuit să fie reprezentată de Extremul Orient, în timp ce S.U.A. ar fi fost nevoită să-şi limiteze influenţa la continentul american. Cât priveşte Rusia, soarta sa depindea de atitudinea pe care urma să o adopte faţă de mesajul revoluţionar, al cărui purtător era. Dacă ar fi renunţat la misiunea ideologică şi ar fi acceptat să joace rolul rezervat de noua restructurare a ordinii mondiale, atunci spaţiul său de expansiune ar fi fost reprezentat de Asia centrală, mergând până în India. Dacă, dimpotrivă, ar fi continuat să persiste în promovarea ţelurilor revoluţionare, Rusia ar fi urmat să fie împărţită în state naţionale, din care o parte intrau în sfera de influenţă a Germaniei, iar cealaltă parte în cea a Japoniei.

Haushofer dezvoltă şi alte consecinţe care ar decurge din constituirea acestui bloc, cum ar fi de exemplu rolul de stat pivotal al Poloniei, aflată între Germania şi Rusia.

Concepţia lui Haushofer a devenit însă irealizabilă în urma declanşării războiului împotriva U.R.S.S. în 1941, încheiat cu înfrângerea celui de-al treilea Reich.

Principiile geopolitice promovate de şcoala lui Haushofer aveau însă se materializeze în plan politic datorită relaţiei strânse pe care acesta a avut-o cu Rudolf Hess, viitorul şef de cabinet al lui Hitler, el însuşi soldat, care nu avusese timp să-şi desăvârşească studiile, dar pe care Haushofer îl considera un om „*cu suflet şi caracter*",

[65] *Op. cit.*, p. 124.

chiar dacă „*nu excela în inteligenţă*”[66]. La rândul său, Hess vedea în relaţia cu Haushofer o bună ocazie de a dobândi o altă înţelegere asupra politicii şi a determinărilor sale. Hess l-a pus în contact pe profesor cu diferiţi lideri ai Partidului Naţional Socialist, dar nu a putut să-l convingă să devină membru. Tot prin intermediul lui Hess, Haushofer i-a făcut o vizită lui Hitler în închisoarea de la Landsberg (în 1924). Nefiind implicat direct în „mişcare”, Haushofer s-a mulţumit cu un rol informal de sfătuitor al lui Hess şi, probabil, al apropiaţilor săi, într-un context general de frustrare datorat decepţiilor perioadei postbelice, în care restaurarea demnităţii pierdute prin refacerea Germaniei mari constituia principalul element unificator al naţiunii germane. Astfel se explică dezvoltarea unor concepte ca *spaţiu vital* sau *pangermanism*.

Incepând din a doua jumătate a deceniului al III-lea începe să se producă o distanţare tot mai evidentă a profesorului de linia politică promovată de Hitler. Mai întâi, în 1935, cu prilejul publicării legilor de la Nürnberg referitoare la „protecţia sângelui german şi a onoarei germane”, copiii săi, care pe linie maternă nu se bucurau de privilegiul unei origini ariene, au cunoscut dificultăţi; în 1939 lucrarea sa „*Frontierele*”, a fost interzisă de cenzura germană pentru motivul că susţinea un alt punct de vedere faţă de politica oficială cu privire la soluţionarea problemei populaţiei germane din Tirolul de sud. Relaţiile Profesorului cu regimul fascist aveau să se degradeze rapid după izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial. Pe de o parte Haushofer are o altă concepţie privind modalităţile de realizare a Germaniei mari, aceea de reunire sub o autoritate unică a populaţiei germane răspândite în toată Europa spre deosebire de politica oficială nazistă de cuceriri în est ce compromitea această idee şi intra în contradicţie cu credinţa geopolitică a autorului privind constituirea unui „bloc continental eurasiatic” în care vedea un element stabilizator al relaţiilor internaţionale.

La aceasta s-a adăugat decizia luată de Hitler de atacare a U.R.S.S. care intra în contradicţie cu concepţia geopolitică a lui Haushofer favorabilă axei Berlin-Moscova. Atacarea statului sovietic nu numai că anula orice posibilitate de apropiere a statelor continentale ale Eurasiei, dar grăbea formarea unei coaliţii continentalo-oceanice împotriva Germaniei, ceea ce s-a şi întâmplat.

Nu în ultimul rând, îndepărtarea lui Haushofer de scena politică germană se datorează plecării lui Rudolf Hess, prietenul şi protectorul său politic, care face o tentativă de a încheia o pace separată cu Marea Britanie, cu puţin înainte de declanşarea ostilităţilor cu U.R.S.S.

Implicarea fiului său, Albrecht în complotul eşuat organizat împotriva lui Hitler în vara anului 1944 a marcat ruptura decisivă dintre Profesor şi regimul nazist. Este anchetat şi reţinut de mai multe ori; în 1945, Albrecht este executat de către Gestapo, iar în ianuarie 1946 lui Karl Haushofer i se retrage dreptul de a profesa în învăţământul superior; cu două luni mai târziu se sinucide, împreună cu soţia.

[66] Jacobsen, H. A. (1979), *Karl Haushofer. Viaţa şi opera*, p. 63.

1.2.3. Teoria spaţiului vital

Haushofer considera că doar două popoare pot dovedi incontestabil că densitatea populaţiei a făcut ca spaţiul vital, cu alte cuvinte teritoriul pe care trăieşte un popor, să devină neîncăpător şi să nu poată hrăni populaţia de pe suprafaţa sa: *Germania* şi *Japonia*. Aceste ţări au o densitate de 130 de loc/km^2. În plus, Germania era confruntată cu dificultăţi suplimentare, deoarece mai ales în nord deţinea suprafeţe puţin fertile iar pe de altă parte, în anumite regiuni ale sale, cum ar fi Saxonia sau Rhenania trăiau peste 300 de locuitori pe kilometru pătrat. Dacă puterea din Pacific, continua autorul, a avut posibilitatea unor expansiuni teritoriale în zonă, Germania a fost limitată în această privinţă de existenţa unor vecini puternici[67]. Mai mult, Haushofer, sesizând importanţa geostrategică a celor trei fluvii riverane spaţiului german (Elba, Rhin şi Dunăre), indica şi direcţiile predilecte pentru această expansiune: una în nord, spre ţările scăldate de apele Rhinului, cealaltă în sud, de-a lungul Dunării.

Concepţia sa venea în deplin acord cu scopul politicii externe promovată de Hitler, acela de a crea premisele reducerii densităţii de populaţie din „spaţiul vital" german, prin cucerirea de noi teritorii, de a „*concentra forţele poporului pentru a-l face să avanseze pe calea care duce de la sufocarea actuală a spaţiului său vital către noi teritorii*", eliminând astfel „*dezechilibrul dintre cifra populaţiei noastre şi suprafaţa de sol pe care trăieşte*", prin ocuparea de „*teritorii care revin poporului german pe acest pământ*"[68]. Iată de ce lucrările autorului german au apărut că au inspirat, dacă nu chiar au întemeiat politica externă nazistă. Şi, departe de a fi ceea ce a dorit iniţial Haushofer, un mijloc de a preveni conflictele, cum a fost cel din 1914-1918, geopolitica germană a avut efectul invers, alimentând conflictul mult mai mare ce a urmat începând din 1939.

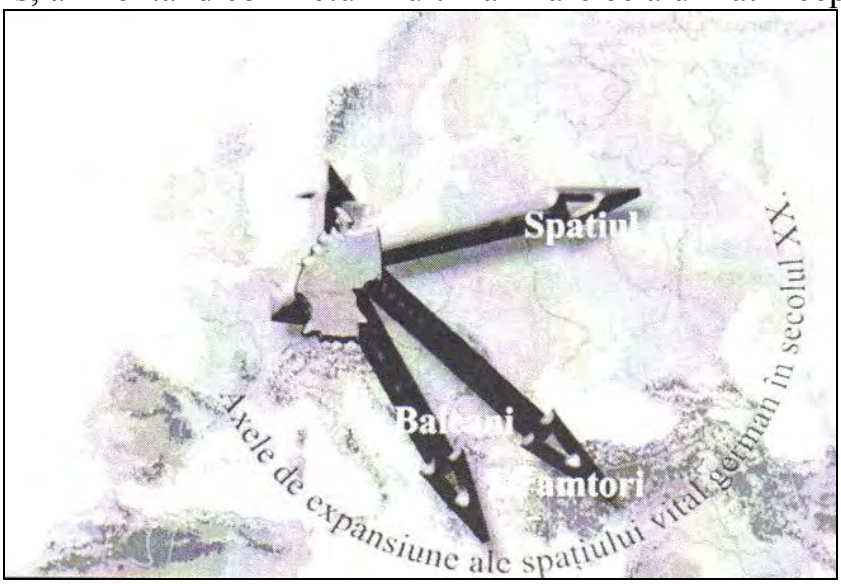

Fig. 3 - Axele de expansiune ale spaţiului vital german la începutul secolului XX
sursa: Bădescu, 2004, p. 461.

[67] Haushofer, K. (1986), *De la géopolitique*, cap. *Les bases geographiques de la politique etrangere*, Fayard, Paris, p. 203.
[68] Klein, J. (1986), Prefaţa la lucrarea *De la géopolitique*, Fayard, Paris, p. 34.

1.2.4. Frontierele în mişcare

Ideea *extinderii spaţiului vital* implică automat *mişcarea frontierelor*. Prin urmare conceptul „frontierelor în mişcare" apare ca o consecinţă logică a teoriei spaţiului vital, înscriindu-se în prelungirea firului teoretic dezvoltat de Ratzel cu privire la graniţă ca organ periferic al statului, sensibil la pulsaţiile mittelpunkt-ului. Dezvoltarea acestei teorii pe care o aduce Haushofer, derivă din ideea de „popor încercuit", ea însăşi născută din frustrarea ce caracteriza societatea germană la sfârşitul Primului Război Mondial. Un asemenea popor nu putea fi în concepţia lui Haushofer decât un „popor al frontierelor", cu un foarte bun instinct al frontierelor, frontiera neputând fi concepută decât într-un sens dinamic, în mişcare: „*Un fenomen vital, rezultând dintr-un joc de forţe totdeauna schimbător, ca frontiera politică nu poate fi în întregime sesizat ... pornind de la o concepţie statică, de la o situaţie depăşită, dată de momentul când a fost fixată*"[69]. In consecinţă, pentru o analiză sistematică, frontiera trebuie privită din două perspective:
- *din interiorul statului*, ca organ periferic al acestuia, ea fiind o măsură a vitalităţii organismului statal, dată de caracteristicile teritoriului, ale evoluţiei demografice, de cele economico-sociale etc (concepţie preluată de la Ratzel),
- *din exteriorul statului*, frontiera fiind înconjurată de un „mediu politic" dat de relaţiile statului cu spaţiile înconjurătoare, mai ales din perspectiva strategiilor promovate pentru stăpânirea acestora (concepţie preluată de la Kjellén).

Această dublă perspectivă conduce la o concluzie clară, aceea că frontiera nu poate fi în nici un caz un fenomen static, deoarece realităţile şi raporturile pe care aceasta le exprimă sunt dinamice. Există, spune Haushofer, o „viaţă politică a frontierei", care reflectă procesele economice, demografice, sociale din interiorul statului şi din împrejurimi[70].

Acestea ar trebui la rândul lor studiate tot dintr-o dublă perspectivă:
- una „mecanică", ce se referă la procesele cuantificabile prin cifre (în primul rând densitatea populaţiei şi diferenţele dintre densităţi, apoi fluxurile demografice şi economice etc, ce se exercită în zona frontalieră într-o direcţie sau alta),
- alta „organică", ce evidenţiază fenomene imposibil de exprimat prin cifre, ca de pildă concepţii, idei, mentalităţi, forţa valorilor culturale, capacitatea de asumare a destinului unui spaţiu etc, care nu resimt, în mod firesc, obstacolul fizic al liniei despărţitoare reprezentate de graniţă. Scopul acestei analize are în vedere evaluarea raportului dintre forţa organică de apărare şi cea de înaintare a frontierei, capacitatea de a răspunde eficient „atacurilor" popoarelor vecine. Haushofer distinge în acest sens „*străpungeri prietenoase"* efectuate de către ideologii, idei, valori, opţiuni, într-un cuvânt de „*reprezentările despre viaţă"* ale comunităţilor respective, dar care echivalează cu o „subminare geopolitică", a teritoriului care suferă influenţa, deoarece acestea sapă, erodează capacitatea de rezistenţă a comunităţii respective. Iată de ce, el recomandă colonizarea zonelor frontaliere germane sărace în populaţie cu ţărani, „fideli

[69] Haushofer, K. (1986), *De la géopolitique*, cap. *La vie de frontières politiques*, Fayard, Paris, p. 185.
[70] Dobrescu, 2003, *op. cit*.

pământului" şi „dispreţuitori ai viitorului".

Această confruntare permanentă specifică spaţiilor frontaliere foloseşte atât instrumente palpabile, ce constau în performanţe economice, dar şi idei care sunt cu atât mai puternice cu cât sunt mai bine asumate de către comunitatea respectivă: „*ideologia pe care şi-o însuşesc, proprie locuitorilor unui spaţiu de viaţă, este mai importantă şi mai puternică decât, de exemplu, expresia forţei economice*"[71]. Aceste influenţe culturale (*străpungeri prietenoase*, cum le numeşte autorul, deoarece nu se realizează brutal, prin impuneri şi forţe coercitive şi sunt asimilate de populaţia frontalieră fără ca acesta să conştientizeze acest lucru), au o influenţă considerabilă pe termen lung, spaţiul transfrontalier tinzând să graviteze către puterea (cultura) care le-a lansat, ceea ce conduce inevitabil la mişcarea frontierei. Era exact situaţia, considera Haushofer, a Germaniei de după Primul Război Mondial, în care „*centrul politic şi spiritual german era într-o prăbuşire lentă*" şi în consecinţă graniţa nu mai era la limita teritoriului geografic, ci undeva în interiorul acestuia. Cât de actuală poate fi această concepţie pentru unii lideri politici şi spirituali din vremurile noastre o demonstrează predispoziţia alunecării către terorism şi fundamentalism pentru a contracara pretinse „agresiuni culturale". Spre deosebire de aceştia însă, autorul german se situează pe poziţii moderate, considerând că dacă acest tip de străpungere este de natură culturală, atunci şi reacţia comunităţii agresate nu poate fi decât tot de ordin cultural.

De aici rezultă cerinţa imperativă de a reconstrui permanent atitudinea şi reacţia comunităţii în faţa unor noi sfidări, pentru a asigura abordărilor de ordin cultural prospeţime, prestigiu, atracţie reală.

Geopolitica apărării şi a securităţii unui stat nu poate fi deci redusă la apărarea graniţelor fizice, ci mai ales a celor spirituale, a graniţelor care nu de puţine ori sunt în interior, a graniţelor pe care le poartă o comunitate în suflet. În acest context, Haushofer vorbeşte despre *protecţia şi dezvoltarea simţului de frontieră*, prin care înţelege *limita* dintre identităţile culturale şi spirituale, ce au un rol determinant în mobilitatea frontierei, mai ales în perioadele critice.

1.2.5. Panideile

Panideile reprezintă un alt subiect predilect abordat de şcoala geopolitică condusă de Haushofer[72]. Ele constituie idei cardinale, care unifică, organizează viaţa oamenilor pe spaţii întinse, adevărate hărţi mentale care fixează anumite repere culturale, cu care privim, evaluăm, înţelegem lumea.

Haushofer vorbeşte şi despre *panidei etnice*, adică întruchiparea unei viziuni elaborate de către o etnie privitoare la ceea ce aceasta consideră că ar fi teritoriul său legitim de expansiune. O asemenea viziune elaborată de către ruşi a fost numită panslavism, de către germani - pangermanism, de către greci - panelenism, de către turci - panturcism etc.

---

[71] Sava, 1997, *op. cit.*, p. 113.
[72] Haushofer, K. (1931), *Geopolitik der Pan-Ideen*, Berlin.

În acelaşi timp, Haushofer foloseşte şi noţiunea de *panperspectivă*, care se referă la un spaţiu mult mai mare şi, în general, la un spaţiu concurenţial la nivelul globului pământesc. Asemenea panperspective sunt reprezentate de panideea asiatică, panideea europeană sau cea americană, adică de panidei continentale.

Autorul consideră că este decisiv pentru o pan-idee să surprindă şi să exprime cu mare forţă dominanta vieţii unui popor dar şi a unui moment istoric. O asemenea întâlnire fericită poate declanşa un proces de edificare a unei civilizaţii durabile, poate proiecta un nou orizont de afirmare a unei idei, nebănuit până atunci. Roma, spune acesta, „s-a născut într-o singură zi din *instinctul de expansiune* al unui trib mic, al latinilor, dar cu o panidee mare, aruncată la timp peste două civilizaţii şi două idei care se epuizaseră: cea persană şi cea greacă-elenistă. În evaluarea unei panidei putem adopta o viziune statică, aşa cum putem opta pentru una dinamică, în măsură să surprindă petenţialul de dezvoltare al ideii respective: comparăm forţa de organizare a panideilor după realizarea lor în fapt (statică) şi după energia lor potenţială, dinamică, pe care ele sunt în stare să o descătuşeze, dând astfel la iveală o întreagă diversitate de ordine, mărime şi ierarhie”[73].

Referitor la Europa, Haushofer consideră că aceasta a pierdut rolul de actor privilegiat al istoriei, devenind obiect de dispută, de presiune, din partea S.U.A. şi a Uniunii Sovietice, iar finalizarea autentică a panideii europene nu poate fi făcută decât de către „*puteri cu adevărat europene, purtătoare ale unor culturi bogate*”. Iar ceea ce s-a întâmplat după 1945 a confirmat pe deplin previziunile sale.

Într-un continent marcat de existenţa de secole a unor state naţionale puternice, a unor culturi şi, în general, a unei tradiţii culturale inspirate de viaţa naţională a popoarelor, orice construcţie europeană implică clarificarea raportului dintre european şi naţional/local, pe baza „drepturilor naţionale interne”. Din această perspectivă, Haushofer subliniază că prima condiţie pentru viabilitatea unei confederaţii de state europene este „*obligaţia de a respecta drepturile naţionale interne ale tuturor membrilor săi, fără nici o formă de opresiune naţională, de a recunoaşte dreptul fundamental al fiecărui european de a vorbi limba care corespunde sufletului poporului său*”[74]. O Pan-Europă nu este posibilă, concluzionează autorul, decât dacă „*se abţine de la orice opresiune lingvistică*” şi dacă lasă fiecărui popor dreptul de a trăi într-o manieră proprie.

1.3. Carl Schmitt şi geopolitica marilor spaţii. „Nomosul terestru”.

De formaţie jurist şi expert în filosofie politică, *Carl Schmitt* (1888-1985) a fost unul dintre cei mai influenţi dar şi controversaţi oameni de ştiinţă şi gânditori ai secolului al XX-lea în domeniul Teoriei Statului şi Dreptului, al Dreptului Constituţional, Filosofiei Dreptului şi Filosofiei Politice. Îşi obţine în 1916 *docenţa* cu

[73] Sava, 1997, *op. cit*., p. 129.
[74] Sava, 1997, *op. cit.*, p. 243.

lucrarea „*Der Wert des Staates und die Bedeutung des Einzelnen*" (*Valoarea statului şi importanţa individului*) examen care îl confirmă ca specialist în drept de stat, drept administrativ, drept internaţional şi teoria statului, dându-i posibilitatea să ocupe funcţii oficiale sau catedre universitare în aceste domenii.

Lucrările sale din domeniul dreptului constituţional au dat naştere unor controverse aprige, deoarece puneau probleme de garanţie constituţională, urmând o linie politică de centru-dreapta şi opunându-se unor concepte social-democrate şi liberale. În acest sens, cu toate că se opunea pluralismului şi democraţiei parlamentare, în perioada de dinainte de numirea lui Adolf Hitler în funcţia de cancelar (1933) Schmitt era în egală măsură împotriva încercărilor de a ajunge la putere cu forţa atât ale partidului comunist şi cât şi ale celui naţional-socialist.

După numirea lui Adolf Hitler în funcţia de cancelar, Carl Schmitt a fost însă unul din numeroşii funcţionari publici care s-au înscris în Partidul Naţional Socialist German al Muncitorilor (N.S.D.A.P.), urmând o linie politică activă, materializată prin elaborarea Teoriei gândirii ordonate concrete, prin care orice ordine este reprezentată de acea instituţie a statului care deţine monopolul decizional şi care se poate prevala de infailibilatate. Această extindere a teoriei suveranităţii amplifica, ca principiu, importanţa conducătorului şi ducea la o identitate între voinţa acestuia şi lege: „*Voinţa Führerului este lege*". Mai mult, el concepte şi lozinci pe care s-a fundamentat ulterior discursul ideologic nazist: marele spaţiu (grossraum), stat total, război total, duşman total, partizan etc.

În acelaşi sens, Schmitt a susţinut în mod public un punct de vedere rasist şi antisemit, când a caracterizat legile rasiste de la Nürnberg (1935) ca o „constituţie a libertăţii", afirmând că prin *Legea pentru protecţia sângelui german şi a onoarei germane*, care pedepsea relaţiile dintre „evrei" (conform definiţiei naţional-socialiştilor) şi „arieni" se introducea un nou „principiu legat de concepţia despre lume în domeniul legislaţiei". Notele sale personale, publicate după moartea sa arată că, chiar în perioada 1947 – 1951, Schmitt mai era un antisemit convins.

După capitularea Germaniei, Carl Schmitt a fost temporar arestat şi anchetat de Robert Kempner, un jurist german care, fiind evreu, fusese la rândul său arestat de regimul naţional-socialist în 1935. În urma unor intervenţii internaţionale fusese eliberat şi reuşise să emigreze, întâi în Italia, apoi în Statele Unite ale Americii unde a devenit consilier al preşedintelui Franklin D. Roosevelt.

Gândirea politică a lui Carl Schmitt s-a orientat pe două direcţii principale: *drept constituţional* şi *drept internaţional*. În ambele domenii el a manifestat o tendinţă spre generalizare, spre identificarea noţiunilor juridice fundamentale şi a principiilor de drept valabile. Concepţiile lui Schmitt au la bază ideea „drepturilor poporului" (*Volkrechte*), opusă evident ideii, de inspiraţie liberală, a „drepturilor omului". În viziunea sa, formele social-politice şi structurile statale au origini în mitologie şi nu în „contactul social",

adică în suma individualităţilor, a voinţelor individuale care compun, prin contact social, o voinţă generală[75].

În lucrarea *Nomosul lumii*, Schmitt foloseşte noţiunea de „*nomos*" pentru a desemna sinteza dintre particularităţile culturale şi cele de mediu, raportată la o colectivitate umană.

În concepţia sa avem cu toţii nevoie de un *nomos* care să ilustreze structura socială; acesta asigură stabilitatea, previzibilitatea şi un cadru de referinţă în care să trăim. Alternativa o constituie haosul şi teroarea. Nomos-ul lui Carl Schmitt este o ordine valabilă pe întreg Globul care creează condiţiile de normalitate necesare pentru îndeplinirea dreptului, constituind o premisă pentru orice legalitate a dreptului internaţional. Pentru Schmitt, un drept internaţional eficient trebuie să se bazeze pe o asemenea ordine concretă şi niciodată doar pe tratate sau convenţii. Societatea tradiţională desemnează, în opinia lui Schmitt, „totalitatea versiunilor nomosurilor lumii". Primul nomos a fost considerat local şi se referea exclusiv la continentul european. Aceasta nu exclude însă existenţa altor nomosuri în alte zone ale lumii. După deschiderea drumului spre Extremul Orient şi descoperirea Americii, nomos-ul a devenit global, extinzându-se la întreg Globul. Apare necesar un „nou nomos terestru" care, din punctul de vedere al lui Schmitt nu a fost încă creat. Schmitt întrevede, în principiu, trei posibilităţi de realizare a unui asemenea nomos pentru întregul Glob:

- existenţa unei singure puteri dominante care să le supună pe toate celelalte; această variantă este respinsă de Schmitt ca iraţională din punctul de vedere al dreptului, deoarece presupune o *impunere* a legii şi nu o acceptare a ei de către mai multe entităţi;
- reînvierea nomosului anterior în care statele suverane se acceptă reciproc, alternativă de asemenea considerată ca fiind improbabilă;
- coagularea spaţiului într-un număr redus de *superspaţii*. Atingerea acestui stadiu ar însemna un *război global*, deoarece numai o asemenea confruntare ar putea duce la un nou nomos. Este totuşi de avut în vedere că, în momentul în care vorbeşte de război, Schmitt nu are în vedere exclusiv conflictele armate ci şi alte mijloace de confruntare a puterilor aflate în opoziţie. Aceasta este structura pe care Schmitt o întrevedea pentru viitor. Schmitt prognoza o dispariţie a statelor suverane în două etape: mai întâi dispar statele şi apar subiecte noi de drept internaţional, apoi războiul devine „ubicuu" adică omniprezent şi permanent disponibil şi astfel şi-ar fi pierdut caracterul convenţional şi limitat. După Schmitt, în locul statelor apar „superspaţii" (*Großräume*). Principalele cauze ce conduc la crearea unor asemenea superspaţii sunt dezvoltarea economică şi cerinţele transnaţionale pentru transporturi şi telecomunicaţii, care ridică probleme ce nu mai pot fi soluţionate la nivel naţional. Schmitt nu introduce noţiunea de globalizare dar se apropie de ea.

Superspaţiile sunt caracterizate prin interzicerea invervenţiei unor puteri din afara spaţiului respectiv. Astfel apar noi subiecte de drept. Un prim asemenea superspaţiu a apărut odată cu doctrina Monroe (1823). Statele Unite ale Americii nu ar mai reprezenta,

[75] În lucrarea *Teologia politică*, Edit. Universal Dalsi, 1996.

începând de la emiterea doctrinei Monroe, un stat obişnuit, ci o putere conducătoare, a cărei idee politică s-ar resfrânge asupra întregii emisfere vestice.

Cei mai mulţi specialişti, consideră că şi Uniunea Europeană ar reprezenta un superspaţiu din perspectiva modelului teoretic al lui Schmitt. În acest sens, descrierea atribuită de Schmitt superspaţiului, ca „unitate care din punct de vedere juridic păstrează elemente factice şi juridice ale statului", corespunde Uniunii Europene. La aceasta de adaugă şi raţiunile indicate de Schmitt pentru crearea superspaţiilor: cerinţe transnaţionale pentru căi de comunicaţii şi telecomunicaţii, dependenţele economice dintre diferitele economii naţionale, care au jucat un rol important în crearea Uniunii Europeene.

2. ŞCOALA GEOPOLITICĂ ANGLO-AMERICANĂ

Geopolitica anglo-americană a apărut şi a evoluat independent de cea germană. In contrast cu iniţiatorii germani însă, gândirea geopolitică anglo-americană s-a sprijinit pe surse mult mai variate, încă de la început conturându-se trei orientări distincte:

- *orientarea istorico-ambientalistă*, ce a pornit de la relaţiile de interdependenţă existente între climat, hrană şi sol pe de o parte, respectiv viaţa şi habitatul uman pe de alta. Principalii promotori ai acestui curent au fost istoricul britanic *Henry Thomas Buckle* (1821-1862), ce a întreprins mai multe analize comparative ale popoarelor şi societăţilor situate în condiţii climatice şi geografice diferite[76], respectiv pe *Frederic Jackson Turner*, *Ellen Churchill Semple*[77], *Ellsworth Huntington* şi *Arnold Toynbee* în S.U.A. care au elaborat primele analize privind relaţiile dintre spaţiu, mediu şi civilizaţie în America de Nord. F. J. Turner (1861-1932) este cel care a fundamentat conceptul de frontieră şi front pionier, evidenţiind importanţa acestora în procesul de colonizare a vestului S.U.A. şi în formarea poporului american[78], în vreme ce istoricul şi geograful E. Huntington (1876-1947) şi-a concentrat aria de investigaţie asupra influenţelor şi a rolului jucat de climat în istoria umană, demonstrând că modificările climatice sau persistenţa unei clime nefavorabile au determinat marile migraţii, dar mai cu seamă invaziile dinspre Orient spre Europa, de la indo-europeni, la mongoli şi arabi[79]. Istoricul britanic Arnold J. Toynbee (1889-1975)[80] a subliniat influenţele majore lăsate de mediul ambiental asupra diverselor civilizaţii, demonstrând că la începuturile sale, societatea umană a perceput ca deosebit de dificile condiţiile naturale, fapt pentru care a încercat şi încearcă în permanenţă să le schimbe, să le transforme;

[76] In lucrarea *History of Civilization in England*, 3 vol., 1872.
[77] Principala sa lucrare este considerată *American History and its Geographic Conditions*, 1903.
[78] În lucrarea *The Significance of the Frontier in American History*, 1893.
[79] In lucrările *Civilization and Climate*, 1924; *Mainsprings of the Civilization*, 1945.
[80] Lucrarea sa reprezentativă este *A Study of History*, elaborată între anii 1934 şi 1961.

- *orientarea favorabilă dezvoltării geografiei politice*, dezvoltată cu precădere în contextul Primului Război Mondial, ai cărei principali promotori au fost *James Fairgrieve*[81] şi *Isaiah Bowman*[82]. Cu toate că promotorii geografiei politice americane au preluat elemente de metodologie specifice şcolii germane din secolul al XIX-lea, aceştia au dezvoltat direcţii şi metode de cercetare diferite, mult mai pragmatice, orientate în sprijinul guvernării. Contribuţia acestora s-a concretizat prin clarificarea şi uniformizarea conceptelor şi a terminologiei folosite şi prin crearea unei metodologii comune de abordare a ştiinţei politice şi a geografiei[83].
- *orientarea spre studiile strategice*, favorizată de ascensiunea S.U.A. în postura de mare putere economică şi comercială. Această direcţie de cercetare a fost promovată atât de geografi (*Halford MacKinder*), cât şi de autori de formaţie educativă militară, precum *Alfred Mahan*, *Homer Lea* sau generalul *William Mitchel*.

Ceea ce îi uneşte însă pe toţi gânditorii care fac parte din această şcoală este *orientarea predominant strategică* a gândirii şi a abordărilor de ordin geopolitic. Chiar şi atunci când abordează aceleaşi teme ca şi autorii germani, interpretările şi soluţiile sunt diferite, urmând particularităţile de abordare americană: *viziune practică*, *orientare strategică a analizei.*

2.1. Halford John MacKinder, fondatorul geostrategiei. Teoria zonei pivot

De formaţie geograf, Sir *Halford J. MacKinder* (1861-1947) a predat geografia la Universitatea din Oxford între 1887 şi 1905, după care a fost numit decan al prestigioasei London School of Economics and Political Science şi vicepreşedinte al Societăţii Regale de Geografie din Anglia. Între 1910-1922 este membru în Camera Comunelor, iar în anii 1919–1920 activează ca înalt comisar britanic în sudul Rusiei.

La 25 ianuarie 1904, expune pentru prima dată concepţiile sale geopolitice în faţa Societăţii Regale de Geografie în conferinţa „*Pivotul geografic al istoriei*" (*The Geographical Pivot of History*), prin care oferă, pentru prima dată o viziune geopolitică globală extinsă la scară planetară. Textul conferinţei lui MacKinder poate fi considerat ca fiind principalul text geopolitic din istoria acestei discipline, întrucât conţine, pe lângă generalizarea liniilor precedente ale dezvoltării „Geografiei Politice" lui Ratzel şi formularea legii de bază a acestei ştiinţe[84]. Concomitent, dată fiind natura tezelor expuse, aceasta poate fi considerată ca fiind *prima lucrare de geostrategie*.

Ideea centrală a prelegerii era aceea că istoria universală şi politica mondială au fost puternic influenţate de imensul spaţiu din interiorul Eurasiei, iar dominarea acestuia reprezintă fundamentul oricărei încercări de dominare a lumii: „*Aruncând o scurtă privire asupra şuvoiului larg al apelor istoriei* - scria el - *nu putem înlătura gândul*

[81] Fairgrieve, J. (1915), *Geography and World Power*, London.
[82] Bowman, I. (1921), *The New World: Problems in Political Geography*, New York.
[83] Jones, B. Stephen (1955), *A Untiled Field Theory of Political Geography*, în Annals of the Association of American Geographers, XLIV, pp. 111-123 (citat de Liviu Tirău, www.idd.euro.ubbcluj.ro),
[84] Neguţ et al., 2004, *op. cit.*, p. 19.

referitor la o anumită presiune a realităţilor geografice asupra acesteia. Spaţiile vaste ale Eurasiei, inaccesibile navelor maritime, acoperite acum de o reţea de căi ferate - nu constituie oare tocmai ele astăzi regiunea axială a politicii mondiale? Aici au existat şi continuă să existe condiţii pentru crearea unei puteri militare şi economice mobile… Rusia a luat locul imperiului mongol. Raidurile centrifugale ale popoarelor stepei au fost substituite de presiunile acesteia asupra Finlandei, Scandinaviei, Poloniei, Turciei, Persiei, Chinei. La scară globală ea ocupă o poziţie strategică centrală, comparabilă cu poziţia Germaniei în Europa. Poate executa lovituri în toate direcţiile, dar poate fi şi lovită din toate aceste direcţii… Este puţin probabil ca oricare dintre revoluţiile sociale imaginabile să îi poată schimba raportul fundamental faţă de spaţiile geografice nemărginite ale existenţei sale…". El a evidenţiat cu pregnanţă importanţa datelor geografice pentru politica mondială, considerând că una dintre principalele cauze care au provocat războaiele de proporţii din istoria omenirii este „*distribuţia neuniformă a pământurilor mănoase şi poziţiile strategice diferite de pe suprafaţa planetei noastre*".

Concepţia lui MacKinder organizează spaţiul planetar într-un sistem de cercuri concentrice, în centrul cărora se află „*axa geografică a istoriei*" (*pivot area*) sau *„inima lumii"* (*heartland*). Spre exterior urmează „*semicercul interior*", care se suprapune pe spaţiul litoral al continentului eurasiatic, caracterizat prin dezvoltarea cea mai intensă a civilizaţiei, urmat de „*semicercul exterior sau insular*".

În funcţie de acest sistem, MacKinder stabileşte trei condiţii, trei reguli pentru dominarea zonei pivot şi, apoi, a întregii lumi, lansând o formulă care a devenit legitate geopolitică:

- Cine conduce Europa de Est stăpâneşte *heartlandul*;
- Cine stăpâneşte *heartlandul* conduce *„Insula lumii"* (Europa, Asia şi Africa);
- Cine conduce „*Insula lumii*" (*World Island*) stăpâneşte lumea.

Evident, gândirea geopolitică a lui MacKinder nu putea fi independentă de interesele de mare putere ale Marii Britanii. În acest context, el a formulat ipoteze asupra realizării unui echilibru între puterile continentale şi puterile maritime, favorizând dominaţia mondială a Regatului Britanic.

Pornind de la premisa că cea mai favorabilă poziţie geografică pentru un stat este cea de mijloc, centrală, MacKinder afirmă că centralitatea este o noţiune relativă în funcţie de contextul geografic concret. Dar la nivel planetar, în centrul lumii, se află *continentul Euroasiatic*, iar în centrul acestuia se află „inima lumii" sau „heartland". Masa continentală eurasiatică reprezintă, din perspectiva autorului, cel mai favorabil element geografic pentru controlul asupra întregii lumi. Analiza lui MacKinder are un obiectiv strategic clar: el observă că pe acest imens teritoriu existau deja state puternice care puteau să ajungă la dominarea întregii zone euroasiatice: Rusia şi China. În eventualitatea dezechilibrării balanţei de putere în favoarea unui singur stat, acesta s-ar fi putut extinde până la ţinuturile marginale ale Eurasiei, iar vastele resurse continentale ar fi putut fi folosite pentru construirea unei flote puternice, ceea ce ar fi putut ameninţa supremaţia maritimă a Marii Britanii.

Importanţa acestei zone centrale a continentului euroasiatic derivă din faptul că ea cuprinde două treimi din totalul uscatului terestru, conţine cele mai mari resurse naturale şi are o poziţie cheie pentru comunicarea între diferitele zone ale Globului. Ea este înconjurată de ceea ce MacKinder numeşte *inner (marginal) crescent*, un cerc de state situate pe continent, dar care prezintă un important fronton maritim (oceanic). Între acestea figurează Germania, Turcia, India, China. Urmează un *outer (insular) crescent,* un cerc de state exterioare acestora, ca Marea Britanie, Africa de Sud, Japonia. MacKinder considera, în acel moment că S.U.A. sunt atât de îndepărtate de zona pivot a lumii încât nu le introduce nici în rândul statelor care alcătuiesc *outer*-ul crescent.

În 1919, după terminarea Primului Război Mondial, MacKinder publică lucrarea „*Democratic Ideals and Reality*" *(Idealurile democratice şi realitatea)*, în care se referă la reorganizarea planetei după victoria puterilor Antantei. Lucrarea este reeditată în 1942, când balanţa războiului se înclina în favoarea Puterilor Aliate (S.U.A., Marea Britanie, Uniunea Sovietică), autorul fiind şi de acestă dată preocupat de reorganizarea lumii în perioada postbelică şi de rolul Uniunii Sovietice în acest nou sistem geostrategic: „*dacă Uniunea Sovietică termină războiul victorioasă, atunci va fi sigur că ea este cea mai mare putere de uscat, mai mult va fi puterea care ocupă poziţia de apărare cea mai avantajoasă din punct de vedere strategic. Heartland-ul reprezintă cea mai mare fortăreaţă de pe pământ şi pentru prima dată în istorie este ocupat de o forţă militară care îşi este suficientă atât din punct de vedere al cantităţii cât şi al calităţii*"[85]. Acest lucru s-a şi întâmplat, Uniunea Sovietică creindu-şi un dispozitiv hegemonic de o amploare fără precedent, până în centrul Europei şi sud-estul Asiei.

Un an mai târziu, în iulie 1943, revista americană *Foreign Affairs* îi publică articolul „*The Round World and the Winning of Peace*" (*Reuşita păcii într-o lume finită*), considerat ca fiind testamentul geopolitic al lui MacKinder. Articolul era consacrat analizei viitoarelor raporturi dintre cele două noi superputeri: S.U.A. şi Uniunea Sovietică, în pragul trecerii la etapa Războiului Rece. Mergând pe linia gândirii strategice a lui Haushofer, dar din perspectiva intereselor britanice, MacKinder se opunea constituirii unei alianţe strategice între Rusia şi Germania, idee preluată şi dezvoltată de ulterior şcoala geopolitică anglo-americană. In acest context, el consideră că doar trei puteri continentale au putut cuceri poziţii dominante în zona axială (zona pivot): Germania, Rusia, China. Temerea sa era generată de o eventuală apropiere dintre statele axiale, ceea ce ar fi reprezentat un pericol la adresa puterii Marii Britanii. Ca modalitate de prevenire a constituirii unei asemenea axe, MacKinder preconiza intensificarea relaţiilor de bună colaborare dintre Marea Britanie şi Rusia.

Autorul britanic reia ideea cu privire *heartland*, extinzându-l însă şi la o parte din S.U.A., de la fluviul Missouri până la coasta de est, ceea ce reprezenta de fapt, recunoaşterea rolului din ce în ce mai mare pe care S.U.A. îl jucau în politica mondială. De fapt, dată fiind discontinuitatea în raport de heartland-ul eurasiatic, S.U.A. reprezentau un heartland de dimensiuni mai reduse în cadrul insulei lumii. În noua

[85] Fifield, R., Pearcy, E. (1944), *Geopolitics in Principle and Practice*, Ginn & Company, Boston, p. 135.

configuraţie a zonei pivot, oceanul Atlantic era denumit „*ocean interior*", Marea Britanie o „*Maltă la o altă scară*", Franţa un „*cap de pod*" *(bridgehead)*.

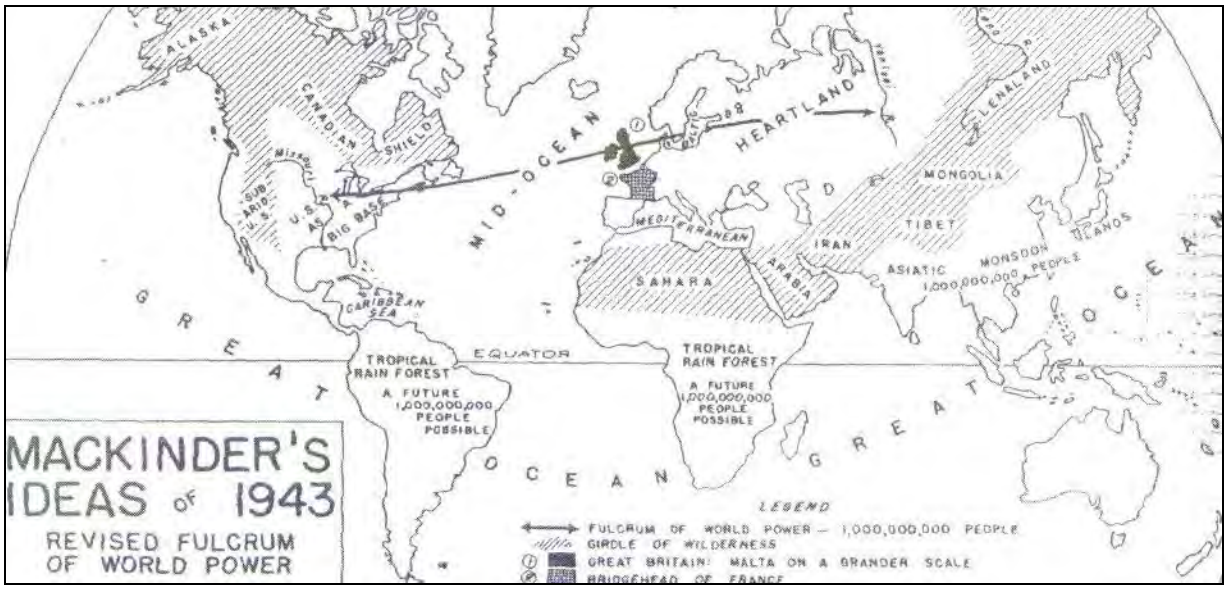

Fig. 4 - Hearland-ul (H. J. MacKinder, 1943).
sursa: MacKinder, Sir Halford (1943), *The Round World and the Winning of Peace*, apud. Dobrescu, 2003 (Marea Britanie – o Maltă la scară mare, Franţa – un „cap de pod")

Dată fiind formaţia sa de geograf, MacKinder a fost cel care putut oferi pentru prima dată o interpretare geostrategică de ansamblu, a geografiei lumii. Pe de altă parte, această interpretare a fost favorizată şi de contextul politic şi istoric: se încheiase un secol bogat în conflicte şi evenimente politice, în general; lumea asista la ridicarea unor noi puteri, toate continentale: Rusia, Germania şi S.U.A. şi, nu în ultimul rând, aproape se încheiase lungul proces de descoperiri şi explorări geografice a zonelor continentale interioare. Opera sa apare ca *un spectacol spaţial***,** ca o operă teatrală („*the stage of the whole world*") în care decorurile sunt date de regiunile lumii, actorii de state, iar acţiunea se subordonează legilor geografice.

2.2. Teoria puterii maritime (Alfred T. Mahan)

De cealaltă parte a oceanului, *Alfred Thayer Mahan* (1840-1914) şi-a elaborat opera geopolitică în termenii strategici de care S.U.A. aveau nevoie la acea vreme, iar preşedintele Roosevelt a asigurat transpunerea în practică a multora dintre ideile sale. Astfel, în urma unei evaluări făcute de Mahan, S.U.A. achiziţionează Canalul Panama (1903), pe care îl deschide pentru navigaţie în 1914.

Mahan este considerat ca fiind primul geopolitician american. Inclinarea spre geopolitică a moştenit-o de la tatăl său, militar de formaţie, care a fost şi profesor de geniu la West Point. Mahan junior urmează o carieră identică, devenind la rândul său profesor la Newport Naval War College. Cursurile predate l-au stimulat să reflecteze asupra importanţei geostrategice a mărilor şi oceanelor, atât prin prisma funcţiei de

circulaţie şi transport, cât şi ca spaţii cu caracter defensiv. Dezvoltă astfel o teorie opusă celei promovate de MacKinder, care a revoluţionat gândirea geostrategică din domeniul naval[86]. El demonstrează avantajele de care beneficiau puterile maritime în raport de cele continentale, prin controlul rutelor de transport şi prin condiţiile oferite de natură în a preîntâmpina agresiunile, arătând că S.U.A. nu se pot baza doar pe protecţia conferită de distanţe.

În acest context, autorul american atrage atenţia asupra cerinţei construirii unui canal care să traverseze istmul dintre cele două Americi. Pentru asigurarea securităţii acestuia, era necesar ca S.U.A. să deţină superioritate navală atât în Caraibe cât şi în Estul Pacificului. Astfel, în urma războiului hispano-american din 1898, încheiat cu Pacea de la Paris (10.12.1898), S.U.A. anexează insulele Filipine, Puerto Rico, Guam şi îşi extind controlul asupra Cubei, insulelor Hawaii şi a zonei Canalului Panama, confirmându-se astfel, la nivel politic, liniile directoare ale strategiei Mahan.

Opera lui Mahan ar putea fi caracterizată drept o pledoarie pentru construirea de către S.U.A. a unei puternice flote navale, indispensabile noului său statut de mare putere. Prin aceasta se urmărea extinderea frontierelor defensive până la malul opus al oceanelor care udau ţărmurile americane, prin instalarea unor baze strategice în insulele din Atlantic şi Pacific şi controlul bazinului Caraibelor şi în special a Istmului Panama, adică ceea ce Mahan numea construirea unui „imperiu al oceanului". Preşedintele Theodore Roosevelt (1858-1919) în calitatea sa de secretar adjunct al marinei S.U.A. a fost unul dintre cei care au pus în practică această idee, iar între anii 1907–1909 a trimis în jurul lumii noua flotă americană ca simbol al puterii S.U.A.

În viziunea autorului american, pentru a deveni o mare putere, o ţară trebuie să îndeplinească trei condiţii:

- Să se învecineze pe o lungime considerabilă cu oceanul planetar sau să aibă acces la acesta printr-o mare deschisă spre oceanul planetar,
- Să nu aibă în vecinătatea imediată state puternice,
- Să dispună de o capacitate navală şi de un potenţial militar ridicat al flotei marine.

Toate aceste trei criterii, apreciază Mahan, au fost întrunite de Marea Britanie, asigurându-i supremaţia maritimă şi implicit rolul de putere mondială pe care l-a deţinut atâta vreme. In consecinţă, dacă S.U.A. doresc să se substituie Marii Britanii ca putere oceanică, acestea trebuie să-şi completeze poziţia geografică cu o flotă maritimă de prim rang.

Pentru a înţelege mai bine raţiunile acestei viziuni geostrategice trebuie precizat că Alfred Mahan a trăit în perioada imediat următoare încheierii procesului de colonizare a continentului american, când se prefigura o dezvoltare din ce în ce mai mare a Statelor Unite, ajunsă deja una dintre marile puteri continentale ale lumii. De aceea, afirmarea sa şi ca putere maritimă era un imperativ şi este meritul lui Mahan că a formulat în termeni clari dimensiunea strategică a forţei maritime pentru noua putere

[86] Aceasta se regăseşte în lucrările *The Influence of Sea Power upon History* (1890), *The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire* (1892) şi *The Interest of America in Sea Power* (1898).

care se năştea. O flotă comercială puternică era necesară nu numai pentru desfăşurarea unei activităţi comerciale intense, ci şi pentru că flota ar fi reprezentat o dimensiune şi un simbol al puterii. In acest context, analizează zona Extremului Orient[87], din ce în ce mai importantă pentru interesele Americii, fapt ce impunea crearea unei strategii maritime coerente, care a avut rezultate fructuoase mai ales după al Doilea Război Mondial, împotriva Uniunii Sovietice. Esenţa acestei strategii, denumită „Politica Anaconda", constă în încercuirea masei continentale euroasiatice, pentru a împiedica o posibilă alianţă între Germania şi Rusia, eventual şi Japonia. Autorul considera că principalul instrument al „*puterii maritime*" este comerţul maritim, iar garantul asigurării comerţului este flota militară maritimă. Mai mult, el aprecia că „*forţa maritimă*", reprezintă un tip distinct de civilizaţie, predestinată pentru dominaţia mondială[88].

O altă caracteristică a perioadei în care a trăit Mahan este dată de declinul expansiunii coloniale de tip clasic. Imperiile coloniale spaniol şi portughez deveniseră de domeniul trecutului prin independenţa statelor latino-americane, Anglia şi Franţa îşi disputau supremaţia mărilor prin crearea celor mai extinse imperii coloniale. In acest context, problema cuceririi de noi teritorii nu mai reprezenta o prioritate, centrul de greutate al politicii externe mutându-se de la cucerire la *controlul* unor zone, ceea ce însemna o regândire a mijloacelor şi a instrumentelor dominaţiei. Importantă nu mai era anexarea, stăpânirea unei ţări sau a unui teritoriu, ci controlul asupra *drumului* către acel teritoriu, asupra *căii de acces***.** Cum drumul şi calea de acces sunt de cele mai multe ori maritime, controlul acestora înseamnă *flotă maritimă*. Flota este cea care valorizează ţărmurile, stimulându-le dezvoltarea economică durabilă. Iar o poziţie geografică avantajoasă nu poate avea o valoare strategică potenţială câtă vreme nu dispunde de o putere economică în măsură să-i pună în valoare potenţialul.

Teoria lui Mahan a fost completată şi dezvoltată de generalul *Homer Lea* (1876-1912), autor a două lucrări celebre: *Valoarea ignoranţei* şi *Ziua saxonului*[89]. În prima lucrare, pornind de la experienţa sa de militar în armata imperială chineză, genealul Lea analiza creşterea potenţialului militar şi economic al Japoniei, prognozând o expansiune japoneză în Extremul Orient şi implicit o ciocnire dintre puterea americană şi cea japoneză în Pacific. A doua carte a fost consacrată evoluţiei Germaniei, autorul anticipând traiectoria pe care o va avea această ţară în prima jumătate a secolului XX.

Homer Lea rămâne în analele istoriei evoluţiei gândirii geopolitice mondiale prin formularea a trei postulate naturale ce stau la baza dezvoltării obiectivelor geostrategice la nivelul oricărui stat:

1. O putere navală nu poate fi protejată doar prin flotă, ci şi prin controlul zonelor costale limitrofe;

[87] In lucrarea *Problem of Asia*, 1900.
[88] Neguţ et. al., *op. cit.*, 2004, p. 32.
[89] *The Valour of Ignorance*. London, New York, Harper and Brothers, 1909, retipărită în 1942 şi *The Day of the Saxon*, Harper and Brothers, 1912, retipărită în 1942.

2. Puterea unui stat maritim nu constă numai în numărul şi în puterea navelor de război, ci mai ales în capacitatea de a preveni superioritatea maritimă a altor state;
3. Interesul fundamental al unui stat maritim este de a evita ca un stat continental cu acces la mările libere să dobândească o putere navală considerabilă.

2.3. Teoria ţărmurilor (Nicolas John Spykman)

Experienţa geopolitică a celor doi magiştri ai şcolii anglo-americane a începutului de secol XX (MacKinder şi Mahan) a fost preluată şi amplificată în preajma celui de-al Doilea Război Mondial, de *Nicolas John Spykman* (1893–1943). Inscrise aceluiaşi curent pragmatic ce a caracterizat gândirea geopolitică anglo-americană, concepţiile lui Spykman reprezintă o altă încercare de a corela geografia cu politica globală.

Profesor de drept şi relaţii internaţionale la Universitatea din Yale, unde a ocupat şi funcţia de director al Institutului de Studii Internaţionale, Spykman s-a născut la Amsterdam, după care a plecat în S.U.A., primind cetăţenia americană în 1928, devenind la începutul celui de-al Doilea Război Mondial consultant al preşedintelui american Roosevelt.

Contribuţiile sale geopolitice se fundamentează pe concepţia că geopolitica este cel mai important instrument al politicii internaţionale, dar şi o metodă analitică ce permite elaborarea celei mai eficiente strategii. El consideră că determinismul geografic este cel care stă la baza conturării orientărilor politice: Marea Britanie, ţară insulară şi-a orientat politica către mare, construindu-şi cel mai mare sistem colonial al tuturor timpurilor; Franţa, Spania sau Portugalia, ţări cu mari domenii coloniale au toate o importantă deschidere către mare; Germania din contră, situată în centrul continentului, prinsă între Franţa şi lumea slavă, a fost nevoită să-şi revendice „spaţiul vital"; la fel Rusia, închisă în imensitatea sa continentală a fost nevoită să se orienteze către accesul la mările calde[90]. Privite din acestă perspectivă, Statele Unite ar trebui să valorifice cât mai bine situarea între cele două oceane[91]; de aici decurge principala sa contribuţie geopolitică: *teoria ţărmurilor* („*rimland theory*")[92]. Spykman subscrie la teoria lui Mackinder potrivit căreia blocul continental eurasiatic deţine poziţia cheie pentru dominarea lumii, însă se înscrie pe făgaşul gândirii lui Mahan considerând că rolul decisiv pentru controlul *heartland-ului* este dat de controlul ţărmurilor (*rimland-ului*). Controlul zonei de coastă care încercuieşte aria pivot neutralizează forţa acesteia. In sprijinul teorie sale, Spykman porneşte de la următoarele argumente:

- masa continentală compactă eurasiatică este prea întinsă şi deci foarte greu de controlat;

[90] Consecinţa acestei strategii a fost însuşi crearea Afganistanului ca stat-tampon pentru a împiedica expansiunea Rusiei la Oceanul Indian, în detrimentul intereselor geostrategice britanice din Subcontinentul indian (Pakistan), ca parte a domeniului colonial britanic.
[91] În lucrarea *America's Strategy in World Politics (Strategia americană în politica mondială)*, 1943.
[92] Teorie expusă în lucrarea *The Geography of Peace (Geografia Păcii)*, 1944 (lucrare publicată postum).

- zona de coastă dispune de numeroase căi de comunicaţie spre regiunea eurasiatică propriu zisă, inclusiv albiile râurilor;
- aproximativ două treimi din populaţia lumii locuieşte în zonele de coastă ale Eurasiei;
- fâşia de pământ care încercuieşte Eurasia este mult mai ospitalieră, în comparaţie cu alte regiuni din interiorul Eurasiei, greu accesibile şi cu o climă aspră.

Concluzionând, autorul reformulează în spiritul teoriei sale „paşii" spre o dominaţie globală:

„*Cine domină coasta domină Eurasia;*
Cine domină Eurasia domină lumea".

Spykman a arătat că politica S.U.A. nu se poate separa de evenimentele din spaţiul euro-asiatic, deoarece prin „cucerirea vestului" au dobândit un ţărm extins la Pacific. In acest context, a nuanţat antagonismul puteri maritime / puteri terestre, identificând la nivel mondial trei mari centre cu potenţial real putere: America de Nord, litoralul european şi zona eurasiatică a Extremului Orient, de alianţele cărora va depinde echilibrul geostrategic mondial.

Pe de altă parte, plecând de la „forţa maritimă", el a introdus o nouă completare a imaginii geopolitice a lumii prin *„Midland Ocean" (Oceanul de mijloc)*. În viziunea sa, Atlanticul este practic o mare interioară, un ocean de mijloc, situat între America şi Europa, ce unifică aceste două continente, pe baza unităţii culturale de origine vest-europeană. Rolul principal în acest proces revine S.U.A., cu complexul lor economic şi militar, realizat prin intermediul Pactului nord-atlantic (N.A.T.O.).

Importanţa acordată de către Spykman „*Rimland-ului*", va sta la originea strategiei de încercuire a U.R.S.S.-ului (*politica „anaconda"*), pentru limitarea posibilităţilor ei de acţiune.

Spykman şi Mahan pot fi consideraţi iniţiatorii strategiei unităţii atlantice, ce a stat la baza creerii în 1949 a Organizaţiei Tratatului Atlanticului de Nord (N.A.T.O.).

2.4. Destructurarea unei strategii. Politica „anaconda"

In sens larg, politica anaconda semnifică un comportament similar uriaşei reptile: de a se încolăci în jurul unei fiinţe vii şi de a o omorî prin sugrumare. Extrapolată în plan geostrategic, aceasta s-ar traduce prin faptul că una dintre principalele premise ce pot asigura controlul asupra unei zone constă în dezvoltarea unor strategii de ripostă, care să împiedice intrarea zonei respective sub controlul unei puteri rivale. Aceasta s-ar realiza printr-un sistem de alianţe orientate în direcţia încercuirii şi „strangulării" inamicului. Generalizând, reacţia strategică a unei puteri trebuie să fie determinată de mişcările adversarului.

Ideea nu era nouă, un proverb roman afirmând că „*este o datorie sfântă să înveţi de la adversar*". Testamentul lui Petru cel Mare (1725) îşi baza strategia pe constatarea că „*naţiunile Europei se află într-un stadiu de îmbătrânire, aproape de peire, spre care*

se îndreaptă cu paşi mari; în consecinţă, este uşor şi sigur că vor putea să fie cucerite de un popor nou şi tânăr, când acesta va cuprinde o putere la maximum" [93]. La rândul său, Lordul Palmerston, ministrul britanic de război afirma în 1851 că „*oricât de dezagreabile ar putea fi în momentul de faţă relaţiile noastre cu Franţa, trebuie să le menţinem, pentru că în planul din spate ameninţă o Rusie care poate lega Europa şi Asia Orientală, iar singuri nu putem face faţă unei asemenea situaţii*" [94]. De cealată parte, Haushofer, ca principal reprezentant al geopoliticii germane interbelice, afirma: „*Nimeni altcineva decât adversarul ne învaţă că un bloc continental solid face inoperantă politica anaconda pe plan politic, militar, naval şi economic*" [95].

Insă cel căruia i se datorează fundamentarea ştiinţifică a acestei doctrine strategice a fost Nicholas Spykman. In ultima sa lucrare majoră *The Geography of Peace*, el a intuit o reconfigurare a echilibrului geostrategic postbelic. Astfel, el anticipa dominarea Heartland-ului de către Rusia şi China, ce aveau să dezvolte în timp un potenţial de tensiune şi chiar conflictual faţă de statele Rimland-ului. In consecinţă, pentru a-l contracara, S.U.A. trebuiau să-şi dezvolte rolul de mare putere în spaţiul periferic exterior (*rimland*), atât printr-o cooperare atlantică cu Marea Britanie, statele maritime vest-europene (incluzând şi Germania), cât şi printr-una pacifică, dezvoltată pe axa Washington-Tokyo, adică printr-o politică de încercuire periferică a Eurasiei. Această concepţie a stat la baza politicii strategice de *containment*, aplicată de S.U.A. în timpul Războiului Rece (1945-1989), orientată spre condamnarea U.R.S.S. şi a statelor din Blocul Comunist la izolare şi stagnare economică prin limitarea accesului la mare, dezvoltarea unui amplu sistem de alianţe geostrategice şi încurajarea dizidenţelor locale.

2.5. Teoria puterii aeriene (Alexander P. de Seversky)

Este meritul lui *Alexander de Seversky* de a fi adus în atenţia analizei geopolitice rolul aviaţiei în asigurarea supremaţiei geostrategice[96].

Născut în Rusia, Alexander de Seversky a activat în marina rusească în Primul Război Mondial, iar după revoluţia bolşevică, profitând de o misiune în S.U.A., s-a stabilit definitiv în această ţară, devenind cetăţean american în 1927.

Progesul tehnologic înregistrat de industria aeronautică şi îndeosebi de aviaţia militară la începutul secolului al XIX-lea şi rolul jucat de aceasta în bătăliile Primului Război Mondial, îl determină să critice subestimarea de către aliaţi a aviaţiei ca instrument indispensabil războiului modern, fără de care nici o victorie decisivă nu poate fi obţinută. O strategie militară modernă nu poate fi concepută fără o aviaţie modernă, susţinea el. În acest sens, încearcă să demonstreze că puterea aeriană, date fiind

[93] Ioachimescu, A., Ioachimescu, V. (1992), *Istoria Imperiului Rus – sintetizată - „de la Novgorod la Vladivostok şi Prut"*, Edit. Gândirea Românească, p. 75.
[94] Haushofer, K. (1986), *De la geopolitique*, Fayard, Paris, p. 114.
[95] Haushofer, K. (1986), *op. cit.*, p. 116.
[96] Cele două lucrări fundamentale scrise de Alexander de Seversky, în care şi-a expus teoria, sunt: „*A Victory through Air Power*" (1942) şi „*Air Power: Key to Survival*" (1950).

avantajele sale, prezintă o superioritate netă în comparaţie cu cea terestră sau maritimă. In acest sens, sugerează ca S.U.A. să-şi dezvolte capacităţile aeriene în detrimentul bazelor navale de peste mări, foarte costisitoare.

Conceptul de bază introdus de Alexander de Seversky este cel de „*areal de dominare aeriană*". El consideră că arealele de dominare aeriană ale celor două superputeri de după 1945 (S.U.A. şi U.R.S.S.) se suprapuneau peste zona polară nordică; prin urmare, această zonă era văzută de autor drept „*aria de decizie*", spre care ar trebui să se orienteze strategiile de control aerian.

Fig. 5 - Arealele de dominare aeriană (conform modelului lui Alexander de Seversky)
sursa: Glassner, M. I. (1996), apud. Frăsineanu, 2005, p. 84.

Actualitatea teoriei lui Seversky privind dezvoltarea unei puternice forţe aeriene, derivă din continua dezvoltare şi diversificare a comunicaţiilor, ceea ce face ca S.U.A. să nu mai poată beneficia de avantajul important de altădată conferit de semiizolarea naturală. Forţa aeriană reprezintă în acest context un mijloc indispensabil propriei apărări, dar şi controlului spaţiilor aeriene exterioare. Dezvoltarea postbelică a industriei de portavioane în S.U.A. se sprijină pe constatările lui Seversky, ca şi o serie întreagă de decizii strategice luate în timpul Războiului Rece, pentru apărarea spaţiului aerian (Scutul anti-rachetă etc).

2.6. Teoria frontierei (Frederick Jackson Turner)

Cea mai cunoscută contribuţie în domeniul „teoriei frontierelor" a fost lansată la sfârşitul secolului XIX (1893) de către istoricul american Frederick Jackson Turner, în faimosul său eseu despre „frontiera în istoria americană". Acesta a pornit de la explicarea amplelor migrări de populaţie care au însoţit colonizarea părţii centrale şi

vestice a S.U.A., frontiera fiind concepută, la acea dată, ca o zonă de întrepătrundere, de „ciocnire" dintre civilizaţia anglo-europeană, aflată în permanentă expansiune către vest şi cea amerindiană, tribală. Era vorba de o frontieră din toate punctele de vedere: etnică, culturală, religioasă, şi, nu în ultimul rând, tehnologică.

Teza lui Turner, în esenţă, se reduce la afirmaţia că „existenţa unei zone de pământuri libere, retragerea sa continuă şi avansarea aşezărilor americane în direcţie vestică explică dezvoltarea civilizaţiei americane".

Marea forţă explicativă a viziunii sale se găsea în încercarea, aparent reuşită, a acesteia de a evidenţia motivul principal pentru caracterul unic al civilizaţiei americane. Totuşi, aplicarea comparativă a acestui concept este paradoxală. Însuşi F. J. Turner considera că „frontiera americană este net deosebită de frontiera europeană, care reprezintă o linie de graniţă fortificată trecând printre populaţii cu o densitate mare".

În plus, Turner sugera că avansarea frontierei americane „a însemnat o îndepărtare continuă de influenţele europene şi o creştere continuă a independenţei conform modelelor americane". Astfel, „frontiera," în sensul preferat de Turner, este un concept valabil numai în limitele contextului american care a creat-o[97].

Pe măsura apariţiei şi a dezvoltării statelor suverane, conceptul de „frontieră" începe să capete o altă accepţiune, acesta fiind utilizat pentru a desemna ariile de întrepătrundere de la periferia acestora. În consecinţă, este dezvoltat un alt concept, cel de front-pionier, frecvent utilizat în literatura geopolitică franceză. Iată cum este prezentată interacţiunea dintre aceşti doi termeni (Guichonnet, Raffestein, 1974):

- ✓ *Frontiera* este un concept folosit în cazul statelor suverane, pe când *frontul-pionier* este folosit pentru a desemna mişcările determinate de creşterea populaţiei;
- ✓ *Frontiera* este o realitate statică, desemnând o arie de întrepătrundere, pe când *frontul-pionier* este o realitate dinamică, ai cărei vectori sunt determinaţi de populaţia migrantă;
- ✓ *Frontiera* este o manifestare a forţelor centripete (determinate de o autoritate centrală), orientate spre interiorul statului, în timp ce *frontul-pionier* reprezintă o arie de discontinuitate în mişcare de translaţie;
- ✓ *Frontiera* are o tendinţă de separate, de delimitare a unităţilor politice; spre deosebire de aceasta, *frontul-pionier* este unificator, el corespunde tendinţei de unificare a unor culturi diferite, de realizare a unor sinteze culturale;
- ✓ *Frontiera* poate fi asimilată în plan vertical, este un fenomen politic, stipulat juridic, pe când *frontul-pionier* se manifestă în plan orizontal, fiind variabil ca dimensiune, este o zonă mişcătoare, fluctuantă;
- ✓ *Frontiera* poate fi obiect, în vreme ce *frontul-pionier* poate căpăta multiple accepţiuni; frontul pionier contemporan este determinat de interferenţe de ordin politic, social-economic sau geostrategic.

[97] Cuşco, A. (2007), *De la graniţă imperială la „frontieră europeană"*, în Contrafort, 4-5 (150-151).

2.7. Teoria spaţiilor globale (Saul Bernard Cohen)

Demersul geopolitic al lui *Saul B. Cohen* reflectă pe deplin formaţia sa de geograf[98], bazându-se pe o ierarhizare în ordine descrescătoare, în raport de mărimea spaţială, a structurilor regionale. Astfel, în plină perioadă a Războiului Rece (1963), el propune un nou model de structurare a realităţii internaţionale bipolare, împărţind lumea în *regiuni geostrategice* şi *regiuni geopolitice*[99]. Cohen a delimitat regiunile geostrategice pe baza antagonismului dintre S.U.A. (căreia i-a atribuit rolul de putere maritimă) şi U.R.S.S. (cu rol de putere continentală), identificând două regiuni geostrategice: „lumea comercială maritimă", polarizată de S.U.A. în opoziţie cu „lumea continentală eurasiatică", dominată de U.R.S.S. Acestea cuprind la rândul lor regiuni geopolitice, delimitate de baza caracteristicilor geografice, ca factor de formare a unui cadru unitar de manifestare politică şi economică. In acest sens, distinge:

- ✓ în cadrul Lumii comerciale maritime: 5 regiuni geopolitice: Anglo-americană şi caraibiană; Europeană maritimă şi magrebiană; Sud-americană; Africană transsahariană; Oceania-Japonia-Coreea de Sud.
- ✓ în cadrul Lumii continentale Euro-asiatice: 2 regiuni geopolitice: Europa Orientală; Asia Orientală (China).

Acest model de organizare geopolitică globală este îmbunătăţit succesiv, mai întâi în 1982 în lucrarea *A New Map of Global Geopolitical Equilibrum* (*O nouă hartă globală a echilibrului geopolitic*), apoi în 1998, după desfiinţarea ordinii mondiale bipolare, când elaborează *Teoria spaţiilor globale*, teorie cuprinsă în lucrarea *Global Geopolitical Change in the Post-Cold War Era* (*Schimbări geopolitice majore în era post Războiul Rece*).

De această dată lumea a fost organizată într-o ierarhie geopolitică descrescătoare, ce cuprinde: spaţii geografice globale („*realms*"): *spaţiul maritim* şi *spaţiul continental*, regiuni, naţiuni-state şi unităţi subnaţionale.

Autorul situează la baza regionării geopolitice a spaţiului geografic, *spaţiile globale*; fiecare astfel de spaţiu fiind alcătuit din mai multe regiuni distincte:

În *spaţiul global maritim* sunt incluse de această dată doar 4 regiuni: America de Nord şi Zona caraibiană, Europa maritimă şi Maghrebul, Asia de coastă, America de Sud şi Africa subsahariană.

În *spaţiul global continental*, autorul menţine cele două regiuni geopolitice, din studiul publicat în 1963: Europa Orientală şi Asia Orientală (China).

[98] Autorul a fost preşedinte al Asociaţiei Geografilor Americani.
[99] In lucrarea *Geography and Politics in a World Divided* (*Geografie şi politici într-o lume divizată*), reeditată în 1973.

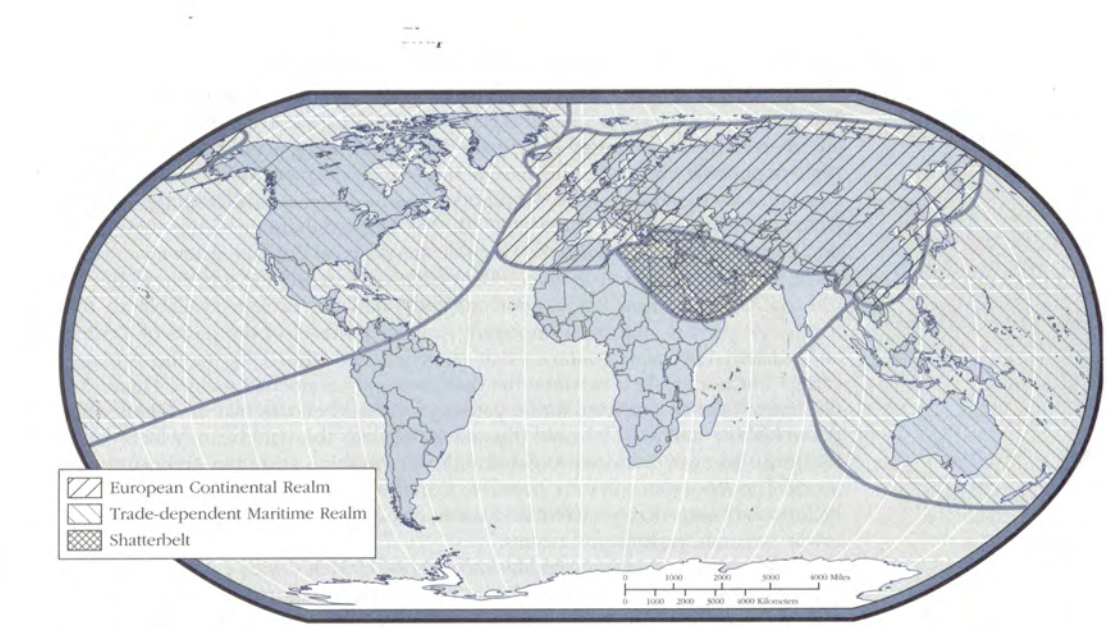

Fig. 6 - Teoria spaţiilor continentale (Saul B. Cohen)
Lumea continentală eurasiatică, Lumea comercială maritimă, Shatterbelt.
Sursa: Cohen, S. B. (1973), apud. Dobrescu, 2003.

America de Sud, Africa şi Asia de Sud se află în afara acestor zone globale, formând ceea ce Cohen numeşte „*a patra sferă de marginalitate*". Spaţiile maritime sunt orientate către exterior, predispuse fluxurilor comerciale, schimbului în general, în vreme ce spaţiile continentale sunt orientate către interior, către ele însele.

Autorul american îşi nuanţează teoria prin detalierea structurii acestor spaţii ca urmare a introducerii unor noi concepte, ce definesc zone cu importante resurse geostrategice, ce asigură legătura între aceste regiuni. Astfel, prin „*shatterbelts*" autorul desemnează zonele fragmentate din punct de vedere geopolitic, situate la întâlnirea dintre marile spaţii continentale şi maritime, supuse implicit unor mari presiuni geopolitice.

Acestea se află sub influenţa conjugată a celor două spaţii; prin urmare, pot fi atrase de unul dintre aceste spaţii, sau pot păstra divizarea ca urmare a intereselor divergente ce se resimt în regiune. *Asia de Sud-Est*, consideră autorul, a reprezentat, până nu de mult, o asemenea regiune, dar a fost treptat integrată politic şi economic în Asia de coastă, deci într-o regiune reprezentativă pentru spaţiul maritim. *Orientul Mijlociu* este considerat ca fiind o altă zonă de „shatterbelts" care tinde să evolueze tot către spaţiul maritim, ca urmare a diminuării presiunii ruseşti. Dată fiind însă marea fragmentare politică ce caracterizează acest spaţiu (Turcia este pro-occidentală, membră N.A.T.O. şi candidată la U.E., iar Israelul este aliat al S.U.A.; Iranul este lider al şiismului şi „exportator" de revoluţie islamică; Egiptul este lider al panarabismului; Irakul este fragmentat între şiism şi sunnism iar Siria rămâne consecventă orientării de stânga), zona Orientului Mijlociu în ansamblu, tinde să se menţină pe o poziţie ambiguă, fragmentată, prin urmare îşi va menţine statutul de „shatterbelt".

Cel de-al doilea concept major introdus de Cohen este cel de „*gateway*", ce desemnează zone distincte din punct de vedere cultural şi istoric, ce joacă un rol integrativ între regiuni. Din punct de vedere economic, acestea sunt de regulă mai dezvoltate decât zonele din jur, iar din punct de vedere geografic, statele situate în asemenea zone sunt, ca întindere şi populaţie, mici sau cel mult medii, însă ocupă poziţii ce leagă de obicei două căi comerciale importante, cel mai adesea maritime.

După opinia autorului american, cea mai importantă *gateway* („poartă de trecere") este reprezentată de grupul de ţări central şi est europene ce asigură legătura între Marea Baltică şi Marea Adriatică, ţări ce sunt prinse, dar nu strivite între spaţiul maritim şi continental. Alte „gateways" sunt pe punctul de a se forma: *zona caraibiană*, care ar deveni un punct de legătură între America de Nord şi cea de Sud sau *zona Orientului Mjlociu*, care face legătura între Marea Mediterană şi Marea Roşie, *Hong Kong* etc.

2.8. Geopolitica Războiului Rece. Geostrategia pentru Eurasia (Zbigniew Brzezinski)

Perioada ce a urmat celui de-al Doilea Război Mondial a fost dominată de instaurarea unui sistem de putere bipolar: S.U.A. versus U.R.S.S. În aceste condiţii, geopolitica americană, continuând ideile lui lui Spykman, şi-a orientat eforturile pe gestionarea confruntării între cele două superputeri, desfăşurată pe fondul dezvoltării unui vast arsenal nuclear. Un primă reacţie la această situaţie o dau Saul Cohen (*Geography and Politics in a World Divided*, 1963) şi Colin S. Gray (*The Geopolitics of the Nuclear Era*, 1977). Pornind de la ideea că geopolitica este ştiinţa puterii în spaţiu, Gray susţine că S.U.A. trebuie să contracareze U.R.S.S. peste tot unde aceasta încearcă să avanseze, prin amplasarea armelor nucleare în raport de particularităţile geografice şi geopolitice ale diferitelor regiuni. La aceasta se adaugă provocările ce decurg din rolul S.U.A. de superputere într-o lume tot mai globalizată şi interdependentă, în care se disting trei nuclee de concentare tehnologică: spaţiul american, dominat de S.U.A., spaţiul european, dominat de ţările C.E.E. (U.E.) şi spaţiul pacific, dominat de Japonia.

Una dintre cele mai mai prestigioase figuri ale diplomaţiei şi ştiinţei politice americane din a doua jumătate a secolului trecut rămâne *Henry Kissinger*, german de origine, profesor la Universitatea Harvard şi consilier pe probleme de securitate naţională în timpul administraţiei Nixon. Kissinger se remarcă prin lucrarea „*Armele nucleare şi politica externă*", în care exprimă o serie de rezerve faţă de politica externă a administraţiei Eisenhower. A avut un rol major în politica de deschidere a administraţiei Nixon către China; a fost implicat în problemele Orientului Mijlociu după războiul de Yom Kippur (1973) şi în negocierile cu U.R.S.S. privind armele nucleare. Secretar de Stat în administraţiile Nixon şi Ford, Kissinger şi-a expus principiile de politică externă în lucrarea „*Diplomaţia*"[100], care reprezintă o sinteză a istoriei relaţiilor internaţionale din epoca modernă şi contemporană.

[100] Tradusă şi în limba română la Edit. All, Bucureşti, 2003, 784 p.

Noanţând liniile generale ale geopoliticii americane postbelice în spiritul ideilor lui MacKinder, *Zbigniew Brzezinski*[101] conturează o imagine a spaţiului euro-asiatic din care rezultă rolul său de mare putere a lumii de astăzi[102]. Iată şi câteva dintre argumentele sale:

- In Eurasia s-au dezvoltat şi au evoluat cele mai dinamice şi mai puternice state de-a lungul istoriei: începând cu Imperiul Mongol al lui Genghis-Han, cel mai extins stat al tuturor timpurilor, continuând cu China şi India, cele mai populate state ale lumii, singurele „miliardare"; cu U.R.S.S. şi apoi Rusia, cel mai extins stat din zilele noastre, sau cu liderul demografic al lumii musulmane: Indonezia şi nu în ultimul rând, Japonia una din marile puteri economice ale lumii,
- In Eurasia se află principalii parteneri şi competitori economici ai S.U.A. (China, Japonia, Rusia, India, Indonezia, Thailanda, Israel etc),
- Eurasia deţine 75% din populaţia lumii, 60% din Produsul Brut şi 75% din resursele energetice ale Globului. De asemenea, tot în această zonă se află două dintre cele trei regiuni cele mai prospere ale lumii: Europa Occidentală şi Asia de Est.

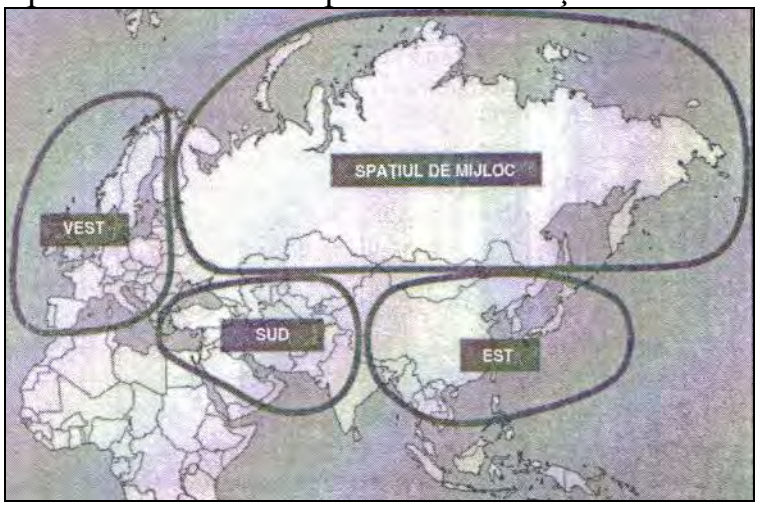

Fig. 7 - Tabla de şah eurasiatică (Zbigniew Brzezinski).
Sursa: Brzezinski, Z. (2000), p. 46.

Prin urmare, puterea potenţială a Eurasiei o depăşeşte pe cea a continentului american, fapt pentru care autorul american ajunge la concluzia că „*cine domină Eurasia domină aproape automat Orientul Mijlociu şi Africa*". Din această constatare geopolitică, Brzezinski deduce alte două concluzii cu valoare strategică pentru politica S.U.A. faţă de această regiune: pe de o parte, el consideră că nu mai este suficientă o politică distinctă pentru Europa în raport de Asia, ci una comună pentru întregul spaţiu eurasiatic, în care se conturează o apropiere între Rusia şi China, iar pe de altă parte,

[101] Polonez de origine, Zbigniew Bzrezinski a fost profesor la Columbia University (din 1960) şi director al Institutului pentru Studiul Comunismului (din 1961). În 1976, a fost numit de preşedintele Jimmy Carter şef al Consiliului Securităţii Naţionale al SU.A., iar din 1980, revine la catedră, la Centrul de Studii Strategice şi Internaţionale de la Universitatea Georgetown din Washington.
[102] In studiul „*A Geostrategy for Eurasia*" (*O geostrategie pentru Eurasia*), publicat în revista *Foreign Affairs*, 1997.

necesitatea ca S.U.A. să promoveze o politică bazată pe pluralismul politic faţă de acest spaţiu pentru a preveni formarea unei coaliţii ostile şi pentru a stimula centrele de interes şi de putere să dezvolte relaţii de sine stătătoare cu America. In acest cadru, eforturile S.U.A. ar trebui canalizate pentru identificarea partenerilor compatibili din punct de vedere geostrategic, care, rămânând sub controlul american, să formeze un *sistem de securitate trans-euroasiatic*, care să descurajeze acţiunile de subminare a intereselor S.U.A. Acţiunile militare din Kuwait, Afganistan şi Irak se înscriu pe coordonatele acestei politici, în care rolul Arabiei Saudite, Pakistanului şi Turciei, de parteneri strategici ai S.U.A. s-a dovedit a fi esenţial. La aceasta se adaugă cooperarea din cadrul N.A.T.O. cu state ce au un rol important în gestionarea echilibrului geostrategic din vestul şi centrul spaţiului euroasiatic (Franţa, Germania şi Turcia), precum şi intensificarea cooperării cu China care tinde tot mai mult să devină cea mai mare putere a Asiei de Est.

Consecvent aceleiaşi linii a analizei geopolitice şi geostrategice a spaţiului ex-comunist şi cu precădere a relaţiilor dintre Rusia şi Occident, Brzezinski abordează problemele politicii mondiale din perspectiva dominaţiei americane în lume[103], ajungând la concluzia că S.U.A. a dobândit statutul de cea mai mare putere a lumii ca urmare a obţinerii supremaţiei pe plan militar, economic, tehnologic şi cultural, prin transformarea Europei într-un cap de pod pentru dominaţia Eurasiei cu ajutorul NATO şi controlând astfel, automat, Orientul Mijlociu şi Africa.

2.9. Neatlantismul (Samuel Huntington) şi teoria convergenţei (Francis Fukuyama)

Cea de-a doua direcţie majoră a geopoliticii americane contemporane are în vedere locul şi rolul S.U.A. de superputere în contextul colapsului sistemului comunist şi accentuării fluxurilor şi a conexiunilor globalizante. Dispariţia U.R.S.S. şi diminuarea controlului Rusiei asupra spaţiului eurasiatic, implică creşterea influenţei S.U.A. în această regiune şi în consecinţă apariţia unor noi tendinţe de opoziţie faţă de Occident, ce au la bază diferenţierile culturale, reflectate în aşa-numitele civilizaţii. Principalul promotor al acestei teorii este *Samuel P. Huntington*, director al Institutului de Cercetări Strategice de pe lângă Universitatea Harvard[104].

Ideea centrală a teoriei neatlantiste este că succesul strategic al N.A.T.O. împotriva ideologiei comuniste nu presupune şi o victorie civilizaţională. Huntington consideră că civilizaţiei occidentale i se opun alte şapte civilizaţii şi în consecinţă este necesar ca Occidentul să nu permită tendinţelor antiatlantice să se coalizeze într-o alianţă continentală periculoasă pentru acesta.

---

[103] In lucrarea „*The Grand Chessboard*" (*Marea tablă de şah*), 1997, tradusă şi în limba română, Edit. Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2000, 238 p.

[104] In lucrarea „*The Clash of Civilization and the Remaking of the World Order*" (*Ciocnirea civilizaţiilor şi refacerea ordinii mondiale*), Simon&Schuster, 1997, tradusă şi în româneşte, Edit. Antet, Oradea, 1998, 528 p.

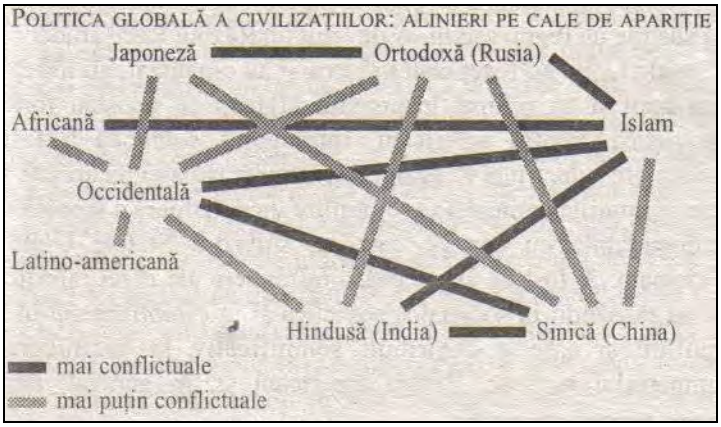

Fig. 8 - Politica globală a civilizaţiilor: alinieri pe cale de apariţie (S. Huntington).
Sursa: Huntington, S. (1998), p. 365.

„*Teoria convergenţei*", promovată de *Francis Fukuyama*, fost consilier politic în cadrul Departamentului de Stat al S.U.A.[105] susţine că odată cu dispariţia Uniunii Sovietice va începe o nouă eră sub semnul democraţiei şi a economiei de piaţă, elemente ce vor uni lumea într-o structură raţională. În acest scop, toate regiunile lumii se vor reorganiza după un nou model, în jurul centrelor cele mai dezvoltate economic.

3. ŞCOALA GEOPOLITICĂ FRANCEZĂ

Şcoala geopolitică franceză s-a dezvoltat ca o reacţie de ripostă în confruntarea cu o Germanie tot mai puternică în Europa, mai ales după înfrângerea Franţei de către Prusia, în 1871. Pe de altă parte, expansiunea colonială franceză în spaţiul afro-asiatic şi formarea unui mare imperiu colonial, a accentuat concurenţa cu Marea Britanie. Principiile călăuzitoare ale geopoliticii franceze s-au înscris în aceste condiţii pe coordonatele necesităţii de a face faţă rivalităţilor pe două fronturi:

- pe continent, împotriva Germaniei,
- pe mare şi în spaţiul extraeuropean, împotriva Marii Britanii.

Aceste principii s-au transpus în plan teoretico-metodologic printr-un curent de reacţie la determinismul promovat de Ratzel, favorizat de formaţia *geografică* a celor mai importanţi reprezentanţi ai şcolii franceze de geopolitică.

3.1. Clasicii geopoliticii franceze

3.1.1. Elisée Réclus (1830-1905)

Provenind dintr-o familie numeroasă, fiu al pastorului Jacques Réclus, *Élisée Reclus*, se numără printre principalii promotori ai *anarhismului*, curent de filosofie politică bazat pe un ansamblu de teorii şi practici anti-autoritare, pe negarea principiului

[105] In lucrarea „*The end of history*" (*Sfârşitul istoriei*), 1989.

autorităţii în organizarea socială şi pe refuzul oricăror constrângeri ce decurgeau din instituţiile bazate pe acest principiu, având ca scop dezvoltarea unei societăţi fără dominare, în care indivizii să coopereze liber[106].

Exilat pentru 10 ani în Elveţia, ca urmare a faptului că a participat la Comuna din Paris, Réclus şi-a clădit demersul geopolitic pe un fundament geografic, fiind adeptul *principiului naturalist*, care fusese dezvoltat deja în Germania de Karl Ritter, pe baza observaţiilor concrete, realizate cu ocazia mai multor călătorii în lume[107]. El a pornit de la constatarea că „geografia nu este altceva decât istorie în spaţiu, tot aşa cum istoria este geografie în timp", iar ideile sale pot fi sintetizate astfel:

- ✓ o viziune asupra Terrei ca o totalitate complexă în permanentă schimbare;
- ✓ acţiunea omului asupra mediului, văzută ca sursă de progres şi regres.

Opera sa geografică a fost sintetizată într-o lucrare fundamentală *La Nouvelle Géographie Universelle*, în 19 volume, publicată între 1872 şi 1895[108], la care se adaugă volumul *L'Homme et la Terre*, publicat postum între 1905 şi 1908, în care face o pledoarie a internaţionalizării prin folosirea unei limbi internaţionale: esperanto.

Martor al perioadei de glorie a capitalismului şi de efervescenţă a partajului colonial, Réclus a evidenţiat în lucrările sale principalele caracteristici ale epocii: rivalităţile generate de căutarea de noi pieţe; declinul industrial al Marii Britanii în favoarea S.U.A. şi a Rusiei.

3.1.2. Paul Vidal de la Blache (1845-1918)

Beneficiind de o pregătire strălucită mai întâi de la tatăl său, profesor, devenit ulterior inspector academic, Vidal de la Blache a absolvit în 1863 Şcoala Normală Superioară, specializându-se în istorie. Este numit la Şcoala franceză din Atena, prilej cu care întreprinde o serie de călătorii în bazinul mediteraneean, participând şi la inaugurarea Canalului Suez (1869). La revenirea în Franţa, în 1872, susţine la Sorbona o teză de istorie antică intitulată *Herodot Atticus. Studiu critic asupra vieţii*[109].

Infrângerea Franţei în războiul contra Prusiei (1871) a marcat însă un moment de cotitură în evoluţia carierei sale ştiinţifice, prin reorientarea către geografie şi geopolitică, ştiinţe puţin evoluate în Franţa la acea dată, însă considerate de Vidal de la Blache elemente de renaştere ştiinţifică naţională. Modelele i-au fost geografii de dincolo de Rhin: Humboldt, Ritter, Ratzel şi von Richtofen. Profesor, apoi director la Şcoala Normală Superioară (1877-1898), profesor la Sorbona (1898-1909), autor de manuale şcolare şi a altor materiale didactice auxiliare pentru elevi, fondator (împreună

---

[106] *L' Évolution, la révolution et l'idéal anarchique*, Stock, Paris, 1897, *Le développement de la liberté dans le monde*, 1851, 1925.

[107] In lucrări ca *Guide du voyageur à Londres et aux environs*, Guides Joanne, Hachette, Paris, 1860, *Voyage à la Sierra Nevada de Sainte Marthe. Paysages de la nature tropicale*, Hachette, Paris, 1861, *Les Villes d'hiver de la Méditerranée et les Alpes maritimes*, Guides Joanne, Hachette, Paris, 1864, *La Terre. Description des phénomènes de la vie du globe*, Hachette, Paris, 1868, *L'Afrique australe*, avec Onésime Reclus, Hachette, Paris, 1901, *L'Empire du Milieu*, avec Onésime Reclus, Hachette, Paris, 1902.

[108] 17 873 pagini, 4 290 de hărţi.

[109] *Hérode Atticus. Étude critique sur la vie*, Paris, Ernest Thorin, 1872, 184 p.

cu Lucien Gallois) a revistei *Annales de Géographie* (1891), Vidal de la Blache este considerat printre marii fondatori ai şcolii geografice franceze. În 1894 publică o lucrare de anvergură, *Atlasul de istorie şi de geografie*[110], una dintre primele lucrări consacrate în exclusivitate hărţilor, însoţite de scurte comentarii sintetice.

Formaţia de la care a pornit, cea de istoric, l-a făcut să se îndrepte spre geografia umană, evidenţiind încă din primele sale lucrări[111] impactul antropic în modificarea mediului geografic şi rolul omului în utilizarea şi gestionarea resurselor naturale. Geografia „vidaliană" se sprijină pe o cartografie variată, pe monografii şi pe concepte devenite clasice, ca *peisaje*, *medii naturale*, *regiuni*, *moduri de viaţă* sau *densităţi de populaţie*. Renumitul *Tablou geografic al Franţei* (1903)[112] reprezintă o strălucită încununare a acestor principii. Pe această bază el a stabilit, împreună cu alţi colaboratori, planul *Geografiei universale*, care va fi publicată, după moartea sa, între 1927 şi 1948, de către discipolii săi, între care Albert Demangeon, Raoul Blanchard, André Cholley, Henri Baulig şi Emmanuel de Martonne.

În acest context, demersul său geopolitic se sprijină pe analiza fenomenelor din sfera geografiei umane, Vidal de la Blache înscriindu-se printre principalii critici ai determinismului promovat de Ratzel[113]. In lucrarea *Franţa de Est* (1917)[114], influenţată evident de conflictul început în 1914, aplică analiza geografică pentru a demonstra necesitatea realipirii Alsaciei şi Lorenei la Franţa, pe baza organizării regionale în jurul marilor oraşe Strasbourg şi Nancy, introducând concepte moderne la acea dată, precum cele de *flux* şi *polarizare*.

O ultimă misiune oferită lui Vidal de la Blache de Serviciul Geografic al Armatei a făcut apel la statutul său de lider al şcolii geografice franceze, pentru a susţine în această calitate eforturile de război şi pentru a pregăti documentaţia pentru conferinţa de pace, în condiţiile în care se prefigura o iminentă victorie a aliaţilor. Astfel, în februarie 1917 a fost creată *Comisia de studiu* din Ministerul Afacerilor Externe prezidată de Ernest Lavisse, istoric de formaţie, şi secondată de Vidal de la Blache, însărcinată să pregătească documentele pentru conferinţa de pace care prefigura noua hartă politică a Europei postbelice.

3.1.3. Jacques Ancel (1882-1943)

Liniile directoare ale geopoliticii franceze interbelice trasate de Réclus şi Vidal de la Blache au fost exprimate fără echivoc de *Jacques Ancel*, care nu credea într-o diferenţă clară între geografia politică şi geopolitică, fiind adeptul unor analize şi sinteze foarte riguroase, pornind de la datele istorice şi geografice[115]. Este cel care dă o ripostă

---

[110] *Atlas général Vidal de la Blache, Histoire et Géographie*, Paris, Armand Colin, 1894.
[111] *La terre, géographie physique et économique*, Paris, Delagrave, 1883, 304 p, *États et Nations de l'Europe autour de la France*, Paris, Delagrave, 1889, 568 p.
[112] *Tableau de la Géographie de la France*, Paris, Hachette, 1903, 395 p. (reeditări în 1979 şi 1994).
[113] Vidal de la Blache, P. (1898), *La géographie politique à propos des écrits de M. Frédérich Ratzel*, în Annales de Géographie.
[114] *La France de l'Est*, Paris, Armand Colin, 1917, 280 p. (reeditare, Paris, La Découverte, 1994).
[115] Ancel, J. (1936), *Manuel géographique de Politique Européenne*, Paris.

clară ideilor lui Karl Haushofer exprimate în lucrarea „*Grenzen*", publicată în 1927, care propunea o „frontieră culturală", ce ar îngloba nu numai Germania ci şi aria germanică, adică toate regiunile în care se vorbeşte limba germană[116].

Având o formaţie dublă, de istoric şi geograf, dar şi o pregătire militară pe câmpurile de luptă din Primul Război Mondial, Ancel este numit şef al Serviciului politic al Statului Major al Armatei Franceze din Orient. Aceasta a făcut ca după Război să devină unul dintre cei mai mari specialişti francezi pe problemele Orientului, lucrările sale[117] servind ca bază pentru conferinţele de pace sau pentru pactul balcanic menit să creeze premisele reconcilierii sârbo-bulgare. Este autorul primului curs de geopolitică din Franţa[118].

Printre lucrările marelui geograf francez se numără şi una consacrată frontierelor României, tradusă într-o ediţie bilingvă româno-franceză[119].

Jacques Ancel a fost *membru corespondent al Academiei Române* şi a mai multor foruri ştiinţifice internaţionale şi numit ofiţer la Legiunii de Onoare a Franţei în 1933.

3.1.4. Albert Demangeon (1872-1940)

Discipol al lui Paul Vidal de la Blache şi coleg cu Emmanuel de Martonne, *Albert Demangeon* a mers pe aceeaşi linie a abordărilor geografice, prima sa lucrare importantă, consacrată Picardiei[120] fiind considerată un model al geografiei regionale franceze. Incepe o carieră universitară, mai întâi la Lille, apoi la Sorbona (1911), orientându-se spre geografia umană, căreia îi consacră majoritatea lucrărilor sale. În acest context, promovează aceeaşi nediferenţiere între geografia politică şi geopolitică, definind geopolitica ca fiind „teoria acţiunii în spaţiul politic".

Opera sa, extrem de variată, abordează scări spaţiale diverse: de la mici monografii, la lucrări de mare anvergură, cum ar fi *Géographie universelle*, la care a coordonat primele două volume. In lucrarea *Declinul Europei*[121], scoate în evidenţă sfârşitul dominaţiei economice a Europei după Primul Război Mondial, concomitent cu apariţia de noi centre de putere (S.U.A.). Înscriindu-se pe aceeaşi linie de subminare a tendinţelor expansioniste ale Germaniei, îşi îndreaptă atenţia asupra Rhinului, areal de maximă presiune geopolitică atunci, căruia îi consacră una dintre principalele sale lucrări[122].

---

[116] Ancel, J. (1938), *Géographie des frontières*, Paris.

[117] Dintre acestea pot fi menţionate: *L'unité de la politique bulgare, 1870-1919*, Editions Bossard, 1919, *Les Travaux et les jours de l'Armée d'Orient. 1915-1918*, 1921, *Manuel historique de la question d'Orient (1792-1923)*, Delagrave, 1923, *Peuples et nations des Balkans* (reeditată 1992), 1926, *La Macédoine, étude de colonisation contemporaine*, 1929, *Géographie des frontières*, préface d'André Siegfried, Paris, Gallimard, 1938, *Manuel Géographique de politique européenne. 2. L'Allemagne*, Paris, Delagrave, 1940.

[118] *Géopolitique*, Paris, Delagrave, 1936.

[119] *Frontiere româneşti / Les frontières roumaines*, Edit. Domino, 1999.

[120] *La Picardie et les régions voisines. Artois, Cambrésis, Beauvaisis*, Thèse, Paris, Armand Colin, 1905, 496 p., reeditări în 1973 et 2001, sub titlul *La Picardie. L'Artois. Le Cambrésis et le Beauvaisis.*

[121] *Le déclin de l'Europe*, Paris, Payot, 1920, 314 p., reeditare Paris, Guénégaud, 1975.

[122] *Le Rhin. Problèmes d'histoire et d'économie*, împreună cu Lucien Febvre, Paris, Armand Colin, 1935, 304 p.

Abordările sale teoretico-metodologice se înscriu pe linia întregului nedisociat dintre fenomenele naturale şi cele sociale, fiind unul dintre principalii promotori în Franţa ai *geonomiei*[123]. Pune la punct metoda chestionarelor şi este unul dintre marii promotori ai anchetelor din anii ’30 ai secolului trecut, prin fondarea (împreună cu Lucien Febvre) (1929) şi ulterior prin colaborarea activă la revista *Annales d’histoire économique et sociale*. Sfârşeşte la începutul ocupaţiei germane, înainte să fi definitivat *Probleme de Geografie Umană*, principala sa lucrare, care îi apare postum în 1942[124].

3.1.5. Camille Vallaux (1870-1945)

Profesor la Şcoala Navală din Brest, *Camille Vallaux* a fost profund marcat în opera sa geografică de specificul regional al Bretaniei: de oceane, de mare în general şi implicit de miza sa socială şi geopolitică, de rolul acesteia în construcţia formaţiunilor statale[125].

Vallaux are meritul de a fi primul francez care a scris o lucrare de anvergură în domeniul geografiei politice în care deşi preferă termenul de *geografie socială*[126], examinează, printre altele, conceptele ce alcătuiau jaloanele gândirii geopolitice ale lui Ratzel: *Raum* (spaţiu) şi *Lage* (poziţie), demonstrând importanţa acestora în explicarea naturii statului. Din punctul său de vedere, creşterea statului nu poate fi realizată decât prin subordonarea părţilor întregului şi prin controlul tendinţelor centrifugale, criticând din acest punct de vedere determinismul lui Ratzel, lipsit de obiectivitate şi înclinat spre idei abstracte[127].

3.1.6. André Siegfried (1875-1959)

Este considerat ca fiind fondatorul geografiei şi geopoliticii electorale moderne. Piatra de temelie a acesteia este condiderată lucrarea *Tableau politique de la France de l’ouest sous la Troisième République* (1913), consacrată regiunilor Normandia, Bretania, Maine, Anjou şi Vendée, în care analizează relaţiile dintre opţiunile politice şi regimul proprietăţii, condiţiile geografice, evoluţia demografică etc. Îi urmează alte numeraose lucrări cu tematici diverse:

- geografie electorală (*Tableau des partis en France*, Paris, 1930; *Géographie électorale de l’Ardèche sous la 3*^{e} *République*, 1949);
- geografie politică (*Le Canada, les deux races; problèmes politiques contemporains*, Paris, 1906; *Les Problèmes ethniques de l’Afrique du Sud: conférence faite à la tribune de l’Université Coloniale de Belgique à Anvers*, 1949);
- geografie culturală (*Le Rôle moral et social d’Israël dans les démocraties contemporaines*, Paris, 1932; *L’Occident et la direction spirituelle du monde*, 1932; *La*

[123] Geonomie – totalitatea disciplinelor care studiază legile fizice în legătură cu Pământul (http://dex.webis.ro).
[124] *Problèmes de géographie humaine*, Armand Colin, Paris, 1942, 408 p.
[125] *La Géographie de l’histoire. Géographie de la guerre et de la paix sur mer*, Alcan, Paris, 1921 (în colab. cu J. Brunhes).
[126] *Géographie sociale. Le sol et l’État*, Doin, Paris, 1911.
[127] Geoffrey Parker, citat de Neguţ, 2005, p. 16.

Civilisation occidentale, 1945; *Les États-Unis et la civilisation américaine*, Paris, 1947; *L'Âme des peuples*, Paris, 1950; *Les Forces religieuses et la vie politique. Le catholicisme et le protestantisme*, 1951);

- geografie economică (*La Crise britannique au XXe siècle*, 1931; *L'Économie dirigée*, 1934; *La Crise de l'Europe*, Paris, 1935; *Suez, Panama et les routes maritimes mondiales*, Paris, 1940; *La Mer et l'empire. Série de vingt-deux conférences faites à l'Institut maritime et colonial*, Paris, 1944; *Géographie économique. Cours de Université de Paris, Institut d'études politiques*, 1953-1954; *Le Capital américain et la conscience du roi. Le Néo-capitalisme aux États-Unis*, 1957);

- geografie regională (*La Démocratie en Nouvelle-Zélande*, Paris, 1904; *L'Angleterre d'aujourd'hui: son évolution économique et politique*, Paris, 1924; *Amérique latine*, 1934; *France, Angleterre, États-Unis, Canada*, Paris, 1946; *Le Développement économique de l'Amérique latine*, Paris, 1947; *Afrique du Sud - notes de voyage*, 1949 etc).

3.1.7. Raoul Castex (1878-1968)

Raoul Castex este unul dintre promotorii *curentului geostrategic* în geopolitica franceză. De formaţie militară, amiral de marină, poate fi considerat la nivelul istoriografiei geopoliticii franceze, ca având o poziţie similară cu cea a amiralului Alfred Mahan în cadrul şcolii geopolitice americane. El pledează pentru o mutare a centrului de greutate al Marinei militare franceze de la flota de suprafaţă către submarine[128], concepţie opusă viziunii anglo-saxone, care tindea spre dezvoltarea flotei de suprafaţă.

După o strălucită participare la luptele din Primul Război Mondial, este numit în 1932 la conducerea Şcolii Navale de Război, unde activitatea didactică şi de cercetare îi va atrage o largă recunoştere ştiinţifică. Aceasta va fi sintetizată în lucrarea „*Théories stratégique*" (*Teorie strategică*), un veritabil tratat, publicat în cinci volume, între 1929 şi 1935.

Castex demonstrează superioritatea puterii maritime în raport cu cea terestră, dar, spre deosebire de Mahan, care ajunge la această concluzie bazându-se pe realităţi istorice, acesta se menţine în spiritul tradiţiei şcolii geopolitice franceze, fiind adeptul determinismului geografic.

3.2. Geopolitica franceză contemporană

După cel de-al Doilea Război Mondial, geopolitica a fost practic inexistentă în Franţa, ca de altfel în toată Europa, datorită ostilităţii faţă de geopolitica nazistă. Doar în perioada 1959–1968, generalul Charles de Gaulle, preşedinte al Franţei între 1959 şi 1969, a întreprins unele măsuri anti-atlantiste în urma cărora Franţa a ieşit din structura militară (nu şi politică) a N.A.T.O., încercând să elaboreze o strategie geopolitică

[128] Concepţie expusă în lucrarea *Synthèse de la guerre sous-marine* (1902).

proprie. Deoarece această acţiune nu s-a bucurat de un rezultat pe măsura aşteptărilor, Franţa s-a orientat spre o colaborare intereuropeană pe axa Paris-Berlin-Moscova, de unde a rezultat cunoscuta teză a lui de Gaulle „*Europa de la Atlantic la Urali*", în spiritul „continentalismului".

Pe aceste baze, s-a dezvoltat ulterior, în anii '70, curentul „noii drepte"[129], pornind de la ideea opoziţiei dintre o *Europă a substratului indo-european*, acelaşi pentru toate popoarele europene şi *Occident*, considerat ca fiind o entitate istorică, un spaţiu bazat pe o cultură utilitaristă, burgheză, raţionalistă şi mecanicistă[130]. În acest spirit, viitorul Europei ar depinde atât de economiile ei, cât mai ales de apartenenţa ţărilor europene la un substrat etnic unitar: cel indo-european. Principalul susţinător al acestei idei este *Alain de Benoîst*, scriitor, jurnalist, filozof şi politolog francez.

Ulterior, începând cu anii '70 geopolitica franceză începe să se înscrie pe traiectoria deschisă de şcoala geopolitică anglo-americană, care promova din ce în ce mai mult *curentul globalizării* ca alternativă la dualismul puteri maritime / puteri continentale. Astfel, Jacques Attali[131] susţinea în lucrarea „*Lignes d'horizon*" că omenirea a păşit în era economiei de piaţă, în care dualismul geopolitic între *telurocraţie* şi *talasocraţie*, adică dintre Uscat şi Mare, a dispărut şi s-a instaurat era „*geoeconomiei*", ca o consecinţă a *mondialismului* („varianta franceză" a globalizării).

După cel de-al Doilea Război Mondial, principalul exponent al şcolii geopolitice franceze a devenit *Yves Lacoste*. La fel ca în cazul predecesorilor săi, el şi-a fundamentat demersul geopolitic pe un fundament geografic. Născut în 1929, şi-a început activitatea cu lucrarea „*Géographie du sous-développement*" (1965), însă afirmarea sa ca geopolitician a fost marcată prin lucrarea „*La géographie, ça sert d'abord à faire la guerre*" (1976), consacrată analizei războiului din Vietnam.

Pe de altă parte, Yves Lacoste şi-a concentrat atenţia în a repune în drepturi ideile geopolitice valoroase ale perioadei interbelice, considerându-le puncte de plecare pentru demersurile contemporane. Astfel, el readuce în atenţia specialiştilor opera lui Elisée Réclus, subliniindu-i valoarea geopolitică şi supune unei analize obiective geopolitica germană interbelică, eliberând-o de imaginea de „ştiinţă nazistă"[132].

În 1976 la iniţiativa sa este înfiinţată revista „*Hérodote*", revistă de geografie şi geopolitică, devenită principala publicaţie periodică de geopolitică din Europa, cu apariţie trimestrială, fiecare număr fiind consacrat unei teme distincte.

Numele lui Yves Lacoste este legat de o serie de lucrări de mare anvergură în domeniul geopoliticii: „*Géopolitique des regimes françaises"* (1986), o amplă monografie de peste trei mii de pagini; „*Dictionnaire de géopolitique*", publicată în două ediţii (1993 şi 1995), una dintre lucrările fundamentale ale geopoliticii (2000 p.) şi *Géopolitique. La longue histoire d'aujourd'hui* (2006).

---

[129] Faţă de dreapta tradiţionlă, bazată pe monarhism, catolicism şi germanofobie.
[130] A. Dughin, *Osnovî Geopolitiki*, Arktogheea, Moscova, 1997, pp. 140-143.
[131] Jacques Attali a fost consilier al preşedintelui Franţei, François Mitterand, apoi director al Băncii Europene pentru Reconstrucţie şi Dezvoltare.
[132] Lacoste, Y. (1990), *Grandeur et décadence d'une géopolitique*, Paris.

Yves Lacoste porneşte de la premisa că „geopolitica trebuie percepută ca un nou mod de a vedea lumea şi complexitatea conflictelor sale. Geopolitica are de-a face cu rivalităţi de putere privind teritoriile şi populaţiile ce le locuiesc". Este interesant de subliniat că, în urmă cu aproape şapte decenii, Ion Conea exprima un punct de vedere similar: „Geopolitica nu va studia statele în parte, ci va studia jocul politic dintre state […]. Geopolitica va fi ştiinţa relaţiilor sau a presiunilor dintre state"[133].

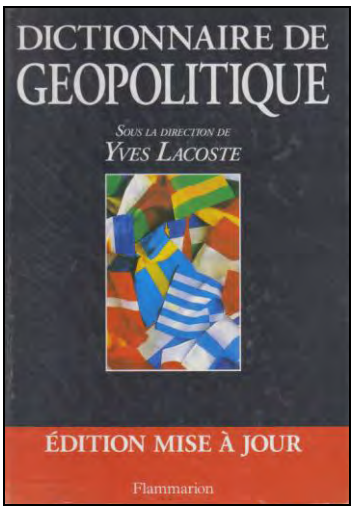

Fig. 9 - Coperta lucrării „Dictionnaire de Géopolitique" (1995)

Prin revista „Hérodote", Yves Lacoste are meritul de a fi repus geopolitica în drepturile sale, după o lungă perioadă de ignorare, datorată analogiei cu geopolitica nazistă. El a readus în actualitate poziţiile lui Camille Vallaux şi Lucien Febvre, care priveau problemele geopolitice în context macroteritorial, susţinând că obiectul de studiu al geopoliticii îl constituie, mai degrabă, problemele politice şi economice pe care le pun regiunile sau marile individualităţi naturale ale planetei şi nu atât problemele politice şi economice care să privească un singur stat".

În concepţia lui Yves Lacoste, geopolitica este o *metodă de analiză a evoluţiei politice şi conflictuale la ordinea zilei*. În acest scop, el se bazează pe:

- *hartă,* pe care o consideră „prima formă de percepere a spaţiului",
- *istorie,* în măsura în care se poate explica evoluţia actuală,
- analiza *frontierelor,* ca expresie a raportului de forţe.

În echipa revistei „Hérodote", s-a afirmat *Michel Foucher*, director al Observatorului European de Geopolitică din Lyon şi autor al mai multor lucrări celebre: *Fronts et frontières* (1988), *Fragments d'Europe* (1993), unul dintre primele atlase consacrate spaţiului ex-comunist, sau *La Republique Europeene* (2000), lucrare tradusă şi în limba română şi consacrată procesului de integrare europeană[134].

Un important punct de reper în dezvoltarea geopoliticii contemporane franceze, l-a constituit înfiinţarea, în 1982, a *Institutului Internaţional de Geopolitică din Paris*. În opoziţie cu orientarea grupului de la „Hérodote", considerată de stânga, colectivul

[133] Conea, 1937, *op. cit.,* pp. 3-36.
[134] *Republica Europeană*, Edit. Mirton, Timişoara, 2002.

Institutului încearcă să readucă în actualitate, prin intermediul revistei „Géopolitique", concepţia geopolitică a generalului Charles de Gaulle (1890-1970), care vedea Franţa ca fiind una dintre marile puteri continentale şi maritime ale lumii.

4. ŞCOALA GEOPOLITICĂ RUSĂ

4.1. Evoluţia gândirii geopolitice ruse şi sovietice până în 1989

Desprinsă din şcoala de geografie, geopolitica rusă a purtat o puternică amprentă utilitaristă, evoluând în strânsă dependenţă de circumstanţele politice, economice şi sociale. Cu toate acestea, pot fi identificate două axe majore coordonatoare ale gândirii geopolitice ruse:

- ✓ una orientată spre interior, spre necesitatea cunoaşterii, gestionării şi a unei cât mai bune administrări a unui teritoriu de dimensiuni continentale, eterogen ca potenţial fizico-geografic, economico-social, ca particularităţi etnice şi culturale;
- ✓ una orientată spre exterior, vizând impunerea Rusiei în clubul marilor puteri ale lumii printr-o cât mai bună valorificare în raport de propriile necesităţi geostrategice, a conjuncturilor geopolitice regionale şi internaţionale.

Testamentul lui Petru cel Mare ce urmărea cucerirea şi subordonarea Europei, profitând de slăbiciunile marilor puteri printr-un sistem de alianţe conjuncturale s-a regăsit mai târziu în politica „amestecului etnic" dusă de Stalin în anii '50 ai secolului trecut, care a generat focare de tensiuni şi conflicte active şi astăzi. Dualitatea dintre orientarea „naţionalistă" şi cea „europeană" a geopoliticii ruse este exprimată şi prin dualitatea dintre cele două capitale: *Moscova*, oraş continental, nucleu al unuia dintre primele cnezate ruseşti, simbol al naţionalismului şi panslavismului; de cealaltă parte, *Sankt Petersburg*, situat pe interfaţa maritimă, baltică, simbol al deschiderii Rusiei către Occident, către valorile culturale europene. Deschiderea promovată de Petru cel Mare, şcolit în Olanda, care a stabilit capitala la Sankt Petersburg (Petrograd) şi a militat pentru transformarea Rusiei într-o mare putere maritimă, a venit ulterior în opoziţie cu linia politică promovată după 1917 orientată către interior, către continentalism. Pe fondul acestor contradicţii, geopolitica rusă tinde să se caracterizeze prin demersuri conjuncturale, orientate mai întâi spre antropogeografie, inspirată din şcoala germană, iar după 1917, odată cu puternica politizare a geografiei şi identificarea geopoliticii cu o „pseudoştiinţă burgheză", „imperialistă" sau „fascistă", funcţiile acesteia au fost preluate de discipline precum strategia, geografia militară, teoria dreptului, geografia sau etnografia, toate purtând însă o puternică amprentă politică. „Geopolitica este o concepţie burgheză, reacţionară, care justifică şi explică politica agresivă a statelor imperialiste prin condiţiile fizico-geografice, poziţia geografică şi deosebirile rasiale ale populaţiei […]. Geopolitica a luat naştere în perioada imperialismului, ca armă

ideologică”[135]. Dincolo de aceasta însă, comportarea U.R.S.S. pe scena geopolitică internaţională, cu precădere în perioada Războiului Rece, demonstrează existenţa unei politici bine structurate din punct de vedere geopolitic şi geostrategic. Stabilirea spaţiului hegemonic în Heartland, în Europa Centrală şi de Est, consolidarea poziţiei geostrategice în sudul Eurasiei prin sistemul de alianţe cu India şi „exportul” de comunism către Indochina şi Myanmar, pătrunderea în Africa şi nu în ultimul rând stabilirea unor aliaţi strategici în America Latină s-a sprijinit pe o politică coerentă din punct de vedere geopolitic şi geostrategic.

Relativa deschidere a geografiei ruse la începutul secolului XX a creat premisele interacţiunii cu cercetările şi studiile întreprinse în ţările occidentale, ceea ce a condus implicit la dezvoltarea geopoliticii ruse pe baza criticismului şi determinismului. Principalii promotori ai acestor abordări au fost *S. M. Soloviev* (1820-1879) şi *G. V. Plehanov* (1856-1918), istorici de formaţie, ce şi-au fundamentat demersurile pe explicarea istoriei prin geografia locului unde aceasta se derulează (determinism ambiental).

Revoluţia din Octombrie 1917 a impus o discordanţă profundă la nivelul întregului sistem ştiinţific rusesc prin schimbările politice şi social-economice radicale pe care le-a antrenat. In acest context, geopolitica este identificată cu geografia politică şi ambele cu „pseudoştiinţe imperialiste”, preocupările geopolitice fiind fie politizate şi translatate către alte discipline, fie continuate în exil.

Principalul exponent al primei tendinţe a fost *Piotr Alexeievici Kropotkin* (1842-1921), renumit geograf, preşedinte al Societăţii Ruse de Geografie, care a preluat elemente din gândirea geopolitică a lui Haushofer şi le-a adaptat circumstanţelor politice din Rusia, promovând o linie anarhistă de la care s-au inspirat multe dintre sloganurile şi acţiunile politice ale lui Vladimir Ilici Lenin (*Cuvintele unui rebel*, 1885). Tema principală a sistemului teoretic dezvoltat de Kropotkin a fost cea a abolirii tuturor formelor de guvernare în favoarea unei societăţi bazată pe principiul ajutorului reciproc şi cooperării, fără implicarea instituţiilor statului; societate ce ar reprezenta un ultim pas al unui proces revoluţionar premergător colectivismului şi comunismului. In lucrarea *Câmpuri, fabrici şi ateliere*, 1899, Kropotkin face aprecieri privind dezvoltarea industriei în zonele rurale, distribuirea energiei electrice, aprecieri de la care porneşte Lenin în formularea celebrului slogan „Ce este revoluţia rusă ? Puterea sovietică şi electrificarea întregii ţări” (Frăsineanu, 2005). Într-o altă lucrare celebră (*Ajutor mutual*, 1902) critică determinismul social promovat de T. H. Huxley, insistând asupra cooperării şi ajutorului mutual ca norme de bază ale organizării sociale.

Pentru ideile sale anarhiste este arestat (1874) şi obligat să părăsească Rusia (1876), însă după victoria revoluţiei bolşevice se întoarce la Moscova, unde în ultimii ani ai vieţii se va implica activ în viaţa politică.

Pe aceeaşi linie ideologică s-a înscris în anii ’30 ai secolului trecut geograful partidului comunist, *N. N. Baransky*, cel care a expus în lucrările sale principiile pe baza

[135] Sursa: *Dicţionar geografic enciclopedic*, Moscova, 1988, p. 63.

cărora avea să fie concepută dezvoltarea economică şi spaţială a U.R.S.S. în cadrul sistemului centralizat.

Geopolitica exilului rusesc l-a avut ca principal exponent pe *Piotr Nikolaevici Saviţkii* (1895-1986), economist de formaţie, considerat a fi primul geopolitician rus.

După victoria Revoluţiei din 1917 a emigrat în fosta Cehoslovacie unde a pus bazele mişcării eurasiatice, împreună cu cneazul N. S. Trubeţkoi (1921). Aceasta avea la bază o concepţie centrată pe panslavism, în particular pe specificitatea istorică a „velikoruşilor". Rusia ar forma, în concepţia lui Saviţkii un stat civilizaţional, definit prin centralitatea poziţiei sale, prin apartenenţa sau chiar prin identificarea sa cu „heart-land"-ul: „Rusia are mai multe argumente, decât China să se numească „Statul Central"[136]. Mai mult, spre deosebire de centralitatea Germaniei, limitată la nivelul Europei, considerată de autor a fi doar o peninsulă vestică a Asiei, Rusia deţine poziţia centrală în cadrul întregului bloc continental eurasiatic. Din aceasta ar rezulta ideea că Rusia, prin poziţia şi dimensiunile sale enorme nu este nici parte a Europei, nici o continuare a Asiei, ci o lume distinctă, autonomă, definită, tot în spiritul *heart-land*-ului lui MacKinder, Eurasia. Prin aceasta, Rusia reprezintă o sinteză a culturii şi istoriei mondiale, la a cărei dezvoltare participă şi natura ei. Rusia este considerată de Saviţkii nu ca un stat naţional, ci ca un tip distinct de civilizaţie, la formarea căruia au concurat cultura ariano-slavă, nomadismul turanic şi tradiţia ortodoxă. Totodată, el considera că un principiu important în fundamentarea politicii statului eurasiatic ar trebui să fie cel al „ideocraţiei", în sensul că aceasta ar trebui să se bazeze pe o idee apriorică emisă de „conducătorii spirituali", concepţie regăsită ulterior în comportamentul geopolitic al U.R.S.S. Aceasta nu a fost însă niciodată recunoscută oficial: mai mult, după Război, Saviţkii a fost arestat de sovietici şi condamnat la zece ani de lagăr (1945-1955), după care se va întoarce la Praga, unde îşi va petrece ultimii ani ai vieţii.

Continuatorul concepţiei eurasiatice a lui Saviţkii a fost istoricul şi etnograful *Lev Nicolaievici Gumiliov* (1912-1992). Pornind de la abordările organicisto-deterministe preluate din geopolitica germană şi de la vechile popoare din spaţiul eurasiatic, formulează propria sa teorie despre etnogeneză, oferind o nouă imagine a istoriei politice a Orientului eurasiatic, pe care îl reprezintă ca un centru distinct de etnogeneză, cu o cultură şi o dezvoltare statală proprie[137]. Dezvoltând ciclul de etnogeneză, Gumiliov demonstrează cu numeroase exemple cum, prin acumularea unor factori şi cauze multiple are loc explozia etnogenă, după care, conform teoriei organiciste are loc degradarea treptată a etnosului, până la stadiul de „etnosuri relicte".

[136] *Bazele geografice şi geopolitice ale eurasianismului*, 1933.
[137] *Etnogeneza şi biosfera pe Terra* (1978); *Ruşii din vechime şi marea stepă* (1989); *De la ruşii kieveni la Rusia* (1992).

4.2. Curentul „neoeurasiatismului". Alexandr Dughin

Circumstanţele politice de până în 1989 l-au împiedicat însă pe Gumiliov să formuleze concluzii geopolitice pe baza imaginii oferite de el asupra lumii. Acestea aveau însă să se concretizeze în „curentul neoeurasianismului", promovat şi dezvoltat de *Alexandr Dughin*. Mergând pe calea deschisă de predecesorii săi (Saviţkii şi Gumiliov), Dughin preia concepţia lui MacKinder despre „heartland", punând semnul de egalitate între Eurasia şi Rusia. Pornind de la poziţia centrală a Rusiei în acest imens bloc continental, Dughin consideră că vocaţia poporului rus ar fi cea de element coagulant al unui vast imperiu, ce ar cuprinde, pe lângă statele desprinse din U.R.S.S. şi ţările Europei Centrale şi de Est, statele vestului european „eliberate de sub tutela atlantică a S.U.A." (în cadrul N.A.T.O.), dar şi sudul şi estul Asiei, respectiv Iranul, India, China şi Japonia. Mergând pe linia bipolarităţii, Dughin consideră că logica procesului geopolitic presupune confruntarea dintre polul oceanic, identificat prin S.U.A. şi cel terestru, identificat prin Rusia[138]. Realizarea acestui deziderat s-ar putea face pe baza axelor Moscova – Berlin – Tokyo şi Moscova – Teheran. Pentru reprezentanţii *neo-eurasiatismului*, interesele naţionale ale Rusiei presupuneau pe de o parte o cooperare abilă cu Occidentul, iar pe de altă parte o păstrare a statutului Rusiei de „stat eurasiatic care nu aparţine nici Europei, nici Asiei, ci doar sie însuşi" (Piotr Saviţki). Principiile fundamentale ale gândirii neoeurasiatiste constau în:

păstrarea influenţei asupra „străinătăţii sale apropiate" (spaţiul ex-sovietic) este necesară pentru reafirmarea Rusiei ca mare putere;

- ✓ cooperarea cu Occidentul este necesară pentru dezvoltarea economică şi tehnologică a Rusiei, cât şi pentru evitarea izolaţionismului în cadrul sistemului internaţional;
- ✓ păstrarea unicităţii culturale şi geografice a Rusiei este necesară pentru conservarea statutului de mare putere eurasiatică, dat fiind destinul său geografic este de a „sta călare pe două continente, Asia şi Europa, neaparţinând nici unuia în acelaşi timp".

Profitând de dispariţia barierelor ideologice, Dughin expune pentru prima dată în literatura rusă, sistematic şi detaliat, bazele geopoliticii ca ştiinţă, teoria şi istoria acesteia. El defineşte geopolitica ca fiind „concepţia despre putere şi pentru putere, o disciplină a elitelor politice". Expunând în continuare doctrina geopolitică actuală a Rusiei, lucrarea lui Dughin demonstrează o perfectă continuitate între testamentul politic al lui Petru cel Mare şi gândirea strategică actuală a Moscovei.

În spiritul tradiţiei imperiale a Rusiei, Dughin include în spaţiul de control strategic al Moscovei, pe lângă fosta U.R.S.S., şi fostele state comuniste, central şi est-europene. Acestea sunt considerate de autor ca fiind „formate din popoare mici, istoriceşte iresponsabile, aservite Occidentului Atlantic, care au acţionat ca pârghii pentru disoluţia formaţiunilor continentale: Imperiul Ţarist, Austro-Ungaria şi, mai recent, Uniunea Sovietică.

---

[138] În lucrarea *Fundamentele geopoliticii. Viitorul geopolitic al Rusiei*, 1997, Arktogheea, Moscova, 600 p., publicată cu consultanţa Academiei Militare a Federaţiei Ruse.

Referitor la situaţia Republicii Moldova, Dughin se situează pe coordonatele lui Gumiliov, abordând problema din perspectiva etnogenezei, considerând că România şi Republica Moldova „reprezintă două părţi ale unei regiuni geopolitice unitare, populate de acelaşi etnos ortodox, de urmaşii dacilor, care vorbeşte o limbă din grupa latină şi care a preluat într-o măsură însemnată elemente culturale, lingvistice şi rasiale ale încercuirii slave". În consecinţă, consideră inevitabilă integrarea politică a României şi Republicii Moldova, însă „Moscova va trebui să realizeze această unire în scopurile sale, pentru a include acest spaţiu în zona propriului său control strategic".

Fragil în primii ani de existenţă ai statului post-sovietic, neoeurasiatismul a devenit în scurt timp un element fundamental al politicii externe ruse pe timpul ministrului de externe Evghenii Primakov (1996-1998). Cunoscută ca „Doctrina Primakov", concepţia eurasiatistă pe care s-a bazat politica externă rusă în a doua jumătate a anilor '90 a deschis calea reafirmării Rusiei în spaţiul euro-asiatic, fapt ce a reorientat atenţia Moscovei către fostele republici sovietice din Asia Centrală[139].

Testamentul lui Petru cel Mare[140]

In numele Preasfintei şi Indivizibile Treimi, noi, Petru I al tuturor descendenţilor noştri şi al tuturor succesorilor la tronul şi la guvernarea naţiunii ruse:

Dumnezeu Atotputernic, care ne-a dat nouă viaţa şi coroana, ne-a luminat cu strălucirea Sa şi susţinut cu ajutorul Său şi ne-a făcut să-i vedem pe Ruşi ca un popor chemat să domine în viitor toată Europa.

Eu îmi bazez gândirea (intenţia) pe constatarea că o mare parte din naţiunile Europei sunt într-un stadiu de îmbătrânire aproape de peire, spre care se îndreaptă cu paşi mari. În consecinţă, este uşor şi sigur că vor putea să fie cucerite de un popor nou şi tânăr, când acesta va cuprinde o putere la maximum. Eu consider deci invazia ţărilor occidentale şi orientale de către popoarele din nord, ca o misiune periodică, stabilită de Providenţă, care a regenerat de o manieră asemănătoare poporul roman prin invazia barbarilor. Emigranţii de origine polară sunt ca revărsările Nilului, care în perioade determinate, îngraşă cu noroiul său pământurile secătuite ale Egiptului. Eu am găsit Rusia ca un mic râuleţ şi o las succesorilor mei ca un fluviu; ei o vor face cu siguranţă o mare întinsă, sortită să fertilizeze o Europă secătuită; valurile sale se vor revărsa fără să vrea peste toate digurile pe care mâinile slăbănoage le-ar putea construi pentru a le frâna, dar succesorii mei vor şti să le dirijeze.

În acest scop, *eu le las prin testament* îndrumările de mai jos, pe care le recomad atenţiei lor observării constante:

Pct. 1 – Menţineţi naţiunea rusă într-un stadiu permanent de război. Ţineţi soldatul rus totdeauna în război şi nu-i daţi repaus decât pentru a ameliora finanţele statului; refaceţi armata şi căutaţi momentele oportune pentru ofensivă. Faceţi în aşa fel ca pacea să poată servi războiului şi războiul păcii, în interesul măreţiei (prosperităţii) semilunei Rusiei.

Pct. 2 – Să vă adresaţi popoarelor instruite ale Europei şi prin toate mijloacele posibile, să aduceţi ofiţeri în timp de război şi savanţi în timp de pace, pentru ca naţiunea rusă să profite de avantajele altor ţări, fără ca să piardă ai săi.

Pct. 3 – Luaţi parte în toate ocaziile, afacerile şi litigiile Europei şi mai ales ale Germaniei, care ne interesează mai direct, întrucât ea este mai aproape de noi.

[139] Baban, Inessa, 2008, *Rusia şi Asia Centrală la începutul secolului XX*, în GeoPolitica, V, 24, pp. 134-150.

[140] Peluat din lucrarea *Istoria Imperiului Rus sintetizată, de la Novgorod la Vladivostok şi Prut*, autori Al. Ioachimescu şi V. Ioachimescu, Edit. Gândirea Românească, 1992, pp. 75-78.

Pct. 4 – Dezbinaţi Polonia întreţinând intrigile şi răscoalele permanente: interesaţi-i pe potentaţi prin aur, influenţaţi Dietele corupându-le pentru ca ele să uneltească în alegerea regelui; găsiţi partizani şi protejaţi-i; trimiteţi trupe moscovite în ţări străine şi le menţineţi până când va veni momentul ca ele să rămână acolo pentru totdeauna. Dacă vecinii puternici opun rezistenţă, liniştiţii momentan divizându-le ţara, până când se poate lua tot ce se poate afla.
Pct. 5 – Luaţi Suediei cât mai mult posibil şi faceţi în aşa fel ca noi să fim atacaţi de ea, pentru a avea apoi un pretext de a o subjuga. În acest scop trebuie ca Suedia să fie izolată de Danemarca şi Danemarca de Suedia, alimentând meticulos rivalitatea dintre ele.
Pct. 6 – Daţi mereu în căsătorie prinţii ruşi după prinţese germane în scopul de a spori alianţele de familie, de a apropia interesele celor două ţări şi de a câştiga Germania, de partea noastră, impunând toată influenţa noastră.
Pct. 7 – Pentru comerţul nostru, să vă orientaţi preferinţa spre Anglia, o putere care are mare nevoie de noi pentru flota sa şi care poate fi utilă în desfăşurarea marinei noastre. Oferiţi în schimbul aurului său, lemnul nostru şi alte produse şi stabiliţi între comercianţii şi marinarii săi şi ai noştri, raporturi permanente care să poată asigura instruirea alor noştri în navigaţie şi în comerţ.
Pct. 8 – Înaintaţi fără încetare spre Nord, pe coastele Balticii, precum şi spre sud în jurul Mării Negre.
Pct. 9 – Apropiaţi-vă pe cât posibil de Constantinopol şi de Indii. Cel care va domina peste aceste regiuni, va fi adevăratul stăpân al lumii. În consecinţă, provocaţi fără încetare războaie la fel de bine contra turcilor cât şi contra perşilor. Stabiliţi şantiere pe malurile Mării Negre, extinzând treptat dominaţia noastră asupra acestei mări şi asupra Balticii, două posesiuni necesare pentru a ne vedea reuşita planului. Grăbiţi căderea Persiei: *pătrundeţi până-n golful Persic*; restabiliţi dacă-i posibil traversarea Siriei, vechea cale comercială spre Orient şi *înaintaţi până la Indii*, antrepozitele mondiale.
Pct. 10 – Căutaţi şi menţineţi meticulos alianţa cu Austria; sprijiniţi în aparenţă ideile sale de dominare asupra Germaniei şi provocaţi în acelaşi timp şi în ascuns invidia prinţilor contra Austriei. Faceţi astfel ca amândouă state să ceară ajutorul Rusiei şi exercitaţi asupra lor un fel de protecţie, care să pregătească dominaţia viitoare.
Pct. 11 – Interesaţi Casa Austriacă pentru a izgoni pe Turci din Europa şi neutralizaţi invidiile sale din timpul cuceririi Constantinopolului, fie provocând un război cu vechile state ale Europei, fie dându-i o parte din teritoriul cucerit, care i se va lua înapoi mai târziu.
Pct. 12 - Uniţi pe toţi grecii divizaţi sau în disensiuni care sunt răspândiţi în Ungaria, sau în Polonia. Concentraţi-i, uniţi-i şi constituiţi astfel o predominare universală de-a curmezişul unei specii autoritare şi de supremaţie creştinească; vom avea deci mulţi prieteni printre fiecare inamic al nostru.
Pct. 13 – Suedia dezmembrată. Persia învinsă. Polonia subjugată. Turcia cucerită. Armatele noastre reunite. Marea Neagră şi Marea Baltică păzite de ambarcaţiunile noastre. Pentru un moment trebuie ca noi să propunem, separarea şi în mare secret, a Curţii din Versailles şi apoi a Curţii din Viena, de a împărţi cu ele dominaţia lumii. Dacă una dintre ele acceptă, ceea ce este inevitabil, dacă noi vom flata ambiţiile lor şi amorul lor propriu, să vă serviţi de una pentru a o distruge pe cealaltă, angajând contra acesteia o bătălie, al cărei rezultat este fără îndoială clar că Rusia stăpâneşte întreg Orientul şi o mare parte din Europa.
Pct. 14 – Dacă amândouă refuză oferta Rusiei, ceea ce este foarte improbabil, trebuie de aprins conflicte şi de făcut în aşa fel ca una s-o ruineze pe cealaltă. Atunci Rusia profitând de un moment decisiv, va lansa asupra Germaniei trupele sale de avangardă. În acelaşi timp, două flote considerabile vor pleca, una de la Marea de Azov şi alta din portul Arhanghelsk, încărcate cu trupe asiatice şi se vor uni cu flotele Mării Negre şi Baltice. Armata noastră navală va înainta traversând Mediterana şi Oceanul, va cotropi Franţa dintr-o parte şi Germania din cealaltă; aceste două regiuni dintr-odată cucerite, restul Europei va trece uşor şi fără lupte sub controlul nostru.

Iată cum Europa va putea şi va trebui să fie supusă. *Sankt Petersburg, 1725.*

5. ŞCOALA GEOPOLITICĂ ROMÂNEASCĂ

5.1. Direcţii, tendinţe şi personalităţi marcante ale geopoliticii româneşti interbelice

Favorizată de poziţia geostrategică a României după 1918, în aria de interferenţă şi de interacţiune central-europeană (austro-ungară), balcanică (turcă şi slavă) şi est-europeană (rusă şi ucraineană), geopolitica românească a pus în centrul preocupărilor sale factorul naţional, dezvoltându-se ca o *geopolitică a naţiunii şi a statului naţional*. Evoluând ca o ştiinţă interdisciplinară, la graniţa dintre geografie, istorie, sociologie, statistică şi demografie, dezvoltarea geopoliticii româneşti s-a datorat strălucitei pleiade de oameni de ştiinţă care, pornind de la preocupările lor de bază, au adus puncte de vedere noi şi o multitudine de abordări inedite în domenii controversate atât la vremea respectivă, cât şi în zilele noastre. Totodată, geopolitica românească interbelică, prin vocea unuia dintre reprezentanţii săi cei mai autorizaţi, istoricul *Nicolae Iorga* (1871-1940), s-a constituit într-o ripostă la abordările şcolii geopolitice germane promovate îndeosebi de Friedrich Ratzel şi Karl Haushofer, cu tendinţe evidente de a ieşi din sfera ştiinţei, transformându-se în ideologie. Astfel, încă din 1917, în prelegerile susţinute la Iaşi, intitulate *Cugetare şi faptă germană* (reeditate semnificativ în preajma celui de-al Doilea Război Mondial), ca şi în prelegerile sale de la Academia de Comerţ (intitulate *Îndreptări noi în concepţia epocii moderne*), sau în cele ţinute la Universitatea din Bucureşti (*Dezvoltarea imperialismului contemporan*), marele nostru cărturar face un amplu rechizitoriu împotriva „falsei concepţii naţionale", promovată de protagoniştii şcolii geopolitice germane care alocau exclusiv spiritului germanic „iniţiativa creatoare" sau „spontaneitatea revoluţionară" ce hotărau „viitorul civilizaţiei". Aceleaşi principii şi idei călăuzitoare se găsesc şi în cursurile sale intitulate *Chestiunea Rhinului* (1912); *Chestiunea Dunării* (1913); *Chestiunea Oceanelor* (1919); în cursul de *Istorie Universală* (1933-1934), dar mai ales în cel ţinut în 1938 la Vălenii de Munte: *Hotare şi spaţii naţionale*, în care declară: „Care este ideea ce trebuie combătută nu numai ca tulburătoare a păcii, ci şi ca o idee ce ameninţă civilizaţia... E ideea necesităţii de spaţiu pentru o naţiune, ideea de Raum, cum spun germanii." Însă fundamentul întregului demers geopolitic al lui Nicolae Iorga constă în *Teoria vitalităţii popoarelor*, prin care acesta scoate în evidenţă rolul culturii şi religiei ca factori de rezistenţă la agresiunea armată. Astfel, dimensiunea spirituală a unui popor reprezintă factorul determinant al rezistenţei la asimilare, Nicolae Iorga vorbind despre „frontiere culturale" sau despre „cucerire fără dominaţie". Cursul *Afirmarea vitalităţii româneşti*, ţinut la Vălenii de Munte (1939-1940) este edificator în acest sens.

Şcoala geografică românească în frunte cu fondatorul ei, Profesorul *Simion Mehedinţi* (1869-1962), a dat cea mai profundă modalitate de analiză geopolitică a statului şi a poporului român. Simion Mehedinţi s-a situat în studiile sale în aria de interferenţă a geografiei cu istoria, politica şi etnologia, îmbinând criteriul universalităţii istoriei cu cel al organicităţii geo-politice şi geo-etnologice a popoarelor. Potrivit teoriei

sale, înţelegerea geopolitică a unui popor trebuie să îndeplinească două serii de exigenţe şi repere: cele legate de dinamica spaţiilor şi cele legate de dinamica popoarelor.

Tema centrală dezvoltată de Mehedinţi a fost cea a statului naţional în raport cu vecinătăţile sale, considerând de maximă importanţă strategică istmul ponto-baltic, strâmtorile ponto-mediteraneene, Dunărea şi Carpaţii[141]. Ulterior, îşi va centra demersul geopolitic pe argumentarea continuităţii etnice şi politice a poporului român, singurul popor care, spre deosebire de vecini „n-a cunoscut altă patrie decât cea pe care o locuieşte în prezent”[142].

Ion Conea (1902-1974) este considerat a fi primul teoretician al geopoliticii româneşti, ce a formulat o concepţie proprie, unitară, asupra noii ştiinţe[143]. El corelează naşterea geopoliticii cu ceea ce numim astăzi procesul globalizării; cu permanentul proces de îngustare a frontierelor, acestea devenind în timp din fâşii largi, din ample spaţii de interferenţă etnică şi culturală, nişte linii simbolice. În consecinţă, afirmă el, geopolitica studiază *jocul politic dintre state*, respectiv *mediul politic planetar*, fiind practic o *geografie aplicată*.

Este evident astfel modul său de abordare a ştiinţei geopolitice, ca o ştiinţă a relaţiilor şi a presiunilor dintre state. În studiile sale, axate îndeosebi pe spaţiul montan carpatic, el combate teza „hotarelor naturale”, arătând că nici munţii şi nici fluviile nu despart, ci mai curând unesc. Munţii au rolul de conservator, de păstrător al elementului naţional, în vreme ce mările şi stepele sunt artizanii schimbului intercultural, al „nivelării” civilizaţiilor[144]. Pornind de la teoria spaţiului vital a lui Friedrich Ratzel, Ion Conea consideră Transilvania nucleul etnic şi cultural al românilor, un veritabil „mittelpunkt” al României[145], afirmând că „formarea poporului român a avut loc în spaţiul de la nord de fluviu, având ca teritoriu nucleu ţinuturile de deal şi de munte ale Daciei”. În acest context, combate cu argumente istorice, toponimice şi documentare teoria maghiară promovată de Iancso Benedek potrivit căreia ponderea majoritară a românilor din Transilvania s-ar explica prin imigrările masive din Principate în secolele XVII-XVIII, demonstrând că „în tot cursul istoriei româneşti, ţara-stup, ţara de roire etnică în jur, a fost Transilvania, împreună cu centura ei de munţi, dealuri şi depresiuni”[146].

Poziţia geopolitică a României, fruntariile, unitatea etnică şi teritorială a României, direcţiile de bază ce străbat ca un fir călăuzitor întreaga gândire geopolitică

---

[141] *Chestia orientală din punct de vedere geografic şi etnografic* (1914), *România în marginea continentului. O problemă de geopolitică românească şi europeană* (1941), *Fruntaria României spre răsărit* (1941) şi *Qu'est-ce que la Transylvanie ?* (1940).
[142] *Le pays et le peuple roumain* (1944).
[143] *Geopolitica, o ştiinţă nouă*, în Sociologie Românească, II, 9-10, 1937, pp. 3-36.
[144] *Destinul istoric al Carpaţilor* (1937), *Carpaţii, hotar natural ?* (1942), *Spaţiul geografic românesc* (1944).
[145] *Transilvania, inimă a pământului şi statului românesc* (1941), *Cu privire la teritoriul nucleu de formare a poporului român* (1967).
[146] *Tota Transilvania ad nos venit* (sau *Cât valorează teoria lui Iancso Benedek*) (1942).

românească sunt larg reprezentate şi în opera lui Conea, acestea fiind minuţios argumentate pe baze istorice şi toponimice[147].

Acestea au fost continuate şi dezvoltate de alţi trei străluciţi reprezentanţi şcolii geografice româneşti: *Nicolae Alexandru Rădulescu*, *Vintilă Mihăilescu* şi *Victor Tufescu*.

Nicolae Alexandru Rădulescu (1905-1989) analizează poziţia geostrategică a României pornind de la statutul geopolitic al Dunării: „drum" fluvial; graniţă între Europa central – orientală şi Europa balcanică şi element de polarizare politică a statului românesc. Concluzia ce derivă din demersul său geopolitic, sintetizată magistral în lucrarea *Probleme Româneşti Dunărene* (1942) este că „navigaţia pe Dunăre s-a putut face în deplină libertate numai în perioadele în care ruşii au fost îndepărtaţi de la gurile Dunării; principiul acesta este cu atât mai mult valabil şi în viitor".

Preluând şi argumentând opiniile contemporanilor săi, atât din mediul geografic francez (Jacques Ancel, Emmanuel de Martonne), cât şi din cel german (Giselher Wirsing) sau slav (Jovan Cvijič), N. Al. Rădulescu demonstrază într-un amplu studiu consacrat poziţiei geopolitice a României[148], apartenenţa ţării noastre la spaţiul central-european, fapt argumentat prin convergenţa dintre *elementele fizico-geografice* (situarea în nordul Dunării, considerată ca principalul element de discontinuitate dintre Europa Centrală şi cea Balcanică), *economico-sociale* (gravitarea fluxurilor comerciale şi economice, prin intermediul aceleiaşi axe fluviale către centrul continentului) şi *etno-culturale* (Dunărea este limita dintre domeniul slav, balcanic şi cel romanic din Europa centrală şi vestică, este limita de sud a colonizărilor germane şi limita de nord a răspândirii culturii islamice). Unitatea fizică, umană şi economică a pământului românesc este argumentată şi prin dispunerea radiar-concentrică a reţelei hidrografice[149], având în întregime surse carpatice (ţară carpatică), colectori secundari marginali şi cu un singur colector principal: Dunărea (ţară dunăreană). Concluziile sale geopolitice au fost magistral expuse în lucrarea *Unitatea antropogeografică a României*, ca parte a unui volum colectiv[150] intitulat *Unitatea şi funcţiunile pământului şi poporului românesc* (1943).

Vintilă Mihăilescu (1890-1978), a pus în centrul preocupărilor sale geopolitice rolul României de răspântie geografică şi geopolitică, precum şi capacitatea sa de absorbţie, de atenuare şi neutralizare a conflictelor. Concluzia face referire la statutul european al României: „linişte în această parte a Europei a fost numai atunci când între imperiile din est, vest şi sud s-a intercalat un puternic stat carpatic"[151]. Acest punct de

---

[147] *Actualele frontiere româneşti, biruinţa geografiei asupra istoriei* (1938), *Unitatea geopolitică a Statului Român* (1940, 1942), *O poziţie geopolitică* (1944),

[148] *Poziţia geopolitică a României*, în *Revista Geografică Română*, I, 1, Tipografia Cartea Românească, Cluj, 1938.

[149] *Consideraţiuni geopolitice asupra reţelei hidrografice*, în Revista Geografică Română, III, 1, 1940, pp. 1-16.

[150] Împreună cu Victor Tufescu şi Vintilă Mihăilescu.

[151] *Frontul carpatic apusean*, în Geopolitica şi Geoistoria, I, 1, 1941 şi Buletinul Societăţii Regale Române de Geografie, LXI, 1942, pp. 281-285.

vedere fusese deja exprimat şi de *Mihai David*, în lucrarea *Consideraţii geopolitice asupra Statului Român* (1939).

Vintilă Mihăilescu vorbeşte despre frontiere pacifice şi frontiere conflictuale, susţinând teza efectelor difuze ale deplasărilor de frontieră.

Victor Tufescu (1908-2000), a analizat poziţia geopolitică a României prin prisma reţelelor economice continentale, respectiv a plasamentului economic al ţării în raport cu relaţia Europa – Asia[152]. Situarea României pe drumul comercial ce leagă Europa Occidentală de India constituie o premisă a dezvoltării infrastructurii şi a sporirii rolului geopolitic pe care-l poate juca ţara noastră în această parte a continentului. Este şi motivul pentru care Regele Carol I, cel dintâi care a înţeles şi a dedicat întreaga sa activitate valorificării enormelor avantaje ce decurg din această poziţie geostrategică a comandat construirea Podului de la Cernavodă, pe atunci cel mai lung pod din lume şi tot în acest scop a fost extins şi modernizat Portul Constanţa.

Marele geograf sesizează, întocmai ca ilustrul său predecesor, Simion Mehedinţi, necesitatea şi tendinţa „europenizării" acestei părţi a continentului ca urmare a epuizării resurselor de materii prime din Europa Centrală şi de Vest şi a enormului potenţial natural şi uman al lumii slave. În lucrarea *Funcţiunile economice ale României* (1943), Victor Tufescu distinge trei vectori de dezvoltare social-economică a ţării noastre: rolul de producătoare de materii prime (agricole şi miniere); avantajele ce decurg din funcţia sa de piaţă pentru anumite produse şi nu în ultimul rând poziţia sa ca zonă de tranzit între spaţii economice diferite.

Acestora li se adaugă *M. Popa Vereş*, care prin studiile sale[153] a adus în discuţie unitatea pământului românesc din punct de vedere economic, punând în centrul atenţiei sistemul de comunicaţii, ca factor determinant în viaţa economică şi socială a statului.

Discursul său geopolitic pornea de la teza lui Karl Haushofer care susţinea că graniţele unui stat sunt viabile numai atunci când acestea sunt în concordanţă cu „energiile vitale ale neamului respectiv", deci când funcţiunile esenţiale ale respectivei entităţi spaţiale pot fi îndeplinite. Ideea fundamentală a viziunii geopolitice a lui M. Popa-Vereş este concepţia acestuia despre cele două sensuri ale geopoliticii: *obiectivă* (descriptivă), care porneşte de la cercetarea diferitelor condiţii (fizice, sociale, culturale, etnice, politice etc.), cuprinse în mediul geografic şi care influenţează politica internă şi internaţională a unui stat şi *subiectivă* (militantă), care porneşte de la orientarea politică a statului ca urmare a intereselor vitale ale unui popor.

Tot în acest spirit pledează şi *Constantin Brătescu* (1882-1945), care într-o comunicare susţinută în Şedinţa din 14 iunie 1941 a Societăţii Regale Române de Geografie de la Fundaţia „Carol I", în prezenţa Regelui Mihai I, evidenţiază pe lângă

---

[152] *Rolul economic al României în cadrul Europei noi*, Lucrările Institutului de Geografie al Universităţii din Cluj, VII, pp. 231-249.

[153] *Comerţul nostru de cereale sub aspectul vieţii româneşti* (teză de doctorat, 1938); *Geneza şi morfologia vieţii economice româneşti* (1938); *Producţia şi exporturile de cereale în ultimii zece ani* (1939); *Circulaţia rutieră de mărfuri cu autovehicule* (1940), dar mai ales prin studiul *Cedările noastre teritoriale: dezorganizarea economiei transporturilor* (1941).

particularităţile fizico-geografice, rolul geopolitic al Văii Nistrului de discordanţă etnică şi culturală, de hotar răsăritean al României"[154].

Alexandru Dimitrescu-Aldem (1880-1917), în pofida formaţiei sale de geomorfolog şi a scurtei activităţi ştiinţifice, ca urmare a dispariţiei premature, este autorul unor contribuţii cartografice mai puţin cunoscute, însă de o mare importanţă pentru radiografia structurii etnice a teritoriilor româneşti la cumpăna dintre secolele XIX şi XX[155].

Acelaşi fir conducător în discursul său geopolitic îl adoptă şi *Gheorghe I. Brătianu* (1898-1953). Istoric de formaţie, Gheorghe I. Brătianu a susţinut cu tenacitate şi rigoare ştiinţifică continuitatea poporului român în spaţiul carpato-danubiano-pontic. Lucrările sale asupra prezenţei româneşti în Basarabia sunt reprezentative pentru statura istoricului şi conştiinţa omului politic, acesta înscriindu-se în constelaţia luminoasă de savanţi şi politicieni patrioţi, ce legitimează identitatea etnică şi culturală a poporului român[156]. I s-a propus, de altfel, să se dezică de tezele despre Basarabia, dar a refuzat, asumându-şi cu luciditate responsabilitatea: „adevărul rămâne, indiferent de soarta celor care l-au servit".

Teza sa geopolitică fundamentală se referă la „spaţiul de securitate", spaţiul fără de care nici o naţiune nu-şi poate menţine existenţa, nu-şi poate îndeplini „nici misiunea sa istorică, nici posibilităţile care alcătuiesc destinul ei". El face o netă diferenţiere între spaţiul etnic, teritoriul naţional şi spaţiul de securitate, existând atât spaţii etnice româneşti care nu aparţin spaţiului de securitate (cazul românilor din Peninsula Balcanică sau al celor de la est de Bug), cât şi spaţii care deşi nu intră în spaţiul etnic, intră totuşi imperativ în spaţiul de securitate (de exemplu, zona Harghita – Covasna, cu populaţie predominant maghiară).

În opera geopolitică a lui Gheorghe I. Brătianu este evidenţiat rolul geostrategic al celor trei componente definitorii ale spaţiului românesc: Carpaţii, Dunărea şi Marea Neagră („Munţii ocupaţi şi marea închisă sugrumă libertatea şi viaţa naţională... Marea liberă şi munţii în mâinile noastre sunt pentru noi nu numai spaţiu vital, dar condiţiuni vitale, sunt elementele însăşi ale existenţei noastre"). În viziunea sa, există două poziţii geopolitice cheie, pe care România trebuie să le includă obligatoriu în calculele ei strategice: sistemul de strâmtori Bosfor-Dardanele şi Crimeea, ca un „avanpost" peste tot complexul maritim al Mării Negre[157].

---

[154] *Unitatea şi individualitatea fizică a pământului românesc* (publicat în 1943 în Biblioteca informativă a SRRG, pp. 19-33).

[155] *Infiltraţiuni străine în masa neamului românesc peste Carpaţi*, *Răspândirea neamului românesc peste Carpaţi*, *Infiltraţiuni străine în Bucovina*, *Răspândirea neamului românesc în Bucovina*, *Harta proporţionalităţii elementului mozaic în România după datele recensământului din dec. 1899*, *Harta proporţionalităţii elementului catolico-protestant după datele recensământului din dec. 1899*. Realizate în manuscris în 1915, acestea au fost publicate postum, într-un volum de tiraj redus, intitulat „Al. Dimitrescu-Aldem. Viaţa şi opera", Arad, 1945.

[156] *O enigmă şi un miracol istoric: poporul român* (1940).

[157] *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană* (postum).

Pe de altă parte, factorul etnic se situează în centrul preocupărilor unor reprezentanţi marcanţi ai şcolii sociologice româneşti. Astfel, în lucrările sale[158], profesorul *Ion Chelcea* (1902-1991) vorbeşte despre flux şi reflux etnic, de raportul dintre dimensiunea etnică, culturală şi politică a poporului român.

Sabin Manuilă (1894-1964), prin dubla sa formaţie (demograf şi statistician) aduce în discuţie raporturile demografice rural-urban ca factor determinant în studiul vitalităţii populaţiilor, considerând că structura etnică a mediului rural este determinantă pentru stabilirea evoluţiei colonizării unui teritoriu cu elemente etnice alogene.

Analizând structura etnică pe medii de rezidenţă, Sabin Manuilă ajunge la o a doua concluzie fundamentală: „dacă o etnie deţine o pondere redusă în structura naţională a unui teritoriu, dar este repartizată în întregime în oraşele mari, ea dobândeşte pe harta geopolitică un procent real cu mult mai important". Era cazul populaţiei evreieşti, a celei maghiare din Transilvania sau a populaţiei ruseşti din Basarabia.

Anton Golopenţia (1909-1951) a fost o personalitate ştiinţifică complexă, sociolog de formaţie, înscriindu-se printre fondatorii şcolii româneşti de geopolitică.

În analizele sale, a pornit de la distincţia dintre *frontierele etnografice* şi *frontierele politice* ale unui teritoriu; dintre realităţile din teren şi rezultatele decise în urma negocierilor politice. În acest context, vorbeşte despre „forme fără fond", respectiv despre acele entităţi statale care nu sunt sprijinite pe o componentă etnică corespunzătoare, ale căror graniţe sunt trasate necorespunzător în raport de factorul etnic. Semnificativ în acest sens este studiul *Preocupări biopolitice ungureşti* (1942) în care autorul preia şi analizează tezele ideologice pe baza cărora se clădise politica maghiară de până atunci, teze expuse de Andrei Korporany în lucrarea „Ne trebuiesc douăzeci de milioane de unguri", editată în 1941 de Institutul maghiar de politică externă.

Cele două direcţii fundamentale pe baza cărora este structurată opera geopolitică a lui Anton Golopenţia se referă la rolul esenţial al componerntei demografice în procesele de deplasare a frontierelor şi respectiv pericolul potenţial generat de aceste „forme fără fond", artificiale prin esenţă, care însă pot declanşa conflicte neaşteptate.

Între anii 1941 şi 1944 a condus o echipă de cercetători de la Institutul Naţional de Statistică în regiunile Harkov şi Doneţk ale Ucrainei de astăzi, într-o acţiune de identificare a românilor de la est de Bug. Rezultatele cercetărilor întreprinse între râurile Nistru şi Bug, dar şi dincolo de Bug, precum şi rapoartele lui Golopeniţa au fost publicate abia în 2006, în lucrarea în două volume intitulată *Românii de la Est de Bug*[159].

Principiul naţionalităţilor a fost ilustrat în geopolitica românească interbelică de către *Romulus Seişanu*. De formaţie jurist, acesta a fost călăuzit în lucrările sale de faptul că *principiul naţionalităţilor*[160] este un principiu moral şi de drept, cel mai important în dreptul internaţional public, ce a provocat profunde schimbări juridice şi teritoriale în

[158] *Obiceiurile noastre populare şi grija noastră de a le păstra*, în Şoimii Carpaţilor, Cluj. (1938) şi *Neam şi ţară. Pagini etnografice şi folclor*, Bucureşti (1940).
[159] *Românii de la est de Bug*, vol. I – II, Edit. Enciclopedică, Bucureşti, 2006.
[160] *Principiul naţionalităţilor*, Edit. Albatros, Bucureşti, 1996.

Europa. Autorul a pus la baza principiului naţionalităţilor dreptul istoric, principiul legitimităţii, principiul echilibrului static, principiul egalităţii raselor şi al naţiunilor şi principiul superiorităţii statelor asupra naţionalităţilor şi naţiunilor, principii pe care se sprijină întregul său demers geopolitic.

Romulus Seişanu a pornit de la observaţia că limitele blocului etnic românesc nu sunt nicăieri nişte limite naturale, geografia etnică fiind rezultatul unui relativ echilibru între forţele de expansiune ale diferitelor popoare. Concluzia care străbate ca un fir conducător întreaga sa operă geopolitică este că „naţionalitatea este o realitate, pe când internaţionalitatea este o formulă".

Seişanu este şi autor al unui valoros atlas complex (istoric, geopolitic, etnografic şi economic), în fapt o complexă ilustrare cartografică a României interbelice, pe baza principiilor care i-au călăuzit întreaga operă, atlas de curând reeditat[161].

5.2. Geopolitica românească contemporană

Instaurarea regimului comunist a însemnat o discontinuitate de peste 45 de ani a preocupărilor de geopolitică în România, aceasta fiind asociată, după linia ideologică comunistă, cu o ştiinţă reacţionară de sorginte fascistă, cu o veritabilă „otravă imperialistă". Mulţi dintre autori au suportat regimul detenţiei, lucrările lor fiind scoase din circuitul ştiinţific de către cenzura comunistă.

De aceea, în mod firesc, primele lucrări cu caracter geopolitic apărute după 1990 au fost orientate spre reeditarea unor lucrări fundamentale din perioada interbelică, considerate ca bază de pornire pentru contribuţiile viitoare. Astfel, în anii 1992-1993 a fost retipărit în trei volume atlasul *Spaţiul istoric şi etnic românesc*, elaborat în anii Războiului (1942), în vederea viitoarei Conferinţe de Pace[162]. A urmat, editarea la Iaşi, sub coordonarea regretatului istoric Emil I. Emandi şi a profesorilor Gh. Buzatu şi V. Cucu a unui volum de sinteză intitulat *Geopolitica* (1994). Structurată în două mari secţiuni (*Restituiri* şi *Noi contribuţii*) lucrarea a însemnat concretizarea unei prime acţiuni de anvergură menită să redea cititorului câteva dintre contribuţiile de bază ce au jalonat dezvoltarea geopoliticii până la cea dată.

Ultimul deceniu al secolului trecut a marcat cristalizarea şi dezvoltarea unor nuclee de cercetare geopolitică. În cadrul Institutului de Geografie al Academiei Române din Bucureşti, principalul promotor al studiilor de geopolitică a fost, timp de peste un deceniu, *Petre Deică* (1933-2003). Activitatea sa ştiinţifică s-a concretizat prin elaborarea şi publicarea a numeroase studii, atât în reviste geografice, cât şi în cadrul unei rodnice colaborări la ziarul *Timpul în 7 zile*, orientate atât spre clarificarea conţinutului teoretico-metodologic al unor noţiuni sau spre readucerea în actualitate a tradiţiilor şcolii geografice româneşti în acest domeniu, cât şi spre abordarea unor

[161] Seişanu, R. (2000), *România. Atlas istoric, geopolitic, etnografic şi economic*, Edit. Asociaţiei pentru Educaţie Democratică, Bucureşti.

[162] *Spaţiul istoric şi etnic românesc*, vol. I - *Spaţiul istoric românesc* (1992), vol. II – *Ungaria „milenară"* (1992), vol. III – *Spaţiul etnic românesc* (1993), Edit. Militară, Bucureşti.

problematici regionale, ce vizează poziţia şi interesele geostrategice ale României (problema Transilvaniei şi a Bazinului Carpatic, a Republicii Moldova şi Transnistriei, importanţa geostrategică şi geoeconomică a Dunării şi Mării Negre etc).

În cadrul Universităţii Bucureşti, au apărut şi s-au dezvoltat două nuclee de concentrare a preocupărilor geopolitice. Primul dintre acestea, *Centrul de Geopolitică şi Antropologie Vizuală*, condus de prof. dr. *Ilie Bădescu*, are la bază preocupări ce vin dinspre sociologie; în cadrul său au fost elaborate trei importante lucrări: *Sociologia şi Geopolitica frontierei* (2 vol.) (1995), *Geopolitica integrării europene* (2003), urmată *Tratat de Geopolitică*, autor Ilie Bădescu (vol. 1, 2004). Periodicul Centrului este revista *Geopolitica*.

Cel de-al doilea, dezvoltat de un grup de oameni de ştiinţă din care fac parte geografi, sociologi, istorici şi analişti politico-militari s-a concretizat prin înfiinţarea Asociaţiei de Geopolitică „Ion Conea" şi a revistei *Geopolitica – Revistă de geografie politică, geopolitică şi geostrategie*, ce reuneşte studii variate, de geografie politică, geopolitică, strategie militară, geoistorie, geocultură sau geoeconomie, fiecare număr fiind focalizat pe câte un subiect distinct[163].

Un alt important nucleu de concentrare a preocupărilor geopolitice îl constituie Universitatea din Oradea, sub egida căreia apare, începând din anul 1999, *Revista Română de Geografie Politică*. Tot aici, a fost organizat, în mai 2002, sub înaltul patronaj al Uniunii Internaţionale de Geografie, un important congres internaţional de geografie politică consacrat Europei Centrale şi de Est. Direcţiile predilecte de cercetare dezvoltate la Oradea se înscriu în cadrul larg al dinamicii teritoriului, cu precădere asupra euroregiunilor de cooperare transfrontalieră şi zonelor metropolitane.

Introducerea geopoliticii ca obiect de studiu în învăţământul superior a determinat publicarea de cursuri universitare la Cluj Napoca (*Voicu Bodocan*), Oradea (*Alexandru Ilieş*), Bucureşti (*Silviu Neguţ* – Academia de Studii Economice, *Paul Dobrescu* – Şcoala Naţională de Studii Politice şi Administrative), Târgovişte (*Teodor Simion*) etc. În alte centre universitare, preocupările de geopolitică au fost integrate geografiei umane: Bucureşti (*Vasile Cucu*, *George Erdeli*, *Ioan Ianoş*), Iaşi (*Alexandru Ungureanu*, *Octavian Groza*, *Ionel Muntele*) etc. Pe de altă parte, accentuarea interdependenţelor la scară mondială şi proliferarea unor noi ameninţări globale, cum este riscul terorist, mai ales după evenimentele din septembrie 2001, au condus la apariţia unor institute, şi organizaţii specializate, cum este *Asociaţia de Studii şi Cercetări ale Terorismului*, cu sediul la Cluj-Napoca, care editează periodicul *Terorismul azi*.

[163] 1 : Integrarea României în NATO, 2-3 : Integrarea României în UE (2003), 4-5 : Geopolitica minorităţilor, 6 : Geopolitica spaţiului ponto-danubian, 7-8 : Geopolitica conflictelor sfârşitului de mileniu, 9-10 : Incursiune în Islam (2004), 11 : Tensiuni geopolitice induse de ţinuturile istorice, 12 : Terorism şi mass-media, 13 : Uniunea Europeană, încotro ?, 14-15 : Marea Neagră – confluenţe geopolitice (2005), 16-17 : Spaţiul ex-sovietic – provocări şi incertitudini, 18 : România. Terra Daciae, 19 : Axe şi falii geopolitice, 20 : Regiunile de cooperare transfrontalieră (2006), 21 : Provocarea dragonilor. Miracolul chinez, 22 : Perspective geopolitice iraniene, 23 : Asimetria resurselor energetice (2007), 24 : Noua geopolitică a Rusiei (2008) etc.

Partea a II-a - GEOPOLITICĂ INTERNĂ (GEOPOLITICA STATULUI)

Studiul dinamicii interne a statului reprezintă condiţia esenţială pentru înţelegerea fenomenelor geopolitice care au loc la scară macroteritorială (continentală sau planetară). Dar ce presupune „statul”? Obiect de bază al geopoliticii, statul poate fi definit ca fiind o unitate politică independentă sau autonomă, ce ocupă un teritoriu bine definit, populat permanent, având suveranitate totală sau parţială asupra afacerilor sale interne şi externe. Prin urmare, existenţa statului presupune o serie de raporturi fixe între o comunitate umană şi un teritoriu. De aici rezultă cele trei atribute indispensabile unui stat: *teritoriul*, *populaţia* şi *organizarea politică*.

În raport de gradul de independenţă, se disting două forme ale statului: *statul independent*, titular al suveranităţii interne şi externe, care personifică naţiunea (în sensul de cetăţeni ai statului), şi *statul autonom*, inclusiv subiecţii federali (state asociate) (Serebrian, 2006). La rândul lor, statele independente pot fi *unitare* (centralizate), caracterizate printr-o putere centrală puternică, delegată la nivel local; state *regionalizate* sau *descentralizate*, în care puterea centrală cedează o parte din atribuţii nivelului regional şi state *federale*, ce includ unităţi politice autonome, cu o anumită capacitate de intervenţie asupra puterii centrale.

În acest context, geopolitica internă este orientată către studiul clivajelor regionale din interiorul unui stat, consecinţă a diferenţierilor etnice, sociale, identitare, topografice, cultural-religioase sau privind gradul de populare, ce condiţionează echilibrul dintre forţele centripete, coezive şi cele centrifuge, ce tind spre dezmembrarea statului. Gestionarea acestora se realizează prin intermediul deciziilor politico-administrative, ce au ca rezultat organizarea internă a statului.

CAPITOLUL III

APARIŢIA ŞI EVOLUŢIA STATELOR

1. TEORII CU PRIVIRE LA APARIŢIA ŞI EVOLUŢIA STATELOR

1.1. Teoriile deterministe

Determinismul reprezintă concepţia filosofică potrivit căreia toate fenomenele din univers se află în strânsă interdependenţă, condiţionându-se reciproc, se supun cauzalităţii şi legităţii naturale, în condiţii identice aceleaşi cauze determinând aceleaşi efecte[164].

Baza teoriilor deterministe moderne o constituie *Teoria evoluţionistă* emisă de celebrul naturalist britanic Charles Darwin (1809-1882)[165], prin care acesta propunea selecţia naturală ca mecanism de explicare a apariţiei speciilor. Această teorie a fost ulterior completată şi translatată în domeniul ştiinţelor sociale, prin aportul a numeroşi oameni de ştiinţă din diferite domenii. Aplicate în geografie, ideile darwiniste se regăsesc sub forma *determinismului geografic*. În geopolitică, primul exponent al darwinismului social, aplicat în teorii cu privire la stat, a fost Friederich Ratzel, prin *Teoria statului organic*.

Idei ale determinismului de inspiraţie darwinistă au fost preluate ulterior de numeroşi alţi geografi între care Ellen Churchill Semple (1863-1932), Ellsworth Huntington (1876-1947), Thomas Griffith Taylor (1880-1963) şi William Morris Davis (1850-1934) care fundamentează Teoria ciclurilor de evoluţie a peisajelor, teorie preluată şi aplicată de către Samuel van Valkenburg (1890-1976) la organismul statal. Astfel, acesta a enunţat în 1939 *Teoria ciclurilor de evoluţie a statului*, în care statul, ca şi valea unui râu, are o evoluţie marcată de patru cicluri de dezvoltare: copilărie, tinereţe, maturitate şi bătrâneţe, fiecare stadiu impunând statului anumite caracteristici.

În perioada postbelică, principalul exponent al determinismului geografic aplicat la teoria statului a fost istoricul *Norman J. G. Pounds*, care a emis în 1963[166] *Teoria ariilor centrale*. Aceasta a fost inspirată din gândirea geopolitică a lui Ratzel, potrivit căreia statele au apărut şi s-au dezvoltat în jurul unor nuclee, numite de Pounds „celule teritoriale", care s-au extins treptat datorită creşterii populaţiei şi expansiunii teritoriale, ajungând la stadiul de entităţi politico-teritoriale superioare. Un an mai târziu, îşi dezvoltă teoria prin lucrarea *Ariile centrale şi dezvoltarea sistemului statelor europene*,

[164] *Dicţionar de Geografie Umană*, coord. G. Erdeli, 1999, p. 103.
[165] În lucrarea *Originea speciilor* (1859).
[166] În lucrarea *Political Geography*.

în colaborare cu S. S. Ball (1964), în care atribuie ariilor centrale (*core area*)[167] rolul de embrioni ai formării sistemului european de state. Determinismul acestei teorii derivă din faptul că dezvoltarea ariilor centrale este în strânsă legătură cu resursele şi cu o poziţie geografică favorabilă.

Teoria ariilor centrale a fost preluată de şcoala geopolitică franceză şi adaptată sub forma *Teoriei spaţiului matricial*[168] prin care au fost identificate la nivelul Europei o serie de areale care au generat de-a lungul timpului spaţii naţionale şi care se caracterizează simultan printr-un potenţial natural de excepţie şi o poziţie geografică favorabilă, ce generează dezvoltarea unor importante noduri de căi de comunicaţie. Aceşti doi factori determină în timp o creştere demografică excepţională şi o dezvoltare a nivelului economic şi cultural al populaţiei imprimând un ascendent comercial asupra spaţiului înconjurător (Ilieş, 1999).

1.2. Teoriile funcţionaliste

Această categorie de teorii, dezvoltată în S.U.A. la începutul anilor ’50 ai secolului trecut îşi bazează explicarea apariţiei şi evoluţiei statelor prin prisma funcţionalităţii acestora.

Richard Hartshorne (1899-1992), profesor de geografie la Universitatea Wisconsin şi preşedinte al Asociaţiei Geografilor Americani, propune[169] o interpretare fundamental diferită faţă de cea deterministă asupra statului, ce leagă evoluţia statelor de caracteristicile funcţionale ale acestora. A luat naştere astfel *Teoria integrării teritoriale* prin care Hartshorne propune interpretarea evoluţiei statului pornind de la structura sa internă şi de la funcţiile pe care acesta le îndeplineşte.

Funcţionarea statului din perspectiva acestei teorii este rezultatul conlucrării a două categorii de forţe opuse (centrifuge şi centripete), ce acţionează simultan asupra integrităţii sale teritoriale. Forţelor centrifuge, cu acţiune dezintegratoare, secesionistă, li se opun forţele centripete, cu acţiune coezivă asupra statului. Pentru menţinerea unităţii şi a unei bune funcţionări a statului este absolut necesar ca acestea din urmă să prevaleze prin găsirea unor soluţii la nivel central de atenuare a forţelor centrifuge. Raportul dintre aceste două tipuri de forţe determină practic geopolitica internă a statului.

Atunci când forţele centripete sunt depăşite ca intensitate de cele centrifuge, ca urmare a unor mişcări separatiste puternice, în majoritatea cazurilor cu substrat etnic, echilibrul necesar funcţionării statului dispare şi acesta poate intra într-un proces de dezintegrare. Este cazul fostei Iugoslavii sau a Uniunii Sovietice, a Cehoslovaciei sau a puternicelor tensiuni separatiste ce afectează în prezent Federaţia Rusă (Cecenia, Osetia,

[167] Acestea au fost definite prin densitatea ridicată a populaţiei, resursele necesare apărării împotriva invaziilor, mijloacele necesare expansiunii, fertilitatea crescută a terenurilor, resursele şi intensitatea exploatării acestora şi posibilitatea de a face comerţ.

[168] Kleinschmager, R. (1993), *Elements de géographie politique*, Presses Universitaires de Strasbourg, Strasbourg.

[169] Într-o alocuţiune intitulată *Studiul funcţional în geografia politică*.

Tatarstanul), Serbia (Kosovo) sau a unor state de pe continentul african (Sudan, Rwanda, R.D. Congo) sau asiatic (Irak, Filipine, Sri Lanka etc).

Mergând pe aceeaşi linie de gândire, *Jean Gottman* (1915-1994) identifică doi factori de bază ai organizării politice a lumii: *iconografia* (un sistem de valori simbolice, naţionale, tradiţionale, ce contribuie la individualizarea anumitor grupuri umane) şi care este responsabil pentru asigurarea forţelor centripete şi *mişcarea*, reprezentată de continua deplasare a oamenilor, ideilor şi bunurilor materiale în interiorul şi exteriorul graniţelor şi care este principala sursă de instabilitate a statelor, generatoare de forţe centrifuge.

Stephen B. Jones lansează în 1954 *Teoria integrării în lanţ* (*Teoria unificării teritoriale*)[170], ce explică formarea statelor pe baza unei înlănţuiri unidirecţionale, pornind de la ideea politică şi ajungând la teritoriul politic organizat. Pentru Jones, teritoriul politic este rezultatul unei serii de etape de dezvoltate aflate în strânsă interconectare. Astfel, *ideea politică* fondatoare produce *decizia politică*, ce determină la rândul său o *mişcare a populaţiei* şi care, la rândul său generează o *acţiune politică* ce are ca rezultat apariţia unui nou *spaţiu politic*. Pentru exemplificare, prezintă cazul statului Israel, unde:

Ideea politică – este reprezentată de ampla mişcare ideologică a evreilor de pretutindeni – sionismul;

Decizia politică – este Hotărârea Adunării Generale a O.N.U. privind împărţirea Palestinei, aflată sub mandat britanic, în două state: arab şi israelian;

Acţiunea politică – este reprezentată de luarea în posesie a teritoriului repartizat în urma hotărârii O.N.U., urmată de puternice fluxuri de migraţie, de stabilire a populaţiei evreieşti din toată lumea pe acest teritoriu;

Spaţiul politic – este reprezentată de formarea statului Israel la 14 mai 1948.

Tot în această categorie se înscrie şi *Teoria integrării şi dezintegrării statelor*, lansată de *Karl Deutsch* în 1953. Aceasta se bazează pe ideea uniformităţii dezvoltării diferitelor naţiuni, autorul ajungând la concluzia că există un „model frecvent de integrare" bazat pe parcurgerea a opt etape obligatorii (Frăsineanu, 2005): trecerea de la o agricultură de subzistenţă la o economie de schimb, apariţia ariilor centrale, dezvoltarea oraşelor, dezvoltarea reţelei de căi de comunicaţii, concentrarea capitalului, creşterea intereselor personale şi de grup, naşterea conştiinţei etnice şi îmbinarea conştiinţei etnice cu constrângerea politică şi, uneori, cu stratificarea socială.

Ca urmare a dezvoltării după acest model, concomitent cu formarea sistemului politic, naţiunea începe să-şi integreze teritoriul, ajungându-se la stadiu de stat naţional, considerat de autor ca fiind „forma superioară de organizare a societăţii".

[170] În articolul *The Unifield – Field Theory in Political Geography*, publicat în Annals of the Association of the American Geographers, nr. 44, 1954.

1. MODALITĂŢI DE CONSTITUIRE ŞI MODIFICARE TERITORIALĂ A STATELOR

Formarea şi modificarea teritoriului statal se poate realiza pe mai multe căi, fie prin mijloace paşnice, fie pe căi violente, prin lupte armate şi anexări teritoriale.

2.1. *Ocuparea efectivă* constituie modalitatea cea mai răspândită de formare a statelor ce caracterizează statele lumii vechi, îndeosebi din spaţiul european şi asiatic. Conform acestui principiu, un teritoriu nu poate fi invocat ca formând sau aparţinând unui stat decât în măsura în care acesta este real, fiind însoţit de instalarea unei administraţii concrete, recunoscută şi acceptată de comunitatea internaţională. Această regulă s-a impus progresiv şi este confirmată de justiţia internaţională (Ilieş, 1999).

Actualele state cu antecedente antice şi medievale, care şi-au păstrat suveranitatea de-a lungul timpului constituie exemple tipice în acest sens, chiar dacă şi-au modificat în timp configuraţia ca urmare a unor anexări sau pierderi teritoriale. Sunt state naţionale bine cristalizate, în care tensiunile separatiste au fost gestionate printr-o organizare internă care să reflecte atât interesele populaţiei majoritare, cât şi ale minorităţilor.

Este cazul majorităţii statelor europene, între care şi România.

2.2. *Cucerirea* şi *anexarea* în urma unor conflicte armate sau a unor dictate de forţă, este un procedeu dezagreat de legislaţia internaţională, dar confirmat de istorie, ce a condus fie la dispariţia unor state, fie la modificarea teritorială a altora prin cedarea de teritorii vecinului mai puternic. Exemplele sunt numeroase, atât în trecutul îndepărtat, cât şi în perioada contemporană. Este de amintit doar anexarea Austriei de către Germania în 1938, a Ţărilor Baltice de către U.R.S.S. în 1940, sau recenta tentativă de anexare a Kuwaitului de către Irak în 1991.

România a căzut şi ea victimă unor asemenea agresiuni în anul 1940, în contextul conjuncturii geopolitice impusă de începutul celui de-al Doilea Război Mondial, când, supus unei duble presiuni, din nord-est şi nord-vest, statul român a fost nevoit să cedeze, în cea mai mare parte ca urmare a unor dictate de forţă, teritorii ce însumau 99.790 km^2, populate majoritar de români.

Dat fiind faptul că războaiele de agresiune şi cucerire intră sub interdicţia dreptului internaţional, cel mai adesea acestea sunt „mascate” de diferite pretexte care să justifice agresiunea (cel mai frecvent, teritoriile respective sunt revendicate în virtutea unor „antecedente” istorice).

Fig. 10 – Anexarea de teritorii româneşti prin dictate de forţă în anul 1940.

2.3. *Transferul de suveranitate* şi *independenţa.* Formarea imperiilor coloniale prin ocupări de teritorii sau, cel mai frecvent, prin cucerirea şi anexarea unor vechi state ale populaţiilor autohtone, a fost urmată de transferuri de teritorii între marile puteri coloniale. Acestea au fost cauzate fie de pierderea supremaţiei coloniale a acestora, cum a fost cazul coloniilor germane după Primul Război Mondial, sau ca urmare a unor conflicte militare bilaterale, cum au fost războaiele hispano-american şi americano-mexican care au avut ca efect trecerea unor teritorii sub suveranitatea S.U.A. şi organizarea acestora ca state. În alte cazuri, transferul de suveranitate s-a făcut pe cale paşnică, fie prin cumpărarea unor teritorii (cazul regiunilor Louisiana şi Alaska, cumpărate de S.U.A. de la Franţa, respectiv de la Rusia), sau ca urmare a unor acorduri bilaterale, cum a fost cazul Tratatului de la Tordesillas (1494) prin care se încerca o împărţire între Spania şi Portugalia a coloniilor din America de Sud.

Amplul fenomen al decolonizării, ce a atins o intensitate maximă în anii postbelici, a avut ca efect *independenţa* fostelor colonii, realizată fie pe cale paşnică, prin acorduri bilaterale între puterea dominantă (metropola) şi autoritatea locală a coloniei, recunoscute apoi internaţional, cum s-a întâmplat cu majoritatea coloniilor britanice, fie prin lungi războaie de independenţă, când aceste acorduri nu s-au putut realiza datorită în principal lipsei de voinţă politică a puterii colonizatoare (cazul Algeriei, unde războiul de independenţă a fost şi un război civil între fracţiunile locale, sau al conflictului din Cecenia). În alte situaţii pentru a putea gestiona mai bine transferul de putere şi a se evita conflictele interne, declararea independenţei a fost

precedată de o perioadă de tranziţie, de autonomie din ce în ce mai largă, cum s-a întâmplat în cazul coloniilor franceze din Africa[171].

Principala problemă care stă la baza geopoliticii interne actuale din aceste state derivă din decupajul teritorial, realizat în condiţii coloniale, doar pentru o mai bună administrare, fără a se ţine seamă de configuraţia etnică. Astfel, state supradimensionate adăpostesc un adevărat mozaic etnic, confesional şi chiar rasial, care în lipsa unei autorităţi centrale puternice induc tendinţe separatiste, în vreme ce grupuri etnice omogene se găsesc pe teritoriul mai multor state. Atunci când între regiuni populate de grupuri etnice diferite se impun teritorii slab locuite şi cu o infrastructură de comunicaţii deficitară, aceste tendinţe sunt maximizate. Cazul Sudanului pare reprezentativ în acest sens; între populaţia arabo-islamică din nord şi cea negroidă, creştină şi animistă din sud se interpun vaste teritorii slab populate, deşertice şi mlăştinoase, care contribuie la accentuarea tendinţelor separatiste.

2.4. *Transferul de suveranitate condiţionat (limitat în timp)* deşi nu conduce la modificări teritoriale, determină schimbarea jurisdicţiei asupra teritoriilor aflate în această situaţie. Astfel, după un anumit număr de ani prevăzuţi în tratate, teritoriul cedat se reîntoarce sub administraţia *statului mamă*, cu impunerea din partea statului adoptiv, la retrocedare, a anumitor condiţii.

Cel mai cunoscut astfel de caz este cel al Hongkong-ului (1045 km^2). Concesionat de către China Marii Britanii în 1898 pe o perioadă de 99 de ani, teritoriul a revenit sub autoritate chineză în 1997, cu anumite condiţii economice şi politice impuse de Marea Britanie, devenind una dintre zonele economice speciale ale Chinei. Tot în această categorie se înscriu teritoriile Macao, cedat de China Portugaliei până în 1999, sau cel al Zonei Canalului Panama, cedat de Panama S.U.A. tot până în 1999.

2.5. *Restrângerea suveranităţii asupra propriului teritoriu* în vederea utilizării acestuia şi de către alte state, vizează în general teritorii de o importanţă geostrategică excepţională. Astfel, dreptul de suveranitate al Turciei asupra strâmtorilor ponto-mediteraneene este restrâns prin Convenţia de la Montreux (1936), care stipulează principiile de liberă trecere şi navigaţie prin Strâmtori, atribuind însă Turciei dreptul de a bloca traficul navelor unui stat în cazul în care Turcia s-ar simţi ameninţată de acesta cu vreun conflict armat.

Tot în acest sens, trebuie menţionat dreptul de navigaţie internaţională pe arterele hidrografice interioare sau în apele maritime teritoriale, survolarea spaţiului aerian naţional sau utilizarea unor resurse.

2.6. *Acţiunea factorilor antropici* conduce în general la modificarea configuraţiei ţărmurilor prin construirea de diguri şi obţinerea unor suprafeţe în detrimentul mării prin desecări (Olanda) sau prin crearea de insule artificiale (Japonia), după cum aceeaşi acţiune poate avea şi efecte contrare, de restrângere a uscatului prin distrugerea unor insule, plaje, retragerea deltelor ca urmare a reţinerii aluviunilor de barajele construite pe râurile din interioare etc.

[171] Uniune (1946), Comunitate (1958), Independenţă (1960).

2.7. *Acţiunea factorilor naturali*, concretizată îndeosebi prin eroziune fluviatilă sau abraziune marină, poate conduce la modificarea cumpenei de ape şi implicit a frontierei atunci când aceasta urmează linia celor mai mari înălţimi (aşa cum se întâmplă la graniţa dintre Argentina şi Chile) sau la distrugerea plajei şi pierderea unor porţiuni de uscat prin înaintarea mării (fenomen specific şi pentru litoralul românesc al Mării Negre) sau, din contră, prin avansarea ţărmului, ca urmare a depunerii aluviunilor transportate de curenţii litorali sau în perimetrele deltaice, prin depunerea aluviunilor fluviale în suspensie.

3. EVOLUŢIA HĂRŢII POLITICE A LUMII

3.1. Morfogeneza statelor

Aplicat în geopolitică, conceptul de *morfogeneză* se referă la concretizarea, pe o lungă durată de timp, a proiectelor şi a intenţiilor geopolitice care se confruntă într-un spaţiu determinat şi care au ca finalitate structurarea teritorială a statelor. Acestea au în vedere pe de o parte formarea şi dispariţia unor state, iar pe de alta achiziţiile şi pierderile teritoriale, determinate de ambiţiile mai mult sau mai puţin declarate pentru noi achiziţii, ce au adeseori ca rezultat extinderea teritorială a unor state în detrimentul altora.

Din acest complex proces de interacţiune rezultă un anumit echilibru de forţe, dinamic, instabil, valabil la un moment dat. Prin morfogeneză este pus în evidenţă, aşadar, echilibrul provizoriu care există într-un câmp de forţe la un moment dat (Ilieş, 1999).

Secolul al XX-lea a rămas cunoscut în istorie ca fiind secolul înmulţirii statelor. Dacă în 1900, harta politică a lumii nu avea decât circa 40 de actori, la cumpăna dintre milenii numărul acestora a ajuns la aproape 200[172]. Această proliferare a statelor, fără precedent în istorie, s-a realizat în majoritatea cazurilor, pe seama destrămării unor imperii multinaţionale. Mai mult de jumătate dintre statele existente pe Glob sunt legate de fenomenul de decolonizare ce a luat o mare amploare îndeosebi după cel de-al Doilea Război Mondial. În aceste condiţii, formarea noilor state este urmată de formarea naţiunilor, situaţie în care statul, pentru a se menţine este nevoit să dezvolte un naţionalism impus la nivelul structurii sociale (Kleinschmager, 1993). Gradul de inserţie al acestui naţionalism la nivelul populaţiei condiţionează raportul dintre forţele centrifuge şi centripete şi implicit menţinerea unităţii statului.

[172] 193, la 3 august 2007. Sursa: Bureau of Intelligence and Research, Washington, DC.

3.2. Harta politică a lumii antice

Aria de geneză a primelor formaţiuni politico-teritoriale organizate se suprapune în general spaţiului cuprins între nord-estul continentului african şi extremul orient asiatic, marile artere hidrografice constituind embrionii formării primelor civilizaţii antice şi a statelor în care s-au organizat acestea.

Funcţia apelor curgătoare în formarea şi dezvoltarea formaţiunilor politico-administrative a fost dublă: pe de o parte de susţinere a agriculturii şi implicit a traiului populaţiei, iar pe de altă parte de axe de comunicaţie, condiţie esenţială pentru dezvoltarea comerţului şi pentru o bună gestionare a teritoriului şi implicit a menţinerii coeziunii statului. Astfel, primele formaţiuni teritoriale organizate politic (oraşele-state Ur, Uruk, Kiş, Nippur, Lagaş şi Eridu) s-au dezvoltat pe văile fluviilor Eufrat şi Tigru, în sudul Mesopotamiei (pe actualul teritoriu al statului irakian), în cadrul civilizaţiei sumeriene (3200-2800 î.Chr); civilizaţia egipteană cu oraşele Memphis şi Teba, pe valea Nilului; cea indiană pe văile Indusului (oraşele Harappa şi Mohenjo Daro) şi Brahmaputrei, iar cea chineză pe văile Huang He şi a Fluviului Galben.

Singura excepţie pare să fi fost civilizaţia persană, favorizată de cadrul natural muntos, cu economie pastorală şi dublă funcţionalitate: adăpost (în bazinetele depresionare, ce au favorizat apariţia nucleelor urbane (Persepolis) şi axe de circulaţie (în lungul văilor şi defileelor) ce asigurau legătura dintre cele 26 de provincii (*strapii*) ale imperiului.

O a doua categorie de civilizaţii antice au fost cele talasocratice, dezvoltate în spaţiile litorale, ale căror element liant l-a constituit marea şi a căror dezvoltare s-a datorat navigaţiei şi comerţului. Exemplul tipic în acest sens îl constituie *civilizaţia greacă*, dezvoltată în bazinul estic al Mediteranei europene şi care a stat la baza dezvoltării şi a celorlalte civilizaţii mediteraneene: romană, feniciană, cartagineză etc. Perioada de maximă înflorire şi expansiune teritorială a acestei civilizaţii s-a situat la începutul mileniului I î.Chr., fiind concretizată printr-un mare areal de iradiere ce a cuprins ţărmurile Mării Negre, Asiei Mici, ale sudului Italiei şi Franţei de astăzi, insulele din jumătarea estică a Mediteranei, până în nordul Africii.

Ca element specific în organizarea politico-administrativă a teritoriului erau oraşele-state (*polis*-uri), care cuprindeau, alături de oraşele propriu-zise, şi teritoriile limitrofe şi care alcătuiau comunităţi umane bazate pe unitate de origine, interese, tradiţii şi credinţe religioase[173]. Acestea au fost cucerite treptat, în a doua jumătate a mileniului I î.Chr. de către Imperiul Macedonian, care a ajuns să cuprindă vaste teritorii din peninsula Balcanică, sud-vestul Asiei (Imperiul Persan, Fenicia, Palestina) şi nord-estul Africii (Egipt).

Ulterior spaţiul mediteraneean a intrat sub incidenţa *Imperiului Roman* (cu apogeul în secolele I – II d.Chr), care a ajuns, prin cuceriri succesive, să stăpânească teritorii întinse, din peninsula Iberică şi Marea Britanie, până în Dacia, Fenicia şi nordul

[173] În tot spaţiul civilizaţiei greceşti existau, la începutul mileniului I î.Chr., peste 200 asemenea mici state.

Africii. Are loc în această perioadă conturarea domeniului romanic din sudul Europei şi individualizarea naţiunilor din această parte a continentului.

Fig. 11 - Imperiul Roman sub Augustus (27 î.Chr.-14 d.Chr.).
sursa: Kinder, Hilgemann, 2001.

Simultan, nordul european era dominat de o altă civilizaţie talasocratică: cea a vikingilor, cu nucleul în Scandinavia, ce stăpânea întinderile maritime ale Balticii şi Atlanticului de Nord, până în Groenlanda şi căreia i se datorează prima descoperire a Americii (Erik cel Roşu în anul 1000).

Dincolo de Atlantic au înflorit *civilizaţiile amerindiene*, civilizaţii predominant montane, dezvoltate pe platourile înalte ale Anzilor-Cordilieri, cu funcţii pastoral-agricole. În nord, pe actualul teritoriu al Mexicului, statul aztec s-a dezvoltat pe formaţiuni civilizaţionale preexistente (olmecă, xilanca, zapotecă, toltecă), iar în Anzi, tot ca urmare a dezvoltării unor civilizaţii autohtone mai vechi s-au format imperiile mayaş şi inca.

Statele antice, indiferent de spaţiile în care au apărut şi s-au dezvoltat, se caracterizează prin cel puţin patru atribute comune:

au luat fiinţă în zone cu o mare favorabilitate a cadrului natural (condiţii climatice, hidrografice şi topografice favorabile locuirii);

erau proprietatea exclusivă a suveranului (împărat, rege), care dispunea de întregul teritoriu al statului, cedându-l în folosinţă;

erau puternic teocratizate (civilizaţiile antice se sprijineau pe o puternică componentă teocratică);

se caracterizau printr-o circulaţie închisă a elitelor politice (reprezentanţii puterii proveneau din cercul restrâns al marii nobilimi).

3.3. Harta politică a lumii medievale

Dispariţia Imperiului Roman de Apus (476 d.Chr.) ca urmare pe de o parte a presiunilor externe, determinate de popoarele migratoare ce-i ameninţau graniţele, iar pe de altă parte a celor interne (mişcările separatiste asociate cu declinul economic) marchează convenţional trecerea de la Antichitate la Evul Mediu.

Pacea romană (*Pax romana*) a fost urmată de o perioadă de conflicte şi instabilitate marcată de *migraţia popoarelor*. Acestea au stat la baza cristalizării noilor popoare în nordul continentului european, acolo unde romanitatea era mai puţin reprezentată (germanii, englezii), iar din triburile slave s-au format popoarele rus, polonez, ceh, slovac, sârb, croat, sloven şi bulgar. De cealaltă parte, în sud, în regiunile puternic romanizate, acestea au fost asimilate de către autohtoni, formându-se popoarele romanice: italienii, francezii, spaniolii, portughezii, iar în spaţiul romanităţii orientale, românii. La sud de Dunăre, pe fundamentul Imperiului Roman de Răsărit, se cristalizează, începând din secolul al VI-lea, Imperiul Bizantin, important nucleu economic şi cultural, continuator al civilizaţiilor grecească şi romană. Acesta va dăinui până în anul 1453, când, ca urmare a presiunii turcilor din Anatolia, capitala sa, Constantinopole (Bizanţ)[174] a fost cucerită, devenind capitală a Imperiului Otoman. Şi astfel, un nou imperiu, islamic, ajunge la porţile Europei, cucerind Balcanii şi ameninţând vreme de aproape cinci secole, lumea creştină. Astfel se explică prezenţa unor importante comunităţi islamice în peninsula Balcanică (Albania, Bosnia, Bulgaria) şi în Dobrogea.

In centrul Asiei ia naştere un mare imperiu al stepei: Imperiul mongol, prin unirea, în 1206 de către Genghis-Han a triburilor mongole, care ajunge să devină cea mai întinsă formaţiune statală cunoscută vreodată de omenire, extinsă din China până în răsăritul Europei.

In sud-vestul Asiei şi în nordul Africii are loc expansiunea civilizaţiei arabe, care ajunge să „preseze" dinspre vest (Spania) lumea creştină.

In Europa de Vest, prin destrămarea Imperiului Carolingian (843) s-au pus bazele teritoriale ale Franţei şi ale statelor germane şi italiene; Anglia ia naştere în secolul al X-lea, prin unirea tuturor statelor anglo-saxone într-un singur regat, pentru ca în secolele XII-XIII Franţa şi Anglia să formeze primele state centralizate din Europa (Frăsineanu, 2005, p. 105). Concomitent, în Europa centrală, estică şi sud-estică se pun bazele, între secolele VII-XIV, a numeroase state naţionale independente: Polonia, Ungaria, Rusia, Ţările Române etc.

In spaţiul carpato-dunăreano-pontic, după retragerea romană, populaţia autohtonă s-a organizat în *obşti săteşti*, iar prin unirea acestora, în uniuni de obşti, *cnezate, voievodate, ducate* şi *ţări*, unele ajungând să cuprindă peste 100 de sate cu suprafeţe ce ajungeau la 8000-10.000 km^2 (Ţara Bârsei, Ţara Maramureşului, Ţara Făgăraşului, Ţara Haţegului, Ţara Vrancei etc).

[174] De la numele vechii colonii greceşti, pe locul căreia s-a dezvoltat.

Ţara Românească a luat fiinţă către sfârşitul secolului al XIII-lea şi începutul secolului al XIV-lea prin unirea şi organizarea sub conducerea voievozilor de Argeş a tuturor formaţiunilor prestatale de la sud de Carpaţi într-o singură unitate politico-administrativă. Incă de la începutul existenţei sale, în Ţara Românească s-au configurat două regiuni istorice, delimitate de axa transversală a Oltului: Muntenia, la est şi Oltenia, la vest, condusă la rândul ei de un „ban", cel mai înalt dregător al statului după domnitor. *Moldova* a fost întemeiată la mijlocul secolului al XIV-lea, prin cucerirea succesivă de către voievozii români din Maramureş (Dragoş, Bogdan şi voievozii Muşatini), a formaţiunilor politice româneşti cuprinse între Carpaţi, Nistru şi Marea Neagră. La fel ca în cazul Ţării Româneşti, raţiunile de ordin politic şi militar au condus la individualizarea în cadrul teritoriului său a două regiuni: Ţara de Sus, ce cuprindea teritoriile de la nord de Vaslui, dintre Carpaţi şi Nistru, inclusiv Bucovina şi Ţara de Jos, la sud de această paralelă. Deoarece partea de sud a Moldovei limitrofă Dunării, cuprinsă între Prut şi Nistru fusese anterior stăpânită de domnitorii din Ţara Românească din familia Basarabilor, a primit numele de Basarabia. *Transilvania* forma la venirea ungurilor, în secolul al IX-lea, un bloc etnic românesc compact, constituit din formaţiuni politico-administrative de tipul cnezatelor şi voievodatelor. Această tradiţie a continuat, prin individualizarea, treptat, în cadrul Transilvaniei a mai multor regiuni: Transilvania propriu-zisă (Ardealul), Banatul, Crişana şi Maramureşul.

3.4. Colonizarea şi formarea imperiilor coloniale

Ultima parte a Evului Mediu a fost marcată de profunde transformări economice, sociale, politice şi culturale, care au condus la o dezvoltare accentuată a unor state vest-europene cu o amplă faţadă maritimă: Anglia, Franţa, Spania, Portugalia şi Olanda. Flota apare în acest context ca o interfaţă între potenţialul economic şi ambiţiile politice de a-şi extinde teritoriul. Cum teritoriul european fusese deja ocupat de formaţiuni politice bine individualizate, începe „cursa" de explorare şi cucerire a teritoriilor de dincolo de mări şi oceane.

Marile descoperiri geografice i-au avut ca principali protagonişti pe Bartolomeu Diaz, care a depăşit Capul Bunei Speranţe căutând drumul maritim spre Indii (1488); Cristofor Columb, care ajunge în Antile şi descoperă continentul american (1492-1504); Vasco da Gama, care ajunge în Indii ocolind Africa (1497) şi Fernando Magellan, care realizează prima călătorie în jurul lumii ocolind pe la sud continentul american (1519-1522). După 1600, olandezii şi-au concentrat atenţia asupra mărilor sudice, descoperind Indonezia şi Australia.

Descoperirea ţărmurilor a fost urmată de colonizarea teritoriilor interioare, având ca baze de pornire nucleele de relocalizare fixate pe ţărmuri (*comptoare*). Se dezvoltă astfel *sistemul colonial*, ale cărui baze au fost puse în secolul al XV-lea de către Portugalia şi Spania dar care a fost extins ulterior, în secolele XVI-XVII de către Olanda, Anglia şi Franţa şi cărora li s-au adăugat, la începutul secolului al XIX-lea Belgia, Italia, Germania, Japonia, S.U.A. Rusia, favorizată de situarea în proximitatea

unui imens spaţiu slab locuit (Siberia), a avut o evoluţie specifică, acţionând pe cale continentală, prin extinderea continuă a frontierelor statului.

Portugalia şi-a dezvoltat sistemul colonial cu precădere în Africa şi America Latină, folosind ca puncte de pornire Ceuta (colonie pe ţărmul marocan – 1415), precum şi insulele Madeira (1419) şi Azore (1427). Au urmat Insulele Capului Verde şi Guineea (1460); Angola şi Mozambic (cele mai extinse colonii portugheze din Africa, între 1500 respectiv 1502 şi 1975), acestea fiind continuate spre Oceanul Indian cu São Tomé şi Principé - 1505, ţărmurile Yemenului (Socotra – 1506, Aden - 1513), Ormuz – 1515, India portugheză (Gôa, Diu şi Daman – 1510), Macao şi insula Timor – 1586. In America Latină perla colonială portugheză a fost *Brazilia* (între 1530/1532 şi 1822), ale cărei frontiere au fost fixate prin tratatele hispano-lusitane de la Madrid (1750) şi Santo Ildefosó (1777).

Spania, a pornit din insulele Canare fixându-şi centrul de greutate al domeniului colonial în America Latină (Hispanõla – 1496[175], Cuba – 1511, Puerto Rico, Panama – 1513, Mexic – 1519, Salvador – 1525, Guatemala – 1527, Ecuador şi Peru – 1532, Bolivia – 1535, Argentina – 1536, Columbia – 1536/38, Paraguay – 1537, Chile – 1541, Venezuela – 1546). Domeniile spaniole din America Latină au fost grupate în câteva mari colonii: Viceregatul Noua Granadă (Columbia, Ecuador, Panama şi Venezuela); Viceregatul Noua Spanie (Mexic); Provinciile Unite ale Americii Centrale (federaţie alcătuită din Guatemala, Nicaragua, Salvador, Honduras şi Costa Rica); Căpitănia Generală Chile; Viceregatul Rio de la Plata (Argentina, Bolivia, Paraguay şi Uruguay) şi Viceregatul Peru. Acestea au format state independente în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Lor li s-au alăturat Florida, colonie spaniolă cumpărată de S.U.A. în 1819. Ca urmare, centrul de greutate al dispozitivului colonial spaniol s-a mutat în Africa: Sahara Spaniolă (Rio de Oro) – 1885, Marocul spaniol (teritoriile Rif şi Ifni) – 1912, care s-au adăugat unor mici teritorii stăpânite anterior (Fernando Póo şi Rio Muni)[176]. In Asia, perla colonială spaniolă a fost arhipelagul Filipine (posesiune între 1571 şi 1898).

Intrarea în clubul puterilor coloniale a Olandei, dar mai ales a Angliei şi Franţei a adus o amplă reconfigurare a sistemului colonial şi a ariilor de dominare politico-economică şi implicit acutizarea clivajelor dintre marile puteri. Astfel, Olanda îşi va crea imperiul colonial în detrimentul Portugaliei, Franţa în detrimentul Spaniei, iar Anglia în detrimentul Franţei.

Olanda, devine în secolul al XVII cea mai mare putere comercială din Europa punând bazele unui vast imperiu colonial pe continentul american, în Africa de Vest şi de Sud şi în Asia de Sud. Principalul domeniu colonial olandez avea să fie dat de *Indiile Olandeze* (*Indonezia* de astăzi) – 1602-1949 (Djakarta – 1619); în America colonizează Antilele Olandeze – 1634, coasta estică a Americii de Nord (Nieuwe Amsterdam – 1642)[177], Guyana Olandeză (Surinam) – 1667; în Africa îşi fixează câteva puncte-colonii

[175] Santo Domingo a fost primul oraş fondat de spanioli în Lumea Nouă (1496).
[176] Acestea au format ulterior Guineea Ecuatorială.
[177] Predecesorul New-York-ului de astăzi.

pe ţărmurile Senegalului şi Coastei de Aur (Ghana), iar în 1652 întemeiază oraşul şi colonia Kaapstad (Cape Town), ca punct de sprijin în drumul spre Indii. Aici suportă o puternică presiune engleză ce are ca urmare alungarea treptată a olandezilor, care înfiinţează colonii succesive, trecute ulterior, rând pe rând, sub administrare britanică (Kaapstad – 1652-1806, Natal – 1839-1843, Transvaal – 1852-1902, Orange – 1854-1902), devenite ulterior state ale Uniunii Sud-Africane.

Franţa şi-a început achiziţiile coloniale prin cucerirea câtorva mici insule din Caraibe (Saint Pierre şi Miquelion – 1536, Martinica – 1635, Guadelupa – 1674), care împreună cu Guyana Franceză – 1664 a format primul domeniu colonial închegat al Franţei, ce are şi în prezent statut de teritoriu francez. Se instalează pe ţărmul atlantic al Canadei (1608), unde fondează oraşele Quebec – 1608 şi Montreal – 1642; însă posesiunile franceze sunt cedate Angliei în 1759; întemeiază colonile Louisiana – 1673, vândută S.U.A. în 1803 şi Haiti – 1687, care după ce a fost colonizată cu sclavi aduşi din Africa, devine în 1804 prima republică independentă a negrilor de pe continentul american.

Centrul de greutate al sistemului colonial francez avea însă să fie stabilit în Africa, odată cu constituirea coloniilor *Africa de Nord Franceză* (Maroc şi Tunisia – 1812, Algeria – 1847); *Africa Occidentală Franceză* (Senegal – 1854/1865, Mauritania – 1903, Guineea – 1843, Côte d'Ivoire – 1899, Dahomery – 1894, Sudanul Francez (Mali) – 1895, Niger – 1900 şi Volta Superioară – 1896) şi *Africa Ecuatorială Franceză* (Gabon – 1878, Congo de Mijloc – 1880, Oubangui-Chari (R. Centrafricană) – 1897, Ciad – 1900 şi Camerun – 1916). La acestea, se adăugau, tot în Africa, Somalia Franceză (Coasta Franceză a Somalilor, ulterior denumită Teritoriul Francez al Populaţiilor Afar şi Issa), colonie din 1887, independentă 90 de ani mai târziu sub numele Djibouti, insula Madagascar – 1885, care forma o colonie împreună cu arhipelagul Comore – 1843/1886 şi insulele Mayotte şi Reunion, care formează şi în prezent teritorii de peste mări ale Franţei.

Pe continentul asiatic principalul domeniu colonial francez îl forma *Uniunea Indochineză*, alcătuită din Cochinchina (Vietnamul de Sud) – 1857, Annam (Vietnamul Central) şi Tonkin (Vietnamul de Nord) – 1884, Cambodgea (Kampuchia) – 1863 şi Laos (1899). Pe ţărmurile Indiei, Franţa şi-a stabilit cinci puncte strategice: Chandernagor, Karaikal, Mahé, Pondicherry şi Yanaon. Dispozitivul colonial francez era completat de câteva insule din Pacific, unele având şi astăzi statut de teritorii franceze: Polinezia Franceză (teritoriu francez din 1850), Noua Caledonie (din 1853), Wallis şi Futuna (din 1887) şi Noile Hebride (condominium anglo-francez din 1906, ce a format în 1980 statul Vanuatu). Astfel configurat, Imperiul colonial francez se situa la începutul secolului XX pe locul II în lume după cel britanic, având o suprafaţă de 11 milioane km^2 şi o populaţie de 63 milioane locuitori.

Anglia, cu un imperiu colonial de 35 milioane km^2 şi 530 milioane locuitori[178] deţinea de departe, la sfârşitul secolului al XIX-lea, supremaţia mondială.

[178] Acesta depăşea ca suprafaţă de peste 145 de ori metropola colonială, iar ca populaţie de peste 14 ori.

Domeniile coloniale britanice erau răspândite pretutindeni în lume şi aveau diferite grade de subordonare faţă de Metropolă, acestea fiind stipulate prin tratate prin care conducătorii locali acceptau un consilier britanic.

Căutarea drumului vestic spre Indii, prin Atlantic, a determinat şi în cazul Marii Britanii, stabilirea primelor colonii pe continentul american: insulele Virgine – 1584, Insulele Bermude, Bahamas, Barbados, Grenada (1612-1627), Massachussetts (1619) (Frăsineanu, 2005, p. 114), Antigua şi Barbuda, Montserrat, Saint Kittris şi Nevis – 1632, Christmas – 1643, Anguilla – 1650, Santa Elena şi Ascension – 1651, Jamaica – 1655, New York – 1664, Cayman – 1670, Bermude – 1684, Newfoundland (1713), Canada (1763, cu statut de dominion din 1867), Saint Vincent (1763), apoi Turks şi Caicos (1799), Trinidad (1802 - de la Spania), Dominica (1805 – de la Franţa) şi Santa Lucia (1814). Tot pe continentul american, Anglia ia în posesie Guyana (1831), Hondurasul Britanic (Belize – 1862), iar în sud, insulele Georgia de Sud (1775) şi Falkland (Malvinas) – 1833.

Atenţia Imperiului Britanic a rămas însă îndreptată asupra *Indiei*, a cărei colonizare o începe în 1614 prin ocuparea regiunilor de coastă şi a oraşelor Bombay, Madras şi Calcutta. Războiul de 7 ani (1756-1763) are ca urmare, între altele, înlăturarea dominaţiei franceze din India, dar, datorită oponenţei populaţiei autohtone, aceasta n-a putut fi declarată colonie britanică decât în 1858. Nepalul este transformat în posesiune Britanică în 1816 iar Birmania şapte decenii mai târziu (1886). La sud, insula Ceylon este cucerită de la olandezi în 1796 şi declarată oficial colonie britanică în 1802, incluzând şi protectoratul Maldive (1887). O mare importanţă strategică pentru Coroana Britanică a avut-o Stabilimentul strâmtorilor, prin care Anglia controla calea maritimă dintre oceanele Indian şi Pacific. Acesta includea Singapore, Malacca şi Penang (1826), care din 1867 a devenit colonia Malaysia. Spre est, dispozitivul colonial britanic era completat de Papua (1884) şi Borneo Britanic (ce includea şi sultanatul Brunei) – 1888, iar spre nord de Hongkong (1843).

Australia devine colonie britanică în 1770; până la 1850 se pun bazele principalelor oraşe de pe coasta estică (Sydney – 1788, Brisbane – 1825, Adelaide – 1829, Melbourne – 1835), iar în 1901 este declarată dominion britanic.

Pentru a împiedica expansiunea rusă spre Oceanul Indian în detrimentul Indiei britanice, în 1880 Afganistanul este transformat în protectorat britanic. In zona Golfului, Marea Britanie deţinea protectoratul asupra insulei Bahrain (1867), Omanului (1891), Coastei Piraţilor (azi Emiratele Arabe Unite), coloniilor Hadramaut şi Aden (azi în Yemen) (1892), Kuwaitului (1899) şi Qatarului (1916).

Prezenţa colonială britanică din Africa cuprindea protectoratele Gambia (1604), Basutoland (azi Lesotho – 1868), Coasta de Aur (azi Ghana – 1874, luată de la olandezi), Bechuanaland (azi Botswana – 1885), Sierra Leone şi Somalia Britanică (1787), Uganda şi Zanzibar (1890), Rhodesia de Nord (azi Zambia – 1891), Rhodesia de Sud (azi Zimbabwe – 1891, colonie din 1923), Nyassaland (azi Malawi - 1891), Africa Orientală Engleză (azi Kenya – 1895), Swaziland (1906), Nigeria (1861/1914), Camerunul Britanic (1916). La acestea se adăuga Uniunea Sud-Africană (din 1806),

Sudanul Anglo-Egiptean (condominium din 1899), insulele Seychelles (din 1910) şi Mauritius (din 1914).

In Oceanul Pacific, coroana britanică deţinea insulele Santa Elena şi Asuncion (din 1651), Tristan da Cunha (1816), Noua Zeelandă (1841), Fiji (1874), Ellice şi Gilbert (1892), Solomon (1893), Tonga (1900) şi Noile Hebride (condominium anglo-francez, din 1906).

Mai aproape de graniţele sale, pe continentul european, Marea Britanie deţine insula Man (din 1765) şi Gibraltarul (din 1704); Ciprul s-a aflat sub protectorat britanic între 1914 şi 1960, iar Malta între 1814 şi 1964.

Italia ocupă în 1885 oraşele şi teritoriile de pe coasta africană a Mării Roşii, înfiinţând în 1890 colonia Eritrea (până în 1941, când va trece sub administrare britanică), iar în 1908 Somalia Italiană. In 1912, în urma războiului cu Imperiul Otoman, anexează Tripolitania şi Cyrenaica, care unite în 1934, vor forma colonia Libia (până în 1943, când intră sub protectorat britanic).

Germania îşi orientează achiziţiile coloniale către Africa, unde va pune stăpânire pe Togo şi Namibia (1884), Tanganyka şi Rwanda (1885), care vor forma Africa Orientală Germană. In Oceanul Pacific ocupă partea de nord-est a insulei Noua Guinee (1884) şi Samoa (1899).

Belgia, profitând de divergenţele de interese dintre marile puteri coloniale, reuşeşte să achiziţioneze în urma Conferinţei internaţionale de la Berlin (1885), cu titlul de proprietate personală a Regelui Leopold al II-lea, teritoriul Congo, transformat în 1908 în colonie, iar prin tratatul de la Versailles (1919) dobândeşte mandat de administrare asupra coloniei Rwanda-Burundi.

Statele Unite ale Americii îşi măresc teritoriul prin cumpărarea de la Rusia a teritoriului Alaska şi arhipelagului Aleutine (1867); în 1898, în urma războiului cu Spania anexează insulele Hawaii şi îşi extind dominaţia asupra insulelor Puerto Rico şi Guam. Samoa Americană capătă statut de colonie în 1899, iar insulele Virgine Americane sunt cumpărate de la Danemarca în 1916.

Japonia cucereşte, în urma războiului cu China insulele Taiwan (Formosa) şi Pescadores; în anul 1905 cucereşte de la Rusia jumătatea sudică a insulei Sahalin şi partea sudică a peninsulei Liaodong, iar în 1910 ocupă peninsula Coreea, asigurându-şi dominaţia în Asia de Est.

Rusia a acţionat, prin politica sa colonială, în direcţia lărgirii continui a graniţelor statului. Astfel, dacă în cazul celorlalte puteri coloniale, crearea sistemelor coloniale s-a făcut prin relocalizare, în cazul Rusiei, s-a făcut prin expansiunea graniţelor statului, creindu-se un „imperiu continental”.

Astfel, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, guvernul ţarist a trecut la anexări teritoriale spre est (Siberia) prin supunerea mai mult mai puţin forţată a populaţiilor autohtone: regiunea transcaspică (1869-1873), regiunile Buhara şi Hiva (1873), hanatul Kokand şi insula Sahalin (1875), Fergana (1875-1876), Samarkand şi oaza Merv (1884), Port Arthur şi Dalnâi (Dairen) (1898), astfel că la începutul secolului al XIX-lea

teritoriul Rusiei ajunsese să însumeze 17.700.000 km^2, cu o populaţie de 33,2 milioane locuitori, dintre care circa 20 milioane erau musulmani (Zamfir, 1999).

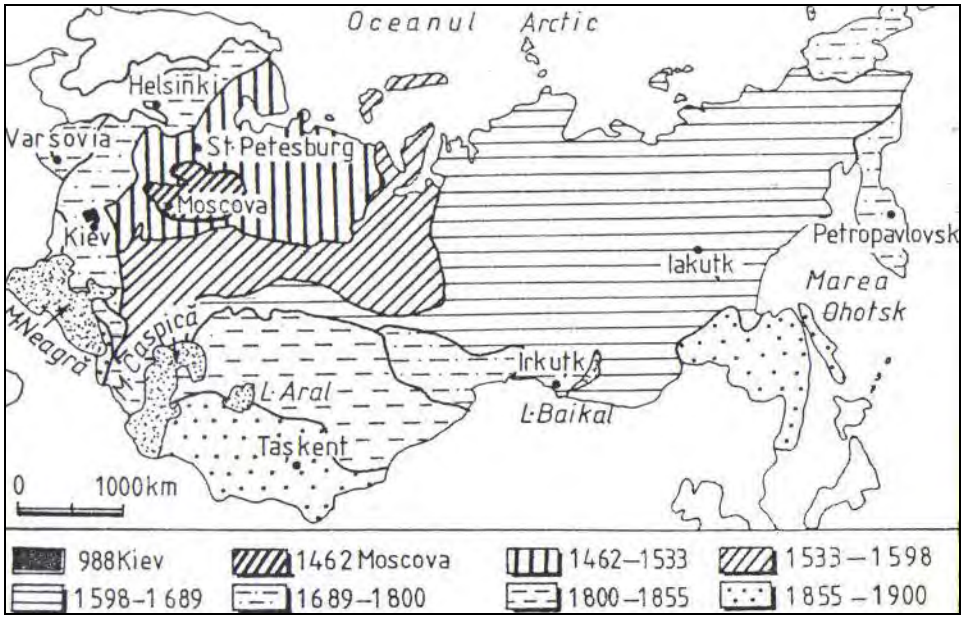

Fig. 12 - Expansiunea teritorială a Rusiei până la 1900.
sursa: Bodocan, 1997.

Din perspectiva evoluţiei istorice, se pare că extensiunea maximă a imperiilor coloniale s-a atins în preajma Primului Război Mondial (1914), când acestea au ajuns la o suprafaţă de 74.963.500 km^2 şi la o populaţie de 568.694.000 locuitori (Zamfir, 1999).

O analiză a coloniilor din punct de vedere al funcţiilor îndeplinite de acestea, evidenţiază următoarele tipuri (Giurcăneanu, 1983):

- ✓ *puncte de sprijin*, cu funcţie de aprovizionare, folosite ca escale, pentru aprovizionare şi adăpost, fiind dotate cu instalaţii de reparare a navelor;
- ✓ *colonii de exploatare*, cu funcţie economică, destinate să asigure aprovizionarea cu materii prime (colonii minerale), sau pentru cultura unor plante tropicale (colonii de plantaţii). In astfel de colonii era impusă munca forţată a populaţiei băştinaşe sau a sclavilor;
- ✓ *colonii de populare*, destinate coloniştilor care părăseau metropolele pentru reluarea vieţii într-un nou mediu;
- ✓ *colonii complexe*, cu funcţii atât de exploatare cât şi de populare;
- ✓ *baze navale şi aeriene*, cu funcţie militară, stabilite în puncte de interes strategic.

Din perspectiva gradului de subordonare al teritoriului colonizat faţă de metropola colonizatoare, acelaşi autor distinge următoarele tipuri de colonii:
dominioanele, formă de subordonare introdusă în Marea Britanie, se caracterizează printr-o autonomie mai largă, instituţii administrative proprii şi reprezentare în cadrul parlamentului de la Londra. Un sistem de subordonare similar dominioanelor britanice a fost folosit de S.U.A. în cazul Puerto Rico şi Filipine, cunoscute sub titulatura de teritorii neîncorporate (Frăsineanu, 2005);

- ✓ *protectoratele*, cel mai frecvent tip de administrare colonială, erau teritorii administrate pe baza unor acorduri încheiate cu conducătorii locali, prin care aceştia continuau să-şi exercite autoritatea, însă sub controlul strict al puterii colonizatoare;
- ✓ *condominium-urile*, sunt teritorii asupra cărora îşi exercitau autoritatea două sau mai multe puteri coloniale. Această formă de administrare este specifică situaţiilor unde nu s-a ajuns la un acord privind ocuparea acelui teritoriu;
- ✓ *coloniile*, reprezintă forma de subordonare maximă, caracterizând acele teritorii administrate direct de către metropolele coloniale şi considerate efectiv ca fiind proprietate a acestora, fiind total lipsite de autonomie.

3.5. Decolonializarea şi formarea statelor naţionale

Mai mult de jumătate din statele existente astăzi pe Glob sunt legate de fenomenul decolonizării.

Primii germeni ai decolonizării se fac resimţiţi în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea odată cu independenţa S.U.A. (1776), urmată, la începutul al XIX-lea, de independenţele latino-americane care au determinat apariţia a 25 state.

In a doua jumătate a secolului al XIX-lea, până după Primul Război Mondial, reculul şi prăbuşirea imperiilor Otoman şi Austro-Ungar a conturat cea ce-a doua etapă de proliferare a statelor, noile state apărute în această perioadă având în majoritatea cazurilor un caracter naţional[179]. Prin *state naţionale* se înţeleg acele state a căror extensiune teritorială coincide cu cea ocupată de naţiunea sa, adică o naţiune formează propriul său stat, în care nu există nici un grup etnic semnificativ care să nu facă parte din naţiune (Bodocan, 1997).

Independenţa statelor apărute ca urmare a dispariţiei Imperiului Ţarist a avut un caracter efemer, acestea fiind înglobate ulterior în U.R.S.S. (1922-1940).

Cel de-al Doilea Război Mondial, spre deosebire de Primul, nu a determinat o creştere majoră a numărului de state, în anii postbelici devenind independente doar statele subcontinentului indian (India, Pakistan[180], Sri Lanka, Myanmar - atunci Birmania), Indonezia şi unele state din Orientul Apropiat (Israel, Liban şi Siria).

In anii ’50, dar mai cu seamă în deceniile VI şi VII ale secolului trecut, procesul decolonizării atinge intensitatea maximă. Devin independente un mare număr de state de pe continentul african, asiatic, din Oceania şi Caraibe, prin restrângerea considerabilă a imperiilor coloniale britanic şi francez. Anul 1960 pare să fi marcat apogeul acestui proces, prin independenţa coloniilor franceze din Africa. Noile state au moştenit de la colonizatori limitele administrative, care au devenit graniţe de stat, punând serioase probleme de eterogenitate etnică. Astfel, multe dintre limitele interne ale imperiilor francez şi britanic au fost trasate în raport de logica geopolitică şi geostrategică de moment a puterilor colonizatoare; în consecinţă au fost incluse în acelaşi stat, etnii

[179] Printre acestea se numără şi România.

[180] In 1971 Pakistanul de Est se desprinde de Pakistanul de Vest şi se declară independent sub numele de Bangladesh.

adesea rivale, sau, invers, anumite etnii au fost partajate între mai multe state (Sudan, Nigeria, Rwanda, Liberia, Mali, R.D. Congo etc).

In Asia, decolonizarea a permis unor populaţii foarte vechi de a-şi reconstitui, prin independenţă, statele pe care le aveau odinioară (Laos, Vietnam, Cambodgia); în alte cazuri a dat naştere unor ansambluri politice de dimensiuni uriaşe, cu un mare grad de fragmentare etnică (India, Pakistan, Afganistan) sau teritorială (Indonezia).

Prin contrast, decolonizarea engleză din Antilele Mici (anii 1980), în pofida eforturilor Londrei de a grupa într-un ansamblu politic coerent toate insulele, a condus la o fragmentare rapidă prin constituirea de ministate alcătuite doar din una sau două insule principale. Similar, în Oceania, s-au format ministate alcătuite dintr-o insulă (Nauru, Samoa) sau din grupuri de insule răspândite pe mari suprafeţe (Fiji, Kiribati, Tuvalu).

După 1990, centrul de greutate al decolonizării s-a reîntors în Europa, fiind legată de dispariţia blocului comunist. Astfel, prin destrămarea U.R.S.S., a R.S.F. Iugoslavia şi R.S. Cehoslovacia au luat naştere 21 de noi entităţi naţionale.

În alte situaţii, şi-au reafirmat independenţa state care s-au mai bucurat de acest statut[181], sau care au rezultat prin unificarea unor state divizate: Tanzania (1964)[182], Vietnam (1975), Germania şi Yemen (1990).

Tabelul 4 - Cronologia independenţei statelor lumii sub forma şi denumirea actuală în sec. XIX şi XX.

1800-1850	Europa	Liechtenstein-1806, Monaco-1814, Olanda-1815, Grecia-1822, Belgia-1830.
	Africa	Liberia-1847.
	America	Haiti-1804, Paraguay-1811, Venezuela-1811, Argentina-1816, Chile-1818, Columbia-1819, Mexic, Peru, Honduras, El Salvador, Guatemala, Costa Rica, Nicaragua, Dominicană (R.~)-1821, Brazilia-1822, Bolivia, Uruguay-1825, Ecuador-1830.
1851-1900	Europa	Italia-1861, Luxemburg-1867, Germania-1871, România-1877, Serbia-1878.
	America	Canada-1867, Cuba-1898.
1901-1920	Europa	Norvegia-1905, Bulgaria-1908, Albania-1912, Finlanda-1917, Estonia, Letonia, Lituania, Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia, Austria, Ungaria-1918.
	Asia	Afganistan-1919.
	Africa	Africa de Sud-1910.
	America	Panama-1903.
	Australia-Oceania	Australia-1901, Noua Zeelandă-1907.
1921-1945	Europa	Irlanda-1937, Islanda-1944.
	Asia	Mongolia-1921, Turcia-1923, Arabia Saudită, Irak-1932, Siria, Liban-1941, Indonezia, Vietnam-1945.
	Africa	Egipt-1922.

[181] Statele baltice (Estonia, Letonia şi Lituania), de exemplu, au devenit independente în 1918 ca urmare a disoluţiei Imperiului Ţarist, pentru a fi înglobate în U.R.S.S. în preajma celui de-al Doilea Război Mondial (1918) şi a-şi redobândi independenţa în 1991, odată cu destrămarea U.R.S.S.

[182] Tanzania a luat fiinţă prin unificarea, la 26.05.1964, a statelor *Tanganyka* (independentă la 9.12.1961) şi *Zanzibar* (independent la 10.12.1963).

1946-1960	Europa	Germania (R.F.~), Germania (R.D.~)-1949.
	Asia	Iordania, Filipine-1946, India, Pakistan-1947, Israel, Myanmar, Sri Lanka, Coreea (R.~), Coreea (R.P.D.~)-1948, Oman-1951, Laos, Cambodgia-1953, Cipru-1960.
	Africa	Libia-1951, Sudan, Maroc, Tunisia-1956, Ghana-1957, Guineea-1958, Camerun, Togo, Madagascar, Congo (R.D.), Congo (R.~), Somalia, Benin, Niger, Burkina Faso, Ciad, Côte d'Ivoire, Centrafricană (R.~), Gabon, Senegal, Mali, Nigeria, Mauritania-1960.
1961-1970	Europa	Malta-1964.
	Asia	Kuwait-1961, Maldive, Singapore-1965., Yemen (R.P.D.~)-1967.
	Africa	Sierra Leone-1961, Algeria, Burundi, Rwanda, Uganda-1962, Kenya-1963, Tanzania, Malawi, Zambia-1964, Gambia-1965, Botswana, Lesotho-1966, Mauritius, Swaziland, Guineea Ecuatorială-1968.
	America	Jamaica, Trinidad-Tobago-1962, Guyana, Barbados-1966.
	Australia-Oceania	Samoa-1962, Nauru-1968, Fiji-1970.
1971-1989	Asia	Bahrain, Qatar, Emiratele Arabe Unite, Bangladesh-1971, Brunei-1984.
	Africa	Guineea Bissau-1973, Mozambic, Angola, Capul Verde, Comore, São Tomé şi Princípe -1975, Seychelles-1976, Djibouti-1977, Zimbabwe-1980.
	America	Bahamas-1973, Grenada-1974, Surinam-1975, Dominica-1978, Santa Lucia, Saint Vicent-Grenadine-1979, Belize, Antigua şi Barbuda-1981.
	Australia-Oceania	Papua-Noua Guinee-1975, Solomon, Tuvalu-1978, Kiribati-1979, Vanuatu-1980.
1990-2008	Europa	Germania (1990), Georgia, Slovenia, Croaţia, Estonia, Letonia, Lituania, Ucraina, Moldova (R.~), Azerbaidjan, Armenia, Rusia, Macedonia-1991, Bosnia şi Herţegovina-1992, Cehia, Slovacia, Andorra-1993, Muntenegru-2007, Kosovo-2008.
	Asia	Kazahstan, Kârgâstan, Tadjikistan, Turkmenistan, Uzbekistan-1991.
	Africa	Namibia-1990, Eritrea-1993.
	Australia-Oceania	Ins. Marshall, Micronezia-1990, Palau-1994, Timorul de Est-2002.

Surse: Matei et. al., 2005; Ilieş, 1999, cu actualizări.

Creşterea rapidă a numărului de state a făcut să fie destul de uşor pentru un stat de a căpăta legitimitate pe plan internaţional. Condiţiile ar fi doar ca statul respectiv să fie recunoscut de statul din care s-a desprins şi de comunitatea internaţională, să fie membru O.N.U. şi să aibă ambasadori în principalele ţări ale lumii.

Tabelul 5 - Evoluţia numărului de state independente în secolul XX

Anul	**Europa**	**America**	**Asia**	**Africa**	**Oceania**	**TOTAL**
1900	21	20	5	2	0	48
1914	23	22	5	4	1	55
1945	31	22	12	4	2	71
1989	32	35	38	51	11	167
2007	44	35	47	53	14	193

Sursa: Frăsineanu, 2005, cu actualizări.

Legitimitatea internă este însă mult mai greu de obţinut şi presupune convingerea cetăţenilor că statul respectiv formează o naţiune. Dacă Europa se caracterizează prin

formaţiuni statale bine consolidate de-a lungul timpului (chiar şi în cazul celor care s-au aflat integrate în state multinaţionale), al căror caracter naţional s-a închegat pe parcursul timpului[183], nu acelaşi lucru se poate afirma despre statele extra-europene. Aici formarea sentimentului naţional a urmat trasării graniţelor, în multe cazuri asimilarea într-o singură naţiune a unor etnii diferite, dovedindu-se dificilă şi antrenând forţe centrifugale. Astfel, remarcând situaţiile geopolitice de pe continentul african, din Orientul Mijlociu şi Îndepărtat, Federaţia Rusă, Subcontinentul Indian sau din Asia de Sud-Est, se poate constata că unele minorităţi etnice pot antrena mişcări centrifugale care să determine formarea de noi state[184]. Chiar şi în Europa, unele micro-naţionalisme cum este cazul Scoţiei, al Cataloniei şi Ţării Bascilor sau al Flandrei pot constitui nucleul formării de noi state. În toate aceste cazuri, soluţiile alese au avut un numitor comun: descentralizarea, mergându-se către regionalizare şi federalizare, lansându-se conceptul de *Europa regiunilor* care să înlocuiască treptat *Europa statelor naţionale*.

3.6. Regrupări regionale şi organizaţii internaţionale

În paralel, tensiunilor etnice şi identitare ce conduc la fragmentare prin crearea de state naţionale şi destrămarea celor multinaţionale li se opun cele integratoare, prin coeziunea în jurul unor obiective economice sau politice comune şi apariţia unor regrupări regionale. Iau naştere astfel organizaţiile internaţionale de cooperare, veritabile ansambluri economice şi geopolitice de nivel planetar (Organizaţia Naţiunilor Unite are 192 membri) sau regional.

Prima categorie, cea a grupărilor economice de state vizează intensificarea schimburilor comerciale dintre statele membre şi crearea unei mai bune convergenţe dintre politicile economice practicate de acestea. Printre aceste grupări, se disting *pieţele comune*, cum a fost Comunitatea Economică Europeană (care a stat la baza actualei Uniuni Europene) sau Piaţa Comună a Sudului – Mercosur (ce reuneşte state de pe continentul sud-american) şi *zonele de liber schimb* – Zona Comerţului Liber din America (N.A.F.T.A.) sau Asociaţia Europeană a Liberului Schimb (E.F.T.A.). În pieţele comune, ca urmare a renunţării la orice restricţii privind schimburile comerciale dintre statele membre se instituie un tarif vamal unic; în plus, politicile comune la nivel sectorial (politicile agricole, cele privind industria textilă sau privind infrastructura, de exemplu) necesită o strânsă cooperare dintre state.

Spre deosebire de acestea, în zonele de liber schimb fiecare stat îşi păstrează propriul tarif vamal în raport de statele nemembre. Este şi motivul pentru care unele state, precum Marea Britanie, Danemarca, Portugalia, Austria, Suedia şi Finlanda au fost nevoite să părăsească Asociaţia Europeană a Liberului Schimb în urma aderării la Uniunea Europeană.

---

[183] In prezent, dintre statele europene ce nu pot fi considerate state naţionale a rămas doar Belgia.

[184] Astfel de exemple pot fi Kurdistan, pe teritorii din Turcia, Irak şi Iran; Cecenia, Osetia, Abhazia în Caucaz, Sikkim în India, Kashmir în nordul Pakistanului etc.

Alte structuri de cooperare, precum cele din Orientul Mijlociu (Consiliul de Cooperare a Statelor Arabe din Golf – C.C.A.S.G. şi Consiliul de Cooperare Arabă – C.C.A.), din spaţiul ex-sovietic (Comunitatea Statelor Independente – C.S.I.) sau din sudul Africii (Comunitatea pentru Dezvoltare a Africii Australe – S.A.D.C.) au o tentă comună: economică şi geopolitică. În cazul statelor arabe din zona Golfului Persic, în cadrul cărora Arabia Saudită exercită o puternică influenţă, se doreşte o revigorare a cooperării economice în vederea asigurării securităţii statelor împotriva unor ameninţări exterioare prin dezvoltarea cooperării dintre forţele armate, stabilirea unui sistem comun de apărare aeriană şi crearea unei industrii comune de armament. Cooperarea pentru dezvoltarea Africii australe a fost creată pentru a contracara tendinţele de dominare economică şi politică a Africii de Sud în raport cu statele din jur, însă pe măsura evoluţiei sistemului politic sud-african către o democraţie non-rasială, organizaţia şi-a lărgit scopurile în direcţia unei cooperări multilaterale la nivel regional. Comunitatea Statelor Independente, clădită pe structura fostei U.R.S.S., îşi propune menţinerea relaţiilor de cooperare economică, politică şi militară moştenite din perioada sovietică. Excepţie fac statele baltice (Estonia, Letonia şi Lituania), care au aderat la Uniunea Europeană şi N.A.T.O.; din acest punct de vedere se constată o incompatibilitate între obiectivele structurilor de cooperare europeană şi euro-atlantică şi cele ale C.S.I., dominată de Moscova. De altfel, pentru a contracara tendinţele de hegemonie ale Rusiei în cadrul C.S.I., patru state din cadrul acestei organizaţii (Georgia, Ucraina, Azerbaidjan şi Republica Moldova), au format în 1997 grupul G.U.A.M.

Grupările regionale în care domină asocierea de tip politico-militar au ca principal scop cooperarea dintre statele membre în vederea prevenirii conflictelor şi a soluţionării pe cale paşnică a celor deja existente.

Dintre toate continentele, Europa este cel mai bine structurat prin organizaţii regionale, diferite atât ca obiective urmărite, cât şi sub raportul domeniilor de interacţiune sau al gradului de integrare.

Această proliferare de organizaţii internaţionale reprezintă în acelaşi timp o şansă, dar şi o slăbiciune pentru Europa: şansă deoarece integrările regionale permit învingerea neîncrederii între popoare şi apropierea între guverne şi slăbiciune pentru că, fiind prea numeroase, acestea exprimă fragmentarea şi neputinţa Europei de a constitui un cadru pentru gestionarea riscurilor şi ameninţărilor cu care se confruntă. Singura organizaţie strict europeană din domeniul militar, U.E.O. a fost delegată, prin Tratatul de la Maastricht, să elaboreze şi să pună în aplicare deciziile Uniunii Europene în materie de apărare. Dar acţiunile sale trebuie să se coordoneze cu cele ale N.A.T.O., căruia îi aparţine, până în prezent, cea mai mare responsabilitate în materie de apărare. O.S.C.E. nu reprezintă deci un cadru care să completeze cu adevărat vidul strategic în care se găseşte Europa de Est după dispariţia Tratatului de la Varşovia, fapt pentru care statele din această parte a continentului au optat pentru aderarea la N.A.T.O.

Tabelul 6 - Marile ansambluri de cooperare regională

Tipul organizaţiei	Denumirea	Abrevierea	Anul fondării	Sediu/Sedii	Număr membri
Pieţe comune	Uniunea Europeană	U.E.	1993	Bruxelles	27
	Piaţa Comună a Sudului	Mercosur	1995	Buenos Aires	4
	Asociaţia Latino-Americană a Integrării	L.A.I.A.	1980	Montevideo	11
	Comunitatea Caraibilor	CARICOM	1973	Georgetown	13
	Piaţa Comună Centramericană	C.A.C.M.	1960	Managua	5
	Pactul Andin	-	1969	Lima	5
	Comunitatea Economică a Statelor Vest- Africane	ECOWAS	1974	Lagos	16
	Uniunea Magrebului Arab	U.M.A.	1989	Rabat	5
	Comunitatea Economică Asia-Pacific	A.P.E.C.	1989	Singapore	18
Zone de liber schimb	Asociaţia Europeană de Liber Schimb	E.F.T.A.	1960	Geneva	4
	Asociaţia de Liber Schimb Nord-American	N.A.F.T.A.	1994		3
	Uniunea Vamală şi Economică a Africii Centrale	C.A.C.E.U.	1964		5
Organizaţii economice şi geopolitice	Consiliul de Cooperare al Statelor din Golf	C.C.A.S.G.	1981	Riyad	6
	Consiliul de Cooperare Arabă	C.C.A.	1989	Amman	4
	Comunitatea pentru Dezvoltare a Africii Australe	S.A.D.C.	1980	Gaberones	11
	Organizaţia de Cooperare şi Dezvoltare Economică	O.E.C.D.	1961	Viena	25
	Comunitatea Statelor Independente	C.S.I.	1991	Moscova	12
Organizaţii politice şi militare	Organizaţia Tratatului Atlanticului de Nord	N.A.T.O.	1949	Bruxelles	25
	Uniunea Europei Occidentale	U.E.O.	1954	Bruxelles	10
	Liga Arabă	-	1945	Cairo	22
	Organizaţia Unităţii Africane	O.U.A.	1963	Addis Abeba	53
	Organizaţia Statelor Americane	O.E.A.	1948	Washington	35
	Asociaţia pentru Cooperare Regională din Asia de Sud	S.A.A.R.C.	1985		7
	Asociaţia Naţiunilor din Asia de Sud-Est	A.S.E.A.N.	1967	Bangkok	6
	Consiliul Pacificului (Australia-Noua Zeelandă-S.U.A.)	A.N.Z.U.S.	1951	Canberra	3
	Georgia-Ucraina-Azerbaidjan-Moldova	G.U.A.M.	1997		4

CAPITOLUL IV

ELEMENTELE CONSTITUTIVE ALE STATULUI

1. TERITORIUL ŞI CARACTERISTICILE SALE

Din punct de vedere juridic, teritoriul unui stat suveran reprezintă spaţiul geografic între limitele căruia statul îşi exercită suveranitatea sa deplină şi exclusivă. El defineşte limitele spaţiale ale existenţei şi organizării statale suverane, reprezentând una dintre premisele materiale naturale care condiţionează însăşi existenţa statului.

În anumite situaţii însă, în special în statele mari sau în cele cu importante minorităţi etnice şi/sau condiţii de mediu restrictive, există regiuni care sunt mai puţin integrate sistemului funcţional al statului, în care autoritatea centrală se exercită cu dificultate sau nu se exercită deloc. Se poate vorbi, deci, din această perspectivă, de teritoriu statal efectiv[185], ce reprezintă o porţiune din teritoriul statal care deţine cele mai mari densităţi de populaţie şi cel mai bun sistem de comunicaţii şi care contribuie efectiv la economia statului (Bodocan, 1997).

Zonele rămase în afara sa se caracterizează printr-o lipsă de control real al statului, printr-un grad ridicat de insecuritate, acestea fiind controlate de nuclee de putere secundare, ostile de obicei puterii centrale. Astfel de cazuri se întâlnesc frecvent în state africane (Somalia, Angola, Ciad, Etiopia, Sudan, Rwanda etc), asiatice (Irak, Afganistan, Pakistan, Tadjikistan etc) sau latino-americane (Columbia), supuse unor războaie civile sau conflicte interne cu caracter separatist. Pe continentul european, astfel de situaţii caracterizează teritoriul Federaţiei Ruse sau a unor state ce au făcut parte din U.R.S.S. cu graniţe trasate arbitrar, în dezacord cu structura etnică. Republica Moldova reprezintă un caz tipic în acest sens datorită tendinţelor separatiste ale populaţiei rusofone din Transnistria şi a celei găgăuze din raioanele sudice.

1.1. Componentele teritoriului şi regimul juridic al acestora

În analiza componentelor teritoriului statal ne vom referi la teritoriul statal oficial, în forma în care este el stipulat în reglementările juridice internaţionale. Acesta se compune din *spaţiu terestru*, *spaţiu acvatic* şi *spaţiu aerian*.

1.1.1. *Spaţiul terestru* – cuprinde porţiunile uscate (sol şi subsol) şi, datorită condiţiilor naturale, etnice şi politico-istorice în care s-a format statul, poate fi format din una sau mai multe suprafeţe terestre. Cel de-al doilea caz caracterizează statele fragmentate şi este specific cu precădere statelor ce cuprind arhipelaguri insulare (Indonezia, Filipine, Kiribati etc).

[185] Termen introdus de Zaidi, în analiza sa asupra statului Pakistan (citat de Muir, 1981, Bodocan, 1997).

1.1.2. *Spaţiul acvatic* – cuprinde apele interioare (naţionale)[186] şi marea teritorială.

Apele interioare sunt supuse suveranităţii statului, adică dreptului acestuia de a-şi exercita jurisdicţia deplină, de a reglementa prin legi interne navigaţia, exploatarea hidroenergetică şi a resurselor naturale, măsurile de protecţie a mediului înconjurător şi împotriva inundaţiilor etc. (Popescu et al., 1994). În cazul apelor de frontieră, statul îşi exercită jurisdicţia numai asupra sectorului de apă care se află pe teritoriul său.

Un caz distinct îl reprezintă fluviile, canalele şi strâmtorile maritime internaţionale. Regimul lor juridic implică recunoaşterea *principiului de liberă navigaţie*, stabilit prin tratate internaţionale. Acesta se caracterizează prin libertatea de navigaţie inofensivă în timp de pace pentru vasele tuturor statelor[187], fără discriminare, cu respectarea suveranităţii teritoriale a statului riveran. Fiecare stat este suveran asupra porţiunii din aceste căi navigabile care se află pe teritoriul său, fie că îl traversează efectiv, fie că formează frontiera, având obligaţia de a o menţine în stare de navigaţie şi dreptul de a percepe taxe pentru efectuarea de lucrări de întreţinere şi amenajare, supraveghere, poliţie, control vamal şi sanitar etc.

Marea teritorială reprezintă o porţiune a apelor mării sau oceanelor adiacentă ţărmului unui stat, care se găseşte, împreună cu solul şi subsolul său, sub suveranitatea statului riveran (Ecobescu, Duculescu, 1993). Dincolo de aceasta se află *marea liberă*, definită ca fiind acea zonă marină situată în afara suveranităţii naţionale, deschisă tuturor naţiunilor. Între marea teritorială şi marea liberă se interpun trei fâşii litorale în care prerogativele de suveranitate ale statelor riverane scad progresiv, astfel:

- *zona contiguă*, ce reprezintă o fâşie de mare dincolo de limita exterioară a mării teritoriale, până la o distanţă ce nu poate depăşi 12 mile marine[188], în care statul riveran îşi exercită autoritatea pentru protejarea unor interese specifice (vamale, fiscale, de securitate sanitară, de securitate a navigaţiei, de emigraţie, pescuit etc),
- *platoul continental*, reprezintă fundul mării şi subsolul regiunilor submarine situate dincolo de marea teritorială, până la o adâncime de 200 m sau dincolo de această limită, până în punctul în care adâncimea apelor permite exploatarea resurselor naturale[189]. Din punct de vedere natural, acesta reprezintă o prelungire a teritoriului terestru până către baza marginii continentale. Drepturile statelor riverane asupra platoului continental se exercită în scopul explorării şi exploatării resurselor naturale, fiind suverane şi exclusive, adică dacă statul riveran nu înţelege sau nu are posibilitatea tehnică să şi le exercite, nici un alt stat nu i se poate substitui, preluând aceste activităţi fără consimţământul său,
- *zona economică exclusivă,* reprezintă o întindere adiacentă mării teritoriale de până la 200 mile marine, supusă unor reglementări specifice, în care statul riveran are drepturi

[186] Acestea cuprind la rândul lor cursurile de apă (fluvii, râuri, canale), lacuri, mări care se află în întregime pe teritoriul aceluiaşi stat, precum şi apele maritime interioare.
[187] Excepţie fac navele militare, cele vamale şi cele de poliţie ale statelor neriverane care au nevoie de autorizare.
[188] Lăţimea sa a fost stabilită prin Convenţia din 1982 asupra dreptului mării, preluată de legea română nr. 17/1990, art. 1.
[189] Conform Convenţiei speciale asupra platoului continental, Geneva, 1958.

suverane de exploatare şi conservare a resurselor naturale, extinzându-şi jurisdicţia cu privire la stabilirea şi folosirea insulelor artificiale, cercetarea ştiinţifică marină, protejarea şi conservarea mediului marin.

1.1.3. *Spaţiul aerian* – reprezintă coloana de aer care se află deasupra solului şi al domeniului acvatic al statului, fiind delimitat orizontal prin frontiere terestre, fluviale şi maritime, iar vertical se întinde până la limita inferioară a spaţiului extraatmosferic, considerată că ar putea fi situată la aproximativ 100 sau 110 km deasupra nivelului mării (Popescu et al., 1994). Acest spaţiu se află sub suveranitatea „completă şi exclusivă" a statului deasupra căruia se află, principiu stipulat încă din 1919, prin Convenţia de la Paris privind navigaţia aeriană şi reafirmat prin convenţia adoptată la Conferinţa de la Chicago privind aviaţia civilă internaţională (1944).

În virtutea principiului suveranităţii asupra spaţiului aerian, fiecare stat are dreptul de a reglementa prin acte normative interne problemele legate de atributele sale de suveranitate, respectiv:

- stabilirea măsurilor de garantare a securităţii (putând crea zone aeriene interzise),
- determinarea regimului de zbor,
- desfăşurarea activităţii comerciale naţionale şi internaţionale,
- exercitarea jurisdicţiei sale exclusive în spaţiul său aerian,
- soluţionarea oricăror probleme ce ţin de spaţiul său aerian.

În paralel însă, au fost stipulate şi o serie de drepturi, care s-au impus în practica internaţională sub titulatura de „cele cinci libertăţi ale aerului", acestea fiind de două feluri: *de tranzit* (dreptul de a traversa teritoriul fără a ateriza şi dreptul de a ateriza pentru raţiuni necomerciale) şi *de trafic* (dreptul de a debarca pasageri, corespondenţă şi mărfuri, îmbarcate pe teritoriul statului a cărei naţionalitate o are aeronava, dreptul de a îmbarca pasageri, corespondenţă şi mărfuri cu destinaţia spre teritoriul statului a cărui naţionalitate o are aeronava, respectiv dreptul de a îmbarca pasageri, corespondenţă şi mărfuri cu destinaţia spre şi dinspre teritoriul oricărui alt stat contractant.

Potrivit reglementărilor în vigoare[190] spaţiul aerian al României cuprinde coloana de aer de deasupra teritoriului României care se află sub suveranitatea deplină şi exclusivă a acesteia, fiind organizat în trei zone:

- *spaţiul de circulaţie aeriană*, în care este permis accesul şi circulaţia tuturor aeronavelor,
- *zonele rezervate pentru lucru aerian*, în care se desfăşoară activităţi determinate: şcoală, sport aeronautic, încercarea aeronavelor etc,
- *zone interzise*, în care nu este permisă circulaţia aeronavelor.

[190] Codul aerian, aprobat prin Decretul nr. 516/1955 şi modificat prin Decretele 204/1956 şi 342/1970.

1.2. Mărimea teritoriului

Mărimea teritoriului statal variază la nivel mondial în limite foarte largi, la extreme situându-se Federaţia Rusă (17 075 400 km^2), respectiv Vatican (0,44 km^2), ceea ce indică o diferenţă de 38 807 727 ori ! Dintre cele 194 de state suverane ale lumii[191] doar Rusia are o suprafaţă ce depăşeşte 10 milioane km^2, alte 27 de state situându-se între 1 şi 10 milioane km^2 (dintre care 3 între 8 şi 9 milioane km^2), înregistrându-se o evidentă discontinuitate între 3 şi 7 milioane km^2.

Tabelul 7 - Cele mai mari state ale lumii

Suprafaţa (km^2)	**S T A T E L E**
peste 10 mil.	Fed. Rusă.
9 – 10 mil.	Canada, China, S.U.A.
8 – 9 mil.	Brazilia.
7 – 8 mil.	Australia.
3 – 4 mil.	India.
2 – 3 mil.	Argentina, Kazahstan, Sudan, Algeria, Congo (R.D.~), Arabia Saudită.
1 – 2 mil.	Mexic, Indonezia, Libia, Iran, Mongolia, Peru, Ciad, Niger, Mali, Angola, Africa de Sud (R.~), Columbia, Etiopia, Bolivia, Mauritania.

La polul opus, singurul stat a cărui suprafaţă nu depăşeşte 1 km^2 este Vatican, urmat la mică distanţă de Monaco (între 1 şi 2 km^2) şi de alte trei state (Nauru, Tuvalu şi San Marino) cu suprafeţe cuprinse între 10 şi 100 km^2. Urmează o categorie relativ omogenă de state ale căror suprafeţe sunt cuprinse între 100 şi 1 000 km^2, respectiv între 160 km^2 (Liechtenstein) şi 811 km^2 (Kiribati) (19 state) şi un număr mult mai redus de state (9) cu teritoriu cuprins între 1 001 şi 10 000 km^2, respectiv între 1 001 km^2 (São Tomé şi Príncipe) şi 9 251 km^2 (Cipru), cu o evidentă discontinuitate între valorile de 5 765 km^2 (Brunei) şi 9 251 km^2 (Cipru).

Tabelul 8 - Cele mai mici state ale lumii

Suprafaţa (km^2)	**S T A T E L E**
Sub 1	Vatican.
1 - 2	Monaco.
2 – 100	Nauru, Tuvalu, San Marino.
101 – 1 000	Liechtenstein, Marshall (I-le.~), Saint Kittris şi Nevis, Maldive, Malta, Grenada, Saint Vincent şi Grenadine, Barbados, Antigua şi Barbuda, Seychelles, Andorra, Palau, Santa Lucia, Singapore, Bahrain, Micronezia, Tonga, Dominica, Kiribati.
1 001 – 10 000	São Tomé şi Príncipe, Comore, Mauritius, Luxemburg, Samoa, Capului Verde (R.~), Trinidad-Tobago, Brunei, Cipru.

[191] La 1 martie 2008.

Pornind de la ideea că statele cu mărime comparabilă a teritoriului au toate şansele de a se confrunta cu probleme similare în ceea ce priveşte echiparea teritorială, sistemele de aşezări umane sau reţeaua de transporturi, A.L. Sanguin (1993), distingea la nivel mondial 9 categorii de state în raport de mărime:

- macrostate: peste 6 000 000 km^2 – 6 state,
- state imense: între 2 500 001 şi 6 000 000 km^2 – 4 state,
- state foarte mari: între 1 250 001 şi 2 500 000 km^2 – 11 state,
- state mari: între 650 001 şi 1 250 000 km^2 – 19 state,
- state mijlocii: între 250 001 şi 650 000 km^2 – 35 state,
- state mici: între 100 001 şi 250 000 km^2 – 30 state[192],
- state foarte mici: între 25 001 şi 100 000 km^2 – 39 state,
- ministate: între 5 001 şi 25 001 km^2 – 20 state,
- microstate: sub 5 000 km^2 – 30 state.

Tabelul 9 – Statele europene pe categorii de mărime

State mijlocii 250 000-650 000 km^2		**State mici** 100 001-250 000 km^2		**State foarte mici** 25 001-100 000 km^2		**Ministate** 5 001-25 000 km^2		**Microstate** Sub 5 000 km^2	
Ucraina	603700	Marea Britanie	244101	Ungaria	93030	Slovenia	20273	Luxemburg	2586
Franţa	543965	România	238391	Portugalia	92082	Munte-negru	13812	*Feroe, I*	*1399*
Spania	505990	Belarus	207595	Serbia	88361			*Man*	*572*
Suedia	449964	Grecia	131957	Austria	83853	Kosovo	10877	Andorra	468
Germania	357021	Bulgaria	110971	Cehia	78864	Cipru	9251	*Jan Mayen*	*380*
Finlanda	338145	Islanda	102819	Irlanda	70273			Malta	316
Polonia	312685			Lituania	65300			*Normande, I-le*	*198*
Italia	301337			Letonia	64589				
				Svalbard	*62294*			Liechten-stein	160
				Croaţia	56542				
				Bosnia şi Herţegovina	51129			San Marino	60,6
				Slovacia	49035			*Gibraltar*	*5,86*
				Estonia	45227			Monaco	1,95
				Danemarca	43096			Vatican	0,44
				Olanda	41526				
				Elveţia	41284				
				Moldova, R	33700				
				Belgia	30528				
				Albania	28703				
				Macedonia	25713				

Surse: Ilieş (1999), Matei et al. (2005). Teritoriile dependente sunt scrise cu caractere cursive.

Europa, cu excepţia părţii sale estice (Federaţia Rusă), datorită existenţei, cu mici excepţii, a unor state naţionale bine consolidate de-a lungul timpului, se caracterizează

[192] Cu o suprafaţă de 238 391 km^2, România se înscrie în categoria statelor mici.

printr-un grad mare de fragmentare politică. Acesta, corelat cu dimensiunile continentale relativ reduse[193], face ca cele mai mari state europene (Ucraina, Franţa şi Spania) să se încadreze la nivel mondial doar în categoria statelor mijlocii, continentul european fiind lipsit de state din primele patru categorii de mărime, predominând statele foarte mici.

Din punct de vedere geostrategic însă, nu se poate aprecia că există o corelaţie directă între mărimea statelor şi puterea acestora. Pe de o parte, mărimea implică resurse, dar, în acelaşi timp, poate implica diferenţieri etnice şi teritoriale ce pot antrena forţe centrifugale, care, în absenţa unei infrastructuri economice şi de comunicaţii adecvată conduc la tendinţe separatiste. Situaţiile din Federaţia Rusă sau cele întâlnite în unele state africane cu suprafeţe întinse şi populaţii eterogene situate la mare depărtare de aria centrală a statului (Sudan, R.D. Congo etc) sunt edificatoare în acest sens. Puterea la rândul său, este legată tot de resurse, de fertilitatea terenurilor agricole, de nivelul tehnologic al economiei şi, nu în ultimul rând, de coeziunea internă şi eficacitatea statului, toate acestea fiind sprijinite prin decizii politice.

Pe de altă parte, statele mici, lipsite de resurse naturale, care să le poată antrena şi pe cele financiare şi tehnologice[194] sunt cele mai vulnerabile în faţa dominaţiei economice externe, limitându-şi economia la o agricultură de subzistenţă, asociată, în cele mai fericite cazuri cu activităţi de mică industrie şi turism.

Studiu de caz: Federaţia Rusă

Moştenitoare a celui mai vast imperiu colonial continental al timpurilor moderne, Federaţia Rusă a perpetuat şi sistemul de organizare administrativă al acesteia, în regiuni şi raioane. Imensitatea teritoriului determină, inevitabil, eterogenitatea sa: din punct de vedere al condiţiilor naturale şi implicit al potenţialului natural şi uman, dar şi sub aspect etnic, cultural şi religios.

Teritoriu de mari contraste fizice şi climatice, Rusia se întinde pe 17.075.400 km^2, de la marile câmpii ale Europei centrale şi orientale, la întinderile îngheţate ale Iakuţiei şi strâmtoarea Bering, de la Marea Neagră şi Marea Caspică la Oceanul Arctic, stepele mongole şi Insula Sahalin. Această federaţie, care se întinde pe 11 fuse orare este ţara unde coabitează aproape 100 de popoare şi etnii, pornind de la ruşi cu peste 145 milioane, la neghidali în număr de numai 500[195]. În pofida acestui mozaic etnic, ruşii şi rusofonii reprezintă peste 80% din totalul populaţiei (81,5% respectiv 86,6%), fiind majoritari şi în republici sau regiuni autonome, constituite pe baza identităţii etnice a populaţiilor autohtone, fapt ce explică relativa coeziune a acestora în federaţie. Astfel, în Karelia 73% din populaţie este alcătuită din ruşi (84% sunt slavi); în Buriatia 70% sunt ruşi şi numai 24% buriaţi, iar în Iakutia populaţia rusă depăşeşte 50%, iar cea autohtonă, iakută, abia atinge o treime. Alte republici, în pofida prezenţei masive a elementului rus în mediul urban, prezintă pe ansamblu o structură etnică mozaicată, în care nici o naţionalitate nu deţine majoritate absolută: în Tatarstan 43% sunt ruşi şi 48% sunt tătari; în Başkirstan 39% sunt ruşi, 21% başkiri şi 28% tătari. A treia situaţie o reprezintă republicile în care populaţia rusă este minoritară, statutul acesteia nefiind adesea reglementat printr-un cadru legislativ corespunzător (în Ciuvaşia ruşii alcătuiesc doar 26% din populaţia totală, în Republica Tuva - 30% etc.). Dată

[193] Ca suprafaţă (10 600 000 km^2), Europa este mai mare doar decât Oceania, însă ca populaţie se situează pe locul II pe Glob, fiind depăşită doar de către Asia.

[194] Acestea sunt şi statele cu cel mai înalt grad de instabilitate politică.

[195] Ioachimescu, A., Ioachimescu, V. (1992), *Istoria Imperiului Rus „de la Novgorod la Vladivostok şi Prut”,* Ed. Gândirea Românească, Societatea culturală „Glasul Basarabiei”

fiind şi poziţia lor periferică în cadrul Federaţiei, în condiţiile unei infrastructuri de comunicaţie deficitară şi nu în ultimul rând datorită discrepanţelor economice, acestea sunt în pericolul de a fi confruntate cu mişcări secesioniste. Aceste mişcări nu se rezumă doar la Cecenia. Dacă în regiunea caucaziană factorii etnici şi religioşi sunt predominanţi, cu totul alta este situaţia în alte regiuni ale Federaţiei. Republica Tuva, de exemplu, de la graniţa cu Mongolia, şi-a arogat dreptul de a-şi asigura singură apărarea teritoriului, iar Tatarstanul şi Başkirstanul au semnat tratate de prietenie şi cooperare cu Abhazia, regiune autonomă din Georgia. Însuşi fostele republici unionale care şi-au proclamat la începutul anilor '90 independenţa faţă de Moscova se definesc prin aceste atribute: poziţie periferică, nivel de dezvoltare economico-socială diferenţiată, diferită faţă de regiunile centrale ale Rusiei şi structură etnică eterogenă, în care ruşii sunt minoritari.

Desprinderea acestora de nucleul central reprezentat de Federaţia Rusă a determinat mutaţii radicale în geopolitica populaţiei ruse, peste 25 milioane de ruşi căpătând statut de minoritate în noile state independente. În multe situaţii, statutul acestora s-a deteriorat considerabil, inexistenţa sau ineficienţa cadrului legislativ alimentându-le incertitudinile. In alte cazuri sunt victime indirecte ale războaielor, cu statut de refugiaţi - Cecenia, Abhazia sau Tadjikistan. In aceste condiţii, mişcările migratorii s-au inversat: dacă până în anii '90 decenii de-a rândul aceştia erau motivaţi prin politica centrală să emigreze către ţinuturi îndepărtate, destrămarea imperiului a transformat Rusia într-o ţară de imigrare, privită ca un sanctuar, un refugiu în faţa ameninţărilor şi insecurităţii pe care o presupune statutul de minoritate în aceste state. In pofida acestor migraţii de populaţie, Federaţia Rusă continuă să rămână un conglomerat etnic, organizat după modelul fostei Uniuni Sovietice.

Diversitatea şi configuraţia structurilor politico-administrative derivă pe de o parte din diversitatea etnică, iar pe de altă parte din politica autorităţilor centrale faţă de aceasta. Arealelor cu populaţie minoritară le corespund structurile politico-administrative autonome: republici autonome, regiuni autonome sau districte autonome, chiar dacă gradul de autonomie al acestora a rămas pur formal, iar arealelor cu populaţie compact rusă le corespund regiunile şi teritoriile administrative. Decupajul teritorial al acestora a fost însă creat pur arbitrar, limitele politico-administrative separând regiuni cu populaţie compactă din punct de vedere etnic[196], în vreme ce în majoritatea structurilor administrative autonome, ce s-ar fi dorit constituite pe baza argumentului etnic, populaţia autohtonă deţine o pondere minoritară. Această organizare administrativă este o consecinţă schimbărilor politice începute cu Revoluţia din Octombrie, care au antrenat schimbări radicale în plan economic şi social. Primele republici autonome au început să fie constituie în 1919; la începutul anilor ’20 oblasturile, constituite după criterii economice, înlocuiesc treptat guberniile (structurile administrative moştenite din perioada ţaristă). Organizarea administrativă era astfel privită ca o primă etapă a unei remodelări spaţiale de ansamblu, ce avea ca obiective o mai bună subordonare a nivelelor locale faţă de autorităţile centrale, ţinând seamă de vastitatea teritoriului şi de infrastructura de comunicaţii şi servicii deficitară.

Eterogenitatea etnică a acestora este reflectată şi în limbile vorbite de populaţia autohtonă: altaice (ramura turcică) - ciuvaşă, tătară, başkiră, iakută, tuvină, hakasă; altaice (ramura mongolă) - kalmâkă, buriată; caucaziene - cecenă, inguşă, kabardină, adâghei; uralice (ramura fino-ugrică) - mari, udmurtă, mordvină, komi, karelă sau indoeuropene (ramura indo-iraniană) - osetă[197].

După ortodoxism, islamul este a doua religie din Federaţie, fiind practicată de circa 11 milioane persoane, îndeosebi caucazieni, tătari şi başchiri. Budhismul a cunoscut un puternic reviniment printre populaţiile de origine mongolică din sudul Siberiei (buriaţi, tuvini) şi din nordul Mării Caspice (kalmuci). Populaţia de origine evreiască, cifrată la aproximativ 300.000 persoane este concentrată în marile aglomerări urbane, dar şi regiunea autonomă evreiască, o mică structură administrativă din extremul orient, la graniţa cu China, creată artificial pe baza deportărilor din anii ’50. Numărul românilor din Federaţia Rusă este

[196] Un astfel de exemplu este cazul Osetiei: Osetia de Nord are statut de republică autonomă în cadrul Federaţiei Ruse, iar Osetia de Sud a fost integrată Georgiei, ca regiune autonomă.

[197] Sala, M., Rădulescu-Vintilă, Ioana (1981), *Limbile lumii*, Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti.

estimat la circa 170.000, răspândiţi din Basarabia şi Ucraina până în nordul Siberiei (Vorkuta, câmpia mlăştinoasă a fluviului Obi), Iakuţia şi extremul orient rusesc (Kamceatka, Amur, Habarovsk)[198].
Districtele autonome ocupă suprafeţe întinse în zonele slab locuite din Siberia centrală şi de sud (Evenki, Taimâr, Neneţ, Iamalo-Neneţ, Hantî-Mansi, Komi-Permiaci, respectiv Buriat Aghinsk şi Buriat Ust-Ordânsk) dar şi din extremul orient rusesc (Ciukotsk şi Koriaki). Restul spaţiului rusesc este organizat după criterii economice în regiuni şi teritorii administrative, împărţite la rândul lor în raioane. Acest model a fost implementat artificial, pe baze politice şi în fostele republici din spaţiul sovietic. Astăzi doar Armenia, Azerbaidjan, Belarus, Georgia, Moldova, Ucraina şi Uzbekistan mai păstrează sistemul administrativ bazat pe regiuni şi raioane. In statele central-asiatice regiunile au fost înlocuite cu provincii (Kazahstan, Kârgâstan, Tadjikistan şi Turkmenistan), decupate după aceleaşi criterii, iar în statele baltice organizarea de tip sovietic a fost înlocuită cu cea tradiţională pe bază de districte (15 în Estonia, 26 în Letonia şi numai 10 în Lituania). Capitala deţine o poziţie distinctă în cadrul sistemului administrativ în statele din Asia Centrală sau în cele din Caucaz şi în Belarus. Autonomiile din fostul spaţiu sovietic s-au perpetuat, alimentate de mişcări separatiste care au accentuat forţele centrifuge (Abhazia, Cecenia, Nagornâi-Karabah, Osetia de Sud, Tatarstan etc.).

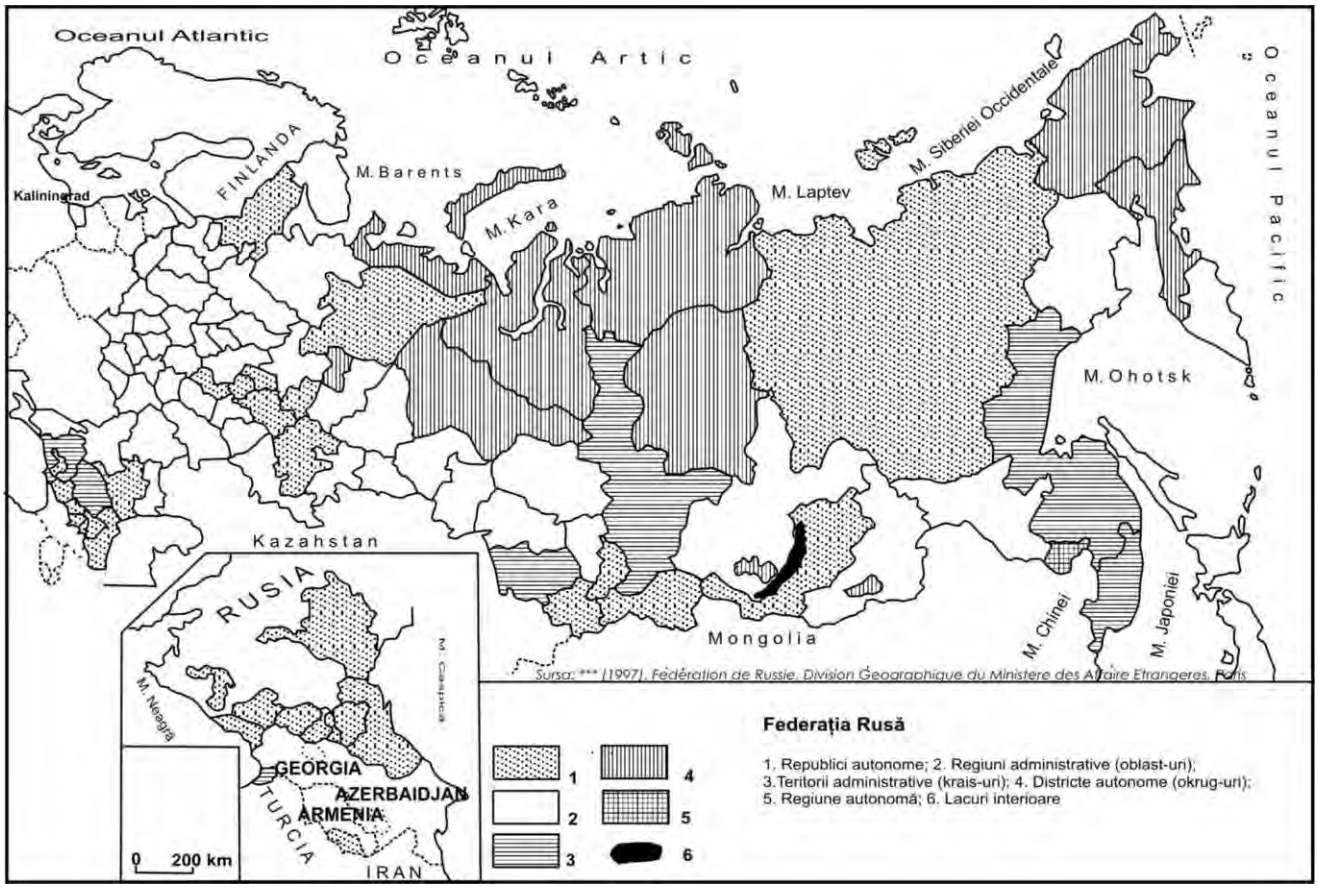

Fig. 13 - Federaţia Rusă şi spaţiul caucazian.

[198] Iacob, Gh. (1997), *Consideraţii geo-istorice şi politice privind prezenţa românilor pe teritoriul fostului imperiu rus (ţarist şi sovietic),* în Buletin Geografic, I, 1, Institutul de Geografie, Bucureşti, pp. 13-22.

1.3. Forma teritoriului

Forma, la fel ca şi în cazul mărimii, influenţează funcţionarea internă şi comportamentul internaţional al statelor. Astfel, statele care au formă asemănătoare, se confruntă în mare măsură cu aceleaşi probleme teritoriale[199].

Şi tot la fel ca în cazul mărimii, statele lumii contemporane se caracterizează printr-o mare diversitate de forme. Ideală pentru un stat este forma de cerc, fără accidente majore de relief şi cu capitala situată în centrul său, această formă prezentând avantajul că în orice punct din teritoriu s-ar ajunge în capitală într-un timp minim, cu cheltuieli minime de transport. Astfel, controlul autorităţii centrale asupra întregului teritoriu statal ar fi maximizat, favorizându-i coeziunea internă şi limitând tendinţele separatiste. Pe de altă parte, o astfel de formă ar minimiza lungimea graniţelor, ceea ce ar limita numărul de vecini şi implicit probabilitatea apariţiei conflictelor de frontieră.

Statele care se apropie cel mai mult de o asemenea formă sunt cele de tip *compact*. Acest tip de state se caracterizează printr-un maxim de teritoriu în interiorul unui minim de graniţe, fiind favorizate în organizarea diferitelor servicii administrative (Ilieş, 1999). Compacte sunt statele cu formă circulară, pătrată sau hexagonală: Franţa, Polonia, România, Belgia, Ungaria, Bulgaria, Cehia, Macedonia, Andorra (în Europa), Afganistan, Cambodgia, Irak, Bangladesh (în Asia), Sierra Leone, Ghana, Botswana, Côte d'Ivoire (în Africa), Bolivia, Uruguay, Surinam, Ecuador (în America de Sud) etc.

Franţa Polonia România Andorra

Bolivia Côte d'Ivoire Macedonia Sierra Leone

Fig. 14- State compacte

Sursa: www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ag.html

[199] A. L. Sanguin numea această caracteristică a statelor morfometrie teritorială (citat de Al. Ilieş, 1999).

Forma alungită caracterizează statele în care lungimea este de cel puţin şase ori mai mare decât lăţimea medie. Principalul avantaj care decurge din acest mod de dispunere teritorială se referă la marea varietate a peisajelor naturale, ce determină o complementaritate a potenţialului economic. Dezavantajele se referă la dificultăţile de asigurare a controlului asupra zonelor marginale, depărtate de aria centrală, care în lipsa unei infrastructuri de transport corespunzătoare şi datorită unor minorităţi etnice, se pot confruna cu tendinţe separatiste.

La scară mondială, exemplul tipic de stat alungit este *Chile*, desfăşurat între 18° şi 56° latitudine sudică; Vietnam, Norvegia, Suedia, Italia, Portugalia, Israel, Turcia, Nepal, Tunisia, Madagascar sau Togo pot completa lista statelor alungite.

Chile Norvegia Suedia Vietnam Italia

Fig. 15 - State alungite Sursa: www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ag.html

Raportul de compactitate al statelor poate fi calculat ca un raport dintre lungimea frontierelor şi suprafaţa statului:

$\boxed{R_c = L_f / S}$, unde:

R_c = raportul de compactitate,

L_f = lungimea frontierelor,

S = suprafaţa statului.

Statele cu proruperi (protuberanţe) sunt state compacte, dar care prezintă anumite porţiuni de teritoriu ieşite ca nişte peninsule sau coridoare din aria centrală. Acestea sunt de regulă regiuni strategice sau care deţin importante resurse de materii prime.

De exemplu, R.D. Congo prezintă două astfel de proruperi: una spre Atlantic (coridorul Matadi), unde se află şi capitala (Kinshasa) şi care îi asigură ieşirea la mare şi alta în sud-est (provincia Shaba) cu importante resurse de minerale strategice (cupru, uraniu etc.); Columbia are o astfel de fâşie de teritoriu (Leticia) spre afluenţii Amazonului; Afganistanul are coridorul Vakhan, lung de 300 km şi lat de 50-60 km, creat pentru a împiedica contactul direct dintre imperiul rus şi cel britanic; Namibia are fâşia Caprivi în nord-est, lată de numai 32 km dar care îi asigură legătura cu fluviul Zambezi; Thailanda şi Myanmar împart prin astfel de fâşii peninsula Malacca, iar Olanda are o astfel de prorupere în sud-est (Limburg), unde se află şi oraşul Maastricht (Bodocan, 1998). Alte siuaţii se referă la Assamul indian, Donegalul nord-irlandez; Crimeea ucraineană, cedată de Rusia; Tirolul austriac; Coasta dalmată a Croaţiei, Coada de Voal a Alaskăi etc.

Austria Myanmar Thailanda R.D. Congo Afganistan

Fig. 16 - State cu proruperi (protuberanţe)

Sursa: www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ag.html

Dată fiind importanţa geostrategică a acestor regiuni, principala problemă a statelor care le deţin se referă la controlul asupra acestora, în cele mai multe cazuri ele fiind depărtate de ariile centrale ale statelor, accesul fiind dificil.

Statele strangulate, cu formă de clepsidră se confruntă de asemenea, cu dificultăţi de comunicare în zona strangulată, dificultăţi ce pot determina tendinţe centrifugale. Ca exemple pot fi amintite statele africane Mali, Zambia, Somalia, Mozambic sau R. Congo, ale căror frontiere au fost decupate în perioada colonială. Tot în această categorie se înscriu Israelul, Iordania, Guatemala, Guyana, Haiti etc.

Zambia Mali Mozambic Israel

Fig. 17 - State strangulate

Sursa: www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ag.html

Statele fragmentate sunt acele state al căror teritoriu politic este alcătuit din două sau mai multe areale diferite, fără legătură terestră între acestea. Forma fragmentată este caracteristică pentru statele insulare, Indonezia fiind exemplul cel mai caracteristic. Filipine, Japonia, Grecia, Danemarca sau Japonia fac parte şi ele din aceeaşi categorie.

Fragmentate pot fi însă şi unele state terestre: Pakistanul, la data declarării

independenţei faţă de coroana britanică[200] era format din două teritorii distincte (Pakistanul de vest şi Pakistanul de est) situate la aproximativ 1600 km unul de altul. În aceste cazuri, teritoriile depărtate de ariile centrale, fără contiguitate spaţială cu acestea sunt supuse unor puternice tendinţe centrifugale, determinate fie de diferenţierile etnice (existenţa minorităţilor), fie de cele economice, de infrastructura deficitară de comunicaţii sau de influenţa conjugată a tuturor acestor factori. Astfel, Pakistanul de est, unit cu cel de vest doar prin apartenenţa religioasă, dar diferit sub raportul dezvoltării economice şi cu posibilităţi reduse de comunicare cu aria centrală din partea vestică, s-a separat în 1971 de Pakistanul de vest, formând statul Bangladesh. Astfel de tendinţe separatiste datorate unui slab contact al populaţiilor din spaţiile marginale unui stat cu ariile centrale, ce le favorizează sentimentul de izolare, marginalizare şi chiar discriminare, s-au făcut resimţite şi în cazul altor regiuni cu sunt Corsica, Canare, Groenlanda sau Timor, situaţie care a condus la separarea acestei insule de Indonezia şi la formarea statului independent Timor (2002).

Japonia Filipine Grecia Noua Zeelandă

Fig. 18 - State fragmentate

Sursa: www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ag.html

Geopolitica unui stat fragmentat teritorial: Indonezia

Cel mai mare stat fragmentat al lumii
Indonezia, punte între Asia de Sud-Est şi Australia
O ţară cu imense resurse demografice şi economice, dar cu performanţe economice precare
Riscul terorist şi consecinţele sale geopolitice
Indonezia, între integrare şi fragmentare

[200] 14 august 1947.

Numai şi din poziţia sa demografică[201] sau din dinamismul său economic, Indonezia se prezintă în zorii mileniului III ca fiind unul dintre cei mai importanţi actori ai scenei geopolitice a lumii contemporane.

Naţionalismul indonezian s-a cimentat încă din timpul dominaţiei coloniale olandeze (1602-1940)[202], islamismul constituind principalul său factor coagulator, chemat să învingă puternica fragmentare impusă de caracteristicile teritoriului (cu cele 13.677 insule ale sale, Indonezia constituie cel mai mare arhipelag de pe Glob). Pe acest fond s-a cristalizat orientarea de bază a geopoliticii indoneziene, ce vizează pe de o parte recuperarea întregului domeniu colonial olandez, pornind de la dispozitivul de obârşie, centrat pe Java şi Sumatra[203], iar pe de altă parte unificarea lumii malayeze prin încorporarea sultanatelor din nordul insulei Borneo (Sarawah, Sabah şi Brunei) şi a celor din sudul peninsulei Malacca (Malaya), fapt ce a provocat un război cu Malaysia între 1964 şi 1966[204]. La baza acestor orientări a stat un dublu set de raţiuni:

de ordin demografic: noile teritorii, slab populate ar fi urmat să absoarbă excesul de populaţie din Jawa;

de ordin geostrategic: controlul strâmtorilor care asigură legătura dintre Oceanul Indian de o parte şi cel Pacific şi Marea Chinei de Sud, de cealaltă parte (Malacca, Sonde, Lombok şi Macassar).

O altă dimensiune a geopoliticii indoneziene o constituie promovarea unei intense cooperări regionale prin intermediul A.S.E.A.N. şi A.P.E.C. Vocaţia de lider regional a Indoneziei, impulsionată de potenţialul său demografic şi de bogatele resurse ale subsolului său este însă puternic frânată de slabele performanţe economice. Serviciile de sănătate şi de educaţie sunt precare, aparatul de producţie şi infrastructurile se deteriorează în mod periculos din lipsa investiţiilor. Investiţii care, datorită carenţelor instituţionale şi judecătoreşti, a corupţiei generalizate, a lipsei de securitate şi a fiscalităţii din ce în ce mai mari, se lasă tot mai mult aşteptate. La aceasta se adaugă criza de energie, infrastructurile de comunicaţii din ce în ce mai deteriorate iar mai recent, riscul terorist; toate acestea alimentează o neîncredere crescândă a investitorilor străini, contribuind la un puternic recul al investiţiilor străine, care se reorientează către Vietnam şi mai ales către China, sporind ostilitatea tradiţională a indonezienilor faţă de chinezi[205].

Se estimează chiar un risc al dezindustrializării, ceea ce ar însemna o tragedie pentru o ţară în care peste jumătate din populaţie trebuie să se mulţumească cu un venit zilnic echivalent cu 2 euro pentru a supravieţui (Gamblin et al., 2003). La aceasta se adaugă consecinţele atentatului terorist de la Kuta Beach, centru turistic al insulei Bali[206] care a contribuit la o creştere a şomajului şi la diminuarea drastică a încasărilor turistice. Apoi, pneumonia atipică şi distrugerile provocate de tsunami în urma cutremurului din 26 decembrie 2004 nu au făcut decât să înrăutăţească situaţia.

Reversul a fost o sporire a luptei împotriva terorismului, Indonezia regăsindu-se de atunci în prima linie de luptă împotriva terorismului internaţional. Acţiunile au fost orientate atât împotriva organizaţiei extremiste Jemaah Islamiyah (JI), bănuită de organizarea atentatului, cât şi împotriva mişcării separatiste din provincia Aceh (nord-vestul Sumatrei) sau împotriva pirateriei maritime, un alt

[201] 225 milioane locuitori, locul IV în lume, ponderea musulmanilor fiind de 87% din totalul populaţiei.

[202] Cu un scurt episod francez între 1808 şi 1811 (când Napoleon a pus Ţările de Jos sub tutelă franceză) şi britanic, între 1811 şi 1824.

[203] Principalele teritorii vizate au fost Kalimantan (partea centrală şi sudică a insulei Borneo), Celebes-Sulawesi şi Moluce (integrate în Indonezia încă din 1950), Irianul de Vest (integrat în 1962) şi insula Timor, a cărei jumătate estică şi-a proclamat independenţa în 2002).

[204] În prezent, rivalitatea dintre Indonezia şi Malaysia este focalizată în jurul arhipelagului Natunas ce conţine în subsolul său uriaşe rezerve de gaze naturale, arhipelag aflat sub suveranitatea Indoneziei însă care se interpune între Malaysia continentală şi Malaysia insulară.

[205] Chinezii deţin puterea economică a Indoneziei: deşi nu deţin decât 4% din totalul populaţiei, stăpânesc ¾ din bogăţia naţională (Chauprade, Thual, 2003, p. 156).

[206] Atentatul a avut loc pe 12 octombrie 2002 şi s-a soldat cu 202 victime.

flagel care afectează ţara şi care contribuie la o scădere importantă a încasărilor. În acest context, autorităţile mizează pe o reluare a ajutorului militar american, una din cauzele frecventelor agresiuni navale în această parte a lumii[207] fiind tocmai prezenţa mai redusă a forţelor navale americane, ca efect al reducerii tensiunilor induse de Războiul Rece.

În concluzie, se poate afirma că vocaţia pivotală a Indoneziei indusă pe de o parte ca urmare a poziţiei geostrategice la articularea Oceaniei europenizate cu sud-estul asiatic, iar pe de altă parte de imensul său potenţial demografic şi economic ar putea fi serios pusă în pericol de dificultăţile economice, care ar putea antrena la rândul lor mişcări centrifugale. Intensificarea acţiunilor teroriste, criza Timorului sau cea care se prefigurează în provincia Aceh nu fac decât să confirme aceste tendinţe.

Teritoriile ce aparţin unui stat, dar care nu prezintă contiguitate spaţială cu acesta, formează *exclavele*. Cele mai cunoscute astfel de exemple sunt exclava rusă Kaliningrad, fosta Prusie Orientală, care a fost unită cu Germania prin nordul Poloniei şi care acum se află între Polonia şi Lituania (ambele ţări ale Uniunii Europene); Alaska, stat ce este separat de restul statelor americane de teritoriul canadian, sau exclava angoleză Cabinda, limitată de teritoriul celor două state congoleze. Teritoriile dependente sau cele de peste mări formează de asemenea exclave pentru statele care le deţin. Atunci când exclavele se află în întregime situate pe teritoriu altui stat, acestea formează *enclave* pentru statul pe al cărui teritoriu se află. Astfel de situaţii se întâlnesc la graniţa franco-spaniolă (enclava spaniolă Llivia pe teritoriul Franţei), germano-elveţiană (enclava germană Büsingen pe teritoriul Elveţiei), belgiano-olandeză (enclava belgiană Baarle-Herţog pe teritoriul Olandei), elveţiano-italiană (enclava italiană Campione pe teritoriul Elveţiei) sau la graniţa dintre India şi Bangladesh, în zona oraşului Cooch Behar[208].

Statele perforate. Statele pe teritoriul cărora se află enclavele, sunt state perforate, ale căror teritorii sunt perforate de alte state sau teritorii aparţinând altor state. Tipice din acest punct de vedere sunt Africa de Sud, perforată de statele Lesotho şi Swaziland[209] şi Italia, a cărui teritoriu este perforat de ministatele Vatican şi San Marino.

În afara raportului de compactitate, pentru analiza formei statelor au mai fost elaborate şi alte formule[210], între care:

Indicele de formă, calculat după diferite formule:

- Peter Hagget şi Richard Choley:

$I_f = 1{,}27\ A_s / L^2$, unde:

A = Aria statului (km^2),

L = Lungimea celei mai lungi axe.

[207] Se apreciază că acţiunile de piraterie comise în mările Asiei de Sud-Est reprezintă în medie circa 60% din totalul mondial, aceasta fiind zona cea mai expusă din lume (Chalk, 2001).

[208] În această zonă, un mare număr de enclave se găsesc atât pe teritoriul Bangladesh-ului cât şi pe teritoriul statului indian, enclave create între anii 1661-1712 în timpul conflictului dintre Imperiul Mogul şi Cooch Behar şi care nu au putut fi eliminate nici în perioada de dominaţie britanică, nici după divizările din 1947 şi 1971 (East, Prescott, 1975, citaţi de Bodocan, 1998).

[209] Swaziland este o cvasi-enclavă limitată şi de Mozambic.

[210] Citaţi de Bodocan (1998) şi Ilieş (1999).

Această formulă, are valoarea de 1,0 pentru forma ideală de cerc, scăzând sub această valoare cu cât forma statului este mai alungită.

- J.P. Cole:

$I_f = A_s / A_c \times 100$, unde:

A_s = Aria statului (km^2),

A_c = Aria celui mai mic cerc circumscris statului.

Centrul de gravitate al statului (Muir, 1981), în special cel geografic şi cel demografic.

Pentru a aprecia *centrul geografic* al unui stat, harta acestuia trebuie suprapusă peste un caroiaj cu cât mai multe pătrate, pentru o cât mai mare acurateţe. La intersecţia diagonalelor fiecărui pătrat se pune câte un punct căruia i se va calcula coordonatele geografice. Folosind coordonatele tuturor punctelor, se poate obţine media acestora şi intersecţia lor.

$X_{cm} = \Sigma x_i / n$ şi $Y_{cm} = \Sigma y_i / n$, unde:

X_{cm} şi Y_{cm} reprezintă coordonatele centrului,

x_i şi y_i reprezintă coordonatele fiecărui punct din pătrate,

n = numărul total de pătrate.

Pentru a calcula *centrul demografic*, procedura este mult mai complicată, deoarece coordonatelor trebuie să li se dea o anumită greutate, în conformitate cu populaţia rezidentă în pătratul respectiv:

$X_{cm} = \Sigma (x_i P_i) / \Sigma P_i$ şi $Y_{cm} = \Sigma (y_i P_i) / \Sigma P_i$, unde:

X_{cm} şi Y_{cm} reprezintă coordonatele centrului,

x_i şi y_i reprezintă coordonatele fiecărui punct din pătrate,

P_i = populaţia fiecărui punct.

Calculul centrului de gravitate este un procedeu extrem de laborios, însă poate fi util pentru luarea unor decizii, cum ar fi amplasarea unei capitale într-o poziţie cât mai avantajoasă sub aspect geografic şi demografic (Bodocan, 1998).

1.4. Poziţia teritoriului

Din punct de vedere geopolitic, poziţia teritoriului este cea care valorizează avantajele oferite de mărimea şi/sau forma sa. Poziţia poate influenţa atât tipul de economie pe care îl adoptă un stat, cât şi politica acestuia[211]. Astfel, o economie portuară nu poate fi dezvoltată decât de statele cu o largă faţadă maritimă, după cum statele continentale tind spre dezenclavizare, urmărind, prin acorduri şi tratate cu statele vecine sau în cadrul unor organizaţii internaţionale, ieşirea indirectă la mare, prin teritoriul acestora. Aşa se explică propruperile unor state menite să le asigure accesul la mare: coridorul Matadi (R.D. Congo), fâşia Metković (Bosnia şi Herţegovina), Chatt al Arab (Irak, Basra), Aqaba (Iordania), Eliat (Israel) etc. Unele conflicte militare (Chile-

[211] Însuşi Rudolf Kjellén exprima acest lucru prin ceea ce definea ca fiind *topopolitică*: ştiinţa despre aşezarea ţării în cadrul larg al politicii.

Bolivia, Etiopia-Eritreea, Irak-Kuwait etc) au vizat tocmai teritorii ce asigură accesul la mare.

Dintre cele 194 de state ale lumii, 44 nu au ieşire la Oceanul Planetar, confruntându-se cu fenomenul de *enclavizare maritimă*. Majoritatea acestora sunt state europene, asiatice şi africane.

Tabelul 10 - State care nu au ieşire la Oceanul Planetar

Europa	**Asia**	**Africa**	**America**
Andorra	Afganistan	Botswana	Bolivia
Austria	Armenia	Burkina Faso	Paraguay
Belarus	Azerbaidjan	Burundi	
Cehia	Bhutan	Centrafricană, Rep.	
Elveţia	Kazahstan	Ciad	
Kosovo	Kirghistan	Etiopia	
Liechtenstein	Laos	Lesotho	
Luxemburg	Mongolia	Malawi	
Macedonia	Nepal	Mali	
Moldova, Rep.	Tadjikistan	Niger	
San Marino	Turkmenistan	Rwanda	
Serbia	Uzbekistan	Swaziland	
Slovacia		Uganda	
Ungaria		Zambia	
Vatican		Zimbabwe	

R. Muir (1981)[212] distingea, pornind de la poziţia geografică, condiţiile istorice de apariţie şi evoluţie a statelor şi relaţiile acestora cu ţările vecine, cinci grupe de state fără ieşire la mare:

1. grupul african (15 state), slab dezvoltat, înconjurat de state riverane slab dezvoltate economic, politic şi militar;

2. state continental-închise, apărute ca state-tampon: Laos, Afganistan, Mongolia, Bhutan, Nepal;

3. state continental-închise, constrânse la asociere cu state sau imperii mult mai puternice: Cehia, Slovacia, Ungaria, Moldova, Belarus, Kazahstan, Kirghistan, Tadjikistan, Uzbekistan, Turkmenistan, Armenia şi Azerbaidjan;

4. state continental-închise, situate între vecini puternici, a căror funcţie iniţială de tampon nu mai este actuală: Elveţia, Austria, Luxemburg, Paraguay, Bolivia;

5. Microstate fosile ale perioadei medievale: Andorra, Liechtenstein, San Marino, Vatican.

Uzbekistanul prezintă, din acest punct de vedere un caz particular, fiind singurul stat din lume dublu enclavizat, deoarece pentru a ajunge de pe teritoriul său la ocean este obligatorie parcurgerea teritoriului a două state.

[212] Citat de Al. Ilieş, 1999, p. 98.

Geopolitica unui stat enclavizat: Uzbekistan

- *Vocaţiile de lider regional ale Uzbekistanului*
- *Creşterea demografică, declinul economic şi tulburările sociale*
- *Enclavizarea Uzbekistanului şi crearea unui mare Tadjikistan*
- *Politica externă: o pendulare între Moscova şi Washington*
- *Stabilitatea Uzbekistanului şi petrolul din Asia Centrală*

Destrămarea Uniunii Sovietice a deschis perspectivele unei reaşezări a echilibrului geostrategic în spaţiul central-asiatic. În acest context, încă de la dobândirea independenţei în 1991, Uzbekistanul, cea mai populată ţară din zonă (26,4 mil. loc) şi care beneficiază de o poziţie centrală între noile republici suverane din Asia Centrală, manifestă aspiraţii ferme de a deveni un lider regional. Trei sunt pilonii de bază pe care se sprijină aceste aspiraţii.

În primul rând un puternic naţionalism, sprijinit pe antecedentele istorice. În pofida unei construcţii politice artificiale, exprimată printr-o configuraţie sinuoasă a graniţelor (mai ales a celor cu Tadjikistanul şi Kirghistanul) şi prin existenţa unor importante minorităţi transfrontaliere, Uzbekistanul s-a dovedit a fi stabil în timp, căpătând atributele unui stat naţional.

În plus, puternica diasporă uzbekă s-a constituit într-un al doilea pilon coagulant al naţiunii şi al naţionalismului uzbek. Pe de altă parte însă, aceste minorităţi, rezultate din trasarea arbitrară a graniţelor de către regimul sovietic, au contribuit la degradarea relaţiilor Uzbekistanului cu vecinii săi; aceştia sunt îngrijoraţi de naţionalismul cu vocaţie hegemonică a uzbecilor. Din acest punct de vedere, prezenţa minorităţilor constituie un factor de destabilizare a regiunii (Chauprade, Thual, 2003).

Cel de-al treilea pilon pe care se sprijină aspiraţiile Taşkentului de a dobândi o poziţie dominantă în Asia Centrală, este cel demografic. Creşterea populaţiei constituie însă în prezent una dintre principalele probleme ale ţării. Piaţa de muncă, sufocată de intervenţiile autoritare ale statului nu poate oferi locurile de muncă aşteptate de tineri, tensiunile sociale fiind în creştere atât în marile oraşe, cât şi în zona rurală, unde politica de monopol a statului a falimentat multe familii de fermieri. Statul deţine pământul pe care îl atribuie fermierilor, cu condiţia ca aceştia să producă o anumită cotă de grâu sau de bumbac, principalele culturi din Uzbekistan. Modul de atribuire este însă total netransparent şi a adus mulţi ţărani în pragul răscoalei.

Pe de altă parte, creşterea demografică rapidă raportată la resurse, face ca Uzbekistanul să rămână în urma vecinilor săi în ceea ce priveşte dezvoltarea economică.

Pe plan extern, după atentatele de la 11 septembrie 2001, Uzbekistanul, aliat tradiţional al Moscovei, a fost rapid etichetat de către guvernul S.U.A ca luptător împotriva terorismului. Guvernul laic, chiar dacă dur cu opoziţia, părea o piedică în calea regimurilor islamice fundamentaliste, precum cel al talibanilor din ţara vecină, Afganistan. Astfel a ajuns regimul lui Islam Karimov să găzduiască o bază militară americană, concomitent cu prezenţa unor infrastructuri similare ruseşti.

În pofida atuurilor geopolitice, regimul lui Karimov devine din ce în ce mai instabil. Tulburările din estul ţării, de la începutul lunii mai 2005, soldate cu peste 700 de morţi şi numeroşi răniţi, ar putea

fi doar începutul. Persecutarea consecventă a opoziţiei democrate, dar şi a musulmanilor moderaţi, nu face decât să alimenteze cauza mişcărilor islamiste. Situaţia este agravată de lipsa de transparenţă a regimului Karimov, care ţine departe presa internaţională de oraşul Andizhan, unde s-au înregistrat manifestaţii împotriva autorităţilor.

Deşi situaţia pare să fi revenit sub control, este cert că clivajele pe scena politică, dar şi în interiorul societăţii uzbece se adâncesc şi nu se ştie încă cu certitudine dacă este vorba doar de un incident strict local sau situaţia ar putea evolua către un scenariu similar cu cel din Cecenia, unde regimul marionetă susţinut de Moscova luptă la nesfârşit cu grupările islamiste radicale, iar populaţia suferă atrocităţile ambelor părţi. Acest ultim scenariu nu este agreat nici de Washington, nici de Moscova, fapt ce întăreşte, deocamdată, poziţia lui Karimov.

Pe plan regional, marea problemă geopolitică a Uzbekistanului o constituie însă dubla sa enclavizare, fiind singura ţară din lume care trebuie să traverseze două ţări pentru a ajunge la Oceanul Planetar. În acest sens, politica uzbekă se îndreaptă către sprijinirea creerii unui „mare Tadjikistan" prin preluarea unei părţi din nord-estul Afganistanului, permiţând astfel Taşkentului să se dezenclavizeze către Pakistan şi Oceanul Indian.

Pe de altă parte, stabilitatea Uzbekistanului în context regional este esenţială pentru exploatarea imenselor resurse de petrol şi gaze naturale din Kazahstan şi Turkmenistan[213]. Faţă de aceste bogăţii este tot mai interesată China, a cărei dezvoltare economică a făcut ca cererea de petrol să crească continuu. Prin contrast, S.U.A. vrea să canalizeze aceste fluxuri către Marea Neagră şi Mediterana, de unde hidrocarburile din Asia Centrală ar putea ajunge mult mai repede pe piaţa europeană şi americană. Interesele americanilor intră însă în conflict şi cu cele ale Rusiei, care vrea să distribuie, contra unui comision important, hidrocarburile din Asia Centrală prin reţeaua proprie de conducte.

Indiferent de planurile marilor puteri, stabilitatea Uzbekistanului este cheia viitoarei dezvoltări a întregii regiuni. Această ţară împarte practic, Asia Centrală în două. Ocolirea sa ar determina costuri greu de suportat pentru marile companii petroliere. În acest context, prin înăbuşirea manifestaţiilor împotriva regimului său, preşedintele uzbek Islam Karimov se află în faţa unei opţiuni geostrategice cu implicaţii pe termen lung: fie îndreaptă ţara către o veritabilă reformă instituţională după principii democratice, determinând atragerea de capital străin şi implicit dezvoltarea economică şi detensionarea clivajelor sociale, fie continuă politica autoritară contribuind la acutizarea acestora.

Din punct de vedere al gradului de enclavizare, pot fi identificate mai multe categorii particulare de state:

Statele perforante sunt statele care perforează alte state, acestea neavând decât un singur vecin: statul perforat. Dat fiind faptul că legăturile exterioare ale acestor state sunt mijlocite doar de teritoriul unui singur stat, întreaga activitate economică, socială şi politică este influenţată de cea a statului care îl înconjoară. Statul african Lesotho sau ministatele Vatican şi San Marino limitate de teritoriul Italiei sunt exemple clasice în acest sens.

Statele încorsetate. Deşi nu este perforant, teritoriul unui stat poate apare ca o pană între un stat şi mare, având un mare grad de dependenţă geopolitică de statul limitrof. Printre acestea se numără Gambia, stat creat în bazinul inferior al fluviului cu acelaşi nume, colonizat de britanici, însă situat în interiorul unui vast domeniu colonial

[213] Numai în cazul Kazahstanului, rezervele de petrol sunt estimate la circa 10 miliarde barili, cantitate suficientă pentru a asigura consumul întregii planete pentru 6 luni, iar rezervele Turkmenistanului ating 30 trilioane metri cubi de gaze şi 40 miliarde barili de petrol (Barariu, S, în Capital, 21 din 26 mai 2005).

francez (Africa Occidentală Franceză) şi ulterior (după 1958) al Senegalului, cu care a încercat, între 1982-1989, formarea formarea unei confederaţii (Senegambia); Brunei, fostă colonie britanică în nordul insulei Borneo (Kalimantan), ale cărui resurse de hidrocarburi îl face unul dintre cele mai bogate state ale lumii, sau Portugalia.

Statele bioceanice (bimaritime). Opus statelor cu grad mare de enclavizare (perforante şi încorsetate), constrânse din punct de vedere geopolitic, sunt statele bioceanice sau bimaritime, cu acces la două bazine maritime, ale căror poziţie geografică le favorizează un dublu sau chiar triplu sistem de legături maritime[214]. Reprezentative din acest punct de vedere sunt statele din America de Nord şi America Centrală istmică[215], bioceanitatea fiind principala caracteristică a formării acestora şi a luptelor politice ce le-au marcat istoria. Astfel, expansiunea frontierei către vestul S.U.A. este explicată prin dorinţa de a câştiga noi terenuri în partea centrală şi vestică a continentului nord-american, dar şi de cea a accesului la Oceanul Pacific. Similar, geopolitica statelor latino-americane a avut de-a lungul timpului ca principal obiectiv bioceanitatea. Astfel se explică rivalitatea dintre Argentina şi Chile, ambele state dorind să-şi asigure acces spre cel de-al doilea ocean. Sistemul colonial francez din Africa a urmărit unirea ţărmului mediteraneean (Algeria) cu cel al Golfului Guineei şi al Mării Roşii, proiect aflat în contradicţie cu intenţiile britanice de a crea o axă Cairo-Cape, prin legarea Mediteranei cu coloniile britanice din Africa de Sud. O astfel de intenţie o avea şi Portugalia, care aspira către o axă transversală prin Africa australă, prin unirea domeniului său colonial de pe faţada atlantică (Angola) cu cel de pe faţada indiană (Mozambic).

În alte cazuri, poziţia maritimă poate fi cea care contribuie la dezvoltarea unor state mici pe baza funcţiei acestora de puncte strategice, de convergenţă a transportului mondial: Singapore, Gibraltar, Panama, Islanda, Malta etc. În cazul Turciei, funcţia de „punte" maritimă este completată de cea de „punte" continentală şi culturală.

Geopolitica unui stat de interferenţă: Turcia

[214] Singurele state cu acces la trei bazine oceanice sunt, datorită suprafeţei lor considerabile, *Federaţia Rusă* - cu acces la oceanele Pacific (prin mările Bering, Ohotsk şi Japoniei), Arctic (prin mările Barents, Kara, Laptev, Siberiei Orientale şi Ciukotsk) şi Atlantic (prin mările Neagră, respectiv Baltică) şi *Canada* – cu acces la aceleaşi oceane.

[215] Cu excepţia statelor Belize şi El Salvador.

- *Turcia, articulaţie între Orient şi Occident*
- *Turcia şi Uniunea Europeană*
- *Problema kurdă şi transportul hidrocarburilor caspice la Marea Mediterană*
- *Turcia şi geopolitica bazinului ponto-mediteraneean*
- *Un echilibru fragil între islamismul fundamentalist şi principiile democratice europene*

Vocaţia de stat pivotal a Turciei rezultă pe de o parte din poziţia sa *geostrategică*, de punte între Europa balcanică şi Orientul Apropiat, controlând căile de acces maritim dintre bazinul pontic şi cel mediteraneean, cât mai ales din poziţia sa *geoculturală*, de articulaţie între lumea islamică şi cea occidentală. Această din urmă poziţie conferă Turciei trăsături distincte, atât în cadrul statelor musulmane, vocaţia sa euro-atlantică fiind intens criticată de opoziţia ultrareligioasă, cât şi în rândul celor euro-atlantice, Turcia constituind unul dintre pilonii de bază ai flancului sudic al N.A.T.O. şi cel mai mare stat candidat la aderarea la U.E.

Dacă aderarea Turciei la N.A.T.O. în 1952 a fost dictată de logica Războiului Rece, fiind o consecinţă directă a presiunii sovieto-staliniste în sudul Caucazului[216], cu totul altfel stau datele problemei în cazul accederii sale în Uniunea Europeană. Cu cei 774.820 km^2 şi 69 milioane locuitori, Turcia ar fi cel mai întins stat al Uniunii şi al doilea ca mărime demografică, după Germania[217]. Nu acelaşi lucru se poate spune însă despre indicatorii economico-sociali, care o plasează în partea inferioară a ierarhiei U.E. Extinderea din 2004 şi aderarea României şi Bulgariei în 2007 au scăzut considerabil potenţialul economico-social şi nivelul calităţii vieţii pe ansamblul Uniunii. În acest context, aderarea Turciei, ţară a cărei populaţie se circumscrie unor clişee culturale fundamental diferite de „standardele" democratice europene şi a cărei populaţie ar reprezenta peste două decenii aproape 20% din totalul Uniunii, ar putea fi percepută ca fiind contrară spiritului european. Acest fapt a fost subliniat încă de la acordarea Turciei a statutului de candidat oficial la Uniunea Europeană (1999), de către unele personalităţi ale scenei politice europene, între care fostul preşedinte al Franţei, Valéry Giscard d'Estaing sau preşedintele Comisiei de Politică Externă a Adunării Naţionale, Jack Lang.

De cealaltă parte, laicizarea turcă, recunoscută oficial prin Constituţia din 1937, se deosebeşte fundamental de cea franceză, considerată un fel de etalon pentru modelul european. Dacă în cazul Franţei, aceasta a fost promulgată în cadrul unui regim democrat şi pluralist, fiind opera unei pleiade de personalităţi şi s-a impus de-a lungul unui secol de lupte antireligioase, în Turcia a apărut în contextul regimului autoritar al lui Atatürk, fiind creaţia unui singur om şi concretizată în doar câţiva ani de reforme sociale şi instituţionale. De aici rezultă nu numai fragilitatea laicităţii turce, cât şi tendinţele spre instrumentalizare etnică a religiei pentru crearea unei identităţi colective „turco-islamice".

Însă factorii geodemografici şi culturali sau cei legaţi de poziţia geografică a Turciei (al cărui teritoriu european nu reprezintă decât 5% din total)[218] nu sunt singurii factori care ar putea frâna aderarea Turciei la U.E. Problema respectării drepturilor omului, a libertăţilor democratice, tensiunile legate de tendinţele separatiste ale minorităţii kurde ca şi contenciosul cu Grecia legat de platoul Mării Egee şi de apartenenţa unor insule, reprezintă, în prezent, principalele obstacole în calea acestui proces. În acest sens, fostul premier turc, Mesut Yilmaz afirma, la 15 decembrie 1999, la doar câteva zile după recunoaşterea statutului ţării sale de candidat oficial la U.E., că „drumul Turciei spre Uniunea

[216] Revendicările teritoriale ale lui Stalin vizau recuperarea teritoriilor estice ale Turciei pe motiv că acestea erau locuite de georgieni şi armeni.

[217] Previziunile pentru anul 2025 indică o populaţie a Turciei de 85 milioane de locuitori (Gamblin et al, 2003, p. 245), faţă de 78,1 milioane pentru Germania, ceea ce ar însemna că Turcia ar fi şi sub raport demografic, cel mai mare stat al Uniunii Europene.

[218] Pornind de la acest criteriu, ministrul francez al afacerilor externe în guvernul Balladur se întreba, într-un articol publicat în cotidianul francez „Le Monde" la 7 decembrie 1999, pe ce criterii s-ar mai putea refuza mâine aderarea unor ţări ca Rusia, Israel, Maroc sau chiar Libia, dacă Turcia ar fi acceptată (Nezan, 2001, p. 93).

Europeană trece pe la Diyarbakir" şi că această ţară nu poate deveni un stat important al secolului XXI şi nu poate adera la Uniunea Europeană fără reglementarea problemei kurde. Pe de altă parte, Washingtonul, unul dintre marii aliaţi ai Turciei, după ce a contribuit decisiv la arestarea liderului P.K.K. în Kenya şi la predarea acestuia autorităţilor turce, cere acum imperativ guvernului turc să reglementeze în spirit european problema kurdă, prin recunoaşterea drepturilor lingvistice şi culturale de bază ale acestei minorităţi. La rândul său, Uniunea Europeană, prin vocea ministrului de externe finlandez care deţinea la acea vreme şi preşedinţia Consiliului, a invitat solemn Ankara să „garanteze drepturile minorităţii kurde" (Nezan, 2001, pp. 93-100).

Dar, dincolo de factorul politic, la baza acestei intense preocupări comune a Washingtonului şi Bruxelles-ului faţă de problematica kurdă, stau raţiunile de ordin geostrategic şi geoeconomic. Un Kurdistan secesionist şi o Turcie destabilizată ar putea compromite serios proiectul viitoarei conducte Baku-Ceyhan, susţinut de americani pentru transportul unei părţi a petrolului din Marea Caspică prin Turcia către Marea Mediterană, având în acelaşi timp şi scopul de a scoate noile state caucaziene de pe orbita de influenţă a Rusiei şi de a consolida, graţie drepturilor de tranzit, economia Georgiei şi pe cea a Turciei, aliaţi tradiţionali ai Washingtonului.

Pe de altă parte, în timpul Războiului din Golf din 1991 şi ulterior în operaţiunile din Afganistan şi Irak, americanii au folosit Turcia drept releu militar, fapt ce a contribuit la o redimensionare a raporturilor geostrategice la nivelul spaţiului islamic, prin exacerbarea urii arabilor faţă de turci. Atentatele teroriste de la Istanbul par să confirme acest fapt. Cum va reuşi Turcia să-şi armonizeze în acest context vocaţia europeană cu cea islamică, reprezintă una dintre principalele provocări geopolitice ale guvernului de la Ankara pentru următoarele decenii.

O a doua componentă a geopoliticii turce vizează spaţiul ponto-mediteraneean. Problema delimitării spaţiului aerian şi a celui maritim din Marea Egee, contenciosul în problema Ciprului, dar mai ales opoziţia fermă a Greciei privind integrarea Turciei în U.E. şi sprijinul pe care Atena îl acordă secesionismului kurd reprezintă nu numai simple neînţelegeri bilaterale, ci chiar vârful de lance al confruntării dintre panortodoxism şi panislamism în bazinul mediteraneean. Panislamismul turc se sprijină pe o geopolitică locală opusă axei ortodoxe greco-ruse, prin orientarea către Caucaz (Azerbaidjan, republicile islamice din Ciscaucazia sau importantele comunităţi musulmane din Georgia – mai ales din Abhazia şi Adjaria) şi Balcani (Bosnia, Albania sau Macedonia, datorită opoziţiei acesteia faţă de Grecia). Totodată, în lupta împotriva frontului ortodox, Ankara mizează şi pe o alianţă cu Ucraina, profitând de orientările naţionaliste şi antiruseşti ale conducerii de la Kiev, cu scopul blocării controlului rusesc asupra axei de transport a hidrocarburilor prin nordul Mării Negre.

Un al doilea front al expansiunii panturcismului în dauna intereselor geostrategice ruseşti vizează spaţiul Asiei Centrale ex-sovietice, în care Uzbekistanul, graţie poziţiei demografice şi geoeconomice tinde să preia rolul de lider regional.

În sfârşit, vocaţia panislamică a Ankarei nu poate fi concepută fără o apropiere de lumea arabă şi iraniană. Misiune deosebit de sensibilă atât prin prisma sistemului de alianţe cu S.U.A. şi Occidentul, cât şi datorită clivajelor geostrategice regionale, în care problema resurselor de apă din bazinul Eufratului care opune Turcia - Siriei şi Irakului, ocupă o poziţie de prim ordin. La aceasta se adaugă alianţa tot mai puternică dintre Israel şi Turcia, atât pe plan economic, cât şi militar, resimţită de ţările arabe din Orientul Apropiat ca o mare ameninţare.

Pe de altă parte, poziţia are o influenţă majoră pe plan extern, conturând orientările majore ale geopoliticii unui stat. Teoria spaţiului vital, a puterii maritime, a ţărmurilor, a puterii aeriene sau a zonei pivot, toate au avut în centrul atenţiei valorizarea geostrategică a poziţiei. Astfel, statele insulare (Marea Britanie, Japonia), sau cele cu o largă faţadă maritimă (Spania, Portugalia) şi-au concentrat de-a lungul timpului atenţia

spre a deveni mari puteri maritime mondiale, spre deosebire de statele continentale care s-au orientat spre o strategie de gestionare a frontierelor în paralel cu asigurarea unei supremaţii maritime care le asigura accesul spre colonii (Franţa, Rusia, Germania).

Multe state au avut de suferit de-a lungul istoriei lor din cauza poziţiei în apropierea unor mari puteri, fiind nevoite să cedeze acestora importante teritorii: Polonia, situată între Germania şi Rusia a suferit importante modificări teritoriale după cel de-al Doilea Război Mondial, România (pierderile teritoriale din 1940), Finlanda etc. Tot poziţiei între mari puteri se datorează şi neutralitatea Elveţiei (situată între Germania, Franţa şi statele italiene) sau a Finlandei (situată între Rusia şi Suedia).

Din cele prezentate se poate deduce o dublă semnificaţie a poziţiei unui stat: pe de o parte o *poziţie absolută (geografică)*, ce presupune locul particular al statului respectiv în funcţie de factorii naturali şi o *poziţie relativă (geostrategică)* ce desemnează poziţia în raport de statele vecine, mai ales în raport de marile puteri. Importantă din punct de vedere geopolitic este poziţia relativă. Aceasta desemnează inserţia statului respectiv într-o combinaţie teritorială cu alte state (A. Sanguin), definind sistemul de relaţii şi situând acest teritoriu în raporturile sale cu toate celelalte teritorii (J. Gottman)[219]. Poziţia geopolitică a unui stat rezultă dintr-o conexiune de elemente: localizare geografică, potenţial natural şi uman, raporturi politice, economice şi militare cu statele vecine, cu puterile mondiale şi regionale. La acestea se adaugă conceptul de *spaţiu de securitate*, introdus de Gh. I. Brătianu, spaţiu care deşi nu se află pe teritoriul unui stat, are o influenţă majoră asupra poziţiei acestuia. Astfel, canalul Rhin-Main-Dunăre sau complexul de strâmtori Bosfor-Dardanele deşi nu se află pe teritoriul României au o importanţă decisivă pentru asigurarea legăturilor cu centrul şi vestul Europei (Oceanul Atlantic), respectiv cu bazinul mediteraneean[220].

Sub raportul poziţiei, pot fi identificate două categorii particulare de state:

Statele tampon, create mai ales în perioada colonială, ca urmare a rivalităţilor dintre marile puteri, pentru a împiedica contactul direct dintre acestea. Cazul Afganistanului, creat între India britanică şi Turkestanul rusesc, al Birmaniei (între India britanică şi Indochina franceză), al Nepalului şi Bhutanului (între India britanică şi China), al Mongoliei (între China şi Rusia) sau al Boliviei, Paraguayului şi Uruguayului (între Argentina spaniolă şi Brazilia portugheză) sunt reprezentative în acest sens. Însuşi statele fostului bloc comunist[221] aveau o funcţie de zonă tampon între U.R.S.S. şi statele vest-europene.

Statele pivot. Avându-şi originea în teoria zonei pivot a lui H. MacKinder, potrivit căreia istoria universală şi politica mondială au fost puternic influenţate de imensul spaţiu din interiorul Eurasiei, iar dominarea acestuia reprezintă fundamentul oricărei

[219] Citaţi de Al. Ilieş, 1999, p. 93.

[220] Vezi în acest sens articolele: *Strâmtorile ponto-mediteraneeane. Consideraţii geopolitice*, în Geopolitica, II, 6, pp. 103-111, *Portul Constanţa – placă turnantă a transporturilor europene şi euro-asiatice*, în GeoPolitica, II, 6, pp. 167-174 şi *Axa navigabilă Dunăre-Main-Rhin şi importanţa sa în geopolitica bazinului pontic*, în GeoPolitica, III, 14-15, pp. 249-254.

[221] Albania, Bulgaria, Cehoslovacia, R.D. Germană, Iugoslavia, Polonia, România şi Ungaria.

încercări de dominare a lumii, teoria statelor pivotale s-a dezvoltat abia în ultimul deceniu al secolului trecut. În accepţiunea acesteia ceea ce defineşte un stat pivotal este „capacitatea sa de a influenţa stabilitatea regională şi internaţională”[222], acesta rezultând din însumarea unor seturi de criterii, ce se referă la: poziţia geografică şi geostrategică; potenţialul demografic şi rata de creştere a populaţiei; potenţialul economic; puterea militară; capacitatea organizatorică şi mărimea teritoriului.

Din acest punct de vedere au fost identificate la nivel mondial 9 state pivotale ce deţin poziţii de care S.U.A. ar trebui să ţină seama în elaborarea politicii sale externe: Egipt, Indonezia, Algeria, Turcia, Pakistan, Mexic, Brazilia, India şi Africa de Sud.

Statul pivot este atât de important pentru regiunea în care este situat, încât destabilizarea sa ar avea consecinţe la nivel macroteritorial inducând haos la nivelul întregului sistem geopolitic din care face parte. În egală măsură, dacă statul pivotal cunoaşte o stabilitate politică şi o dezvoltare economică, acestea sunt „exportate” la nivelul întregului sistem geopolitic.

Geopolitica unui stat pivot: Algeria

- *Islamismul algerian şi dubla sa articulaţie: endogenă şi exogenă*
- *Rivalitatea algeriano-marocană*

Timp de peste două decenii, Algeria a jucat un rol de moderator între „orientarea socialistă” axată pe naţionalizarea economiei şi dezvoltarea industriei grele şi implementarea tehnologiei occidentale, fapt ce i-a conferit o poziţie de echilibru şi stabilitate în context regional.

Pe de altă parte, întinderea teritorială, puterea demografică, dar şi veniturile rezultate din petrol s-au extrapolat şi la nivel politic, Algeria dorind să se impună ca lider al Magrebului şi să ducă o anumită politică faţă de Sahel şi de ţările sahariene, înfăţişându-se concomitent drept lider al lumii arabe, dar şi al ţărilor nealiniate. În acest context politica algeriană în Magreb s-a ciocnit de interesele Marocului, mai ales în problema Saharei Occidentale şi a unei eventuale deschideri către Oceanul Atlantic. La aceasta se adaugă conştiinţa naţională, ce acţionează ca un factor coagulant: după 1990 mai ales, s-a conturat chiar existenţa unei „naţiuni algeriene”, diferită de cea arabă, datorită vechimii

[222] *Pivotal States and US Strategy*, autori R. Chase, Emily Hill şi Paul Kennedy, vol. 75, nr. 1, 1996.

frontierelor ţării şi a unităţii culturale a populaţiei, dar mai ales datorită faptului că majoritatea cetăţenilor săi au participat la unul dintre cele mai lungi şi mai grele războaie de independenţă.

Concomitent s-au accentuat mişcările islamiste, care au degenerat, mai ales după asasinarea preşedintelui Mohammed Boudiaf (iunie 1992) într-un veritabil război civil între grupurile islamiste şi forţele guvernamentale. Criza algeriană se înscrie într-un context geopolitic complex: pe de o parte *intern*, apărând pe fondul declinului economic datorat creşterii demografice foarte rapide, limitării emigraţiei şi a birocraţiei de tip socialist; de cealaltă parte *extern*, unele ţări precum Sudanul sau Arabia Saudită susţinând islamismul algerian. La aceasta se adaugă interesele geostrategice ale Marocului, care priveşte cu satisfacţie slăbirea Algeriei, principalul său rival geopolitic în regiune, care s-a străduit la rândul său de-a lungul timpului să slăbească Regatul marocan, atingând problema Saharei Occidentale. De cealaltă parte, ţări precum Tunisia, Libia sau Franţa, chiar şi Marocul se tem de o contaminare fundamentalistă, „exportată" din Algeria.

În umbra fundamentalismului islamic se conturează alte două categorii de probleme care ameninţă stabilitatea statului algerian: cele *geoeconomice*, conturate în jurul controlului rezervelor petrolifere şi gazeifere sahariene şi cele *secesioniste*, concretizate prin tendinţele centrifugale ale Kabiliei[223] şi ale regiunilor populate de berberi. În acest context, islamismul algerian care este din punct de vedere geopolitic expresia unei revendicări economice şi identitare interne, apare din perspectivă internaţională ca un instrument al schimbării atitudinii geopolitice a Algeriei (Chauprade, Thual, 1993). În aceste condiţii, funcţia de stat pivotal a regiunii magrebiene tinde să fie translatată către Maroc.

2. POPULAŢIA

Populaţia reprezintă cel de-al doilea element fundamental ce condiţionează existenţa statelor şi dinamica internă a acestora. Importante din punct de vedere geopolitic sunt mărimea demografică şi gradul de omogenitate al populaţiei în raport de teritoriu, determinat pe de o parte de caracteristicile naturale ale acestuia, iar pe de altă parte de structura etnică şi prezenţa minorităţilor naţionale. Experienţa internaţională a ultimilor ani demonstrează incontestabil faptul că principala sursă de tensiuni şi conflicte cu caracter separatist este dată de diferenţierile etnice şi de tendinţele de autodeterminare ale minorităţilor naţionale.

2.1. Mărimea demografică

Ca şi în cazul suprafeţei, mărimea demografică a statelor variază în limite foarte largi. Cele mai populate 10 state ale lumii concentrează circa 60% din totalul populaţiei mondiale, în vreme ce doar două, China şi India, deţin 27,5% din populaţia mondială. La polul opus, există microstate cu populaţie nu depăşeşte 50.000 de locuitori[224], coborând, în cazul Vaticanului sub 1000 locuitori.

[223] Kabilia, regiune muntoasă suprapopulată din Algeria, reprezintă cea mai veche şi cea mai importantă regiune de emigrare algeriană către Franţa.
[224] Vatican, Tuvalu, Nauru, Palau, San Marino, Monaco, Liechtenstein, Saint Kittris şi Nevis.

China şi India se detaşează net în vârful ierarhiei demografice mondiale, fiind singurele state „miliardare", la mare distanţă de următoarea clasată, S.U.A. De altfel, în vreme ce suprafaţa Indiei se situează la o treime din cea a S.U.A., populaţia sa este de 3,7 ori mai mare, rezultând o presiune antropică pe unitatea de suprafaţă de 10 ori mai mare, cu implicaţii majore asupra ecosistemelor naturale şi implicit asupra nivelului de trai şi a calităţii vieţii. Alte contraste sunt şi mai evidente: Bangladesh-ul cu o suprafaţă de doar 147.570 km^2 are o populaţie comparabilă cu cea a Rusiei, a cărei suprafaţă este de 116 ori mai mare, iar în 2020 se preconizează că populaţia Bangladesh-ului o va depăşi pe cea a Rusiei, ceea ce va conduce la o densitate de 1158 loc/km^2, faţă de doar 8,2 loc/km^2, cât va înregistra Rusia.

Tabelul 11 - Cele mai populate state ale lumii

1999 [loc.]		**2007 [loc.]**		**2020 [loc.]**	
China	1.246.871.951	China	1.321.851.888	China	1.397.433.520
India	1.000.848.550	India	1.120.000.000	India	1.340.864.767
S.U.A.	272.639.608	S.U.A.	303.290.000	S.U.A.	323.051.790
Indonezia	216.108.345	Indonezia	234.693.997	Indonezia	276.016.998
Brazilia	171.853.126	Brazilia	183.888.841	Brazilia	204.186.970
Rusia	146.393.569	Pakistan	162.508.000	Pakistan	198.723.118
Pakistan	138.123.359	Bangladesh	150.448.340	Nigeria	183.962.179
Bangladesh	127.117.967	Rusia	142.000.000	Bangladesh	170.879.014
Japonia	126.182.077	Nigeria	140.003.542	Rusia	141.310.968
Nigeria	113.828.587	Japonia	127.433.494	Mexic	134.387.283

Surse: Biroul de Recensăminte al S.U.A, Baza de date internaţionale (pentru anii 1999, 2020 şi www.wikipedia.com (pentru anul 2007)

Până la sfârşitul anului 2050 se estimează că populaţia Globului va creşte cu aproape 50%, ajungând la circa 9,3 miliarde loc. Cele mai ridicate rate de creştere se vor înregistra în India (21%), care va deveni cel mai populat stat al lumii, China (12%), Pakistan (5%), Nigeria (4%), Bangladesh, Indonezia şi Mexic, care va intra în clubul celor mai populate 10 state ale lumii. Rusia şi în general ţările fostului spaţiu sovietic[225] vor înregistra cea mai rapidă rată de scădere a populaţiei, fenomen datorat fertilităţii reduse, îmbătrânirii rapide a populaţiei şi scăderii relativ mici a ratei mortalităţii în comparaţie cu ţările din Europa de Vest, America de Nord şi Japonia. Acest fenomen va amplifica presiunea geodemografică de la graniţa ruso-chineză, cu efecte previzibile în plan geopolitic prin accentuarea tendinţelor centrifugale manifestate în republicile budhiste din sudul Siberiei[226].

Impactul geopolitic al presiunii demografice se manifestă, la fel ca şi în cazul suprafeţei, indirect, prin raportul acestora cu *resursele* şi migraţiile datorate fragilizării ecosistemelor naturale ce pot lua adesea dimensiunea unor veritabile catastrofe umanitate. State cu economie slab dezvoltată înregistrează cele mai ridicate rate de

[225] Cu o medie pe ansamblul fostului spaţiu sovietic de 28% şi valori maxime în Estonia şi Ucraina – 40%.
[226] Altai, Hakasia, Buriatia şi Tuva.

creştere demografică, ceea ce accentuează, în condiţiile unei infrastructuri slab dezvoltate şi a unui deficit cronic de tehnologii moderne, dependenţa de o economie de subzistenţă, cu impact major asupra degradării resurselor miniere şi agricole şi asupra migraţiei populaţiei.

2.2. Etnia şi naţiunea. Raportul etnie-naţiune

Termenul de *etnie* desemnează un grup de persoane ce se caracterizează prin trăsături lingvistice şi culturale comune şi care au un puternic sentiment al apartenenţei la o anumită colectivitate umană, percepută ca fiind diferită, adesea chiar aflată în opoziţie faţă de colectivităţile vecine[227]. Spre deosebire de aceasta, termenul de *naţiune* are la bază *identitatea (conştiinţa) colectivă*, bazată pe sentimentul unităţii de destin şi de valori spirituale, precum şi pe cel al apartenenţei la un anumit teritoriu, concretizat în statul naţional (Serebrian, 2006). Naţiunea este o comunitate comportamentală ce îmbină identitatea culturală cu cerinţele politice (Smith, 1993) şi se caracterizează printr-o solidaritate reciprocă foarte puternică, astfel încât loialitatea faţă de grup este mai mare decât loialităţile particulare (Mureşan, 1992)[228].

Astfel se poate vorbi despre o naţiune americană, deşi S.U.A. este un stat multietnic; similar, despre o naţiune canadiană sau australiană, aceste state sunt naţionale, deşi au o structură etnică diversificată, ca rezultat al imigrărilor din toate colţurile lumii. Belgia poate fi caracterizată ca un stat naţional, bazat pe o identitate colectivă, belgiană, deşi este formată din două comunităţi etnice (flamandă şi valonă), după cum elveţienii au o identitate comună, formând un stat naţional (Elveţia), deşi sunt formaţi din patru comunităţi etnice şi lingvistice distincte.

Prin contrast, state noi ca Bosnia şi Herţegovina, deşi sunt alcătuite din populaţii ce vorbesc aceeaşi limbă şi chiar au aceeaşi cultură, nu pot fi caracterizate ca fiind state naţionale, lipsindu-le argumentul identitar. În astfel de cazuri, pentru a fi mai bine gestionat raportul dintre forţele centripete (coezive) şi cele centrifuge (separatiste) ce se manifestă la nivelul statului, a fost ales modelul de organizare federal. La fel, austriecii, deşi vorbesc aceeaşi limbă cu bavarezii şi au aceeaşi religie, nu împart cu aceştia sentimentul solidarităţii, al istoriei comune şi implicit al apartenenţei la un teritoriu comun.

În alte state, ale căror decupaje teritoriale s-au realizat în perioada colonială, sau prin decizii politice fără a se ţine seama de unitatea configuraţiei etnice a teritoriului, formarea naţiunii a succedat formării statului, acestea fiind confruntate cu tendinţe separatiste, datorită faptului că nu toate grupurile etnice se raportează la aceeaşi identitate. Iau naştere astfel conflictele etnice sau identitare. Situaţia este caracteristică statelor de pe continentul african, dar se întâlneşte frecvent şi în America Latină, Asia

[227] În *Dictionnarire de Géopolitique*, coord. Yves Lacoste, pp. 615-616.

[228] Smith, A. D. (1993), *The Ethnic Origin of Nations*, Basil Blackwell, Oxford; Mureşan, C. (1992), *Interpretări ale conceptelor de naţionalitate şi minoritate naţională*, Studia Universitatis „Babeş-Bolyai", Sociologia-Politologia, 1-2, Cluj-Napoca, citaţi de Bodocan, 1997, p. 117.

sau Oceania. Atunci când formarea statului precede formarea naţiunii, pentru a-i menţine coeziunea şi a-i justifica legitimitatea, se pune problema convingerii cetăţenilor acestuia că formează o naţiune. În acest sens, „fabricarea" de argumente etnice, istorice, ligvistice sau de tradiţie prin exacerbarea diferenţierilor dintre membrii aceleiaşi comunităţi umane reprezintă principala modalitate de transpunere în practică a unor astfel de demersuri. Ceea ce se încearcă în Republica Moldova prin exacerbarea diferenţierilor dintre graiurile limbii române şi „transformarea" graiului moldovenesc într-o „limbă" diferită de cea română, prin separarea istoriei şi a culturii românilor într-o istorie şi cultură moldovenească diferită de una oltenească, ardelenească sau bănăţeană, deşi fac apel deopotrivă şi la valori şi personalităţi din celelalte provincii istorice ale ţării, sunt exemple tipice în acest sens. Exemplul nu este singular: ministatul Barbados din Caraibe cuprinde o naţiune distinctă (barbadeană), formată după independenţă (1966), deoarece puterea politică a repetat insistent cetăţenilor că formează o naţiune, demers ce a dat rezultate pozitive (Ilieş, 1999); formarea naţiunilor sud-americane a avut loc ca urmare a unor acţiuni similare, după dezmembrarea marilor ansambluri ale imperiului colonial spaniol şi formarea în prima jumătate a secolului al XIX-lea, a actualelor state, ce s-au dorit ulterior naţionale.

Formarea naţiunilor implică aşadar o intensificare a interacţiunilor din cadrul grupului etnic, prin sporirea comunicării şi afectivităţii. Limba, etnia, religia sau ideologia, istoria, cultura, tradiţiile, unitatea în faţa unor agresiuni externe sunt tot atâţia factori ce favorizează cristalizarea, apoi cimentarea unei naţiuni. Cu cât factorii de unificare naţională sunt mai numeroşi, cu atât o naţiune este mai coezivă.

Tabelul 12 - Importanţa factorilor de unificare naţională în cazul câtorva naţiuni

Naţiunea	Factori de unificare naţională					
	Limba	Religia/ ideologia	Istoria	Cultura	Tradiţia	Unitate în faţa unei ameninţări
Belgiană	-	0	-	0	0	+
Canadiană	-	-	-	-	-	+
Chineză	+	+	+	+	+	+
Elveţiană	-	-	-	+	+	+
Engleză	+	0	0	+	+	+
Franceză	+	0	0	+	+	+
Islandeză	+	0	+	+	+	+
Maghiară	+	0	+	+	+	0
Poloneză	+	+	+	+	+	+
Română	+	0	+	+	+	+
Rusă	+	-	+	+	+	+

+ Factor important de coeziune.
0 Factor neimportant sau nedeterminant.
- Factor important de divizare sau cu potenţial de divizare.
Surse: Muir, 1981; Bodocan, 1997, cu modificări şi completări.

Conştientizarea apartenenţei la o anumită naţiune este o proces îndelungat, putând dura sute de ani, fiind însoţită de construirea unui aparat de simboluri (evenimente, personalităţi, locuri de importanţă istorică etc), toate acestea formând o iconografie naţională, transmisă din generaţie în generaţie, prin folclor sau educaţie, stimulând patriotismul şi mândria naţională (Mellor, 1989)[229].

Astăzi, naţiunile sunt în cea mai mare parte a lor organizate în state independente. Atunci când teritoriul naţiunii coincide cu cel al statului, statul capătă atribut de *stat naţional* (unitar sau federal), iar naţiunea este o *naţiune politică*. Neconcordanţele dintre teritoriul statal şi cel ocupat de naţiune / etnie dă naştere *minorităţilor*.

Există însă şi numeroase cazuri de naţiuni care nu au reuşit să-şi creeze un stat distinct, naţional (palestinienii, kurzii, laponii, bascii, catalanii, eschimoşii etc), în multe cazuri acestea luptând pentru autodeterminare, fie prin crearea unor state independente, fie prin obţinerea unui regim privilegiat, de autonomie în cadrul formaţiunilor politice din care fac parte. Iau naştere astfel *sub-naţiunile* (atunci când un grup etnic / minoritate ataşată unui teritoriu specific reuşeşte să-şi controleze şi din punct de vedere politic arealul de habitat, organizat ca regiune autonomă în cadrul unui stat organizat pe principii federale) sau *naţiune componentă* (în cadrul statelor bi- sau multinaţionale).

2.3. Naţionalitatea, naţionalismul şi statul naţional

Termenul de *naţionalitate* desemnează apartenenţa unui individ, cetăţean sau viitor cetăţean la o naţiune, apartenenţă cuantificată prin drepturi şi datorii faţă de un stat-naţiune.

Naţionalismul reprezintă un ansamblu de idei şi sentimente orientate spre afirmarea de sine-stătătoare a unei naţiuni sau a unei grupări etnice[230]. Este în acelaşi timp o manifestare a caracterului naţional al unui popor sau al unui grup etnic, concretizată printr-un sentiment de apartenenţă la o naţiune şi de conştientizare a unor interese şi aspiraţii comune (Tămaş, 1993). Astfel, naţionalismul poate fi definit ca expresie politică a naţionalităţii, iar statul naţional, ca expresie politico-geografică a naţionalismului (Bodocan, 1997). Doctrinele naţionaliste se sprijină pe patru piloni de bază:

- ✓ Fiecare individ trebuie să aparţină unei naţiuni,
- ✓ Loialitatea primordială a unei persoane este faţă de naţiune,
- ✓ Fiecare naţiune caută să obţină propria sa suveranitate pentru exprimarea reală a identităţii sale specifice;
- ✓ Fiecare naţiune are dreptul inalienabil la un ţinut sau la o patrie.

Manifestările naţionaliste includ două componente care se întrepătrund: componenta politică şi cea etnică.

---

[229] Mellor, R. (1989), *Nation, State and Territory*, Routledge, London&New York, citat de Bodocan, 1997, p. 118

[230] *Dicţionar de Sociologie*, coord. C. Zamfir, L. Vlăsceanu, Edit. Babel, 1993, pp. 384-385.

Axe de fragmentare naţionalistă în Ucraina

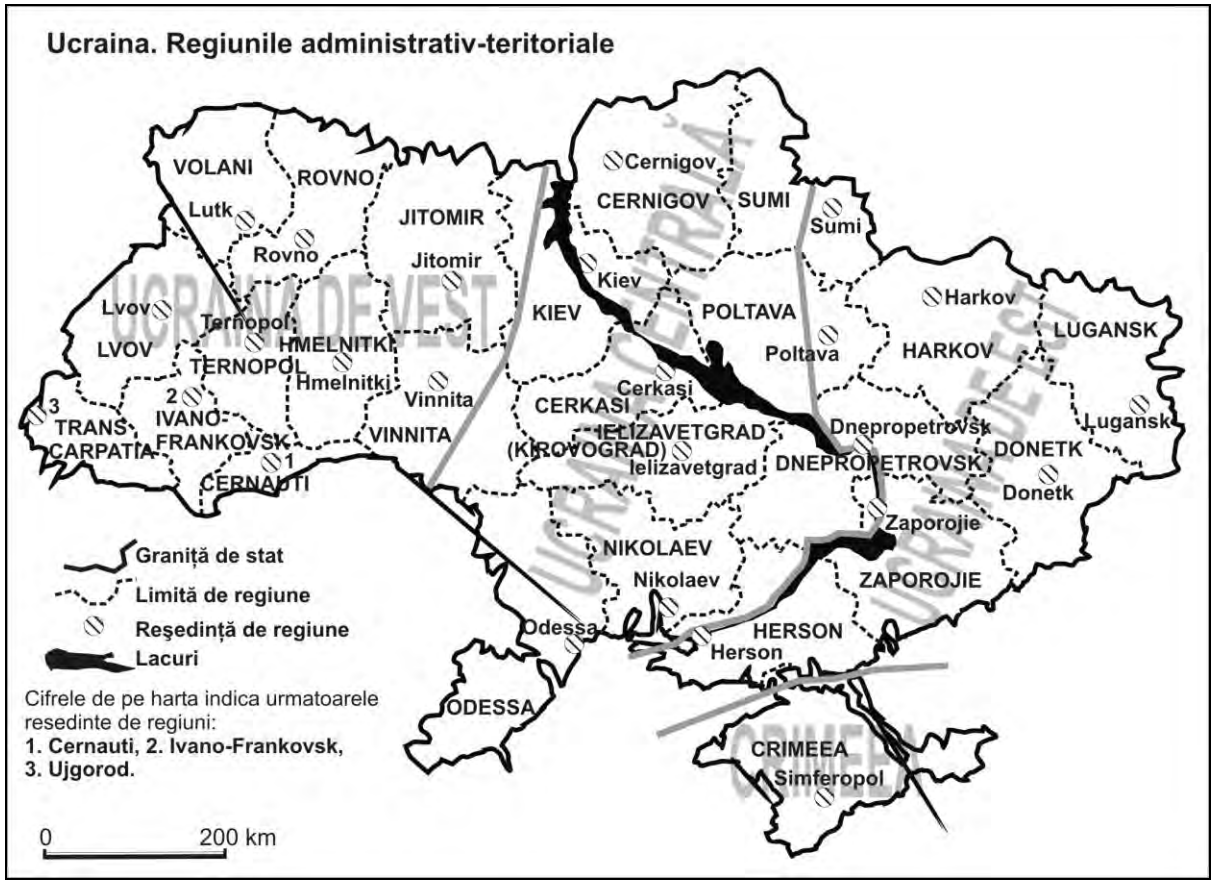

Fig. 19 - Ucraina.

Alcătuită din patru ansambluri geopolitice distincte, Ucraina este în prezent cel mai mare stat european, exceptând partea europeană a Rusiei (603.700 km^2, 51,5 milioane loc).

Ucraina de vest, eterogenă la rândul său, aparţine prin afinităţile geopolitice Europei centrale. La nord, regiunea Volâni, dominată de catolici şi uniaţi este legată istoric de Polonia, iar partea centrală şi sudică alcătuită din regiunile Lvov (Galiţia) şi Transcarpatia cu o structură etnică eterogenă (ruşi, ucraineni, români) a aparţinut Imperiului Austro-Ungar. Pe scena politică, aceste regiuni promovează activ o linie geopolitică antimoscovită, pro-occidentală.

Partea centrală a Ucrainei, de la Cernigov până la Odessa, în care se află şi Kievul reprezintă nucleul naţionalist ucrainean, în care religia predominantă este ortodoxia. Această zonă este înrudită cultural cu Ucraina de vest şi aparţine aceluiaşi sistem geopolitic.

Ucraina de răsărit (la est de Nipru) este Ucraina rusofonă, cu o populaţie compact ortodoxă ce gravitează geopolitic către Moscova. Aceasta este şi partea Ucrainei cea mai dezvoltată economic şi sub aspectul infrastructurii.

În sfârşit *Crimeea* (cu statut de republică autonomă), este caracterizată printr-un mozaic etnic tradiţional, în care coabitează ruşii, ucrainenii şi tătarii, trei naţionalităţi cu orientări geopolitice diferite. Ruşii sunt orientaţi foarte accentuat spre Moscova; ucrainenii sunt foarte naţionalişti, în vreme ce tătarii sunt orientaţi către Turcia, fiind destul de ostili Rusiei.

Iată de ce Ucraina prezintă toate atributele unui stat fragmentat cultural şi geopolitic, fapt subliniat şi de Samuel Huntington în cunoscuta sa lucrare „Ciocnirea civilizaţiilor şi refacerea ordinii mondiale”.

Componenta politică se referă la lupta pentru afirmarea demnităţii şi identităţii naţionale a unui popor prin exaltarea naţiunii ca valoare supremă, faţă de care este solicitată loialitatea individului şi a maselor. Componenta etnică porneşte de la conştientizarea identităţii distincte a unor minorităţi etnice în cadrul unor state naţionale deja formate, care antrenează mişcări centrifugale, prin autoorganizarea acestora. Aceste mişcări identitare ce tind spre autonomie intră în contradicţie cu naţionalismul oficial, instalat de state, care neagă mai mult sau mai puţin aceste realităţi. Ia naştere astfel o opoziţie între aceste manifestări de naţionalism pe substrat etnic, datorat unei conştientizări a identităţii etnice şi naţionalismul de stat, politic, fondat pe tradiţia unei culturi statale suverane (Ilieş, 1999), opoziţie concretizată prin tendinţe de fragmentare la nivelul statului.

Afirmarea tot mai pregnantă a identităţilor regionale, ca entităţi autonome clădite pe baza personalităţii lor etnice, culturale şi, nu în ultimul rând economice, pe un fundament suprastatal, conferit de apartenenţa la spaţiul Uniunii Europene, în dauna statelor unitare şi naţionale, omogene etnic, reprezintă tocmai o încercare de mediere a celor două componente (politică şi etnică) ale naţionalismului.

Statul naţional este statul a cărui extensiune teritorială coincide cu cea a naţiunii, în care nu există nici un grup etnic semnificativ care să nu facă parte din naţiune. Acest tip de stat este considerat ca fiind forma cea mai viabilă de organizare politico-teritorială deoarece se caracterizează printr-un grad redus de diferenţiere etnică, fapt ce elimină disfuncţionalităţile datorate eterogenităţii.

La polul opus se situează *statele multinaţionale*, formate din mai multe grupuri diferite sub raport etnic şi/sau cultural, fără ca cele mai importante sub aspect demografic să exercite o putere dominantă asupra altora.

Geopolitica unui stat multinaţional: Pakistan

- *Un teritoriu eterogen, al cărui unic liant îl constituie islamismul*
- *Pakistanul – pivot al lumii occidentale într-o regiune dominată de instabilitate*
- *Contenciosul cu India în problema Kashmirului*
- *Pakistanul şi drumul energiei caspice*

Provincii: 1. Balucistan, 2. Provincia Frontalieră de Nord-Vest, 3. Punjab, 4. Sind. **Teritorii:** 5. Teritoriul Capitalei Islamabad, 6. Arealele Tribale cu Administrare Federală, **Porţiuni din Kashmir administrate de Pakistan:** 7. Azad Kashmir, 8. Arealele de Nord. Sursa: www.wikipedia.com

Încă de la desprinderea sa de India în 1947, Pakistanul a făcut din Islam fundamentul identităţii sale naţionale. Cu toate acestea însă, religia, singurul factor coagulant al statului pakistanez n-a putut să şteargă profundele clivaje interne care au marcat ani de-a rândul poporul pakistanez: diferenţieri de ordin etnic, ideologic sau competiţii între interese economice divergente. Astfel se explică însăşi organizarea teritoriului pakistanez: o federaţie alcătuită din patru provincii: Penjab, Sind, Baluchistan şi Provincia frontalieră din nord-vest (P.F.N.O.), individualizată încă dinaintea independenţei, provincie caracterizată prin frecvente tulburări armate, trafic de droguri şi de armament, organizare tribală, unde şi-au găsit refugiu afganii refugiaţi în Pakistan după invazia sovietică din 1979, iar mai recent liderii talibanilor şi cei Al-Qaeda, în frunte cu Osama bin Laden.

La acestea se adaugă o serie de teritorii cu statut particular: teritoriul capitalei pakistaneze; teritoriile tribale sub administraţie federală; teritoriile de nord sub administraţie federală (ce cuprinde Kashmirul pakistanez, teritoriu aflat în litigiu cu India) şi Azad Kashmirul (Kashmirul liber).

Însă cea mai dramatică consecinţă a configuraţiei teritoriului pakistanez, care a pus în discuţie însăşi temelia sa identitară, a fost separarea, în 1971, a Pakistanului de Est prin crearea statului Bangladesh. Dacă prin crearea Pakistanului câştig de cauză a avut factorul religios, la baza secesiunii din 1971 a stat factorul geopolitic. Pe de o parte, Pakistanul de Est, devenit Bangladesh se revendică ca aparţinând lumii indo-bengaleze, în vreme ce Pakistanul de Vest, reprezintă o sinteză a lumii iraniano-afgane din vest şi a celei indo-islamice din est (Chauprade, Thual, 2003, pp. 258). La aceasta s-au adăugat factorii politici şi economici: în cei 24 de ani cât timp Pakistanul a fost alcătuit din cele două entităţi distincte, Pakistanul de Est a fost transformat într-un fel de „colonie" economică şi politică a „nucleului" vestic.

Funcţia pivotală a Pakistanului în Asia de Sud şi mai cu seamă în vestul subcontinentului indian s-a cristalizat în anii '80 ai secolului trecut, după revoluţia iraniană şi invadarea Afganistanului de către Armata Roşie, evenimente ce au marcat profund contextul geopolitic regional, determinând o reorientare a politicii Washingtonului către Islamabad, transformat într-un veritabil pol al influenţei occidentale în regiune. Acest fapt a fost reconfirmat şi în timpul operaţiunilor militare antiteroriste ale S.U.A. din Afganistan, când Pakistanul şi-a pus la dispoziţie spaţiul aerian pentru avioanele având ca bază portavioanele din Marea Arabiei.

Geopolitica internă pakistaneză se fundamentează pe hegemonia etniei punjab, care controlează regiunile şi etniile periferice, în unele cazuri cu tendinţe separatiste. Însă, cea mai mare problemă o constituie rivalitatea cu India în problema Kashmirului, teritoriu ce a făcut obiectul a trei războaie indo-pakistaneze (în 1947-1948, 1965 şi 1971)[231]. Focarul conflictual este însă alimentat în permanenţă prin intermediul Harakat-ului Ansar, organizaţie teroristă islamică fundamentalistă, ale cărei acţiuni sunt orientate în primul rând împotriva Indiei şi a intereselor sale din Kashmir, fiind în acest sens aliată a Pakistanului. Includerea însă a grupării pe lista organizaţiilor teroriste internaţionale a Departamentului de Stat al S.U.A. a obligat guvernul pakistanez să se distanţeze oficial de Harakat-ul Ansar.

Dezmembrarea U.R.S.S. şi independenţa noilor state musulmane din Asia Centrală a determinat o redirecţionare a politicii regionale a Islamabadului, prin valorificarea poziţiei geostrategice a teritoriului pakistanez de cheie a dezenclavizării Asiei Centrale spre Oceanul Indian. Aceasta ar urma să aibă drept consecinţă construirea, cu sprijin financiar american a unui mare gazoduct şi oleoduct care să transporte hidrocarburile din Turkmenistan până la un terminal situat la Oceanul Indian. Acest proiect ar urma însă să întâmpine două mari categorii de piedici: una legată de tranzitarea

[231] Odinioară hindus, Kashmirul a fost convertit pe scară largă la Islam şi a cunoscut primii suverani musulmani în secolul al XIV-lea. Astăzi, circa 77% din populaţie este musulmană, în vreme ce teritoriul este condus de o dinastie hindusă din 1846. India îi revendică întregul teritoriu, în vreme ce controlează efectiv mai puţin de jumătate (101.000 km^2 din 218.000 km^2, ce alcătuiesc statul Jammu-Kashmir), în vreme ce poziţiile Pakistanului şi Chinei sunt mai nuanţate, acestea dinstingând în cadrul Kashmirului mai multe teritorii cu statut diferit.

Afganistanului cu relief accidentat şi grad mare de insecuritate, iar alta legată de opoziţia Iranului care ar dori ca această tranzitare să se facă prin teritoriul său către zona Golfului. În fine, celălalt mare actor al scenei geopolitice regionale este China, aliat tradiţional al Pakistanului împotriva Indiei, a cărei dezvoltare economică o face tot mai interesată de resursele de hidrocarburi caspice.

În concluzie, se poate afirma că principalul clivaj ce conferă Pakistanului rol de stat pivotal în structurarea geopolitică a continentului euro-asiatic este dat de opoziţia sa faţă de India, Rusia şi Iran şi de aliaţii lor regionali. Acest statut este confirmat şi sub aspect militar, Pakistanul dotându-se cu armament nuclear şi balistic adecvat asumării inviolabilităţii sale faţă de India şi, într-o mai mică măsură, faţă de Iran. Crizele afgană şi tadjikă nu sunt decât elemente ale jocului regional al Pakistanului a cărui miză este controlul resurselor de hidrocarburi din Asia Centrală.

Pentru a se putea evalua din punct de vedere cantitativ potenţialul de coeziune al statelor ca urmare a tendinţelor separatiste generate de diferenţierile etnice, a fost elaborat un indice de coeziune al statelor (Kosinski), care poate fi calculat după următoarea formulă:

$$I_c = \sum_{i=1}^{k} n^2 / N^2 \times 100$$

unde: I_c = indicele de coeziune, n = mărimea grupului etnic, N = populaţia totală a statului, k = nr. grupurilor etnice şi i = grupul etnic.

Valoarea acestui indice este invers proporţională cu gradul de difereţiere etnică, statul perfect omogen având indicele egal cu 100, indice ce scade pe măsura creşterii diferenţierii etnice. La nivel european, cu cele mai mari valori ale indicelui se înscriu Suedia – 99, Norvegia – 98, Polonia şi Ungaria – 97, urmate de Cehia – 90, România – 80 etc, iar la polul opus, printre cele mai eterogene state se înscriu Bosnia şi Herţegovina – 26, Letonia – 31, Rep. Macedonia – 40, Belgia – 41, Rep. Moldova – 44 şi Estonia – 49. Intensificarea fluxurilor migraţionale ca urmare a integrării în UE va avea cu siguranţă un impact considerabil şi la nivelul indicelui de coeziune al statelor, în sensul scăderii acestuia.

2.4. Minorităţile naţionale

Statele naţionale cuprind pe teritoriul lor minorităţi diferite de naţiunea majoritară şi situate, în cea mai mare parte a cazurilor, în zonele periferice, frontaliere.

Într-o accepţiune largă, minoritatea reprezintă „un grup de oameni rezidenţi într-o ţară, dar diferiţi de majoritatea locuitorilor prin rasă, religie, limbă, obiceiuri sociale şi simpatii naţionale" (Goodall, 1987)[232]. Documentele O.N.U. definesc minorităţile ca fiind „colectivităţi ce prezintă anumite caracteristici (etnice, lingvistice, culturale,

[232] Goodall, B. (1987), *The Penguin Dictionary of Human Geography*, Penguin Books, London (citat de Bodocan, 1997).

religioase etc) şi aproape tot timpul o colectivitate având un caracter naţional”[233]. Aşadar elementul etnic şi cel cultural (dat de diferenţierile lingvistice, religioase, de tradiţii etc) stau la baza particularizării minorităţilor naţionale.

Într-un proiect de Convenţie cu privire la problematica minorităţilor, prezentat de Comisia pentru democraţie prin drept a Consiliului Europei, se propunea următoarea definiţie: „termenul de minoritate desemnează un grup numeric inferior restului populaţiei unui stat, ai cărui membri, care au cetăţenia acestui stat, posedă caracteristici etnice, religioase sau lingvistice diferite de cele ale restului populaţiei şi sunt animaţi de voinţa de a-şi păstra cultura, tradiţiile, religia şi limba”. Într-un alt proiect de document supus Consiliului Europei, ca anexă la Recomandarea 1201 a Adunării parlamentare a Consiliului, respectiv proiectul de protocol adiţional la Convenţia europeană a drepturilor omului, privind persoanele care aparţin minorităţilor naţionale, se propunea următoarea definiţie[234]: „expresia de minoritate naţională desemnează un grup de persoane dintr-un stat care:

- îşi au reşedinţa pe teritoriul acestui stat şi sunt cetăţeni ai săi;
- întreţin legături vechi, solide şi durabile cu acest stat;
- prezintă trăsături etnice, culturale, religioase sau lingvistice specifice;
- sunt suficient de reprezentative, deşi sunt mai puţin numeroase decât restul populaţiei acestui stat sau a unei regiuni a sa;
- sunt animate de voinţa de a păstra împreună ceea ce formează identitatea lor comună, mai ales cultura, tradiţiile lor, religia şi limba lor”[235].

Pot fi distinse prin urmare, în raport de elementul care stă la baza diferenţierii acestora:

- *Minorităţi etnice* (bascii şi catalanii din Spania, corsicanii din Franţa, kurzii din Irak, tamilii din Sri Lanka etc),
- *Minorităţi religioase* (catolicii din Ulster, şiiţii din Irak etc),
- *Minorităţi lingvistice* (flamanzii şi valonii în Belgia, retoromanii în Elveţia, francofonii din Canada etc).

Evident, minorităţile etnice au şi statut de minorităţi lingvistice şi, în majoritatea cazurilor şi religioase, limba şi religia fiind două dintre atributele de bază ale etniei. Spre exemplu, maghiarii şi germanii din Transilvania sunt diferiţi atât din punct de vedere etnic de majoritatea populaţiei româneşti, cât şi din punct de vedere lingvistic şi religios (catolici faţă de majoritatea ortodoxă a blocului etnic românesc); evreii vorbesc limba ebraică şi sunt de religie mozaică etc. În alt cazuri însă, elementul distinctiv este pur religios: spre exemplu şiiţii din Irak sunt tot de etnie şi limbă arabă, catolicii din Irlanda de Nord vorbesc tot engleza ca şi majoritatea protestantă etc). Minorităţile lingvistice sunt în cvasi-totalitatea lor asociate cu cele etnice; ele capătă statut de minorităţi lingvistice deoarece limba constituie elementul de raportare a identităţilor colective.

---

[233] Citat după Ilieş, 1999, p. 213.

[234] Francesco Caportoli (1979), *Study on the Rights of Persons to Ethnic*, Religious and Linguistic Minorities, doc. E/CN.4/Sub.2/384/Rev.1.

[235] Diaconu, I. (1996), *Minorităţile. Statut, perspective*, Institutul Român pentru Drepturile Omului, Bucureşti, pp. 37-38.

În situaţiile în care minorităţile lingvistice respective reuşesc să antreneze forţe centrifuge suficient de puternice încât să conducă la federalizarea statului şi la aplicarea bi- sau multilingvismului, acestea capătă valenţe de *comunităţi lingvistice*. Similar se poate vorbi şi de comunităţi etnice sau de comunităţi religioase.

Sub raportul dispunerii comunităţilor lingvistice la nivelul unui stat, se pot distinge două tipuri de multilingvism:

- ✓ *Multilingvism prin juxtapunere*, în situaţia în care populaţiile vorbitoare de diferite limbi sunt dispuse alăturat în interiorul unui stat, fără a se amesteca (Belgia, Elveţia, Canada, Cipru, Finlanda, Sri Lanka, Afganistan etc)
- ✓ *Multilingvism prin suprapoziţionare*, care implică suprapunerea mai multor limbi vorbite în interiorul aceluiaşi areal şi folosirea în comun a acestora (cazul fostei U.R.S.S., Chinei, Indiei, Maltei, Irlandei, Myanmarului etc).

Din punct de vedere al genezei minorităţilor, pot fi identificate trei situaţii distincte:

✓ *Minorităţi relicte*, care au existat înainte de formarea blocului etnic majoritar, fiind ulterior incluse în acesta şi căpătând statut de minorităţi: bascii în Spania, bretonii în Franţa, amerindienii, aborigenii din Australia etc.;

✓ *Minorităţi imigrante*, cele care au imigrat din teritoriul de baştină formând importante comunităţi etnice în statele adoptive. Însuşi state precum S.U.A., Canada sau Australia s-au format pe baza imigrărilor formând comunităţi imigrante (latino-americani, chinezi, irlandezi, italieni, turci, arabi etc); este situaţia ţiganilor care au imigrat din sudul Asiei în Europa, a evreilor care au imigrat din Orientul Apropiat în secolul XIX şi prima jumătate a secolului XX, revenind ulterior în ţinutul de obârşie după crearea statului Israel (1948) etc. Intensificarea fluxurilor globalizante face ca în prezent minorităţile imigrante să fie din ce în ce mai numeroase, mai ales în statele puternic dezvoltate, marile metropole industrializate devenind veritabile oraşe globale (Londra, Paris, Amsterdam, New York etc);

✓ *Minorităţi transfrontaliere*, sunt minorităţile care au rezultat prin translatarea graniţelor în decursul timpului, fiind dispuse în zonele periferice, limitrofe cu statul vecin. Polonia este un exemplu reprezentativ în acest sens, fiind nevoită să-şi translateze, la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial atât graniţa de vest, cât şi pe cea de est şi nord. A luat naştere astfel o importantă minoritate germană în vestul Poloniei, dar şi importante minorităţi poloneze dincolo de frontiera sa estică, în Lituania, Belarus şi Ucraina. Similară este situaţia românilor din Basarabia, nordul Bucovinei, Cadrilater sau Maramureşul transcarpatic, a germanilor din Alsacia, a maghiarilor din Voivodina şi Slovacia etc. Crearea euroregiunilor de cooperare transfrontalieră este orientată tocmai în direcţia protejării acestor minorităţi transfrontaliere prin menţinerea identităţii culturale a acestora şi a schimburilor cu populaţia majoritară.

Poziţia geografică a grupului minoritar faţă de statul de origine, poate comporta de asemenea, mai multe situaţii distincte:

1. minoritatea naţională se află la graniţa unui stat, vecin cu altul, unde aceasta constituie populaţia majoritară (minorităţile transfrontaliere) (1),

2. un grup etnic poate fi minoritar în două sau mai multe state, având statut de minoritate în fiecare dintre aceste state. Este situaţia bascilor şi a catalanilor (în Spania şi Franţa), a kurzilor (în Turcia, Irak, Iran, Siria şi Armenia), a laponilor (în Finlanda, Norvegia, Suedia) etc. (2),
3. un grup etnic minoritar poate fi inclus într-un stat fără să afecteze relaţiile cu un alt stat vecin (francofonii din Quebec, tibetanii din China, bretonii din Franţa etc) (3),
4. un grup etnic ce poate exista pe teritoriul unui stat are origini comune cu populaţia unui stat cu care nu este vecin, ca rezultat al unor vechi colonizări (cazul saşilor şi şvabilor, a evreilor, armenilor, tătarilor etc) (4).

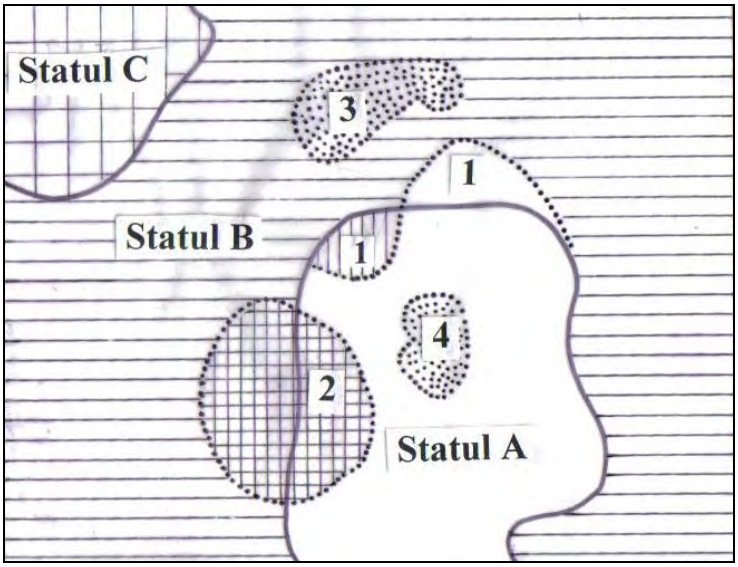

Fig. 20 - Tipuri de minorităţi

Forţele pe care le antrenează minorităţile în raport de populaţia majoritară sunt atât centrifuge, în care caz minorităţile aspiră fie spre separatism şi autodeterminare, fie spre integrarea în statul de origine (palestinienii, kurzii, cecenii, bascii etc), cât şi centripete, minorităţile tinzând în acest caz spre integrare şi asimilare juridică totală sau parţială în statul de origine. Acestea sunt *minorităţile inferiorizate*, ai căror cetăţeni, deşi în unele cazuri se bucură teoretic de aceleaşi drepturi ca şi populaţia majoritară, practic aceştia sunt cetăţeni de rangul doi, fiind subreprezentaţi la nivel economic, politic şi instituţional. Fundamentul acestor clivaje este, evident, economic, aceştia imigrând în ţările adoptive din raţiuni economice. Este cazul negrilor şi a mexicanilor din S.U.A. sau a comunităţilor de afro-asiatici din majoritatea ţărilor occidentale.

Din punct de vedere al drepturilor de care se bucură minorităţile naţionale, acestea variază de la ţară la ţară, în funcţie de regimul politic aflat la guvernare, ce se reflectă în plan legislativ. Astfel sunt state ce recunosc autodeterminarea minorităţilor naţionale până la nivel de confederaţie şi federaţie (Elveţia, S.U.A., Canada, Australia, Belgia etc) în vreme ce alte state nu recunosc practic existenţa minorităţilor (Grecia). În alte state, deşi existenţa şi drepturile minorităţilor sunt recunoscute şi protejate prin lege, această

situaţie nu este confirmată în practică (situaţia statelor din fostul spaţiu sovietic este reprezentativă în acest sens).

Legislaţia europeană conferă persoanelelor aparţinând minorităţilor naţionale toate drepturile şi libertăţile fundamentale ale omului, începând cu egalitatea în drepturi şi nediscriminarea şi continuând cu dreptul la identitate etnică, lingvistică, culturală, religioasă, cât şi dreptul de a lua parte la viaţa publică, acesta însemnând atât menţinerea cât şi dezvoltarea propriei identităţi.

3. CAPITALA

Din punct de vedere funcţional, statutul de capitală implică trei atribute: sediul guvernului (capitală politică), sediul parlamentului (capitală administrativă) şi sediul curţii supreme de justiţie (capitală judecătorească). Cum în majoritatea statelor lumii (190 din 194)[236] cele trei seturi de atribute instituţionale sunt localizate în acelaşi oraş, prioritate este acordată funcţiei politice, deoarece aceasta este cea care le subordonează pe celelalte două. Astfel, semnificaţia termenului de capitală a unui stat a fost restrânsă la „oraşul de pe teritoriul acestuia care ocupă primul loc pe plan politic”[237]. Astfel, capitala este elementul esenţial care contribuie la identificarea politică a statului, fiind oraşul ce concentrează instituţiile politice de cel mai înalt nivel şi de unde se exercită puterea asupra ansamblului teritorial naţional (Ilieş, 1999). De aceea capitalele s-au dezvoltat încă de timpuriu în ariile centrale ale statelor, constituind de cele mai multe ori, focarul acestora.

Funcţia politică a atras-o inerent şi pe cea economică, prin atragerea de investiţii, capitala politică căpătând şi statut de capitală economică (Paris, Londra, Viena, Atena, Copenhaga, Bucureşti, Budapesta, Sofia, Teheran, Ciudad de Mexico, Beijing etc). În alte situaţii, procesul s-a derulat invers: odată cu accederea la independenţă a unor noi state, capitala economică a teritoriului respectiv a fost investită şi cu statut de capitală politică (Dakar, Alger, Bangkok, Jakarta etc). În ambele cazuri s-a individualizat un nucleu de concentare a funcţiunilor la nivelul teritoriului statului, cu caracter complex (politic, economic, cultural) ce a ajuns să capete un important loc în iconografia statului, reflectând istoria şi cultura poporului respectiv şi concentrând un număr foarte mare de simboluri naţionale. Hipertrofierea funcţională a fost însoţită şi de o hipetrofiere demografică, capitala ajungând să concentreze o importantă pondere din populaţia totală a ţării. Astfel, dacă se analizează numai exemplul Atenei, reinvestirea sa cu statut de capitală în 1834 a atras o hiperconcentrare a populaţiei, ocupată în principal în sectorul terţiar, de la circa 3000 locuitori la acea dată, la 3,8 milioane în prezent, ajungând să concentreze aproape 35% din populaţia totală a Greciei, iar dacă se are în vedere întreaga aglomeraţie urbană Atena-Pireu, ponderea acesteia depăşeşte 60%. Similar este

[236] Excepţii fac: Olanda, Bolivia, Libia şi Republica Sud-Africană.
[237] B. Giblin-Delvallet, în *Dictionnaire de Géopolitique*, coord. Y. Lacoste, Flammarion, Paris, 1995, pp. 374-375

cazul bazinului parizian, a celui londonez, a aglomeraţiei Copenhaga sau a Budapestei. Situaţia este specifică în general statelor unitare, cu tradiţie în acest sens, în care puterea politică s-a instalat de foarte mult timp. Concentrarea funcţiunilor politice şi economice reprezintă o caracteristică a statelor unitare, ale căror teritorii se caracterizează printr-o integrare ierarhizată şi centralizată a teritoriului în jurul unei arii centrale a cărui nucleu este dat de capitală. Dominarea sistemului urban de către un mare oraş cu funcţiuni de capitală exprimă o bună integrare şi administrare a teritoriului naţional, situaţie caracteristică statelor unitare. Acest sistem de organizare teritorial, cu un singur nucleu de polarizare este cel mai frecvent întâlnit la scară mondială, fiind caracteristic continentului european (42 dintre cele 44 de state)[238].

Tabelul 13 - Indicele de hipertrofie şi particularităţile câtorva capitale europene

Capitala	Indicele de hipertrofie	Ponderea din populaţia totală (%)	Observaţii
Paris	7,38	16,3	Capitală veche, simbol al unui stat centralizat
Roma	2,63	5	Capitala Italiei (1871) aleasă printr-o decizie politică
Londra	2,58	14,3*	Capitală veche, simbol al unui stat centralizat (Anglia)
Berlin	1,93	4,1	Capitala Germaniei (1871, 1990) aleasă prin decizie politică
Moscova	1,79	6	Capitală veche a cărei funcţie a fost întreruptă (Skt. Petersburg)
Viena	6,61	19,5	Veche capitală imperială, devenită capitală federală (1918)
Berna	0,36**	4,35	Capitală federală, aleasă prin compromis la limita dintre Elveţia francofonă şi Elveţia germanofonă (1848)
Madrid	1,83	7,8	Capitală din perioada medievală (1561); stat regional
Helsinki	5,72	19,7	Capitală nouă (1821; 1919)
Amsterdam	1	6,9	Capitală descentralizată, alături de Haga
Atena	4,29	34,6	Capitală nouă (1834)
Budapesta	9,43	19,45	Capitală nouă (1872) simbol al unui stat centralizat
Copenhaga	5,06	25,9	Capitală din perioada medievală (1445), stat centralizat
Varşovia	1,95	4,3	Capitală din perioada medievală (1596), stat centralizat
Bucureşti	5,9	9,1	Capitală nouă (1862) simbol al unui stat centralizat

*Ponderea din populaţia Angliei

** Capitala este al 4-lea oraş ca mărime

Evident, amplasarea sitului şi ulterior dezvoltarea oraşului-capitală a fost strâns condiţionată de favorabilităţile naturale, capitalele dezvoltându-se fie în regiuni bine apărate natural, care au favorizat infrastructura de fortăreţe şi ziduri de apărare (Viena, Beijing), fie ca porturi la debuşeul unor regiuni bogate şi deschise schimbului comercial (Oslo, Stockholm, Edinburgh) sau în regiuni cu sisteme de irigaţii bine dezvoltate (Teheran).

[238] Excepţie fac *Elveţia* şi *Olanda* (în cazul oraşului Haga).

În alte situaţii, pentru alegerea oraşului-capitală au fost preferate raţiuni legate de centralitate: Madrid, declarat capitală a Spaniei de către Filip al II-lea (1556-1698), fiind preferat unor oraşe cu poziţie marginală care avuseseră anterior acest statut (Toledo, Valladolid şi Burgos) sau Ankara, stabilită capitală a Turciei moderne în 1923 în timpul lui Kemal Atatürk, după ce Imperiul Otoman, pe măsura restrângerii teritoriului, şi-a mutat capitala de la Konya la Bursa, apoi la Adrianopole (Edirne) şi Istanbul, iar după pierderea Balcanilor, la Ankara.

Centralitatea unei capitale, atât din punct de vedere geografic cât şi demografic, poate fi cuantificată cu ajutorul indicelui de centralitate (Muir, 1981)[239]:

$I_c = d\ CA / r \times 100$, unde:

I_c = indicele de centralitate,

d CA = distanţa dintre centrul de gravitate C şi capitala actuală A,

r = media a cel puţin 8 distanţe dintre C şi graniţele statului.

Cu cât indicele de centralitate este mai apropiat de 100, cu atât excentricitatea capitalei este mai pronunţată.

În situaţia unor state a căror unificare s-a realizat mai recent, alegerea capitalei a fost determinată de preocupările de afirmare a continuităţii istorice, fiind preferat pentru a prelua funcţia de capitală un oraş vechi şi de prestigiu care să poată fi relativ uşor înzestrat cu atribute de simbol naţional. Astfel, în cazul Italiei Roma a fost preferată faţă de Torino sau Milano, în cazul Greciei Atena a fost preferată în raport de Nafplio; pe aceleaşi criterii au fost alese Praga, Belgrad etc.

Situaţia se prezintă diferit în cazul statelor federale în care capitala, din contră este un simbol al descentralizării teritoriale, fiind localizată în oraşe mai mici, situate în cele mai multe cazuri într-o poziţie neutră în raport de unităţile politice de drept federal. Astfel, deşi Elveţia este unul dintre cele mai vechi state ale lumii (datează de la 1291), Berna, capitala sa, fost aleasă abia la mijlocul secolului al XIX-lea în capitala singurului canton bilingv (Berna) ca simbol al unităţii principalelor două comunităţi lingvistice ale ţării. Acest model este caracteristic însă continentului nord-american, Washington şi Ottawa constituind exemple tipice. Investirea acestor oraşe cu statut de capitală s-a făcut ca un simbol al reconcilierii dintre două spaţii cu caracteristici diferite: alegerea sitului pentru construirea noii capitale americane s-a făcut printr-o lege dată de Congres la 16 iulie 1760, într-o zonă situată la contactul dintre Nord-Estul S.U.A., dominat de micii proprietari, cu vederi liberale şi Sud, dominat de marile plantaţii sclavagiste. În cazul capitalei canadiene, alegerea s-a făcut la contactul dintre Quebec-ul francofon şi Canada anglofonă, capitala simbolizând astfel unitatea dintre cele două mari comunităţi lingvistice ale ţării (1858). În Australia, ca urmare a concurenţei dintre cele două mari metropole (Sydney şi Melbourne), amplasamentul pentru construirea capitalei (Canberra) a fost ales prin Constituţie pe un teritoriu federal, la cel puţin 100 de mile de Sydney (în anul 1911, funcţională din 1927).

[239] Muir, R. (1981), *Modern Political Geography*, MacMillan, London, citat de Bodocan, 1997, p. 86.

Sub raport administrativ, capitalele federale au fost create în unităţi neutre în raport de statele federaţiei (S.U.A., Australia, Brazilia, Mexic, India etc). Pe continentul european, acest model a fost adoptat relativ recent, fiind întâlnit doar în Austria, Germania şi Belgia. Prin urmare, pot fi individualizate două categorii majore de capitale: cele naturale, rezultat al unui lung proces de evoluţie (Londra, Paris, Berlin, Roma, Bucureşti, Budapesta etc) şi cele artificiale, alese prin consens politic în scopul rezolvării unor probleme de management teritorial intern (Washington, Ottawa, Canberra, Berna, Brasilia, Islamabad etc). Richard Muir[240] detaliază această clasificare, individualizând următoarele tipuri de capitale:

- ✓ capitale permanente (istorice), care şi-au păstrat funcţia de-a lungul timpului, traversând mai multe faze de evoluţie ale statului (Paris, Londra, Amsterdam, Viena, Budapesta, Praga etc);
- ✓ capitale care marchează revenirea la o tradiţie istorică: alegerea acestora a avut loc la sfârşitul unei perioade istorice considerată negativă pentru populaţia şi statul în cauză, considerându-se viabilă repunerea în drepturi a vechii capitale: Berlin (după de capitala Germaniei federale a fost la Bonn), Delhi (după ce capitala Indiei britanice a fost la Calcutta), Atena (după ce capitala statului grec independent a fost pentru o scurtă perioadă de timp la Nafplio), Bratislava, sau capitalele statelor rezultate prin dezmenbrarea U.R.S.S. şi Iugoslaviei;
- ✓ capitale „cap de pod" ale comerţului mondial, caracteristice multor ţări afro-asiatice care au conservat vechea capitală colonială, destinată schimburilor cu metropola (Dakar, Konakry, Lomé, Bangkok, Jakarta, Singapore etc);
- ✓ capitale planificate, create ca nuclee de amenajare complexă şi dezvoltare a unor teritorii: Brasilia, Islamabad sau unele capitale create datorită faptului că în momentul independenţei statul respectiv nu avea capitală (Gaberones, Nouakchott);

capitale rezultate în urma unui compromis politic: caracteristice statelor federale, alegerea capitalei fiind rezultatul unui compromis între statele federale: Washington, Ottawa, Canberra, Berna etc;

- ✓ capitale divizate, rezultat al unui compromis în vederea împărţirii funcţiilor la nivelul unui stat între mai multe oraşe. Astfel, Olanda are la Amsterdam palatul regal şi la Haga sediul parlamentului, Bolivia are în oraşul La Paz guvernul şi la Sucre parlamentul, similar Libia are la Tripoli guvernul şi la Benghazi parlamentul, iar în Republica Sud-Africană, cele atribute ale funcţiei de capitală sunt localizate în trei oraşe distincte: Pretoria (capitala politică), Johannesburg (capitala administrativă) şi Bloemfontein (capitala judecătorească), oraşe situate în trei dintre cele patru state ale ţării.

[240] *Op. cit.*, 1981 (citat de Ilieş, 1999, p. 106).

Fig. 21 -
Tipuri de capitale

Criteriile alese pentru investirea unui oraş cu funcţia de capitală au fost sintetizate de Arnold Toynbee[241], astfel:

- ✓ prestigiul istoric – rolul său în istoria statului fiind elementul definitoriu în alegere (Roma, Atena, Londra, Paris, Berlin, Ciudad de Mexico etc);
- ✓ accesul la aprovizionare – caracterizează o mare parte a fostelor colonii europene, acestea fiind amplasate în principalele porturi şi funcţionând în perioada colonială ca punţi către zonele interioare (Dakar, Kinshasa, Lagos, Dar es Salaam, Abidjan etc)[242];
- ✓ convenabilitatea pentru administrarea teritoriului politic, în acest caz fiind alese oraşe situate în ariile centrale ale statelor (Madrid, Ankara etc);
- ✓ funcţia strategică – atât sub raport militar, cât şi demografic, economic sau cultural.

Capitala şi organizarea teritoriului naţional în România

Capitala României reflectă particularităţile ţării: situată într-o zonă cu o populaţie compact românească în partea sudică a ţării, a determinat o organizare specifică a teritoriului, reflectată mai ales prin configuraţia căilor de comunicaţie şi prin dispunerea celorlaltor oraşe cu funcţii de metropole regionale. Poziţia sa distinctă în cadrul sistemului urban, caracterizată printr-un mare decalaj în raport cu oraşul situat pe locul secund, a determinat o mare extindere a zonei sale de influenţă, împiedicând dezvoltarea în apropierea sa a unor metropole regionale puternice cu rol de redistribuire a fluxurilor demografice şi economice. S-a conturat astfel în jurul Capitalei şi mai ales la sud de aceasta, o arie profund rurală, caracterizată prin externalităţi negative reflectate printr-un grad avansat de sărăcie, îndeosebi culturală (nivel educaţional scăzut, rată înaltă a mortalităţii infantile, infrastructură tehnico-edilitară deficitară). În pofida investirii cu statut urban a unor centre de polarizare locală apropiate de Bucureşti (Buftea - 1968; Budeşti, Mihăileşti, Bolintin-Vale, Fundulea, Lehliu-Gară - în 1989; Otopeni – 2000, Popeşti-Leordeni şi Voluntari – 2004, Bragadiru, Chitila, Măgurele şi Pantelimon – 2005), aria sa reală de polarizare depăşeşte cu mult limitele administrative ale judeţului Ilfov, incluzând în întregime jumătăţile vestice ale judeţelor Ialomiţa şi Călăraşi, comunele din sudul judeţelor Prahova şi Dâmboviţa (până la nord de Titu), în sud apropiindu-se mult de Dunăre.

La nivel macroteritorial, vârful ierarhiei urbane din România se caracterizează printr-o evidentă disproporţie între Capitală şi alte 4 oraşe (Iaşi, Cluj-Napoca, Braşov şi Constanţa) cu funcţii de metropole regionale care au deţinut, după 1950, a doua poziţie în ierarhia urbană. Deşi Bucureşti devine capitală a Principatelor Române abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (1862), funcţia sa este similară cu cea a unor vechi capitale europene, în jurul cărora s-au constituit puternice state centralizate, capitala devenind un simbol pentru acestea şi având o întâietate incontestabilă în faţa altor centre urbane mari.

Raţiunile politice au fost determinante în alegerea Bucureştilor capitală a Principatelor Române, centralitatea faţă de Iaşi în raport de noul teritoriu al statului constituind un prim criteriu. În plus, din Bucureşti se putea realiza un mai bun control al liniei Dunării, percepută la acea dată ca fiind principala zonă de unde s-ar fi putut declanşa un potenţial conflict care să ameninţe unitatea statală de curând instituită.

Din punct de vedere demografic, dacă în prima jumătate a secolului al XIX-lea, cele două capitale aveau o populaţie sensibil egală, în perioada 1831-1859, ritmul de creştere al Bucureştilor a înregistrat o rată net superioară, nu atât datorită sporului natural sau migratoriu, cât mai curând datorită executării unor lucrări edilitar-urbanistice care au avut ca efect o relativă creştere a nivelului de trai şi o diminuare

[241] Toynbee, A. (1979), *Oraşe în mişcare*, Edit. Politică, Bucureşti.
[242] Ultimele trei oraşe şi-au pierdut funcţia de capitală, conservându-şi statutul de metropole economice.

a ratei mortalităţii infantile. Aceasta a făcut ca decalajul faţă de Iaşi să crească de la 1,21 în 1831 la 1,85 în 1859, încă un argument pentru stabilirea capitalei la Bucureşti, în acea perioadă Bucureştii concentrând peste 35% din populaţia totală a Ţării Româneşti. Acest act politic a avut un impact major asupra dinamicii oraşului: în mai puţin de un secol (1859-1948) populaţia sa a crescut de 8,5 ori, iar decalajul faţă de Iaşi s-a mărit de la 1,85 la 11,07.

Aceasta a fost perioada care a marcat desprinderea netă a Bucureştilor faţă de oricare alt centru urban românesc, poziţie menţinută constant până astăzi. La nivel macroteritorial, vechile capitale ale provinciilor istorice româneşti (Iaşi, Cluj-Napoca, Craiova, Timişoara) la care s-au adăugat Braşov, Galaţi şi Constanţa, datorită funcţiei industriale şi industrial-portuare acţionează ca centre de polarizare regională, toate însă fiind situate pe acelaşi prag demografic, de circa 6-7 ori mai mic decât al Capitalei, competiţia dintre acestea împiedicând afirmarea unei metropole regionale puternice, cu rol de echilibru între Capitală şi restul sistemului urban românesc.

Evoluţia viitoare tinde însă să corecteze această situaţie. Situarea relativ apropiată a două mari reşedinţe de judeţ din estul ţării - Galaţi şi Brăila - asociată cu direcţiile de dezvoltare urbană preconizate, va conduce în viitor la individualizarea în aria de subsidenţă dintre Dunăre, gurile Siretului şi cele ale Prutului, a primei conurbaţii bipolare din România, care cu circa 600.000 - 700.000 locuitori preconizaţi, va constitui a doua mare aglomeraţie urbană a ţării, capabilă că se situeze pe o poziţie echilibrată între Capitală şi celelalte metropole cu funcţii regionale.

O altă soluţie pusă în discuţie pentru reechilibrarea sistemului urban la nivelul său superior, o constituie *mutarea capitalei*, principalele argumente invocate fiind supraconcentrarea şi poziţia sa periferică la nivelul ţării. Astfel, dacă distanţa rutieră dintre Oradea şi Bucureşti este de 592 km, de la Oradea la Budapesta sunt numai 259 km; chiar Clujul este mai aproape de Budapesta (410 km) decât faţă de Bucureşti (440 km); între Timişoara şi Bucureşti sunt 562 km, în vreme ce până la Belgrad sunt doar 180 km, iar între Reşiţa şi Bucureşti sunt 500 km, aproape dublu faţă de Belgrad (268 km). Similare sunt şi cazurile oraşelor Arad, Satu Mare, Baia Mare, Carei etc. care tind să graviteze către capitalele statelor vecine, situate mai aproape.

Propuneri de schimbare a Capitalei au existat, soluţiile vehiculate fiind fie Târgovişte, vechea curte domnească a Ţării Româneşti, fie oraşe din Transilvania - Alba Iulia, Cluj-Napoca sau Braşov. Dacă în primele două cazuri argumentul istoric şi de tradiţie a prevalat, în cazul Clujului şi în cel al Braşovului, centralitatea a constituit argumentul principal. De altfel, Târgovişte, situat destul de aproape de Bucureşti (78 km) şi pe o cale de acces secundară, nu corectează cu mult dezavantajele poziţiei periferice a Bucureştiului. Soluţii mai viabile ar părea ultimele trei, însă discrepanţa dintre potenţialul economic şi demografic al acestora şi cel al actualei capitale, este evidentă. Implementarea acestuia în România acum, după aproape 150 de ani de funcţionare a capitalei la Bucureşti, ar putea atrage pe lângă costurile ridicate pe care le-ar presupune, puternice disfuncţionalităţi la nivelul căilor de comunicaţii şi al infrastructurii în general care s-ar reflecta asupra tuturor componentelor vieţii economico-sociale.

Situarea Capitalei la periferia unuia dintre cele două „buzunare ale sărăciei" ar putea avea efecte benefice asupra structurării spaţiului rural din sudul ţării, conducând la atenuarea dezechilibrelor regionale; mutarea sa ar putea agrava aceste dezechilibre.

Însă dacă mutarea capitalei în actualele condiţii economico-sociale este o măsură pe cât de costisitoare, pe atât de nerealistă, descentralizarea funcţiilor sale prin transferarea de filiale ale unor instituţii de interes naţional către unele metropole regionale (Cluj-Napoca, Iaşi, Galaţi-Brăila), considerăm că este o decizie nu numai utilă, dar şi necesară. Astfel s-ar putea crea premisele acoperirii decalajului dintre capitală şi al doilea nivel urban, cu consecinţe benefice asupra structurării spaţiului la nivel macroteritorial.

4. FRONTIERA ŞI GRANIŢA DE STAT

4.1. Definiţii. Aspecte generale

Dacă capitala marchează focarul ariei centrale unui stat, nucleul său, frontiera corespunde arealului său marginal, periferic. Ea desemnează un *spaţiu*, un *areal* de contact între două state, de dimensiuni variabile şi folosinţă comună între acestea. Conceptul de frontieră, în accepţiunea modernă a sa, apare începând cu Congresul de Pace de la Westphalia (1644-1648)[243], care marchează sfârşitul perioadei medievale. Perioada modernă consacră o diversificare a sa, în sensul că încep să se distingă mai multe tipuri de frontiere: coloniale, rezultate în urma împărţirii sferelor de influenţă între puterile coloniale; postbelice, trasate ca urmare a unor conferinţe de pace; frontiere de separare, trasate ca urmare a partajării unui teritoriu, frontiere impuse de un stat mai puternic etc.

Pe măsura evoluţiei statelor, arealele corespunzătoare frontierelor au fost reduse la maximum, limita teritoriului statal devenind o linie: graniţa. Graniţa reprezintă aşadar o *linie* imaginară, de demarcaţie, situată în interiorul spaţiului frontierei dintre două state, recunoscută ca fiind limita teritoriului acestora. Graniţa defineşte, prin urmare, forma spaţială a statului. Este totodată linia de contact a suveranităţii statale, linia de-a lungul căreia suveranitatea unui stat intră în contact cu suveranitatea unui alt stat vecin.

Delimitarea teritoriului unui stat, care pe hartă apare sub forma unor linii, este în realitate constituită din zone cu lăţimi variabile, înconjurate de garduri, ziduri sau bariere în interiorul cărora se află borne de demarcaţie ce marchează pe teren puncte cu coordonate topografice stabilite prin tratate internaţionale. Aceste borne indică planul imaginar vertical al graniţei de stat şi deci limita exercitării atributului suveranităţii asupra teritoriului (Frăsineanu, 2005).

4.2. Tipuri de graniţe

Criteriul genetic de clasificare a graniţelor, impus în literatura geopolitică de Richard Hartshorne distinge trei tipuri de graniţe trasate înainte, în timpul sau după stabilirea populaţiei într-un teritoriu:

- ✓ *Graniţele antecedente* – au fost trasate anterior formării teritoriale a statului. Caracteristice pentru această categorie sunt graniţele trasate în perioada marilor descoperiri geografice, anterior colonizărilor;
- ✓ *Graniţele subsecvente* – au luat naştere în paralel cu stabilirea populaţiei într-un teritoriu, în urma unui lung proces istoric, marcat de conflicte şi negocieri, finalizat cu recunoaşterea graniţelor de toate părţile implicate. Sunt caracteristice pentru majoritatea statelor europene;
- ✓ *Graniţe supraimpuse* – trasate după stabilirea populaţiei într-un teritoriu. Caracteristice pentru acest tip sunt graniţele coloniale din Africa, cele din fostul spaţiu

[243] Până la acea dată noţiunea de frontieră nu corespundea limitelor statale, ci spaţiilor mişcătoare ce se interpuneau între universuri politice dinamice (Frăsineanu, 2005).

sovietic, în ambele cazuri trasate în funcţie de interesele unor mari puteri şi în dezacord cu realităţile etnice din teritoriu, graniţele statului Israel etc.

Criteriul morfo-structural analizează traseul graniţei din punct de vedere al modului de trasare. Din acest punct de vedere, se disting:

- ✓ *Graniţele naturale* (fluviale, orografice, maritime sau aeriene), sunt graniţele stabilite având ca substrat de trasare elemente ale cadrului natural, făcându-se astfel apel la o serie de atribute ale cadrului natural, cum sunt talvegul unor artere hidrografice (fluvii sau râuri) (graniţe fluviale), cumpene de apă (în zonele montane) (graniţe orografice), zone deşertice, lacustre, mări etc, care au funcţionat în timp ca elemente de separare a populaţiilor. Problema care se pune în cazul acestui tip de graniţe este cea legată de modificarea în timp a traseului elementului natural care a servit ca suport de trasare a graniţei. Configuraţia talvegului râurilor se poate modifica ca urmare a eroziunii fluviatile, similar configuraţia cumpenei de apă poate fi modificată ca urmare a eroziunii regresive, putând da naştere la tensiuni între statele limitrofe; în aceste cazuri linia de graniţă rămâne nemodificată, ea urmând traseul stabilit iniţial stipulat în tratatele bilaterale. Graniţa dintre Chile şi Argentina stabilită pe cumpăna de ape din Anzi, sau cea dintre China şi India din Himalaya sunt exemple tipice în acest sens;

Graniţele maritime sunt trasate la limita exterioară a mării teritoriale fixată de fiecare stat în parte, însă ţinând seamă de anumite limite fixate prin acorduri internaţionale. Graniţele laterale se stabilesc de comun acord cu statele vecine.

Graniţele aeriene sunt linii imaginare, perpendiculare, ce pornesc de la graniţele terestre sau acvatice în sus, până la limita inferioară a spaţiului cosmic.

- ✓ *Granţele etnice*, sunt graniţele care urmează limitele unor discontinuităţi etnice. Din acest punct de vedere, graniţele statelor europene sunt exemple tipice;
- ✓ *Graniţele artificiale* (geometrice sau astronomice), au aspectul unor linii drepte, fiind trasate în zone slab populate sau nevalorificate, care despart teritoriile statelor. Astfel de situaţii sunt caracteristice pentru statele din Africa sahariană, ale căror graniţe au fost trasate în perioada colonială (graniţe coloniale) despărţind iniţial diferitele provincii ale aceluiaşi domeniu colonial (Africa Occidentală Franceză, Africa de Nord Franceză) etc.

Tabelul 14 - Ponderea graniţelor pe continente în raport de criteriul morfo-structural.

Continentul	Graniţe naturale		Graniţe artificiale	Graniţe etnice
	fluviale	orografice		
America America Latină	45 % 52 %	27 % 24 %	23 % 20 %	5 % 4 %
Africa	34 %	13 %	42 %	11 %
Asia	23 %	35 %	8 %	34 %
Europa	25 %	21 %	5 %	50 %
TOTAL	32 %	24 %	23 %	21 %

Sursa: Fourcher, 1988.

Deoarece aceste graniţe au fost trasate în scopuri pur administrative, ele sunt de regulă neconforme cu realităţile etnice din teren, incluzând pe teritoriul aceluiaşi stat

populaţii diferite şi adesea ostile unele faţă de altele sau, din contră, separând acelaşi bloc etnic pe teritoriul a două sau mai multe state, putând genera în acest sens surse de tensiuni şi conflicte. Graniţele astronomice urmează o linie astronomică (paralelă sau meridian), caracteristică în acest sens fiind graniţa dreaptă dintre S.U.A. şi Canada.

Criteriul funcţional clasifică graniţele în raport de funcţionalitatea pe care o îndeplinesc. Din acest punct de vedere, se diferenţiază graniţe de separare şi graniţe de contact.

✓ *Graniţele de separare* – se impun prin funcţia de separare, de filtrare a fluxurilor umane şi materiale. Această funcţie este caracteristică graniţelor ce despart state aflate în sisteme de coopeare economică şi / sau politică diferite (ex. graniţa dintre România şi Republica Moldova sau granţa româno-ucraineană). Probleme ridică însă acele graniţe de separare trasate în interiorul unui bloc etnic omogen, în care funcţia de separare, dictată de argumente economice şi politice intră în contradicţie cu necesitatea firească de contact, de legătură stabilită în mod natural între membrii aceleiaşi comunităţi etnice. Graniţa trasată de-a lungul Prutului este un exemplu tipic în acest sens.

✓ *Graniţele de contact* – apărute în contextul accentuării fluxurilor globalizante, se impun prin funcţia de legătură, de contact, stabilită prin acorduri bilaterale sau multilaterale în cadrul unor structuri multistatale de cooperare economică şi / sau politică. Graniţele din interiorul U.E. cu regimul de circulaţie din spaţiul Schengen reprezintă un exemplu caracteristic în acest sens.

În raport de *originea graniţelor*, pot fi distinse:

✓ *Graniţe endogene*, trasate în raport de configuraţia etnică a teritoriului, fiind rezultatul unui proces istoric îndelungat, specifice „lumii vechi" (Europa, Asia);

✓ *Graniţe exogene*, trasate în urma colonizărilor, ca limite ale sferelor de influenţă exercitate de metropolele europene pe continentele african, latino-american şi asiatic. Astfel se consideră că circa 54% dintre graniţele lumii a treia au origine exogenă, pe continente influenţa factorilor exogeni având următoarele ponderi (Fourcher, 1988)[244]:

Africa: Franţa: 32%, Marea Britanie: 26,8%, Germania: 8,7%, Belgia: 7,6%, Portugalia: 6,7%, Turcia: 4,0%, Italia: 1,7% etc,

America Latină: Spania: 14%, Portugalia: 7,4%, Olanda: 3,9%, Marea Britanie: 2,7%, Franţa: 1,6% etc,

Asia[245]: Marea Britanie: 19,1%, Rusia: 17,7%, Franţa: 10,1% etc.

Statutul legal, pe baza gradului de recunoaştere internaţională, diferenţiază, de asemenea, graniţele în două tipuri (Glassner, 1996):

✓ *Graniţele de facto (reale)*, sunt graniţele reale ale statelor şi ale teritoriilor cu regim special, recunoscute în cadrul sistemului de relaţii internaţionale;

✓ *Graniţele fictive*, sunt graniţele recunoscute unilateral sau de mai multe state, fără a fi recunoscute de comunitatea internaţională. Astfel se explică ambivalenţa graniţelor Israelului din sectorul implantărilor palestiniene, ale Indiei şi Pakistanului din Kashmir,

[244] Citat de Ilieş, 1999, p. 157.
[245] Asia a fost colonizată doar în proporţie de 2/5 din suprafaţă.

ale Libiei şi Ciadului din zona fâşiei Aozou etc. Aceste graniţe constituie rezultatul unor litigii frontaliere.

4.3. Funcţiile graniţelor

- *Supravegherea şi controlul fluxurilor umane* care traversează graniţele, ce implică un control riguros al identităţii persoanelor şi implicit asupra fluxurilor migratorii. Acest filtru de control este mai puţin riguros între statele ce aparţin aceluiaşi sistem de cooperare economic (pieţe comune sau zone de liber schimb) sau între statele aflate în uniune vamală şi este mai intens la graniţele acestor ansambluri economice;
- *Funcţia fiscală*, ce constă în supunerea controlului vamal a mărfurilor ce tranzitează graniţa şi aplicarea acestora a unui sistem de taxe vamale. Acest sistem de taxe este parte componentă a politicii economice a unui stat şi exprimă tendinţele liberale sau protecţioniste ale acesteia;
- *Funcţia legislativă*, prin care graniţa limitează teritorial competenţa legislativă a unui stat;
- *Funcţia militară*, graniţele fiind un loc de concentrare şi mobilizare a dispozitivelor militare.

4.4. Trasarea graniţelor

Trasarea graniţelor are loc conform unor norme şi principii stabilite prin dreptul internaţional, în raport de elementul suport pe care este trasată graniţa (Stamate, 1997):

4.4.1. Trasarea graniţelor pe uscat, are la bază următoarele principii:
- *Principiul limitei cadastrale*: cunoscut încă din antichitatea romană foloseşte linia cadastrală ca suport al traseului liniei de graniţă;
- *Principiul detaliului de planimetrie* (principiul liniei naturale): cunoscut şi aplicat tot din antichitate, constă în faptul că limita teritorială este desemnată printr-un detaliu natural predominant (munte, fluviu, deşert, sau o fâşie teritorială nesupusă nici unei jurisdicţii, un şanţ, un val de apărare etc.). Deoarece această metodă nu impune determinări suplimentare şi are un pronunţat caracter strategic în plan militar, a fost utilizată de-a lungul timpului, fiind actuală şi astăzi;
- *Principiul liniei de determinat pe teren*: potrivit căruia se aleg anumite detalii de nivelment (movile, vârfuri, creste, pinteni, firul unor văi, cote etc.), care se folosesc ca puncte pentru trasarea graniţei, care va avea aspectul unei linii frânte, mai rar curbe;

4.4.2. Trasarea graniţelor pe arterele hidrografice se bazează pe următoarele principii:
- *Principiul mijlocului pânzei de apă:* se bazează pe faptul că linia de graniţă urmează mijlocul pânzei de apă şi se schimbă în funcţie de modificările naturale ale albiei. În cazul în care aceste modificări au ca efect schimbarea apartenenţei unor suprafeţe de

teren, traseul graniţei rămâne nemodificat decât dacă se convine asupra schimbării graniţei prin acorduri bilaterale, recunoscute conform normelor de drept internaţional;

✓ *Principiul talvegului:* situaţie în care linia de graniţă urmează traseul talvegului. Dacă artera hidrografică este formată din două sau mai multe braţe, linia de graniţă va urma cursul talvegului principal (de cea mai mare adâncime);

✓ *Principiul şenalului navigabil*, aplicabil arterelor navigabile, prin care linia de graniţă urmează traseul şenalului navigabil, modificându-se în raport de schimbarea acestuia. În cazul insulelor, traseul graniţei trece totdeauna pe braţul care conţine şenalul navigabil, iar dacă şenalul se schimbă de pe un braţ pe altul ca urmare a unor factori naturali, graniţa rămâne neschimbată.

4.4.3. Trasarea graniţelor în sectorul maritim.

Dată fiind multitudinea situaţiilor particulare care impun o analiză mai temeinică, înainte de a se elabora o hotărâre cu privire la trasarea graniţelor în sectorul maritim, până în prezent nu s-a ajuns la un set clar de principii, unanim recunoscute de dreptul internaţional, fapt ce explică numeroasele litigii intenaţionale (între Canada şi S.U.A. în golful Maine, între Tunisia şi Libia în golful Gabes, între Malta şi Libia, Italia şi Malta, între Franţa şi Marea Britanie în problema platoului continental şi nu în ultimul rând între România şi Ucraina în problema insulei Şerpilor şi a delimitării platoului continental, bogat în resurse de hidrocarburi).

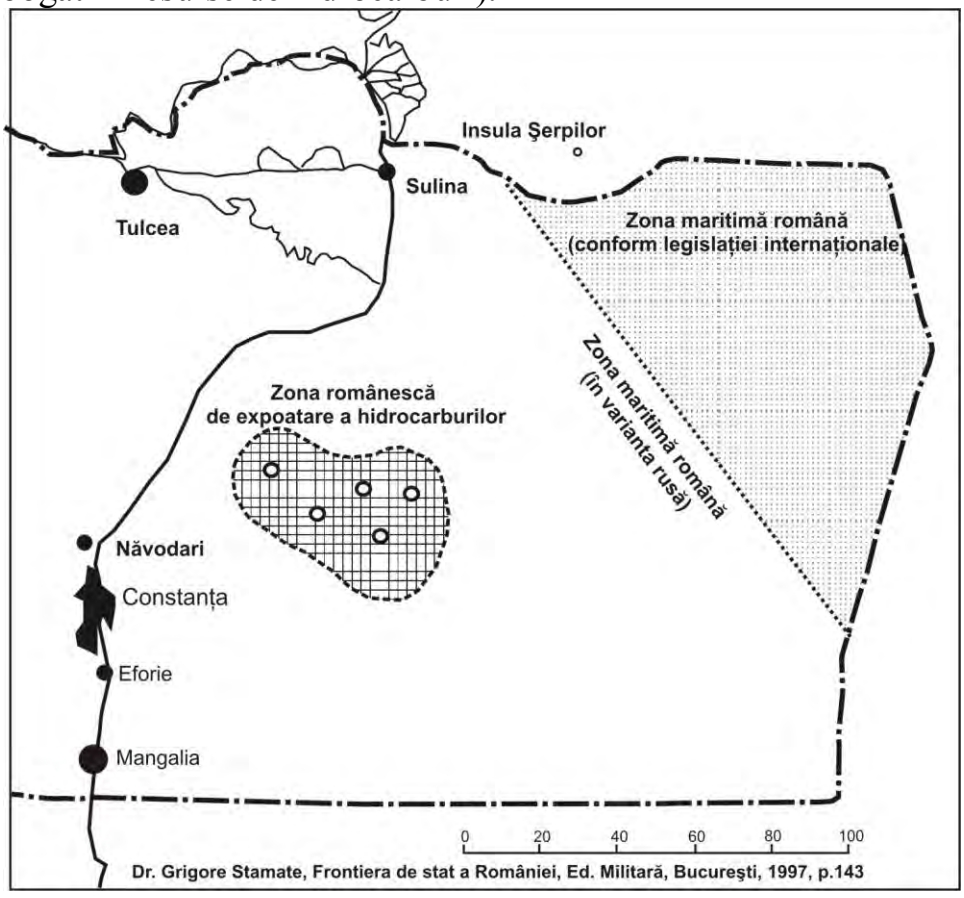

Fig. 22 - Graniţa româno-ucraineană în zona platoului continental al Mării Negre.

Convenţia asupra dreptului mării de la Montego Bay (Jamaica) din 1982 se rezumă la a stipula o serie de factori şi criterii generale care trebuie avute în vedere ca punct de plecare: configuraţia generală a ţărmului, diferenţele de lungime între ţărmurile părţilor şi distanţele care le separă, determinarea liniilor de bază şi evitarea oricăror disproporţii excesive, asigurarea unui calcul de proporţionalitate just, criteriul distanţei faţă de coastă, criteriul prelungirii naturale, criteriul securităţii şi al intereselor de apărare etc. (Stamate, 1997).

4.4.4. Trasarea graniţelor în sectorul aerian.

Dimensiunea altitudinală a graniţei de stat constituie de asemenea o problemă asupra căreia nu s-a ajuns încă la un consens unanim. Totuşi, Comitetul O.N.U. pentru utilizarea spaţiului extraatmosferic a elaborat în acest sens o serie de criterii bazate pe:

- ✓ echivalenţa între limita superioară a zonei aflate sub suveranitatea naţională şi noţiunea de atmosferă;
- ✓ altitudinea maximă pe care o pot atinge aeronavele;
- ✓ caracteristicile aerodinamice ale obiectelor zburătoare;
- ✓ efectele gravitaţionale ale Pământului;
- ✓ subdiviziunea atmosferei în straturi;
- ✓ suveranitatea efectivă, diviziunea spaţiului în zone;
- ✓ delimitarea după cel mai jos perigeu care permite menţinerea unui satelit pe orbită;
- ✓ combinarea diferitelor criterii spaţiale.

Ca principii în ceea ce priveşte stabilirea limitei altitudinale a frontierei, se disting (Stamate, 1997):

- principiul limitei, în altitudine, a aerului navigabil;
- principiul limitei altitudinale a primului satelit;
- principiul planului convenţional unanim acceptat de către state, la o anumită înălţime de la nivelul mării terestre.

4.5. Zonele frontaliere şi zonele transfrontaliere

Zonele învecinate şi separate de linia de graniţă a căror dinamică este influenţată de aceasta se individualizează ca zone frontaliere. Două zone frontaliere alăturate conturează o zonă transfrontalieră.

Într-o accepţiune largă, zona transfrontalieră reprezintă spaţiul situat de o parte şi de alta a frontierei, cu lăţimi ce variază între 30 şi 60 km, caracterizat printr-o variaţie tranşantă a fluxurilor umane şi materiale. Elementele determinante ce stau la baza definirii spaţiului transfrontalier sunt date de structura şi configuraţia graniţelor de stat, ce imprimă fluxurilor transfrontaliere anumite particularităţi legate de intensitate şi structură, cât şi de dispunerea nucleelor de convergenţă locală care determină orientarea acestor fluxuri. Identitatea spaţiului transfrontalier este prin urmare determinată de elementele de complementaritate şi omogenitate dintre cele două spaţii frontaliere, iar polarizarea vectorilor de cooperare transfrontalieră este condiţionată de dispunerea aşezărilor umane, îndeosebi a celor cu rol de polarizare locală şi regională.

Caracterul omogen sau eterogen al populaţiei, prezenţa sau nu a minorităţilor naţionale, gradul de dezvoltare al infrastructurii şi, nu în ultimul rând, antecedentele istorice, care au favorizat sau limitat în timp fluxurile transfrontaliere, au făcut ca zonele transfrontaliere să prezinte particularităţi diferite. Intensitatea şi variaţia fluxurilor transversale cu caracter local au condus la individualizarea a două modele teoretice de zone transfrontaliere:

- *Zone transfrontaliere caracterizate printr-o variaţie bruscă a fluxurilor*, determinate de caracterul omogen al populaţiilor celor două zone frontaliere ce vin în contact, graniţe relativ închise, care se suprapun unor regiuni de inaccesibilitate naturală, cu un potenţial redus de locuire şi cu o infrastructură slab dezvoltată. Acestea se suprapun zonelor montane şi deşertice sau unor mari cursuri de apă, care au funcţionat de-a lungul timpului ca bariere în schimburile de populaţie şi în funcţie de care s-au conturat marile decupaje culturale ale lumii. Este cazul sistemului montan himalayan, dispus între Tibetul budhist şi subcontinentul indian, sau al Saharei care a acţionat ca barieră în răspândirea către sudul Africii a civilizaţiei arabe. La rândul lor, Anzii, Pirineii sau Pamirul au funcţionat ca areale de separare, constituind domenii ideale de trasare a graniţelor.

- *Zone transfrontaliere în care fluxurile transversale variază lent*, datorită unui amestec progresiv al populaţiei, a prezenţei minorităţilor de o parte şi de alta a graniţei, rezultat al unor vechi raporturi de interacţiune stabilite în timp, în condiţiile unui cadru natural favorabil, a unor sisteme de aşezări umane bine individualizate şi a unor economii complementare. Frontierele interioare ale Uniunii Europene constituie un exemplu caracteristic în acest sens, identitatea zonelor transfrontaliere fiind dată de modul în care frontierele au transgresat şi regresat de-a lungul istoriei. Acestea devin din elemente de ruptură între două entităţi politice cu caracteristici diferite, spaţii de sudură, de armonizare între acestea, cu particularităţi economice şi culturale specifice.

Partea a III-a - GEOPOLITICĂ REGIONALĂ

PANIDEILE ŞI STRUCTURAREA COMPLEXELOR GEOPOLITICE MACROTERITORIALE

1. Panideile, între sistemul geopolitic al lui K. Haushofer şi harta politică a lumii contemporane

Avându-l ca iniţiator pe Karl Haushofer, conceptul de *panidee* a constituit unul dintre fundamentele pe care s-a dezvoltat şcoala geopolitică germană din prima jumătate a secolului al XX-lea. Produs al identităţilor culturale, panideile erau concepute ca idei unioniste, care pot unifica prin forţa lor de convingere şi penetrare mai multe spaţii de viaţă, concepute ca omogene din punct de vedere etnic şi/sau cultural. În funcţie de factorul unificator, cu timpul s-au individualizat mai multe tipuri de panidei:

- *Panidei etnice*, considerate ca expresia spirituală a unei etnii, naţionalismul având în acest caz rolul de forţă motrice (panslavismul, pangermanismul, panelenismul, panturcismul, panarabismul, panhungarismul etc.);
- *Panidei religioase*, dezvoltate prin forţa unificatoare a religiei (panislamismul, panortodoxismul etc.);
- *Panidei continentale*, ce atribuie spaţiilor continentale caracteristica unei omogenităţi supranaţionale (panideea asiatică, panideea americană etc.). Însuşi constituirea Uniunii Europene este rezultatul unei astfel de panidei: panideea europeană.

De cele mai multe ori însă, esenţa panideii este de natură etnică, fiind fondată pe mitul unui teritoriu istoric maximal, în limitele căruia şi-ar fi atins apogeul, la un anumit moment din istoria sa, un grup etno-lingvistic. Această reprezentare constituie elementul de raportare al grupului, panideea asigurând suportul cognitiv al acestei raportări. Identitatea locală stă la baza ideii statului-naţiune exprimată la rândul său prin naţionalism, al cărui vector de propagare îl constituie panideea etnică.

Al doilea tip de reprezentări pornesc de la premisa că forţa spirituală a religiei poate depăşi barierele impuse de fragmentarea etnică: „Căci toţi sunteţi fiii lui Dumenezu, prin credinţa în Christos Isus. Toţi care aţi fost botezaţi pentru Christos, v-aţi împăcat cu Christos. Nu mai este nici iudeu, nici grec, nu mai este nici rob, nici slobod; nu mai este nici parte bărbătească, nici parte femeiască, fiindcă toţi sunteţi una în Christos Isus” (Biblia. Epistola către Galateeni, 3:26-28). Religia este una din caracteristicile fundamentale ce definesc civilizaţiile şi, aşa cum arăta Cristopher Dawson (citat de Samuel Huntington) „marile religii sunt fundamentele pe care marile civilizaţii se odihnesc”. Militanţii islamici consideră că naţiunea arabă este parte

componentă a panislamismului, în vreme ce civilizaţia latino-americană, produs al sintezei dintre civilizaţia hispanică şi cea amerindiană, are ca factor unificator catolicismul.

Ordodoxismul a dat naştere civilizaţiei ortodoxe, eterogenă etnic, iar civilizaţia africană, deşi se caracterizează printr-un grad mare de eterogenitate, are un numitor comun: animismul. Contrar însă ideilor promovate în perioada de început a creştinătăţii, religia a fost şi continuă să rămână în multe cazuri argumentul de bază prin care grupul etnic îşi motivează comportamentul în raport cu mediul său şi prin care acesta îşi realizază perpetuarea culturală. Panideea, ale cărei origini s-ar pierde, după Haushofer, în religiile preasiatice şi central-asiatice, reprezintă tocmai suportul ideologic al acestei aspiraţii.

Experienţa istorică a demonstrat că aceste tipuri de panidei, imagini ale unor construcţii mentale imperiale au eşuat mereu, deoarece construcţia lor a pornit de la o iluzie geografică fondată pe expansiune care poate genera o ambiţie geopolitică de dominare a unui stat sau a unei puteri regionale.

Reconcilierea dintre ideologii, dintre panideile ce exprimă identităţi locale sau regionale, crează premizele unei imense perspective asupra spaţiului (panperspectivă), eliberată de conţinutul etnic sau religios. Apar astfel panideile continentale, pe care le considerăm ca aparţinând unei a doua generaţii de panidei, apărute şi dezvoltate din experienţele istorice ale panideilor etnice şi religioase şi care constituie la rândul lor trepte intermediare către panideea mondială, suportul ideologic al conceptului de globalizare.

Dinamica panideilor se circumscrie astfel raportului dintre *local*, dintre ideile identităţilor cultural-spirituale naţionale (naţionalism exprimat prin panidei de tip etnic şi religios) şi *mondial* (ideea unei comunităţi mondiale, exprimată prin globalizare, prin panideea mondială).

Elementul comun al panideilor, fie că sunt de natură etno-lingvistică sau religioasă, este că ele funcţionează coordonate de câte o logică imperială, pornind în general de la câte un stat „lider”. Panideile continentale însă, clădite pe experienţa unui trecut istoric plin de conflicte, au în centrul lor ideea de reconciliere, etnică şi religioasă, raportată la omogenitatea spaţiului continental. De aceea în scurta noastră analiză, vom începe cu evidenţierea particularităţilor câtorva panidei etnice şi religioase, dezvoltate prin instinctul de expansiune, pentru a termina cu panideile continentale, clădite pe ideea de pace, cooperare şi bunăstare, suport al organizaţiilor de cooperare internaţională.

Panidei etnice

2.1. *Pangermanismul* a vizat mai întâi dezvoltarea legăturilor de cooperare între toate populaţiile de limbă şi cultură germanică, cooperare considerată ca o premiză esenţială pentru gruparea lor într-un ansamblu teritorial unic. Apărută ca o mişcare a intelectualităţii şi micii burghezii din Austria şi Germania, la sfârşitul secolului al XIX-lea, pangermanismul milita pentru o „Germanie Mare” rezultată din unificarea Prusiei cu

Austria, cu teritoriile locuite de germani ieşite de sub stăpânirea Imperiului Austro-Ungar şi cu coloniile locuite de germani din Europa Centrală şi de Est. La aceasta s-a adăugat dimensiunea colonială a panideii, pangermaniştii argumentând că întârzierea Reich-ului faţă de Anglia sau Franţa în privinţa cuceririlor coloniale ar trebui compensată prin expansiunea „naturală" a Reich-ului în centrele din estul Europei şi germanizarea Poloniei şi a unei părţi a Rusiei. Proiect evident, utopic şi aberant prin dimensiunile şi lipsa sa de realism, dar care nu a putut fi împiedicat decât cu mii de victime. Consecinţele: o Germanie ieşită din război în ruină şi mult redusă teritorial, federalizată pe criterii politice (datorită prezenţei trupelor militare străine) şi divizată timp de aproape jumătate de secol. După 1945, pangermanismul, ca şi naţional-socialismul a devenit un subiect practic interzis. Însă panideea nu a murit, dovadă recrudescenţa mişcărilor neonaziste. La nivel guvernamental, deşi Germania a fost nevoită să admită recunoaşterea liniei Oder-Neisse ca frontieră estică (tratatul din 14 noiembrie 1990), n-a renunţat să revendice teritoriile pierdute. Liderii săi politici ştiu că ţările Europei de Est, nerăbdătoare să acceadă în structurile europene şi euro-atlantice sunt capabile să facă concesii. Una din mize ar fi, de exemplu, investiţiile masive germane care sunt orientate mai ales către ex-regiunile germane din Silezia şi de pe malul drept al Oderului (proiectul Oder-Raum), ajungându-se chiar să se vorbească, în unele medii neoficiale, chiar de posibilitatea acordării unui statut de autonomie Sileziei în raport cu Germania. La rândul lor, autorităţile ruse din Kaliningrad (fostul Königsberg) se gândesc să transforme această enclavă într-o zonă liberă pentru revenirea germanilor de pe Volga deportaţi în Kazahstan, în condiţiile limitării accesului prin instituirea regimului de viză între Rusia pe de o parte, Polonia şi Lituania pe de altă parte, în condiţiile aderării acestora la N.A.T.O. şi Uniunea Europeană.

2.2. *Panelenismul* se diferenţiază în reprezentările panideatice europene în primul rând prin dimensiunile sale istorice, făcându-se referire fie la ortodoxismul elenistic, fie la Imperiul Bizantin, considerat ca un „părinte" a statului grec modern. În esenţă, obiectivele mişcării panelenistice vizează aceeaşi unificare a întregii naţiuni, definită pe criterii religioase, lingvistice sau istorice, pentru a îngloba un număr cât mai mare de indivizi într-un teritoriu cât mai vast.

2.3. *Panturcismul* militează pentru reunirea tuturor popoarelor de origine turcă într-un stat unic. Astfel, în timpul Revoluţiei Bolşevice s-a remarcat mişcarea revoluţionară condusă de Sultan Galiev pentru formarea unei mari republici a Turanului prin unificarea Turkestanului sovietic cu cel chinez.

Colapsul Uniunii Sovietice şi afirmarea suveranităţii republicilor turcofone central-asiatice ceează noi premize de redimensionare a mişcărilor panturceşti. Deşi Ankara nu poate rămâne indiferentă la situaţia şi la aspiraţiile noilor state dorindu-şi rolul de lider într-o mişcare panturanică, condiţiile impuse de statutul şi de calitatea de membru N.A.T.O. şi de candidatura la U.E. îi determină o atitudine rezervată, preferând să „exporte" o imagine liberală, moderată, naţionalistă şi laică, conform modelului occidental.

Tensiunile turco-elene în privinţa împărţirii platoului continental şi a insulelor din Marea Egee şi conflictul cipriot au scos la iveală însă vigoarea şi contradicţiile dintre aceste două panidei din nord-estul bazinului mediteraneean.

2.4. *Panarabismul*. Ideea că toţi arabii formează o naţiune care ar trebui să împartă acelaşi stat, nu este nouă. Ea a apărut în fostele provincii arabe ale Imperiului Otoman, fiind dezvoltată ulterior, în timpul impunerii mandatelor britanic şi francez, ca o rezistenţă faţă de colonialism care impusese o divizare teritorială a regiunii. Cu toate că arabismul, ca panidee etnică a naţionalismului arab nu neagă elementul islamic, panarabismul are un caracter laic. Militanţii islamici îl contestă subordonându-l sau incluzându-l în panideea islamică. În ambele cazuri însă, esenţială este componenta politică a panideii: unitatea arabă şi/sau islamică, fie în graniţele unui singur stat arab independent care să reunească întreaga naţiune arabă, fie prin solidaritatea între guvernele arabe care să se alize între ele şi nu cu guverne din afara lumii arabe (concepţia lui Gamal Abdel Nasser). Recrudescenţa mişcărilor fundamentaliste islamice fac ca în prezent, naţionalismul arab să piardă teren în faţa islamismului politic.

Panidei religioase

3.1. *Panislamismul*. Lumea islamică nu se confundă cu lumea arabă, ci o include. Turcia, Indonezia sau Iranul sunt ţări islamice, dar nu sunt arabe. Avându-şi nucleul în Peninsula Arabică, Islamul s-a difuzat mai întâi prin cuceririle militare, apoi prin negustorii arabi, fapt ce explică expansiunea sa spre teritorii îndepărtate, cum ar fi Indonezia sau China. Larga sa difuzie i-a imprimat în timp un caracter eterogen, existând un mare număr de secte islamice. Pe de altă parte, curentului de opinie moderat i se opune fundamentalismul islamic, favorabil reîntoarcerii la sursele credinţei, la Islamul tradiţional, ce are la bază ideologia potrivit căreia islamismul astfel transformat poate contracara şi anihila eficient, în virtutea solidarităţii în jurul unor aceleaşi credinţe religioase şi valori morale tendinţele de expansiune ale ştiinţei şi tehnicii moderne. Exemplul cel mai edificator este cel al Arabiei Saudite, care vrându-se un apărător al islamismului integral, a creat Liga islamică mondială, prima organizaţie panislamică radicală, în tendinţa de a anihila „modernismul liberal”. A urmat organizaţia Hezbollah (Partidul lui Alah), creată la Beirut în 1985, succesoare a Detaşamentelor de Rezistenţă Libaneze (A.M.A.L.), care şi-a propus transformarea Libanului într-o republică islamică. Manifestul din 16 februarie 1985, ce expune scopurile acestei formaţiuni politice, constituie el însuşi o expresie a panislamismului: „noi ne supunem unei singure comenzi, înţelepte şi drepte, cea a Ayatollahului Khomeiny. Pornind de la acest principiu, noi, libanezii, suntem o naţiune corelată cu toţi musulmanii din lume. Ne uneşte o legătură ideologică şi politică puternică – Islamul. În consecinţă, ceea ce li se întâmplă musulmanilor din Afganistan, Irak, Filipine sau din oricare alte locuri, afectează corpul naţiunii noastre islamice”. Reiese clar instrumentalizarea ideologică şi politică a religiei, Islamul îşi pierde caracterul religios, transformându-se în doctrină. De altfel, o caracteristică comună pentru majoritatea ţărilor islamice este grefarea

fenomenului spiritual pe cel economic, sărăcia fiind principalul factor favorizant pentru alunecarea religiei în sfera politicului. Din punct de vedere geopolitic, islamiştii militează pentru realizarea unităţii politice a tuturor musulmanilor *(umma*) şi pentru unificarea tuturor statelor musulmane sub o autoritate unică. Islamiştii se opun astfel proiectelor de unificare a ţărilor arabe şi ideii că pot exista naţiuni diferite în interiorul „lumii islamice" (Lacoste, 1995).

3.2. *Panortodoxismul* aduce în discuţie unificarea tuturor naţiunilor de religie ortodoxă pe baza afinităţilor culturale, istorice şi spirituale, fiind considerat, în multe cazuri, o componentă a panslavismului. Incisivitatea sa a fost mult estompată în ultimii 50 de ani, pe de o parte datorită laicizării forţate a vieţii sociale ca urmare a imixtiunii factorului politic în fostele state comuniste, iar pe de altă parte, în ultima vreme, ca urmare a influenţelor exercitate de către mişcarea ecumenică.

Rusia şi-a dorit să joace mereu rolul de lider al panortodoxismului prin numărul mare de adepţi ai bisericii ortodoxe în pofida constrângerilor politice, însă poporul sârb, care a constituit de-a lungul timpului scutul creştinătăţii ortodoxe în faţa islamismului otoman, tinde de asemenea să-şi aroge postura de depozitar şi martir al ortodoxiei.

4. Panidei continentale

Al treilea tip de de panidee este cea de ordin continental, expresie a unităţii prin reconciliere. Se urmăreşte reprezentarea geografică unitară a unui continent, încercându-se să se corecteze asperităţile etnice, lingvistice, spirituale sau ideologice. Este panideea mileniului III, una din coordonatele esenţiale ale dezvoltării prin cooperare şi pace, prin afirmarea organizaţiilor de colaborare continentală şi regională. Astfel, Organizaţia Unităţii Africane (O.U.A.) subliniază în Carta sa constitutivă unitatea continentului african străduindu-se să impună tăcerea entităţilor statale naţionale în beneficiul mitului unităţii (Chauprade, Thual, 2000).

4.1. *Panafricanismul*

Panafricanismul, mişcare ce are scopul de a asigura egalitatea în drepturi, autoguvernarea, independenţa popoarelor africane sau de origine africană prezintă două dimensini spaţiale (mondială şi africană) şi trei dimensiuni teoretice (culturală, economică şi politică) a căror importanţă a variat de la apariţia conceptului, în 1900, prin William Edward Burghardt du Bois, un negru din S.U.A., fondator al Asociaţiei naţionale pentru promovarea oamenilor de culoare. Mişcarea s-a răspândit repede în America Centrală şi în statele Golfului Guineei (Léopold Sédar Sénghor), pentru ca în 1935 să se răspândească şi în estul continentului african prin înfiinţarea Asociaţiei internaţionale a prietenilor africani ai Abisiniei. Este semnificativ însă faptul că negrii din Africa de Sud, a căror istorie şi evoluţie culturală a fost foarte comparabilă cu cea a negrilor din S.U.A. nu s-au numărat printre principalii animatori ai mişcării panafricaniste.

Aceste acţiuni s-au concretizat abia după al Doilea Război Mondial când, la Congresul de la Manchester (1945) a fost exprimată dorinţa autonomiei şi chiar a independenţei coloniilor africane, transpusă în practică mai ales în anii ’60.

Continentul african se caracterizează printr-o mare fragmentare etnică şi politică, fapt ce îngreunează considerabil transpunerea în practică a proiectelor de regrupări teritoriale şi de constituire a unor federaţii. Aceasta face ca principala dimensiune contemporană a panafricanismului să fie cea culturală; el se bazează pe un flux de informaţii şi reprezentări care face să se cunoască în toată lumea cultura negrilor, ca şi lupta lor pentru libertate socială şi politică.

4.2. *Panamericanismul* a apărut şi s-a dezvoltat în America Latină la începutul secolului al XIX-lea, constituind baza ideologică a mişcărilor de eliberare naţională şi socială pentru popoarele din America Centrală şi de Sud. În 1826, Simon Bolivar organiza în Panama primul congres al statelor americane, cu scopul de a constitui o federaţie latino-americană, capabilă să contrabalanseze eficient influenţa puterilor europene, dar şi tendinţele tot mai evidente manifestate de S.U.A. de a deveni liderul regional şi continental. Eşecul federaţiilor regionale din Anzi (Marea Columbie, 1819-1830) sau din America Centrală (Provinciile Unite ale Americii Centrale, 1823-1838) a demonstrat fragilitatea panideii americane în raport cu naţionalismul dezvoltat în noile state. Pe de altă parte, S.U.A. şi-au impus propria viziune asupra panamericanismului, reflectată în Declaraţia Monroe (1823), bazată pe independenţa naţiunilor americane, pe sistemul politic democratic şi pe principiul neintervenţiei puterilor europene în afacerile interne ale noilor state americane. În numele şi la adăpostul acestor principii, care au permis consolidarea independenţei statelor latino-americane, S.U.A. şi-au extins influenţa economică, politică şi militară, pe întregul continent căutând să-şi impună interesele şi să tranşeze în favoarea sa conflictele locale (Nicaragua, Haiti, Republica Dominicană, Grenada sau Panama).

Treptat, pe măsura consolidării statelor latino-americane, dar şi a constituirii organizaţiilor de cooperare regională şi continentală (Uniunea Panamericană – 1910, Organizaţia Statelor Americane – 1948, Organizaţia Statelor din America Centrală – 1951), centrul de greutate al panideii americane începe să cadă pe armonizarea politicilor economice şi pe lupta comună împotriva comunismului. În acest sens, Carta de la Punta del Este (1961) recunoştea necesitatea unui ajutor economic, el însuşi un mijloc de presiune politică şi considera pentru prima dată ţările latino-americane ca fiind parteneri cu drepturi egale ai S.U.A. Construirea şoselei panamericane, iniţiată încă din 1906 a avut un rol deosebit de important pentru unificarea economică a continentului. Astăzi, panamericanismul se orientează tot mai clar către un sistem de cooperare economică integrată, însă puternicele decalaje între nord şi sud impun cadrul de referinţă al acestor politici.

4.3. *Paneuropenismul*. Integrarea vest-europeană a constituit principala consecinţă a panideii europene, manifestată prin reafirmarea identităţii Europei ca partener de prim rang al S.U.A. în contextul „noii ordini mondiale”. Deşi ideea de „Uniune Europeană” datează de aproape două milenii, avându-şi originile în Imperiul

Roman, bazele constituirii sale au fost puse la 18 aprilie 1951 la Paris, prin formarea Comunităţii Europene a Cărbunelui şi Oţelului (C.E.C.O.), nucleul viitoarei Comunităţi Economice Europene (devenită în februarie 1992, în urma tratatului de la Maastricht, Uniunea Europeană). Cel mai important pas în integrarea economică europeană a fost făcut la 25 martie 1957 prin semnarea la Roma a tratatului de constituire a Comunităţii Europene pentru Energia Atomică (C.E.E.A.) şi a Comunităţii Economice Europene (C.E.E.), principalul organism de integrare europeană, având ca obiective desfiinţarea taxelor vamale şi a restricţiilor în comerţul dintre statele membre, stabilirea unui tarif vamal comun şi a unei politici comerciale comune faţă de ţările terţe, libera circulaţie a bunurilor, forţei de muncă, serviciilor şi capitalurilor, instituirea unor politici comune în domeniul agriculturii, transporturilor, energiei etc. Cei care au conceput Uniunea au dorit în primul rând constituirea unei federaţii care să reunească statele care s-au confruntat tragic în cel de-al Doilea Război Mondial: Germania, Franţa şi Regatul Unit. Dacă acest proiect exprima, în ansamblu, o dorinţă incontestabilă de pace, el presupunea în acelaşi timp, în contextul geopolitic al Războiului Rece, ideea că unite, statele europene, democratice şi cu o economie liberală rezistau mai bine ameninţărilor politice, economice şi militare reprezentate de statele din Blocul Comunist (Lacoste, 1995).

CAPITOLUL V

SPAŢII STRUCTURATE ECONOMIC. UNIUNEA EUROPEANĂ

1. EUROPA, CONTINENT CU GEOMETRIE VARIABILA

Timp de peste 40 de ani, nu s-a pus problema frontierelor în Europa, Comunitatea Economică Europeană (C.E.E.) monopolizând utilizarea cuvântului *Europa*, asimilat unui „spaţiu de libertate". Frontierele sale se caracterizau printr-o mare stabilitate, delimitând teritoriile statelor membre de alte câteva ţări situate la vest de „Cortina de Fier", ce alcătuiau „zona tampon", un spaţiu discontinuu, conceput ca o „zonă de alarmă" în cazul unei potenţiale agresiuni. Cealaltă parte a Europei era considerată „Europa de Est" sau chiar „Estul", o categorie ideologică fără o identitate teritorială precisă (Fourcher, 2000). Funcţia „Cortinei de Fier" era dublă: atât de barieră ideologică, cât şi de barieră, foarte eficientă, în interiorul continentului, în calea unor fluxuri migratorii unidirecţionate Est-Vest.

Prăbuşirea acesteia şi formularea primelor cereri de aderare la U.E. a impus însă necesitatea unei redefiniri a poziţiei U.E. în raport cu definirea conceptului de *Europa* şi implicit, a procesului de *integrare europeană*[246]: „Termenul Europa combină elementele geografice, istorice şi culturale care în ansamblu contribuie la identitatea europeană. Experienţa lor este marcată de apropierea ideilor, a valorilor, şi a interacţiunilor istorice care nu au putut fi condensate într-o formulă simplă şi care rămân subiecte de revizuire. Nu este deci posibil şi nici oportun să se traseze acum frontierele U.E., al cărei contur se va stabili pe parcursul timpului" (Consiliul Europei de la Lisabona, 1992). In virtutea acestui fapt, ţări ca Turcia sau Israel sunt incluse în spaţiul istoric şi cultural european; apartenenţa la creştinismul răsăritean a Rusiei, Armeniei şi Georgiei extind frontierele răsăritene ale Europei până la Caucaz şi chiar până dincolo de Urali, iar fluxurile geoeconomice leagă tot mai strâns de Europa ţări precum Azerbaidjan sau Kazahstan.

Europa este, aşadar, concomitent, entitate geografică, istorică şi economică, dar, înainte de toate, este o idee, o imagine mentală, de unde şi geometria sa variabilă.

În contextul unei lumi din ce în ce mai globalizate, Jean Monnet a declarat, încă din 1957, că frontierele primei Comunităţi Europene, a celor şase, au fost fixate nu pentru statele membre, ci pentru cele care nu au fost incluse, conturându-se încă de atunci ideea că aderarea la U.E. ar trebui să reprezinte un obiectiv şi o prioritate politică şi pentru alte ţări. Chiar dacă a înregistrat cel mai cuprinzător val de extindere din toată istoria sa, conturul final al U.E. este încă dificil de estimat. Dacă prăbuşirea sistemului

[246] În general, analiştii politici sunt de părere că există două concepţii asupra integrării: o concepţie despre integrare centrată pe *statele-naţiuni* (este cea care a stat la baza formării Statelor Comunităţii Europene) şi o altă concepţie, centrată pe *entităţi nonstatale* (organizaţii militare de tipul N.A.T.O.), regiuni economice, regiuni monoetnice, regiuni politico-administrative şi supraregiuni) (Iulian Gr., 1997).

comunist a găsit „Europa” cu 12 membri, în prezent aceasta are 27; Turcia, Croaţia şi Macedonia ex-iugoslavă sunt candidate oficiale şi se vorbeşte din ce în ce mai mult de vocaţiile „europene” ale unor state precum Ucraina sau Serbia. Groenlanda, deşi parte a Danemarcei, s-a retras din C.E.E. în 1985 în urma unui referendum negativ; alte ţări precum Elveţia, Islanda sau Norvegia, deşi nimeni nu le contestă identitatea europeană, nu sunt totuşi membre ale U.E.

Schimbările geopolitice fundamentale de la sfârşitul deceniului al optulea al secolului trecut au determinat o reanalizare a raporturilor geopolitice din spaţiul central şi est-european, prin reactualizarea unor vechi alianţe geostrategice şi apariţia altora noi. Spaţiul cuprins între graniţele fostei U.R.S.S. şi fosta „Cortină de Fier” începe să graviteze către structurile europene şi euro-atlantice, în vreme ce „zona tampon” dintre „Europa” şi Rusia este translatată spre est, către Ucraina, Belarus şi statele baltice.

Au fost reactualizate vechile focare de conflict din Balcani ce au condus la dezmembrarea Iugoslaviei (1991-2006) şi au izbucnit altele în spaţiul ex-sovietic, determinate de tensiunile etnice acumulate în toată a doua jumătate a secolului al XX-lea. Europa ajunge astfel să fie redefinită prin prisma *identităţii*, a apartenenţei la *ideile* şi *valorile* europene, care tind să contureze limitele procesului de integrare europeană.

Preambulul democratic al integrării a fost afirmat prin Tratatul de la Amsterdam: „Singure, statele Europei, respectând drepturile omului, libertăţile fundamentale şi Statul de drept, pot aparţine Uniunii Europene”[247].

Extinderile succesive, mai ales după 1989, au făcut ca miza centrală a negocierilor să fie gestionarea viitoarelor frontiere. Prosperitatea economică şi libertăţile civile au făcut ca Uniunea să fie un nucleu tot mai atractiv pentru imigranţi. Prin lărgirea sa, funcţia de control al migraţiilor a fost şi este translatată mereu către frontierele exterioare ale Uniunii: astăzi de 27, din Spania, Portugalia până în Finlanda, Polonia şi România, mâine de 30 sau poate chiar mai multe state, până la frontierele Siriei, Irakului şi Iranului... Aderarea Finlandei în 1995 a făcut ca pentru prima dată în istorie U.E. să aibă frontieră comună cu Rusia; nouă ani mai târziu, această frontieră se extinde prin aderarea Poloniei şi, cu toată opoziţia fermă a Rusiei, a trei dintre ţările fostului spaţiu sovietic (statele baltice), iar enclava rusă Kaliningrad este înconjurată de ţări U.E.

În acest context, fluxurile economice şi demografice tradiţionale, ce transced graniţele estice ale acestor state, unele statornicite încă din perioada funcţionării C.A.E.R.-ului, ca şi prezenţa unor importante minorităţi de o parte şi de alta a acestor graniţe[248] au făcut ca cea mai mare parte a statelor candidate la aderare să tindă spre a-şi menţine o anumită deschidere a frontierelor estice. Este cazul Ţărilor Baltice, Poloniei, Slovaciei, Ungariei, României şi Sloveniei. Invers, ţări ca Austria, Germania, Italia sau Finlanda cer o aplicare cât mai restrictivă a regulilor de circulaţie vamală, conturându-se astfel o divergenţă majoră între politica Uniunii şi interesele majore ale ţărilor candidate.

[247] Jacques Santer, Strasbourg, 16 iulie 1997.

[248] Ruşii din Ţările Baltice şi Polonia; românii, majoritari în Republica Moldova; minorităţile poloneze din Ucraina şi Belarus sau cele ungureşti din România, Slovacia, Voivodina sau Ucraina etc.

Uniunea Europeană doreşte ca viitoarea sa frontieră exterioară să fie cât mai sigură, cât mai greu penetrabilă, în vreme ce ţări ca Polonia, Ungaria sau România vor să-şi menţină puternicele legături umane şi economice de la frontierele lor estice. Euroregiunile de cooperare transfrontalieră ce au adesea un caracter asimetric, între un Vest dezvoltat şi un Est sărac, reprezintă una dintre principalele încercări de atenuare a acestor clivaje.

Uniunea Europeană reprezintă astfel un conglomerat de o diversitate din ce în ce mai mare, extins de la Atlantic la Marea Neagră, în care Prutul şi Dunărea Maritimă capătă din nou valenţele unor frontiere tot mai greu penetrabile. Dacă „insula" necomunitară din spaţiul fostei Iugoslavii tinde să se restrângă tot mai mult prin integrarea Sloveniei în 2004 şi prin depunerea candidaturii Croaţiei şi a Republicii Macedonia, Prutul se configurează tot mai pregnant ca o graniţă relativ stabilă a Uniunii ce va trebui să facă faţă unor noi provocări determinate de ambivalenţa dintre restricţiile necesare unei cât mai bune „filtrări" a fluxurilor transfrontaliere ce bat la porţile estice ale Uniunii Europene şi configuraţia etnică, caracterizată printr-o mare omogenitate a românilor pe ambele maluri ale Prutului, fapt ce impune o intensificare a cooperării transfrontaliere.

Europa cu „geometrie variabilă" este un concept introdus pentru a descrie o metodă de integrare diferenţiată, în funcţie de disparităţile economico-sociale existente la nivelul structurii de integrare şi care determină, prin urmare, o permanentă separare între un grup de state membre şi un număr de unităţi de integrare mai puţin competitive.

In esenţă, aderarea la Uniunea Europeană, presupune:
- un regim democratic stabil şi confirmat,
- capacitatea de a adopta legislaţia comunitară şi normele Uniunii,
- capacitatea de a suporta şocul generat de o deschidere rapidă a pieţelor noilor candidate la produsele venite din economiile mai avansate ale ţărilor din U.E., precum şi reforma administraţiilor naţionale.

Dacă primele două criterii pot fi îndeplinite relativ uşor de orice stat candidat, cele referitoare la reformele economice şi administrative au impus o segregare netă a acestora, confirmând faptul că Europa, înainte de a fi o categorie geografică, constituie o entitate distinctă din punct de vedere economic şi politic. Astfel, dacă în trecut procesul de integrare avea adesea la bază expansiunea cu ajutorul forţei armate, integrarea europeană contemporană se bazează pe forţa de absorbţie a U.E., „periferiile" fiind atrase de performanţele economice şi sociale ale „centrului".

In acest context, se pune problema viabilităţii economiei româneşti raportată la standardele de performanţă impuse de Uniunea Europeană. Dacă, din punct de vedere demografic şi teritorial, România poate fi inclusă în categoria statelor mari ale Uniunii, plasându-se pe locul şase ca populaţie şi opt ca suprafaţă, performanţele economice şi sociale o situează, alături de Bulgaria, pe ultimele locuri în ierarhia Uniunii Europene. Impactul aderării a fost însă favorabil, produsul intern brut al României înregistrând în primul trimestru al anului 2007 o creştere de 6,9%, superioară Bulgariei (5,5%). Raportate la media de creştere a a PIB/loc pe ansamblul ţărilor U.E. (2,6%),

performanţele economiei româneşti apar la o primă vedere spectaculoase, dar trebuie avute în vedere valorile absolute: în vreme ce România înregistra în 2006 un PIB/loc de 3 603 USD/loc, Franţa avea 33 855 USD/loc (cu o creştere doar de 1,6%), Germania 33 755 USD/loc iar Olanda 38 180 USD/loc (ambele cu creşteri de 2,9% faţă de anul precedent). De altfel, este evidentă o segregare economică între statele „vechii uniuni" (EU-15) (cu excepţia celor mediteraneene – Spania, Portugalia şi Grecia) şi noile membre, cu precădere cele ce provin din fostul spaţiu comunist, fapt ce a determinat reducerea cu circa un sfert a PIB/loc pe ansamblul Uniunii după extinderile din 2004 şi 2007.

Integrarea economică a României în Uniunea Europeană s-a concretizat şi în direcţionarea schimburilor comerciale cu precădere către aceasta. Astfel, din totalul volumului schimburilor comerciale ale României, circa două treimi se realizau cu ţările Uniunii, locurile de frunte fiind deţinute de Italia (23,5% din volumul exporturilor şi 19,8% din volumul importurilor româneşti), Germania (15,5% din exporturi şi 17,5% din importuri şi Franţa (7,3%, respectiv 7,5%). Pe ansamblu, exporturile României au avut un volum de 2,046 miliade euro în luna ianuarie 2007, în creştere cu 15,3% faţă de aceeaşi perioadă a anului precedent, în vreme ce exporturile către ţările U.E. s-au majorat în prima lună după aderare cu 7,1%, înregistrând 73% din totalul volumului exporturilor româneşti.

Pe de altă parte, integrarea economică este inevitabil însoţită şi de o integrare culturală. Dacă oraşe precum Londra, Paris sau Amsterdam au devenit încă din secolul trecut metropole multinaţionale, iar ponderile comunităţilor de imigranţi în oraşele vest-europene deţin valori importante, acest proces tinde să se prefigureze şi în oraşele româneşti. Consecinţa: o mai mare înţelegere şi deschidere către valorile culturale ale altor popoare, o mai mare toleranţă inter-etnică, dar şi, la polul opus, exacerbarea tendinţelor naţionaliste şi extremiste, a segregării sociale şi culturale, factori stimulatori pentru procesele de fragmentare.

2. IDEEA DE „EUROPA UNITĂ"

Tentative de unificare a naţiunilor europene au existat încă din antichitate, cu mult înaintea formării statelor naţionale moderne. Cu trei milenii în urmă, continentul european era dominat de celţi, iar mai târziu a fost cucerit şi condus de Imperiul Roman, centrat pe Marea Mediterană.

La început, ideea de unitate europeană a fost abordată din perspectiva găsirii unor soluţii pentru evitarea conflictelor sau pentru o apărare comună în caz de agresiuni armate. Antichitatea greacă, prin Platon, a fost prima care a lansat şi susţinut ideea păcii prin organizarea de confederaţii. Romanii însă, din contră, erau ostili ideii de arbitraj, neconcepând soluţionarea conflictelor altfel decât prin forţă armată deoarece considerau celelate popoare ca fiind mai puţin dezvoltate (barbare). Dominaţia romană tindea către o „pax romana" ce avea în vedere unificarea întregii Europe sub conducerea Romei. Pentru Imperiul Roman, care a reunit între graniţele sale Europa, Africa de Nord şi Asia

cunoscută până atunci, linia de demarcaţie nu se afla însă între continente, ci între *lumea romană*, unită prin limbă, comerţ, instituţii şi spiritualitate comună şi *lumea exterioară* acesteia, desemnată ca barbară. Crearea unei structuri politice din ce în ce mai mari, rezultat al cuceririlor succesive i-a sporit eterogenitatea şi implicit coeziunea. Dat fiind faptul că eterogenităţii etnice tot mai mari, sursă a tendinţelor centrifugale, i se opunea o relativă omogenitate confesională bazată pe creştinism, liderii romani şi-au deplasat motivaţia geostrategică a tendinţelor expansioniste din sfera politică în cea religioasă. A apărut astfel conceptul de „pax christiana", ce desemna unificarea Europei pe baza ideii universalismului creştin. Aceasta a durat până la marea schismă din 1054 dintre Roma şi Bizanţ ce a subminat unitatea continentului prin apariţia celui de-al doilea pol de gravitaţie geopolitică şi implicit prin scindarea Europei într-o Europă de Apus, dominată de Roma (Imperiul Roman de Apus) şi o Europă de Răsărit (Imperiul Roman de Răsărit) ce gravita către Constantinopole. Realizată pentru o scurtă perioadă de timp sub Imperiul Carolingian, unitatea politică a unei mari părţi a Europei se va destrăma odată cu împărţirea Imperiului Franc prin Pacea de la Verdun din anul 843. Efemeritatea acestei unităţi poate fi pusă nu numai pe seama efemerităţii unei structuri politice ci şi pe seama ostilităţii împăratului Carol cel Mare faţă de Imperiul Bizantin, acesta identificând Europa cu Occidentul şi unitatea europeană cu unitatea creştinătăţii apusene.

Apariţia la porţile Europei a pericolului otoman reactivează, cinci secole mai târziu, unitatea creştină, de această dată orientată pe orbita unei defensive culturale comune, pentru apărarea valorilor *creştinismului european*. Primul pas în acest sens îl face în anul 1464 George Podebrady, rege al Boemiei care, inspirat de diplomatul Antonio Marini, elaborează un proiect de uniune a statelor europene în scopul contracarării pericolului otoman pe care îl propune contemporanului său, Ludovic al XI-lea. In 1589, juristul italian Albericus Gentilis propune şi el un proiect de organizare a statelor pe baze juridice, iar în 1652 Hugo de Groot preconiza o asociaţie internaţională a principilor creştini. Concomitent, la curtea regelui Henric al IV-lea al Angliei se dezvolta concepţia despre o Europă remodelată în 15 state, condusă de către un consiliu comun, numit „consiliul foarte creştin". Cu toate acestea, în Evul Mediu, ideea de unitate europeană a fost redusă la nivelul propagandei. Creştinii s-au unit numai sub ameninţarea Islamului, iar solidaritatea acestora a durat cât a durat pericolul islamizării.

Pe tărâm geopolitic, identitatea europeană s-a conturat mai mult prin antiteză, sau chiar prin ostilitate faţă de un adversar comun, faţă de un pericol comun. Pe plan cultural însă, progresele au fost mult mai evidente. Este perioada în care s-a cristalizat în Europa elementele unei culturi comune. Codul cavaleresc, spre exemplu, nu ţinea seama de graniţele naţionale. Tot atunci încep să se cristalizeze un limbaj şi o terminologie comună în domeniul ştiinţelor, teologiei, filozofiei, civilizaţia europeană începe să capete un caracter unitar. Concomitent, se manifestă din ce în ce mai evident şi o tendinţă inversă: *de individualizare*, prin apariţia sentimentelor naţionale. Aceasta va duce la o cotitură radicală în însuşi modul de abordare a ideii de unitate europeană, care în timpurile moderne va fi fundamentată pe statele naţionale.

In acest context se pun bazele dreptului internaţional, prin elaborarea unui cod internaţional de legi (Hugo de Groot, 1684). Acum, ideea unei Europe unite pe baze hegemonice devine de neconceput, fapt demonstrat mai ales pe vremea lui Napoleon I (1769-1821)[249].

Dimpotrivă, „europeni" erau priviţi cei care concepeau viitorul continentului din perspectiva unei „mari familii", cu membri independenţi, fiecare cu propriile sarcini şi responsabilităţi, dar şi cu propriile aspiraţii şi interese. Apare astfel ideea de „republică" europeană, bazată pe armonizarea intereselor diverselor comunităţi şi colectivităţi, care să stimuleze forţele centripete conducând astfel la o unitate durabilă a Continentului. Idei precum cea a Abatelui Bernardin de Saint-Pierre, discipol al filosofului J.J. Rousseau, care a elaborat un „Proiect pentru a face pacea permanentă în Europa" (1713) în care schiţează imaginea unui Senat european cu competenţe legislative şi judiciare sau a juristului şi filosofului englez Jeremy Bentham (1784-1832) care a introdus ideea presiunii ordinii publice internaţionale în relaţiile dintre state se înscriu în această tendinţă. Contele de Saint-Simon, filosof francez (1760-1825) a expus în lucrarea „Despre reorganizarea societăţii europene sau despre necesitatea şi mijloacele de a reuni popoarele Europei într-un singur corp politic, păstrând fiecăruia independenţa sa naţională" utilitatea pe care ar avea-o constituirea unui „parlament european". J.J. Rousseau vedea la rândul său o „republică europeană" numai prin abandonarea lăcomiei monarhilor şi emanciparea popoarelor. Diplomatul şi filosoful elveţian Emmerich Vattel (1714-1767) scria că Europa constituie un sistem politic, un corp format printr-o multitudine de relaţii şi de interese, iar toate acestea fac din statele continentului „un fel de republică ale cărei membre, cu toate că sunt independente, sunt unite" prin interesul comun de „a menţine ordinea şi libertatea".

Secolul al XIX-lea s-a derulat sub auspiciul ideologic al unei Europe a naţiunilor, unite pe principii federaliste. In 1824 este emisă ideea unei Societăţi a Naţiunilor, iar în 1827 apare în ziarul parizian „Le Globe" un studiu „Despre Uniunea Europeană". Scriitorul francez Victor Hugo lansează în 1849 ideea „Statelor Unite ale Europei" după modelul Statelor Unite ale Americii, iar juristul elveţian Johann Kasper Bluntshch pe cea a unei confederaţii a statelor europene după model elveţian. Immanuel Kant se pronunţă pentru o „Societate a Naţiunilor" pe baza unui „Stat de drept" internaţional corelând pentru prima dată democraţia cu internaţionalismul.

[249] Extensiunea maximă a imperiului condus de Napoleon Bonaparte (1811) găsea o Franţă cu 130 departamente, care cuprindea un nucleu alcătuit din teritoriul fostei Galii romane, care se continua în nord cu Belgia, Olanda şi partea de vest a Saxoniei Inferioare până la Lübeck, incluzând oraşele-state Hamburg şi Bremen, iar în sud-est cu Piemontul italian, Lombardia şi Toscana, până la Roma (Duby, 1995). Napoleon era în acelaşi timp „Protector al Confederaţiei Elveţiene şi al Confederaţiei Rhinului, al Marelui Ducat al Varşoviei, fraţii săi se aflau pe tronul Regatului Spaniei şi pe tronul Westfaliei, iar doi dintre mareşalii săi ocupau tronul Neapolelui şi al Regatului Suediei. Astfel reunită Europa sub conducerea sa, Napoleon îşi dorea o sfântă alianţă prin care să trateze „în familie" problemele majore ale Continentului, să instituie un cod european, o curte de casaţie europeană, aceeaşi monedă, aceleaşi greutăţi, aceleaşi legi. In acest fel, spunea Napoleon, „Europa ar fi asigurat cu adevărat un singur popor şi fiecare, oriunde ar fi călătorit, s-ar fi găsit tot timpul în patria comună".

Prăbuşirea imperiilor multinaţionale şi afirmarea statelor naţionale la sfârşitul Primului Război Mondial a creat premisele afirmării a două concepţii majore privind structurarea ulterioară a Continentului:

- concepţie bazată pe cooperarea între noile state suverane apărute;
- concepţie care să depăşească limita suveranităţilor naţionale tinzând spre un proces de unificare, de integrare europeană.

Principalul promotor al curentului unificaţionist a fost contele Coudenhove-Kalergi care publică la Viena în 1922 manifestul „Paneuropa", în care spune că dilema Europei se reduce la alternativa unificare sau prăbuşire, deoarece fragmentarea politică impune o cooperare prin unificarea noilor state. In 1926 el reuneşte la Viena congresul de formare a Uniunii Paneuropene, ca uniune economică şi vamală, acesta constituind un prim pas concret al procesului de integrare europeană contemporană. In 1928 este lansată ideea formării unei confederaţii europene ca singură alternativă de contrabalansare a hegemoniei S.U.A., idee reluată în anii următori. Doi ani mai târziu, Adunarea Societăţii Naţiunilor a adoptat, la iniţiativa ministrului de externe de atunci al Franţei, Aristide Brilant, o rezoluţie prin care se hotăra crearea Comisiei de Studiu pentru Uniunea Europeană.

Fractura politică ce a determinat cel de-al Doilea Război Mondial a îndepărtat considerabil perspectivele formării unei uniuni continentale în Europa. In aceste condiţii, Anglia care devenise polul Europei libere s-a transformat în liderul unionismului pe principii federaliste a continentului care să conducă la formarea Statelor Unite ale Europei. „Oricât de departe poate părea azi acest obiectiv [integrarea europeană, n.n.] eu am speranţa fermă că familia europeană va acţiona într-o uniune strânsă în cadrul Consiliului Europei. Aştept şi doresc crearea Statelor Unite ale Europei unde va fi posibilă orice călătorie fără obstacole. Sper să văd economia Europei studiată într-un tot unitar. Sper să văd un Consiliu care să grupeze poate, 10 naţiuni, printre care şi fostele Mari Puteri" (Winston Churcill, octombrie 1942).

Sfârşitul Războiului a lăsat în acelaşi timp o Europă distrusă din punct de vedere material, dar şi o Europă divizată politic în două mari blocuri: Estul şi Vestul. In acest context, politica internaţională s-a orientat pe două direcţii prioritare: să oprească declanşarea unei a treia conflagraţii mondiale şi să consolideze Europa din punct de vedere economic, astfel încât să devină un al treilea pol de creştere economică a lumii, alături de S.U.A. şi U.R.S.S.

Falia politico-ideologică între Estul dominat de U.R.S.S. şi Vestul democratic s-a materializat la nivelul continentului european printr-o ordine bipolară: au fost constituite două blocuri politico-militare (N.A.T.O., 1949 şi Tratatul de la Varşovia, 1955) şi două blocuri economice (C.A.E.R., 1949 şi Comunitatea Economică Europeană – C.E.E., 1957). Stabilitatea în condiţiile unei integrări limitate şi divizarea între Est şi Vest au constituit principalele elemente ale ecuaţiei echilibrului geostrategic al continentului european vreme de cinci decenii.

3. FORMAREA COMUNITĂŢII ECONOMICE A CĂRBUNELUI ŞI OŢELULUI (C.E.C.O.) ŞI A COMUNITĂŢII ECONOMICE EUROPENE (C.E.E.)

Integrarea europeană a fost precedată de înfiinţarea Uniunii Benelux în 1944 de către guvernele în exil ale Olandei, Belgiei şi Luxemburgului, uniune vamală şi comercială care a devenit operativă în 1947. Acestora li s-au adăugat în 1948 prin Tratatul de la Bruxelles, Marea Britanie şi Franţa, în dorinţa de a „întări colaborarea militară, economică, socială şi culturală". In domeniul militar, următorul pas a fost făcut un an mai târziu prin crearea N.A.T.O. Pe de altă parte, la 9 mai 1950, ministrul de externe francez *Robert Schuman* a prezentat un plan conceput împreună cu *Jean Monnet*[250], prin care Franţa şi R. F. Germania, două dintre marile inamice ale războiului abia încheiat, au convenit să-şi pună în comun rezervele de cărbune şi oţel şi invitau celelalte ţări ale Europei să li se alăture. Prin aceasta se dorea îmbunătăţirea relaţiilor bilaterale franco-germane şi sporirea eficienţei industriei europene. Planul Schuman s-a concretizat prin semnarea la Paris, la 18 aprilie 1951 a tratatului ce instituia *Comunitatea Europeană a Cărbunelui şi Oţelului* – C.E.C.O. Şase ţări au fost membre fondatoare, care aveau să devină şi membrele fondatoare ale Comunităţii Economice Europene: Franţa, R. F. Germania, Italia, Belgia, Olanda şi Luxemburg. Prin acest tratat au fost eliminate toate obligaţiile şi restricţiile cu privire la comerţul cu fier, cărbune şi oţel, punându-se bazele unui program comun de dezvoltare economică. Succesul C.E.C.O. a dus la apropierea economiilor celor şase care au convenit, şase ani mai târziu, la 25 martie 1957, prin Tratatele de la Roma, formarea unei pieţe unice a produselor şi serviciilor: Comunitatea Economică Europeană – C.E.E. Concomitent, dată fiind experienţa folosirii energiei atomice în scopuri militare în cel de-al Doilea Război Mondial şi avântul pe care îl luase energetica nucleară, cei şase au hotărât să-şi îmbunătăţească şi cooperarea în domeniul nuclear prin formarea *Comunităţii Europene pentru Energie Atomică* – EURATOM.

Principalii artizani ce au condus la formarea nucleului viitoarei Europe unite sunt consideraţi a fi *Jean Monnet* (1888-1979), cel care a pus bazele teoretice ale procesului de integrare; *Robert Schuman* (1886-1963), *Konrad Adenauer* (1876-1967)[251] şi *Alcide de Gasperi* (1881-1954)[252], ultimii fiind reprezentanţii voinţei politice cu privire la integrare. Trei par să fi fost trăsăturile lor comune care le-au facilitat unitatea de voinţă politică:

---

[250] Jean Omer Marie Gabriel Monnet (1888-1979) este considerat arhitectul integrării europene, fiind un internaţionalist pragmatic şi autor al „Proiectului Monnet", ce viza plasarea producţiei franco-germane de cărbune şi oţel sub responsabilitatea unei autorităţi supreme comune, independente, în cadrul unei organizaţii deschise participării şi altor state europene.

[251] Konrad Adenauer (1876-1967), politician creştin-democrat german, de profesie jurist, a fost primul cancelar al R. F. Germania după cel de-al Doilea Război Mondial.

[252] Alcide de Gasperi (1881-1954), a fost prim-ministru al Italiei între 1945 şi 1953 şi un mare susţinător al integrării europene.

- toţi erau de formaţie creştin-democrată, fapt ce le-a imprimat o anumită coerenţă politică extrem de necesară pentru începutul procesului de unificare europeană;
- toţi proveneau din regiuni disputate din punct de vedere politic, ale căror frontiere au cunoscut importante modificări în urma celor două conflagraţii mondiale, fapt ce le-a conferit o mai mare deschidere spre multilingvism şi multiculturalitate, fiind deci mai predispuşi să înţeleagă şi să accepte alteritatea. Schuman era din Lorena, Adenauer provenea din Rhenania, iar Gasperi se născuse în Imperiul Austro-Ungar;
- toţi erau apropiaţi Bisericii catolice, unitatea religioasă şi susţinerea de către Vatican a procesului de integrare europeană prin apropierea dintre oameni şi naţiuni conferindu-i o mai mare substanţă.

4. PRIMELE EXTINDERI ALE COMUNITĂŢII ECONOMICE EUROPENE. TRATATUL DE LA MAASTRICHT ŞI FORMAREA UNIUNII EUROPENE (U.E.)

Deşi *Marea Britanie* nu a dorit iniţial să se alăture procesului de integrare, deoarece a refuzat să atribuie controlul asupra unei părţi importante din industria sa unei autorităţi supranaţionale, progresele economice evidente ale Comunităţii Economice Europene[253] au determinat-o să solicite, în mai 1967, aderarea la aceasta. Marea Britanie a devenit membru efectiv al C.E.E. în 1973, alături de alte două state: *Danemarca* şi *Irlanda*.

Grecia, asociată la C.E.E. încă de la 1 noiembrie 1962 şi care avusese relaţii externe foarte reci în timpul dictaturii „coloneilor" (1967-1974) şi-a depus oficial candidatura de aderare în vara anului 1975. Procesul de armonizare legislativă şi instituţională a fost lung şi dificil, datorită numeroaselor deficienţe economice care o făceau codaşa C.E.E., aderarea Greciei devenind efectivă abia la 1 ianuarie 1981. In plus, specificul cultural balcanic al Greciei, diferendul său cu Turcia în problema cipriotă şi apropierea de focarul de tensiune din Balcani s-au constituit în factori restrictivi ai procesului de aderare.

Următorul pas în procesul de integrare economică a Continentului l-a constituit aderarea la 1 ianuarie 1986 a celor două state iberice: *Spania* şi *Portugalia*.

Atenuarea tensiunilor separatiste prin regionalizarea Spaniei în 1978 şi constituirea celor 17 comunităţi autonome a constituit un serios avantaj geopolitic al Madridului în direcţia afirmării vocaţiei sale europene. In plus, cele două state fuseseră puternic marcate de amprenta unor regimuri autoritare (Franco în Spania, Salazar în Portugalia), iar consolidarea democraţiei în peninsula Iberică constituia şi pentru celelalte state comunitare un obiectiv primordial. Astfel că, în pofida reţinerilor Franţei, generate de temerea concurenţei produselor agricole spaniole, aderarea celor două state iberice a mărit numărul membrilor C.E.E. la 12. Dacă primul val de aderare a deplasat

[253] Producţia de oţel a C.E.C.O. s-a mărit cu 50% în primii cinci ani de la formare.

centrul său de gravitaţie către nord, următoarele două i-au întărit flancul sudic, contribuind la îmbunătăţirea cooperării economice în bazinul mediteraneean.

In această structură, organizaţia a fost pusă în faţa celor mai mari provocări din istoria sa. Anii '80 ai secolului trecut au fost marcaţi de o profundă criză a sistemului politic comunist, iar „perestroika" iniţiată de Gorbaciov nu a făcut decât să-i grăbească sfârşitul. In acest context, determinat de dezmembrarea U.R.S.S. şi C.A.E.R., ca organizaţie de cooperare economică rivală C.E.E., de eliminare a barierelor politico-ideologice dintre estul şi vestul Continentului, Comunitatea Economică Europeană s-a văzut nevoită să-şi regândească competenţele şi sfera de acţiune. Dacă până atunci întărirea procesului de integrare europeană s-a făcut pe baza ordinii bipolare postbelice, prin extinderi succesive de la 6 la 12 membri, din acel moment organizaţia a rămas singura opţiune viabilă de integrare economică a continentului, fapt ce i-a impus o anumită restructurare a obiectivelor şi a cadrului de acţiune. Pasul hotărâtor în acest sens a fost făcut la 7 februarie 1992 prin semnarea *Tratatului de la Maastricht* (intrat în vigoare la 1 noiembrie 1993) prin care a fost fondată Uniunea Europeană, prin transformarea C.E.E. dintr-o entitate economică, într-o uniune dispunând de importante competenţe politice.

Tratatul de la Maastricht reprezintă actul constitutiv al Uniunii Europene. Tratatul a consfinţit o Piaţă Internă Unică şi ulterior o Monedă Unică. Pentru ca o ţară să participe la Uniunea monetară trebuie să îndeplinească anumite criterii economice (criteriile de convergenţă), prin care trebuie asigurată stabilitatea monedei unice. Criteriile de convergenţă sunt următoarele: politica financiară, nivelul preţurilor, al dobânzilor şi al cursului de schimb.

Cetăţenii din cadrul U.E. au dobândit dreptul de a călători, de a munci şi de a se stabili oriunde doresc în statele U.E. Cetăţenia europeană nu înlocuieşte cetăţenia naţională, ci o completează. Orice persoană care are cetăţenia unuia dintre statele membre ale U.E. are şi cetăţenia europeană. Aceasta acordă printre altele dreptul de şedere pe întreg teritoriul U.E., dreptul de vot pasiv şi activ la alegerile locale precum şi dreptul de a alege deputaţii din Parlamentul European, indiferent de domiciliul avut pe teritoriul U.E.

O altă noutate a tratatului a fost introducerea procedeului codecizional. În felul acesta Parlamentul European are în anumite domenii aceleaşi drepturi ca şi Consiliul de Miniştri. În afară de aceasta s-a hotărât constituirea Comitetului Regiunilor, cu rolul de a asigura reprezentarea adecvată a intereselor tuturor regiunilor europene. Tratatul U.E. a fost ulterior modificat şi completat prin Tratatul de la Amsterdam (1999) şi Tratatul de la Nisa (2003). Astfel, a fost consolidată poziţia Parlamentului European prin perfecţionarea şi extinderea procedeului codecizional.

5. EXTINDEREA SPRE EST A UNIUNII EUROPENE

Spiritul european de astăzi diferă radical de ceea ce a însemnat acesta în secolele trecute. Dacă de-a lungul timpului europenismul a fost mai mult o opţiune culturală şi

intelectuală, un ideal al unor gânditori, poeţi şi chiar politicieni de unificare politică a Continentului sub semnul păcii şi al colaborării într-un viitor neprecizat, astăzi reprezintă intenţia de a promova o acţiune politică actuală ce vizează înfăptuirea unităţii pe termen scurt, chiar de către generaţia actuală. Mutaţiile geopolitice survenite pe continentul european în ultimele două decenii probează pe deplin aceste afirmaţii.

Prăbuşirea sistemului politic comunist a creat premisele extinderii Uniunii Europene către ţările central şi est-europene, proces care alături de unificarea monetară s-a dovedit cea mai dură provocare din istoria procesului de integrare europeană cu implicaţii majore asupra viitorului Continentului. La baza strategiei de extindere a stat redefinirea criteriilor de aderare, acestea fiind cuprinse în patru categorii fundamentale:

- criteriul politic, ce vizează obţinerea stabilităţii instituţiilor, garantând democraţia, respectarea legii, a drepturilor omului şi protecţia minorităţilor;
- criteriul economic, ce urmăreşte crearea unei economii de piaţă funcţionale, precum şi o putere crescută pentru a face faţă presiunii sistemului competiţional şi forţei pieţelor din cadrul UE;
- posibilitatea de asumare a obligaţiilor impuse de calitatea de membru (adoptarea acquis-ului comunitar)[254];
- existenţa capacităţii administrative şi judiciare pentru aplicarea acquis-ului.

Acestea au fost definite la Consiliul de la Copenhaga (1993) care deschidea oficial drumul spre Uniunea Europeană ţărilor din Europa Centrală şi de Est prin decizia că „orice ţară asociată a Europei Centrale şi de Est, dacă doreşte, poate deveni membră a Uniunii Europene [...] Aderarea va avea loc pe măsură ce statele vor îndeplini condiţiile economice şi politice cerute".

Preambulul extinderii către est a Uniunii Europene a fost făcut însă la 1 ianuarie 1995 când trei dintre statele aşa-numitei „zone gri" a Continentului, ce desemna zona tampon dintre fostele blocuri politico-militare, au aderat la structurile de cooperare europeană. Este vorba de *Austria*, *Suedia* şi *Finlanda*. Sfârşitul antagonismului Est-Vest a făcut să devină fără rost neutralitatea lor, statut care le împiedica să se alăture integrării europene. In plus, cele trei state îndeplineau atât criteriul politic, fiind democraţii vechi şi stabile, cât şi pe cel economic fiind ţări dezvoltate din punct de vedere economico-social şi deci nu reprezentau o povară pentru bugetul UE. In alte două ţări (Elveţia, 1992 şi Norvegia, 1994), populaţia s-a opus prin referendum aderării la Uniunea Europeană.

[254]Acquis-ul comunitar reprezintă totalitatea normelor juridice ce reglementează activitatea instituţiilor U.E., acţiunile şi politicile comunitare, ce constau în: conţinutul, principiile şi obiectivele politice cuprinse în Tratatele originare ale Comunităţilor Europene (C.E.C.O., C.E.E., C.E.E.A.) şi în cele ulterioare (Actul Unic European, Tratatul de la Maastricht şi Tratatul de la Amsterdam); legislaţia adoptată de către instituţiile U.E. pentru punerea în practică a prevederilor Tratatelor (regulamente, directive, decizii, opinii şi recomandări); jurisprudenţa Curţii de Justiţie a Comunităţii Europene; declaraţiile şi rezoluţiile adoptate în cadrul Uniunii Europene; acţiuni comune, poziţii comune, convenţii semnate, rezoluţii, declaraţii şi alte acte adoptate în cadrul Politicii Externe şi de Securitate Comună (P.E.S.C.) şi a cooperării din domeniul Justiţiei şi Afacerilor Interne (J.A.I.); acordurile internaţionale la care C.E. este parte (nu U.E. deoarece aceasta nu are încă personalitate juridică), precum şi cele încheiate între statele membre ale U.E. cu referire la activitatea acesteia.

Lansarea oficială a procesului de extindere către centrul şi estul continentului s-a făcut la Helsinki în decembrie 1997 şi viza 13 ţări: 7 din fostul Bloc Comunist (*Bulgaria*, *Republica Cehă*, *Polonia*, *România*, *Slovacia*, *Slovenia* şi *Ungaria*), trei care au făcut parte integrantă din U.R.S.S. (Statele baltice – *Estonia*, *Letonia* şi *Lituania*) şi alte trei din bazinul mediteraneean (*Cipru*, *Malta* şi *Turcia*). Această ultimă categorie de state, deşi nu s-au aflat sub influenţa ideologică a U.R.S.S., prin prisma performanţelor economice se situează sub media U.E., fiind în plus afectate şi de o serie de tensiuni politice (divizarea Ciprului, tendinţele separatiste ale kurzilor în Turcia etc). Atât din punct de vedere al numărului de state implicate, cât şi sub aspectul riscurilor pe care le ridică din punct de vedere economic, social şi politic, ultimele extinderi sunt fără precedent implicând costuri ridicate, dar şi riscuri generate de capacitatea de absorbţie a acestora de către vechile membre.

Tabelul 15 - Uniunea Europeană la 1 ianuarie 2007.

Ţara	**Anul integrării**	**Populaţia (mil. loc)**	**Suprafaţa (kmp)**	**PIB 2006 (mld USD)**	**PIB/loc (USD/loc)**	**PIB/loc UE 15 = 100**
Austria	1995	8,1	83 858	306,83	37 688	113,4
Belgia	1958	10,4	30 510	364,98	35 068	105,5
Danemarca	1973	5,4	43 094	252,46	46 691	140,5
Finlanda	1995	5,2	337 030	190,92	36 522	109,9
Franţa	1958	59,6	547 030	2113,42	33 855	101,9
Germania	1958/1990	82,4	357 021	2799,75	33 785	101,6
Grecia	1981	11,0	131 940	219,58	20 006	60,2
Irlanda	1973	4,0	70 280	200, 10	48 753	146,7
Italia	1958	57,3	301 320	1718,90	29 635	89,2
Luxemburg	1958	0,4	2 586	33,57	73 147	220,1
Olanda	1958	16,2	41 526	622,77	38 180	114,5
Portugalia	1986	10,5	92 931	229,88	22 677	68,2
Reg. Unit	1973	59,3	244 820	2196,83	36 429	109,6
Spania	1986	41,6	504 782	1124,46	27 175	81,8
Suedia	1995	8,9	449 964	354,02	39 101	117,6
UE/15	-	380,3	3 283 692	12672,41	33 234	100
Bulgaria	2007	7,7	111 001	25,80	3 328	10,0
Cehia	2004	10,2	78 866	121,79	11 929	35,9
Cipru	2004	0,7	9 250	16,90	20 866	62,7
Estonia	2004	1,4	45 226	12,73	9 424	28,3
Letonia	2004	2,3	64 589	15,72	6 793	20,4
Lituania	2004	3,5	65 200	24,89	7 268	21,9
Malta	2004	0,4	316	5,43	13 742	41,3
Polonia	2004	38,2	312 685	285,71	7 487	22,5
România	2007	22,1	238 391	79,91	3 603	10,8
Slovacia	2004	5,4	48 845	46,23	8 549	25,7
Slovenia	2004	2,0	20 253	36,94	18 527	55,7
Ungaria	2004	10,1	93 030	107,93	11 059	33,3
UE/27	-	484,3	4 322 989	13452,39	27 776	74,5

Sursa: http://ro.wikipedia.org/wiki/Uniunea Europeana, cu completări

Prin decizia de extindere luată la Helsinki, Europa a inaugurat un nou model de dezvoltare bazat nu pe potenţialul unei ţări, ci pe cel al unei întregi regiuni geografice. Centrul de greutate al procesului de extindere s-a deplasat din sfera economică în cea geopolitică. Integrarea fostelor ţări socialiste a însemnat pentru acestea *alternativa* la vechiul sistem, consfinţind ieşirea definitivă a acestora din sfera de influenţă a Rusiei. Toate acestea se justifică prin prisma raporturilor geopolitice pe care le are Uniunea Europeană cu celelalte centre de putere ale lumii contemporane în cadrul procesului de globalizare a economiei.

Poziţia geografică şi geopolitică constituie acum principalele atuuri ale ţărilor invitate la negocierile de aderare. Astfel, *Lituania*, *Letonia* şi *Estonia* izolează Rusia, îngreunându-i accesul la Marea Baltică. Rusia rămâne doar cu enclava Kaliningrad (între Lituania şi Polonia), fiind nevoită să se reorienteze spre zona Sankt Petersburg şi mai ales spre „calea maritimă de nord" prin Murmansk, mult mai costisitoare, unde gheţarii îngreunează navigaţia o mare parte a anului. Sub Petru cel Mare, când avea capitala la Sankt Petersburg (Petrograd), Rusia a fost o ţară prosperă, mult legată de Occident, liberală şi deschisă schimburilor comerciale. Pierderea statelor baltice izolează Sankt Petersburgul şi condamnă Rusia la izolare şi regres economic. Aderarea României, Bulgariei şi Turciei are drept consecinţă tot izolarea Rusiei, prin limitarea accesului acesteia la Marea Neagră (Ucraina face parte din G.U.A.M., organizaţie constituită tocmai pentru a limita hegemonia Rusiei în cadrul C.S.I.). In aceste condiţii, ea nu va mai putea să joace un rol important în această zonă. Iată de ce politicienii ruşi nu agreează Occidentul, opunându-se extinderii spre est a structurilor de cooperare europeană şi euro-atlantică şi orientându-şi sistemul de alianţe spre Asia, îndeosebi spre Iran, India şi China.

Au mai fost chemate la negocieri şi au aderat la U.E. în 2004, *Malta* şi *Cipru*. Decizia în ceea ce le priveşte este justificabilă tot din punct de vedere geopolitic. Astfel, în teoria zonei pivot, MacKinder spunea că „Anglia va fi în Mid Ocean o Maltă la altă scară". Din această afirmaţie se poate deduce cât de important este, pentru cineva care încearcă să domine Marea Mediterană, să aibă în sfera lui de influenţă un stat cum este Malta. Datorită poziţiei sale geografice, între Sicilia şi ţărmurile Africii, Malta poate conferi nu doar avantajul de a domina marea, ci şi pe acela de a avea o mare influenţă în nordul continentului african. Importanţa Maltei pentru Uniunea Europeană nu este aşadar economică, demografică sau teritorială, ci *geostrategică*, Malta funcţionând ca un stat pivotal al intereselor Europei Unite (şi îndeosebi ale Marii Britanii) în bazinul mediteraneean şi în Africa de Nord.

Ciprul este şi ea o ţară cu o poziţie geostrategică de mare importanţă pentru Uniunea Europeană, care îi asigură o funcţie pivotală între Europa, Asia Mică şi Africa de Nord. In plus, aderarea Ciprului la U.E., în condiţiile în care Grecia este membră iar Turcia a început negocierile pentru aderare poate şi ar trebui să conducă la rezolvarea în cadrul U.E. a problemei legate de divizarea insulei.

Pe de altă parte, acceptarea candidaturii *Croaţiei* şi a *Republicii Macedonia (FYROM)* echivalează cu voinţa politică a Europei unite de a transforma regiunea Balcanilor într-un pol de stabilitate. In acest sens, depunerea candidaturii *Serbiei*, de mare importanţă, pare a fi o problemă de timp.

Tabelul 16 – Etapele de extindere ale Uniunii Europene

Etapa	**Anul**	**Statele care au aderat**	**Nr. total de membri**
I	1958	Belgia, Franţa, Germania, Italia, Luxemburg, Olanda	6
II	1973	Danemarca, Irlanda, Regatul Unit	9
III	1981	Grecia	10
IV	1986	Spania, Portugalia	12
V	1995	Austria, Finlanda, Suedia	15
VI	2004	Rep. Cehă, Cipru, Estonia, Letonia, Lituania, Malta, Polonia, Slovacia, Slovenia, Ungaria	25
VII	2007	Bulgaria, România	27
State candidate		Croaţia, Rep. Macedonia, Turcia	

In concluzie, se poate afirma că decizia de extindere spre est a Uniunii Europene este una politică. Prin aderarea noilor state, aceasta va putea să controleze Marea Neagră cu strâmtorile Bosfor şi Dardanele, precum şi Marea Baltică; prin urmare, va deţine principalele rute comerciale din zonă, extinzându-şi astfel zona de influenţă atât în plan comercial cât şi economic, prin extinderea pieţii de desfacere şi de aprovizionare cu materii prime, cât mai ales în plan politic prin reducerea decalajelor economice dintre ţările membre, condiţie esenţială pentru câştigarea supremaţiei de putere mondială în secolul al XXI-lea. Ratificarea noului tratat al U.E. constituie în acest sens pasul politic decisiv menit să rezolve criza instituţională generată de respingerea prin referendum în unele state, a Constituţiei europene şi să asigure coerenţă acţiunilor U.E.

6. PROVOCĂRILE GEOPOLITICE ALE ÎNCEPUTULUI DE SECOL XXI

După o existenţă de mai bine de o jumătate de secol, procesul de integrare europeană şi mai ales direcţia pe care acesta trebuie să o urmeze, a ajuns subiect de dezbatere paneuropeană. În această dezbatere sunt implicaţi toţi politicienii importanţi ai momentului, deoarece evoluţia viitoare a U.E. are o importanţă capitală pentru toate statele membre şi nu numai.

Problemele luate în discuţie nu sunt în totalitate noi şi au mai fost dezbătute şi în trecut, dar fie au rămas la stadiul de opinii, fie şi-au găsit o rezolvare parţială.

În prezent, definirea clară a U.E. atât în raport cu statele membre cât şi cu restul lumii, nu mai poate fi amânată. Prin urmare pe agenda dezbaterilor europene se află:

- *capacitatea de absorbţie a Uniunii* , respectiv capacitatea U.E. de a integra economic şi instituţional noi membri.

După cum sublinia fostul cancelar german, Helmut Khol, U.E. are nevoie de o „pauză îndelungată" care să-i asigure timpul necesar pentru a finaliza procesul de armonizare economică şi instituţională, între vechile şi noile state membre. În caz contrar, accelerarea procesului de extindere către ţările sărace din Balcani sau către Turcia ar genera o ameninţare serioasă asupra stabilităţii financiare şi a coeziunii interne. Această coeziune s-a dovedit deja a fi destul de fragilă luând în considerare amploarea mişcărilor de stradă din toamna anului 2005, declanşate de moartea a doi tineri musulmani de la periferia Parisului în timp ce fugeau de poliţie, mişcări ce au degenerat şi s-au extins fiind necesară declararea stării de urgenţă.

Din punct de vedere instituţional capacitatea de absorbţie a Uniunii este aproape nulă în absenţa unei reforme serioase a procesului decizional. În prezent la nivelul U.E. majoritatea deciziilor din domenii cheie (politica externă, aderarea de noi state etc.) se iau prin consens. În cazul în care problema dezbătută aparţine unui domeniu guvernat de principiul majorităţii, fie ea simplă sau calificată, orice stat membru poate utiliza „clauza de salvgardare" dacă decizia în cauză îi aduce prejudicii interesului naţional. De curând chiar primul-ministru al Marii Britanii, Tony Blair s-a plâns de dificultatea elaborării politicii unice a Uniunii când „în jurul meu se adună 25 de persoane şi fiecare dintre ele îşi apără propriul interes naţional".

La toate acestea se adaugă şi atitudinea anti-lărgire prezentă în rândul populaţiei mai vechilor state membre U.E., ce se datorează stagnării economice. Pe fondul delocalizărilor, cu perspectiva unei migrări a forţei de muncă din statele mai sărace ale Uniunii, neliniştea şi nemulţumirile din rândul sindicatelor naţionale, adâncite şi de eşecul grav al politicii franceze de integrare care a demonstrat existenţa unor segmente întregi de populaţie mai mult decât defavorizată în civilizaţia europeană, neîncrederea în ideea europeană s-a accentuat.

În urma recentelor sondaje realizate în statele membre U.E. s-a observat clar că cea mai mare îngrijorare a cetăţenilor se referă la următoarea extindere.

Poziţia germanilor a şocat în mod deosebit Bruxelles-ul. Temându-se de o criză economică, ei nu doresc o extindere a „clubului de aleşi". Majoritatea covârşitoare a populaţiei consideră că actuala Uniune Europeană reprezintă pentru ei un pericol economic şi social, motivul principal fiind reprezentat de închiderea întreprinderilor şi transferarea acestora în ţările vecine. Exemplu semnificativ în acest sens este concernul suedez „Electrolux", care a decis să mute întreprinderea sa AEG - Nürnberg, în Polonia unde salariile nu sunt mai mari de 500 de euro, sindicatele mai îngăduitoare şi fiscalitatea mai mică. Din aceleaşi raţionamente, concernul finlandez „Nokia" şi-a mutat o unitate productivă de la Bochum în comuna clujeană Jucu.

- *stabilirea frontierelor U.E.*, care va fi limita extinderii reprezintă un subiect dezbătut de mai multe decenii.

Respingerea Tratatului constituţional în Franţa şi Olanda, din primăvara anului 2005, l-a readus în prim plan. Este adevărat că unul dintre criteriile de eligibilitate a unei ţări care doreşte să intre în Uniune este şi cel al apartenenţei. O ţară poate deveni

membră a U.E. dacă este *europeană* şi dacă îndeplineşte criteriile de la Copenhaga (sistem democratic, economie de piaţă funcţională, acquis comunitar).

Această condiţie de „precalificare" a fost des invocată cu privire la candidatura Turciei – ţară aparţinând atât Europei cât şi Asiei, având în Europa numai 23.784 km^2 dintr-o suprafaţă totală de 774.820 km^2. Ulterior liderii U.E. au tradus „ţară europeană" nu ca *aparţinând Europei* ci prin *împărtăşirea valorilor europene*, precum democraţia, libera exprimare şi respectarea drepturilor omului.

În aceste condiţii şi ţările mediteraneene din nordul Africii pot spera să acceadă, într-un viitor mai îndepărtat la Uniune. În orice caz, Uniunea Europeană nu poate fi definită ca proiect politic fără o precizare clară a frontierelor sale.

- <u>securitatea Uniunii</u> şi găsirea unei modalităţi de apărare eficientă a propriilor cetăţeni, reprezintă o provocare majoră, la care U.E. trebuie să identifice răspunsul în cel mai scurt timp posibil.

În urma atentatelor teroriste de la 11 martie 2003, din Spania a fost adoptat *planul de coordonare anti-teroristă*, elaborat de miniştri de interne din statele membre U.E. Pe lângă măsurile legate de eficientizare a schimbului de informaţii, de intensificare a controlului în aeroporturi şi porturi, sau de includere a amprentelor digitale şi a elementelor de detectare a irisului ocular în cadrul vizelor şi paşapoartelor, planul conţine o importantă *clauză de solidaritate*. Această clauză, prezentă de altfel şi în tratatul constituţional, prevede că, în cazul în care o ţară membră a Uniunii este vizată de un atentat terorist, toţi membrii U.E. îi vor veni în ajutor prin mobilizarea tuturor forţelor de care dispun, inclusiv a celor armate. Totodată pentru asigurarea unei acţiuni coerente de luptă împotriva terorismului şi a respectării angajamentelor asumate în cadrul acestui plan, a fost numit un *coordonator pentru lupta contra terorismului*, în persoana olandezului Gijs de Vries[255].

Din păcate toate aceste măsuri s-au dovedit insuficente, fapt evidenţiat de atentatele de la metroul londonez, din 7 iulie 2005. Dar o coordonare mai eficientă şi mai puternică la nivel comunitar implică accentuarea integrării politice, ceea ce ridică alte probleme.

- <u>*definirea modelului de integrare politic: federaţie sau confederaţie, supra-naţionalitatea sau interguvernalitatea.*</u>

Forma viitoarei uniunii politice este o problemă deosebit de complexă în primul rând pentru că U.E. este un proiect nou, iar modele politice existente nu sunt de prea mare ajutor în trasarea evoluţiei sale. Mai mult, Uniunea reprezintă o formă nouă de entitate politică la care nu se aplică uşor categoriile constituţionale convenţionale.

La nivelul Uniunii există un deficit de *omogenitate* între ţările membre datorat în principal diferenţelor substanţiale de performanţă economică, standardelor sociale şi prin urmare o slabă coeziune a intereselor politice. Nu în ultimul rând această slabă

[255] Gijs de Vries, liberal, a reprezentat Olanda în cadul Convenţiei privind viitorul Europei şi a jucat un rol important în derularea tratativelor pentru înfiinţarea Curţii Penale Internaţionale.

coeziune se datorează şi faptului că naţiunile vorbesc limbi diferite şi au tradiţii şi sisteme legislative ce vor continua să facă imposibilă o integrare deplină.

Cei mai entuziaşti adepţi ai adâncirii procesului de integrare europeană consideră că U.E. ar trebui să evolueze către o federaţie a Statelor Unite ale Europei, în care guvernele naţionale să devină guverne locale, similar cu situaţia statelor federale din S.U.A. Pentru a atinge un asemenea stadiu, U.E. ar trebui să aibă un sistem fiscal comun, forţe militare comune, dar şi instituţii care să acţioneze în numele ei pe plan extern.

Tabelul 17 – Uniunea Europeană, între federaţie şi confederaţie

Atributele de federaţie ale Uniunii Europene	**Atributele de confederaţie ale Uniunii Europene**
Există un sistem de tratate şi legi cu aplicabilitate directă şi unitară pe întreg teritoriul U.E.	Cetăţenii statelor membre nu sunt direct legaţi de instituţiile europene, ci de guvernele naţionale.
Există domenii, politici, în care statele membre au transferat autoritatea la nivelul U.E., precum comerţul, mediul, agricultura sau concurenţa, dar există şi domenii în care legislaţia naţională continuă să fie dominantă (politica socială).	Instituţiile cheie ale U.E. (Comisia, Consiliul de Miniştri, Consiliul European, Curtea Europeană de Justiţie) sunt investite cu autoritate nu de către cetăţenii statelor membre, ci de către liderii şi guvernele statelor membre.
Există un Parlament, direct ales de către cetăţeni şi, pe măsură ce puterea acestuia creşte, puterea legislativelor naţionale scade.	Statele membre au încă indentităţi separate deoarece: au propriile sisteme legislative, pot semna tratate bilaterale cu alte state, pot acţiona unilateral în cele mai multe domenii ale politicii externe şi de securitate.
Există un buget al U.E. (deşi de dimensiuni relativ reduse), care conferă instituţiilor europene o independenţă financiară.	Nu există un sistem generalizat de taxe: deşi U.E. percepe taxe prin intermediul taxelor vamale, a prelevărilor la import, cea mai mare parte a impozitelor şi taxelor sunt percepute în continuare la nivel naţional.
Comisia Europeană are autoritatea de a iniţia şi purta negocieri cu terţe state, în numele statelor membre, în domeniul comercial.	Nu există un sistem militar european efectiv, forţele terestre şi navale aparţin statelor membre.
U.E. are propria monedă, care a înlocuit monedele naţionale şi propriile ei simboluri.	Deşi există simboluri europene (drapel, emblemă etc.), majoritatea cetăţenilor continuă să se identifice cu propriile simboluri naţionale.

Sursa: Drăgan, Gabriela (2005), *Uniunea Europeană între federalism şi interguvernalism. Politici comune ale U.E.*, Edit. A.S.E., Bucureşti, ed. on-line, http://www.ase.ro/biblioteca

Este cert că Uniunea Europeană se află în prezent la o răscruce, confruntându-se cu importante probleme de articulare internă şi percepţii diferite asupra evoluţiei sale viitoare. Aceste probleme îi limitează momentan capacitatea de acţiune externă concertată. Totuşi U.E. aspiră, în prezent, la un rol în politica mondială corespunzător statutului său de mare putere economică, iar pentru aceasta sunt necesare compromisuri.

CAPITOLUL VI

SPAŢII STRUCTURATE RELIGIOS: LUMEA ISLAMICĂ

1. FUNDAMENTELE GEOISTORICE ŞI GEOCULTURALE ALE ISLAMULUI

1.1. Islam, islamism, musulman, sharia, djihad

Termenul *Islam* provine din limba arabă, având sensul de a se supune, a se dărui în întregime, însemnând deci „supunere" (faţă de Dumnezeu) (Eliade, Culianu, 1996)[256]. Înţelesul său transcede prin urmare caracterul strict religios, desemnând atât o componentă laică - cultura islamică (cu tot ansamblul său de norme sociale, etice, juridice) cât şi religia (monoteistă) care are la bază Coranul şi al cărei Profet este Mahomed[257]. Acestuia i s-ar fi încredinţat de către Allah mesajul divin, fiind, prin întreaga sa comportare, un exemplu demn de urmat pentru toţi credincioşii musulmani. *Allah* desemnează singura divinitate pe care se sprijină religia islamică, conferindu-i caracterul monoteist.

Islamismul îşi restrânge înţelesul doar la componenta religioasă a Islamului, care nu se suprapune nici peste lumea arabă (Turcia, Iranul, Indonezia sau statele ex-sovietice din Asia Centrală sunt islamice, deşi nu sunt arabe) şi nici peste spaţiul civilizaţiei islamice, care ocupă o suprafaţă mult mai extinsă. Din punct de vedere geopolitic, islamiştii militează pentru realizarea unităţii politice a tuturor musulmanilor (*umma*) şi unificarea tuturor statelor musulmane sub o autoritate unică (lumea musulmană). Ei se opun proiectelor de unificare a ţărilor arabe şi ideii că pot exista naţiuni diferite în interiorul Islamului (Lacoste, 1995).

Termenul *musulman* desemnează adeptul religiei islamice. Similar, însă greşit, este termenul de „mahomedan". Greşit, pentru că Islamul nu este considerat religia lui Mahomed.

Sharia reprezintă legea sacră a Islamului. Mahomed nu a făcut deosebire între legea religioasă şi legea laică. În fiecare ţară musulmană, aplicarea shariei depinde de gradul de secularizare al statului respectiv.

Sharia se aplică tuturor domeniilor vieţii economico-sociale, pornind de la relaţiile familiale, dreptului de succesiune, impozitelor, abluţiunilor rituale, rugăciunilor etc.

---

[256] Eliade, M., Culianu, P. (1996), *Dicţionar al religiilor*, Edit. Humanitas, Bucureşti.

[257] Acesta s-a născut în jurul anului 570 în tribul Qurayš, provenind dintr-o familie săracă. Tradiţia spune că avea obiceiul să se retragă în singurătatea grotelor de lângă Mecca, unde i-a apărut într-o zi îngerul Gabriel care l-a învăluit în mantia sa şi i-a poruncit de mai multe ori să recite, ceea ce l-a făcut să-şi dea seama că a fost ales pentru a comunica oamenilor revelaţiile pe care i le transmite îngerul (Anghelescu, 1993). Mohamed nu a avut urmaşi pe line bărbătească, ci doar o fată: Fatima.

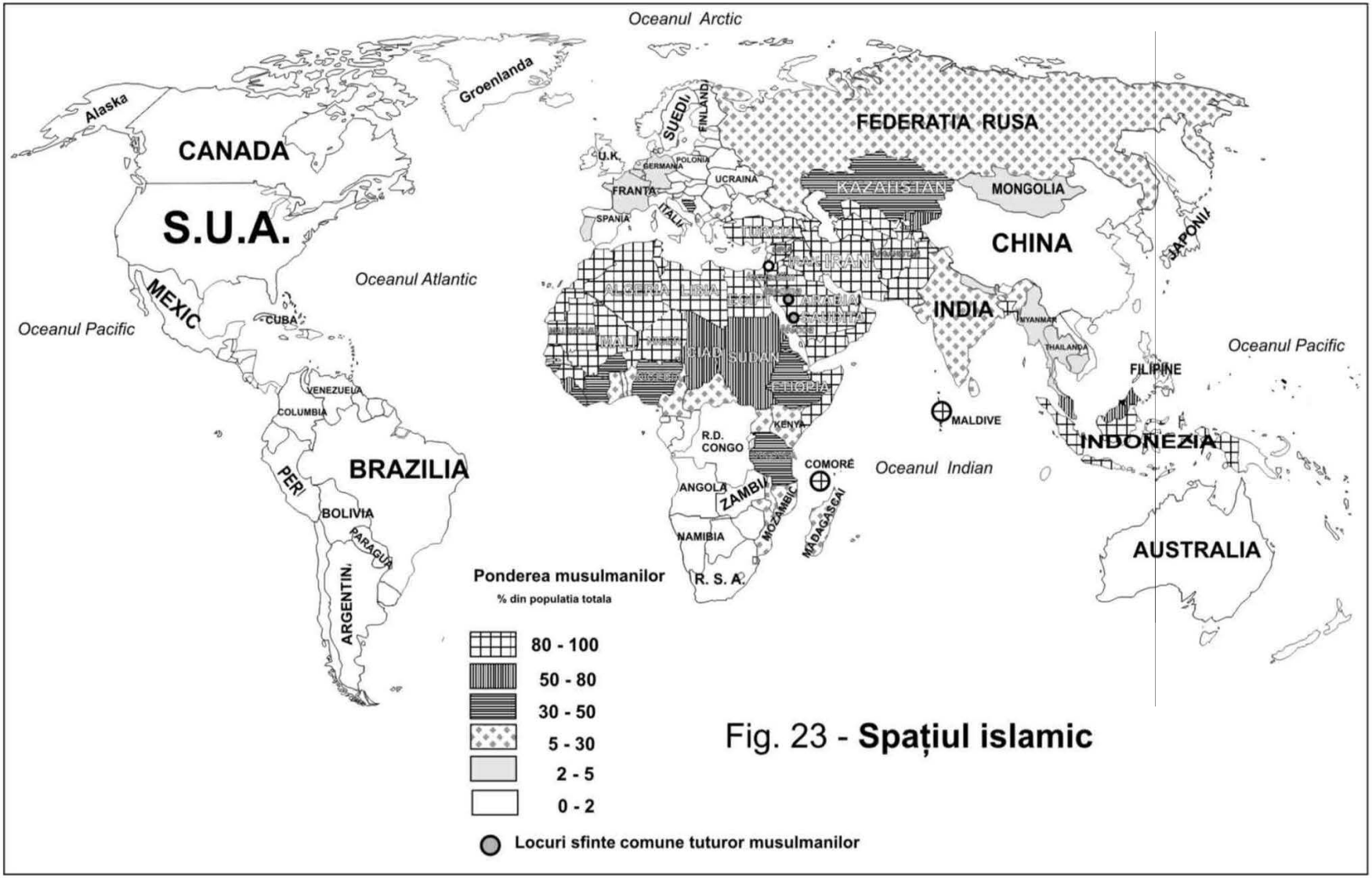

Fig. 23 - **Spațiul islamic**

Juriştii islamici orânduiesc toate activităţile umane potrivit unei scări valorice care merge de la „proscris" până la „interzis", trecând prin trepte intermediare.

Analogia cu creştinismul este contrară spiritului religiei islamice. Dacă pentru creştini, Isus Christos este trimisul divinităţii pe Pământ, în Islam acest rol îi revine *Coranului*, ce reprezintă cuvântul lui Dumnezeu (Allah), devenit scriptură. Rezultă rolul fundamental pe care îl are cartea sfântă a Islamului nu numai în plan strict religios, cât şi la nivelul vieţii economico-sociale în ansamblu. Aceasta explică legătura indisolubilă între practicile religioase şi cele sociale, însăşi semnificaţia cuvântului „Islam" evoluând pe parcursul timpului spre o generalizare la întreaga civilizaţie, cu un cadru legislativ unic, cu structuri politice specifice, cu tradiţii sociale şi morale care derivă din această religie (Anghelescu, 1993)[258]. De aici şi predilecţia pentru instrumentalizarea politică a religiei, fenomen specific spaţiului islamic.

Doctrina politică a Islamului divizează lumea în *casa păcii*, a armoniei inter-islamice, bazată pe *umma* (solidaritatea islamică) şi *casa războiului*, bazată pe *Djihad*, războiul sfânt pe care fiecare musulman trebuie să-l ducă mai întâi cu sine-însuşi pentru credinţă şi autopurificare (marele Djihad), apoi pentru a lupta împotriva „infidelilor", a „falşilor" musulmani sau a celor care nu acceptă religia islamică (micul Djihad), aceasta fiind în prezent semnificaţia cea mai răspândită printre islamişti. Autarhia economică, indigenizarea elitelor sau fundamentalismul islamic reprezintă tot atâtea faţete ale micului Djihad.

1.2. Tradiţionalism şi modernism în Islam. Instrumentalizarea politică a Islamului. Fundamentalismul islamic

Religia devine element vital, transformându-se în ideologie a unei comunităţi doar atunci când este percepută ca fiind absolut indispensabilă perpetuării identităţii respectivei comunităţi.

Instrumentalizarea politică a Islamului se clădeşte pe exacerbarea rolului micului Djihad. Cartea sfântă a islamului menţionează Djihadul ca fiind un război desfăşurat în condiţiile unei situaţii limite, atunci când comunitatea credincioşilor este pusă în pericol de un atac armat al păgânilor. În ochii fundamentaliştilor, această agresiune este dată de tendinţele de globalizare a modelului cultural occidental. *Fundamentalismul islamic* este astfel favorabil reîntoarcerii la sursele credinţei, la fidelitatea pentru islamul tradiţional, bazat pe sharia, ce are la bază ideologia potrivit căreia islamul astfel transformat poate contracara şi anihila eficient, în virtutea solidarităţii în jurul aceloraşi credinţe religioase şi valori morale, tendinţele de expansiune ale culturii occidentale. În acest sens, un exemplu edificator este cel al Arabiei Saudite, păstrătoare a Meccăi, unul dintre cele trei locuri sfinte ale Islamului şi a pelerinajului la aceasta[259], ai cărei suverani sunt wahhabiţii, grup religios fondat în secolul al XIII-lea de către Muhammad ibn Abd al

[258] Anghelescu, Nadia (1993), *Introducere în Islam*, Edit. Enciclopedică, Bucureşti.
[259] Pelerinajul la Mecca a fost iniţiat de însuşi Mohamed, primul pelerin la Mecca (632 d.Hr).

Wahhab, partizani ai reîntoarcerii la Islamul tradiţional, riguros şi integralist. Astfel, magazinele trebuie închise în timpul rugăciunilor, iar orice infracţiune în timpul ramadanului este aspru pedepsită. Dorindu-se un apărător al Islamului integralist, Arabia Saudită a creat, în 1962, Liga Islamică Mondială, în tendinţa de a contrabalansa curentul *modernismului liberal*, ce a făcut ca o parte a lumii islamice să evolueze adaptându-se ideologiilor occidentale (cazul Turciei sau cel al aliaţilor S.U.A. din zona Golfului – Kuwait, Emiratele Arabe Unite, Qatar, Bahrain).

Arabia Saudită, între tradiţionalism şi modernism

- *Wahhabismul şi exportul de fundamentalism*
- *Resursele de petrol şi fragilitatea economiei saudite*
- *Ambivalenţa relaţiei cu S.U.A. şi puterile occidentale*

Constituită în 1932 de către Abd al-Aziz II ibn Saud, emir din Nejd şi imam al wahhabiţilor, Arabia Saudită contemporană este succesoarea statului wahhabit constituit în 1744 şi destrămat la sfârşitul Primului Război Mondial de către o coaliţie anglo-egipteană.

Doi sunt factorii ce au marcat de-a lungul timpului destinul geopolitic al Arabiei Saudite: *wahhabismul şi petrolul.*

Deşi în mod oficial la cârma ţării se află dinastia Saud, faţa nevăzută a puterii, care îşi pune amprenta pe deciziile politice în Arabia Saudită, este dinastia wahhabită. Descendenţi ai lui Muhammad ibn Abd al-Wahhab, cofondator al regatului wahhabit din 1744, împreună cu Muhammad ibn Saud, wahhabiţii, profund ostili Statelor Unite, prezintă particularitatea, destul de comună pentru mişcările religioase fundamentaliste, de a proslăvi reforma moravurilor pentru o reîntoarcere la originile Islamului. Ei sunt cei care coordonează toată desfăşurarea vieţii publice în Regat, dirijând învăţământul, justiţia (lapidarea, amputarea şi decapitarea fiind încă în vigoare), mass-media, viaţa religioasă etc. Interzicerea dobânzilor clasice, în conformitate cu scrierile Coranului determină fuga capitalurilor în străinătate (500 mld. USD numai în S.U.A., în 2000) şi implicit o ineficacitate a sistemului bancar.

Deşi estimată la 2,1% în 2005, creşterea economică a Arabiei Saudite este practic negativă în termeni reali, analiştii economici estimând că venitul mediu pe cap de locuitor a scăzut de două ori de la începutul anilor '90 până în prezent[260]. Într-o ţară în care tinerii sub 15 ani reprezintă peste 2/5 din totalul populaţiei, lipsa de perspective economice, sociale şi politice pentru aceşti tineri ar putea să se concretizeze în grave crize în anii următori.

Pe de altă parte, fragilitatea economiei saudite este determinată de dependenţa sa strictă de resursele de petrol. Zăcămintele cele mai uşor exploatabile, deci şi cele mai rentabile sunt din ce în ce mai rare, iar pentru suplimentarea producţiei se ajunge la extragerea unui ţiţei mai scump şi mai slab calitativ. Aceasta a făcut ca investiţiile americane, determinante în dezvoltarea infrastructurilor petrolifere saudite să se orienteze către alte zone petrolifere ale lumii, considerate mai rentabile, cum ar fi ţărmurile Africii Occidentale sau Bazinul caspic. Tot S.U.A. este şi principalul furnizor de echipamente al armatei saudite, al cărui buget (18.700 mil. USD în 2000) o situează pe locul 7 în lume (2000), înaintea unor mari puteri demografice ca India sau China şi pe primul loc în cadrul statelor islamice.

[260] Această estimare rezultă din diferenţa între creşterea economică de 1,5%, medie anuală în perioada 1991-2001 şi creşterea demografică de 2,9%, medie tot în aceeaşi perioadă.

Din această ambivalenţă a atitudinii faţă de S.U.A. rezultă principala provocare geopolitică a Arabiei Saudite contemporane. Pe de o parte economia şi armata saudită sunt dependente de capitalurile americane, iar pe de altă parte fundamentalismul wahhabit constituie o pepinieră a terorismului islamic îndreptat împotriva Occidentului. Între cooperarea obedientă cu S.U.A. şi refuzul violent al valorilor occidentale şi în special a celor americane, conducătorii regatului saudit au demonstrat că sunt incapabili să reformeze ţara sau să prezinte un mesaj coerent atât pe scena internă, cât şi pe cea internaţională. Arabia Saudită se mulţumeşte aşadar cu un rol de „partener tăcut" al S.U.A. (Matei et al., 2005).

Atracţia Occidentului compromite încercările de a difuza modelul wahhabit în toată puritatea şi rigoarea sa, exceptând compromisurile cu „infidelii" şi favorizând în acelaşi timp recrudescenţa terorismului fundamentalist finanţat cu ajutorul petrodolarilor. În interior, dorinţa puterii de a afişa aceeaşi puritate este obstrucţionată de deschiderea către economia de consum occidentală, care conduce la un comportament din ce în ce mai detestabil, doctrina islamică fiind acuzată de ipocrizie. Aşa cum odinioară wahhabismul apărea ca un element al dezvoltării societăţii, astăzi el apare ca un element de blocaj, susceptibil să provoace conflicte sociale. Această pendulare fragilizează regimul şi îl ameninţă cu prăbuşirea. Pentru a evita colapsul, S.U.A. sprijină fragila construcţie saudită în schimbul aprovizionării cu petrol. Pe această linie, continuând politica predecesorului său, noul rege saudit Abdallah, este favorabil menţinerii la aceleaşi cote a exporturilor de petrol.

De cealaltă parte, la baza ierarhiei sociale, păturile sărace figurante practic în viaţa politică, găsesc refugiu pe tărâm religios, transformându-se în mase de manevră uşor de intoxicat cu cele mai mici aluzii la un pretins complot iudeo-american. De aici şi până la extremismul religios şi terorismul fundamentalist, nu este decât un pas. Efervescenţa acestor manifestări în Arabia Saudită este un fenomen cu implicaţii internaţionale: saudiţii sprijină wahhabismul şi salafismul[261] aproape pretutindeni în lume unde există comunităţi musulmane. Panislamismul wahhabit nu se limitează însă la construcţia de moschei şi universităţi coranice, ci adesea susţine financiar organizaţii care evoluează de multe ori în afara cadrului legal al ţărilor care le adăpostesc. Al-Qaeda şi Osama bin Laden se numără printre principalele sale „produse".

Modernismul liberal, influenţat la început de filosofia iluministă şi de idealurile Revoluţiei franceze, apoi în secolul al XX-lea de marxism, s-a concretizat prin apariţia unor mişcări politice de stânga şi centru-stânga (în Tunisia, Irak, Egipt etc.), care au contribuit la independenţa unor ţări musulmane. Acest modernism s-a concretizat şi printr-un efort de laicizare a societăţii. Tonul a fost dat în Turcia de Kemal Atatürk în anii '30 ai secolului trecut, care a pus bazele unui amplu program de reforme instituţionale vizând modernizarea vieţii economico-sociale şi politice a statului (abolirea sultanatului şi califatului, separarea religiei de stat, introducerea calendarului european)[262] şi continuat de Habib Bourguiba în Tunisia, care a suprimat tribunalele religioase, a reformat statutul personalului în favoarea femeilor şi a înlăturat caracterul islamic al statului, militând pentru calmarea tendinţelor ultrareligioase, sau de Abdel Nasser în Egipt, care a etatizat averile religioase şi a luptat împotriva organizaţiei ultrareligioase „Fraţii Musulmani". În plan economic, conducătorii s-au inspirat mai mult din socialismul marxist, decât din preceptele Coranului. Este cazul lui M. Mosaddiq care a naţionalizat petrolul iranian în 1951 şi a influenţat politicile de

[261] Salafismul reprezintă aripa dură, extremistă, a wahhabismului.
[262] După Matei et al., 1985.

planificare, până la Revoluţia islamică din 1979. Marea majoritate a elitelor a rămas însă fascinată de valorile europene şi de modelul de viaţă european şi american, care a determinat o neglijare a practicilor religioase (nerespectarea ramadanului şi a interdicţiilor alimentare, cum ar fi consumul de alcool). Aceasta a constituit prima provocare majoră a spaţiului islamic determinată de impulsurile globalizante occidentale.

În contrast, au luat naştere şi au proliferat mişcări ultrareligioase şi ultranaţionaliste. În Algeria, mişcarea „Ulemas" (Doctorii în lege) s-a bucurat de mai multă influenţă decât partidul lui Messali Hajd, care a încercat o reconciliere între Islam şi marxism, experiment sprijinit mai mult de muncitorii imigranţi, decât de algerieni. În Maroc, Istiqlal d'Alled el Fassi a condiţionat independenţa ţării de caracterul islamic al acesteia (1957).

Dezoccidentalizarea, ca revers al globalizării, a fost legată indisolubil de *indigenizarea elitelor*, având ca scop fundamental orientarea către *valorile tradiţionale*. Reislamizarea spaţiului arab, la fel ca şi rehinduizarea Indiei sau rusificarea / slavonizarea Rusiei constituie diferite faţete ale aceluiaşi proces.

In acest fel, fundamentalismul transformă Islamul într-un instrument de identificare a unor comunităţi locale, încărcat în multe cazuri cu energii agresive: satul împotriva oraşului, poporul împotriva oligarhiei economice şi politice, partidele cu programe modernizatoare împotriva celor conservatoare etc. În multe cazuri, islamismul este invocat de marile puteri islamice (Iran, Arabia Saudită, Egipt, Indonezia etc) şi ca o justificare cultural-istorică pentru dominaţia lor asupra altor ţări musulmane.

Ridicarea fundamentalismului la rangul de politică de stat a avut loc prin Revoluţia islamică din Iran (1979), când guvernul este încredinţat doar juriştilor dreptului religios, devenind un instrument în serviciul legii lui Allah, şharia. La aceasta se adaugă intensa propagandă având în centrul atenţiei martirismul, în pura tradiţie şiită, şi exaltarea justiţiei sociale, fapt ce-i va atrage sprijinul unor medii de stânga.

1.3. Sunnism, şiism

Sunnismul (de la *sunna* = tradiţia profetului), constituie orientarea majoritară în Islam (aproape 90% din totalul credincioşilor musulmani), potrivit căreia nu este necesar să fii profet pentru a fi calif.

Avându-şi nucleul în Arabia Saudită, sunnismul reprezintă linia tradiţionalistă, moderată şi conciliantă a Islamului.

Identitatea sa în raport cu „sectele" şiită şi kharigită se defineşte în funcţie de acelaşi criteriu care stă la baza diferenţierii acestora: cine este cel care are dreptul să conducă comunitatea musulmană după moartea Profetului. Sunniţii au sacralizat perioada Islamului primitiv, proclamând primii patru califi drept „califi bine ghidaţi" şi

recunoscându-i în ordinea în care s-au succedat: Abū Bakr (632-634)[263], Omar (634-644), Othman (644-656) şi Ali (656-661) (Anghelescu, 1993).

Prin contrast, *şiismul* (circa 10% din totalul musulmanilor)[264], consideră că singura putere legitimă după dispariţia lui Mohamed a fost cea a lui Ali[265], desemnat de acesta ca succesor încă din timpul vieţii sale. Două trăsături conferă şiismului originalitate: principiul imamatului[266] şi exaltarea martirismului. Această ultimă caracteristică conferă şiismului un caracter revoluţionar, predispus spre violenţă şi intoleranţă, constituind linia dură, fundamentalistă, a Islamului.

În prezent, fractura ideologică dintre şiiţi şi sunniţi a căpătat şi o dimensiune politică. Şiiţii îi acuză pe sunniţi că s-ar afla în sprijinul Occidentului şi a „complotului mondial" împotriva preceptelor morale, politice, religioase ale Coranului. Integriştii, prin mişcarea fundamentalistă Hamas, sunt militanţii care vor ca lumea musulmană, statul şi societatea să fie conforme cu legea islamică – Sharia, stipulată prin Coran.

În aceste condiţii, Iranul, prin revoluţia şiit-islamică condusă de ayatollahul Rūhollāh Khomeiny (1979) a încercat să pună bazele unui bloc islamic şiit format din Iran, subcontinentul indo-pakistanez, Liban, Turcia şi Africa de Est (având ca nucleu Sudanul) (Buchet, 1998). Această încercare a fost din start sortită eşecului, având consecinţe doar pe scena politică internă a Iranului, conducând la părăsirea ţării de către şahul Mohammad Reza Pahlavi Aryamehr (1941-1979), aliat fidel al S.U.A., preluarea puterii de către Consiliul Revoluţionar Islamic şi transformarea ţării în republică islamică (1 aprilie 1979).

Iranul, lider al şiismului

- *Revoluţia islamică: „Nici Vest, nici Est, ci numai Republica Islamică"* (R. Khomeiny)
- *Clivajele iraniano-saudite*
- *Războiul iraniano-irakian*
- *Hezbollahul libanez*
- *Iranul şi palestinienii*
- *„Deschiderea" postkhomeiny*
- *Programul nuclear iranian*

Revoluţia islamică din 1979 a însemnat pentru Iran momentul de cotitură care i-a marcat întregul destin geopolitic contemporan, atât în plan regional, cât şi internaţional. Unul dintre marii aliaţi tradiţionali ai strategiei americane de limitare a influenţei sovietice în Orientul Mijlociu, Iranul avea să devină după instaurarea regimului teocratic condus de Khomeiny, principalul lider al unui terorism de stat îndreptat împotriva intereselor S.U.A în regiune.

[263] Abū Bakr era socrul Profetului, desemnat de însuşi Mohamed să supravegheze, în locul său, rugăciunile în comun la Medina (Eliade, Culianu, 1996, p. 167).
[264] State islamice şiite: Iran, Irak (unde şiiţii sunt la putere), Azerbaidjan, Iordania şi Bahrain.
[265] În arabă *Şiat Ali*, de unde provine termenul şiit, înseamnă „partidul lui Ali".
[266] Imamul este cel care conduce rugăciunile, considerat de şiiţi ca fiind succesor al Profetului şi fără de păcat, este venerat alături de Profet.

Atât geopolitica sa internă cât şi cea internaţională este marcată de recrudescenţa politicilor islamiste; ţara devine o teocraţie bazată pe aplicarea strictă a legilor islamice la nivelul tuturor componentelor vieţii economico-sociale. Una dintre cele mai liberale ţări sub regimul şahului Reza Pahlavi devine acum liderul unui panşiism agresiv bazat pe o atitudine critică faţă de Occident şi îndeosebi faţă de S.U.A şi Israel, dar şi împotriva liderilor musulmani sunniţi, consideraţi „nelegiuiţi" – în primul rând clanul saudit iar ulterior, după declanşarea războiului cu Irakul, împotriva lui Saddam Hussein. Principalul imperativ geopolitic iranian devine exportul revoluţiei islamice, obiectiv care determină o reconfigurare a actorilor geopolitici pe scena regională.

Mai întâi, pe fondul clivajelor dintre arabii sunniţi şi persanii şiiţi, Teheranul reproşează din ce în ce mai mult conducătorilor monarhiilor arabe faptul că s-au îndepărtat prea mult de preceptele Islamului şi că exploatează petrolul din ţările lor în folosul companiilor occidentale. Iranul caută să atragă radicalii islamişti, acuzând în acelaşi timp alianţa Riyadului cu statele occidentale neislamice. Această politică va da o puternică lovitură de imagine Arabiei Saudite care se erijase până atunci în lider al unei renaşteri islamice, generând o primă mare fractură a lumii islamice contemporane, care se va împărţi în susţinători ai Teheranului şi susţinători ai Riyadului. În acest context, sub ameninţarea revoluţiei iraniene şi a panşiismului promovat de aceasta se manifestă o tendinţă de apropiere a monarhiilor din Golf şi în primul rând a Bahreinului[267] de Arabia Saudită, îndeplinindu-se astfel unul dintre visele puterii de la Riyad de a avea un control, fie el şi limitat asupra vecinilor săi din Peninsulă (Lazăr, 2005)[268]. La rândul său, strategia de contracarare a Arabiei Saudite s-a bazat pe doi piloni de bază: opinia sunnită mondială care considera Teheranul un focar de erezie şi destabilizare a echilibrului geostrategic regional şi alimentarea permanentă a conflictului iraniano-irakian care a avut drept consecinţă blocarea celor două ţări într-un război lung şi de uzură pe toată perioada khomeinistă.

Acest conflict a avut un caracter dual: economic şi ideologic. Miza economică a constituit-o indiscutabil petrolul, mascată sub contenciosul istoric asupra provinciei iraniene Khuzistan, iar cea ideologică s-a grefat pe opoziţia dintre naţionalismul arab de orientare marxistă promovat de partidul Ba′th şi cel persan, fundamentat pe baze religioase, promovat de revoluţia islamică din Iran. Pe de altă parte, regimul irakian a văzut în reactivarea mişcării panşiiste sub imboldul noului „Ghid" iranian o ameninţare la adresa propriei comunităţi şiite din sud care ar fi putut fi angrenată în acelaşi proces revoluţionar. La aceasta s-a adăugat şi iluzia creată de noii aliaţi conjuncturali ai Irakului (S.U.A. şi Arabia Saudită), care i-au creat lui Saddam Hussein imaginea unui Iran slăbit, atât din exterior, printr-o relativă izolare geopolitică în context regional[269], cât şi din interior, prin plecarea dinastiei Pahlavi, marea garantă a blocării influenţei sovietice în zona Golfului. În acest context, scopul final al acţiunii Irakului ar fi trebuit să fie căderea regimului islamist de la Teheran şi transformarea Golfului Persic într-un lac arab.

În al treilea rând, revoluţia islamică din Iran a generat noi configurări pe scena politică din Orientul Apropiat. Propaganda anti-sionistă, la fel ca şi cea anti-americană ajung să devină o constantă a discursurilor lui Khomeiny. În viziunea acestuia, orice soluţionare a conflictului israeliano-palestinian ar fi trebuit să aibă ca rezultat distrugerea statului evreu: „Noi reclamăm de 20 de ani o adunare generală a tuturor musulmanilor pentru a face să dispară Israelul, pentru a recupera Ierusalimul şi

[267] Arhipelagul Bahrein, cu o populaţie majoritar şiită, a făcut parte, încă din perioada medievală, din Imperiul Persan; din 1825 devine domeniu al Coroanei britanice, fiind condus de lideri ai minorităţii sunnite. De atunci el este revendicat continuu, mai întâi de Persia, apoi de Iran, fapt ce a determinat autorităţile de la Manama să ducă o politică de apropiere faţă de regatul saudit şi S.U.A., ca o garanţie a menţinerii suveranităţii.

[268] Lazăr, M. (2005), *„Dubla articulare", ideologico-pragmatică, a geopoliticii Republicii Islamice Iran în spaţiul arabo-musulman*, în GeoPolitica, III, 12, Edit. Top Form, Bucureşti, pp. 185-224.

[269] Singurele ţări care au sprijinit Iranul au fost Libia şi Siria şi parţial Yemenul de Sud şi Algeria.

pentru a salva, prin aceasta, ţările islamice de această tumoare canceroasă"[270]. Aceasta a condus la activarea grupărilor radicale din teritoriile palestiniene care trec pe scară din ce în ce mai largă la acţiuni teroriste. Astfel, pe fondul încercărilor O.E.P. de a soluţiona conflictul prin mijloace diplomatice, Iranul intră în conflict cu liderii palestinieni moderaţi încercând el însuşi să devină un jucător în problema palestiniană prin islamizarea conflictului.

Această politică s-a concretizat prin transformarea, în 1982, cu sprijinul Gărzii Revoluţionare Iraniene, a miliţiilor paramilitare A.M.A.L. din sudul Libanului, în mişcarea Hizbollah (Hezbollah).

După cum arăta K. Martin (1994)[271], Hezbollah a apărut dintr-un mariaj între şiiţii libanezi şi Iranul islamic, devenind cea mai influentă mişcare fundamentalistă şiită din afara Iranului, afirmându-şi treptat, sub influenţa teologilor din Teheran şi în special a liderului său spiritual libanez, şeicul Muhammad Hussein Fadlallah, propriul său program de acţiune, în care soluţia tuturor problemelor era găsită în „înfiinţarea unei Republici Islamice".

Un an mai târziu, este înfiinţată în teritoriile palestiniene gruparea radicală Djihadul Islamic, care va inaugura în deceniul opt al secolului trecut seria de atentate anti-israeliene. În viziunea Iranului, aceasta ar fi trebuit să fie avangarda militară a unei mişcări care să ducă la distrugerea statului evreu şi la instaurarea unui stat islamic în teritoriile palestiniene, după modelul iranian (Abderahim, 2001)[272]. Doctrina sa politico-ideologică a servit ca model pentru noile generaţii de militanţi fundamentalişti din interiorul Frăţiei Musulmane, care în 1987, pe măsura scăderii influenţei politice şi ideologice a Djihadului Islamic, vor pune bazele celei mai importante mişcări fundamentaliste islamice din Palestina, Hamas. Scopul său declarat îl constituie ducerea războiului sfânt (Djihadul) prin atacuri împotriva israelienilor şi a palestinienilor cu atitudini moderate, până la distrugerea Israelului şi crearea unui stat palestinian islamic de la Marea Mediterană până la valea Iordanului (Simileanu, 2003).

Ceea ce s-a dorit internaţionalizarea agresivă a revoluţiei islamice iraniene a luat însă sfârşit odată cu moartea lui Khomeiny, în iunie 1989. De atunci, strategia Teheranului a devenit tot mai „naţionalistă", limitându-se pe plan extern la susţinerea financiară a aliaţilor tradiţionali (Hezbollah-ul, grupările fundamentaliste palestiniene sau comunităţile şiite din Irak, Afganistan, Pakistan sau Tadjikistan. Pe fondul lipsei de charismă a succesorului său spiritual, ayatollahul Mohammad Ali Khamenei[273] şi a politicii de deschidere promovată de preşedintele Machemi Rafsandjani pe scena politică internă iraniană avea să se afirme tot mai puternic un curent reformator, ce va acorda prioritate dezvoltării economice în dauna condiţionărilor ideologico-religioase. Aceasta s-ar putea să aibă însă un caracter efemer, clivajele dintre reformişti şi conservatori, dând în final câştig celor din urmă, care l-au propulsat în funcţia supremă din stat pe Mahmud Ahmadinejad, un ultraconservator, fostul primar al Teheranului şi liderul studenţilor islamişti care au provocat criza ostaticilor de la ambasada S.U.A. din 1979[274].

Constantă în doctrina strategică iraniană a rămas însă preocuparea pentru creşterea influenţei sale în regiunea Golfului, în pofida opoziţiei S.U.A., care continuă să considere regimul de la Teheran drept unul terorist, fapt confirmat şi prin includerea sa în celebra „axă a răului". După distrugerea armatei irakiene de către coaliţia internaţională condusă de S.U.A. (1991), Iranul devine cea mai importantă putere militară a Golfului şi continuă să se înarmeze cu armament provenind din fostul

[270] Discurs din 13 februarie 1982, în *La Palestine dans l'optique de l'Imam Khomeiny*, l'Institution de la rédaction et de la publication des oeuvres de l'Imam Khomeiny, Teheran, preluat din Marius Lazăr, 2005.

[271] Kramer Martin, Hizbullah: *The Calculus of Jihad*, în Martin E. Marty şi R. Scott Appleby (edt), *The Fundamentalism Project*, I, Fundamentalism and the State, The University of Chicago Press, 1994.

[272] Abderahim, L. (2001), *Géopolitique de l'islamisme*, L'Harmattan, Paris.

[273] Acesta fusese investit cu funcţia de preşedinte între 9 oct. 1981 şi 17 aug. 1989, fiind succedat de Ali Akbar Hachemi-Rafsandjani (reales în 11 iunie 1993) (Popa, Matei, 1993).

[274] Ales preşedinte pentru un mandat de 4 ani, Mahmud Ahmadinejad este primul preşedinte laic al ţării din 1981 şi al şaselea al republicii islamice.

spaţiu sovietic. Pe de altă parte, principala controversă care opune în prezent Iranul şi comunitatea internaţională are la bază dorinţa acestuia de a dispune de arma nucleară, obiectiv sprijinit şi de noul preşedinte iranian. Redeschiderea capacităţilor nucleare de la Isfahan a avut loc la doar 5 zile după investirea lui Ahmadinejad în funcţia de preşedinte (3 august 2005), acesta numind ca responsabil al programului nuclear un ultraconservator: Ali Larijani, fapt ce sporeşte şi mai mult îngrijorările Washingtonului. Reacţia americană nu s-a lăsat aşteptată, S.U.A. considerând decizia Teheranului de a-şi relua activităţile de îmbogăţire a uraniului „nefericită" şi cere Consiliului de Securitate al O.N.U. să se sesizeze în legătură cu această problemă[275].

Provocarea militară iraniană nu este însă de dată recentă[276] şi îşi are rădăcinile în însăşi strategia de securitate a Teheranului, care consideră Iranul o „ţară încercuită", ameninţată atât de wahhabismul saudit, cât şi de Turcia laică şi panturcismul din Turkestanul ex-sovietic, dar mai ales de recentele prezenţe militare americane din Afganistan, Irak şi Pakistan, motivate de acţiunile antiteroriste. Iranul, putere regională dispunând de importante resurse de petrol, consideră că forţa nucleară (civilă şi militară) este singura susceptibilă să-i asigure o echilibrare a presiunilor venite dinspre vecini. În plus, în această regiune, caracterizată printr-un mare grad de instabilitate, au apărut trei noi puteri nucleare: India, Pakistan şi Israel, ţări cu care Teheranul are relaţii mai mult decât încordate. De cealaltă parte, reluarea activităţilor nucleare ultrasensibile de către Iran sunt văzute la Washington şi Bruxelles ca precursoare ale fabricării unor arme nucleare. În acest sens, deşi o intervenţie militară împotriva puterii de la Teheran pare încă puţin probabilă, preşedintele Bush a aprobat ca Pentagonul să elaboreze o serie de scenarii pentru eventualitatea unui asemenea atac, mai precis pentru desfăşurarea de acţiuni preliminarii. Acţiunile din Kuwait, Afganistan şi Irak par să se constituie în paşi în vederea reconfigurării unui nou câmp de forţe împrejurul Iranului.

Celelalte secte islamice au apărut mai târziu, după sec. al VIII-lea, având o răspândire limitată şi un număr mult mai mic de adepţi. Dintre acestea se remarcă *wahhabismul,* o sectă islamică militantă, întemeiată de Muhammad ibn 'Abd al-Wahhab (1703-1792), ce a stat la baza formării Arabiei Saudite. Această doctrină face parte din categoria mişcărilor religioase care proslăvesc reforma moravurilor pentru o reîntoarcere la origini. Adepţii săi încearcă să se debaraseze de spiritul Islamului modern, încercând să redescopere interpretările textelor din Coran.

Se poate afirma, pe bună dreptate, că însăşi religia islamică prin complexitatea sa poate fi analizată din perspectivă sistemică, factorul religios având în acest spaţiu o importanţă majoră, generând clivaje religioase cu repercusiuni şi în plan politic.

1.4. Expansiunea teritorială a Islamului şi consecinţele sale geopolitice

Potrivit lui Alfred Weber (citat de Braudel, 1994)[277] civilizaţia musulmană, la fel ca şi cea occidentală este o civilizaţie derivată, de gradul doi, pentru că s-a clădit pe fundamentul civilizaţiilor preexistente, eterogene, însă foarte puternice, pe care le-a precedat în Orientul Apropiat. Biografia Islamului îşi are deci rădăcinile în istoria

[275] Klare, M. (2005), *Sfidarea nucleară. Urmează Iranul ?*, în Lumea Magazin, 9 (149), pp. 22-26.
[276] Ambiţiile nucleare iraniene datează încă din vremea şahului Pahlavi, însă o adevărată criză între acesta şi comunitatea internaţională izbucneşte abia în decembrie 2002, când fotografii realizate prin satelit şi difuzate de televiziunile americane atrag atenţia asupra siturilor nucleare de la Arak şi Natanz.
[277] Braudel, F. (1994), *Gramatica civilizaţiilor*, I-II, Edit. Meridiane, Bucureşti.

multimilenară şi în marile curente religioase ale Orientului Apropiat şi Mijlociu. La acestea s-au adăugat puternicele influenţe din bazinul mediteraneean pătrunse prin intermediul negustorilor greci şi romani, mai ales de-a lungul marilor drumuri comerciale.

Mecca, conţinând celebrul meteorit negru, devenise, încă din secolul al VI-lea, centrul religios al Arabiei centrale şi un important oraş comercial. În acest oraş s-a născut, către anul 570 d.Chr., într-o familie de negustori, Mohamed. Inechitatea structurilor sociale, moralitatea decăzută, grosolănia şi josnicia cetăţenilor din Mecca, goana acestora permanentă după îmbogăţire cu orice preţ aveau să fie mereu criticate de Mohamed, de-a lungul vieţii sale. Difuzia Islamului a avut, prin urmare, pe lângă componenta religioasă şi o pronunţată componentă socială.

Către anul 615, într-una dintre meditaţiile sale solitare pe care le avea periodic într-o grotă de lângă Mecca, Mohamed începe să aibă viziuni şi revelaţii auditive. Dumnezeu i-a revelat, la fel ca altădată profeţilor lui Israel, incomparabila sa grandoare şi josnicia oamenilor în general şi a meccanilor în special. Dacă la început acesta nu a vorbit despre revelaţiile sale divine decât într-un cerc restrâns, cu timpul el începe să-şi conştientizeze misiunea profetică, şi după trei ani de astfel de revelaţii, începe să-şi propovăduiască mesajul monoteist, întâlnind la început mai mult opoziţie decât aprobare (Eliade, Culianu, 1996)[278]. În anii următori, el continuă să aibă şi alte revelaţii divine, multe dintre acestea constituind ulterior baza teologică a Coranului. Pe măsură ce Profetul câştiga tot mai mulţi adepţi, şi opoziţia faţă de cele propovăduite de el era tot mai îndârjită. Văzându-şi viaţa pusă în pericol, el este nevoit să plece, ia calea pribegiei, găsindu-şi un teren fertil pentru răspândirea mişcării sale religioase între triburile din Medina, oraş situat la circa 400 km nord de Mecca. Acest eveniment, numit „emigrarea", petrecut la 20 septembrie 622, marchează începutul erei islamice.

Cei cinci stâlpi de bază pe care avea să se sprijine Islamul şi care i-au favorizat expansiunea, evidenţiază profunda unitate dintre planul vieţii spirituale şi cel social. Aceştia sunt (Braudel, 1994): afirmarea unui singur Dumnezeu – Allah (monoteismul), al cărui trimis este Mohamed; rugăciunea rostită de cinci ori pe zi; postul de 29 sau 30 de zile al Ramadanului; pomana dată săracilor şi pelerinajul la Mecca.

Djihadul, războiul sfânt, care ulterior a căpătat un rol foarte important, nu a făcut parte din recomandările de bază. Acesta capătă importanţă în timpul califului Omar (634-644), succesorul lui Mohamed, care a recurs la Djihad pentru a calma violenţele, răscoalele şi disputele dintre triburi survenite după moartea Profetului.

În ultimii zece ani ai vieţii, petrecuţi în exil la Medina, Mohamed a continuat să primească revelaţii divine, devenind liderul politico-religios al comunităţii din Medina. În această calitate el a întreprins numeroase expediţii de pedepsire a duşmanilor Medinei, mai ales împotriva celor din Mecca, atacându-le caravanele, ceea ce a condus la o stare de război între cele două oraşe. Acesta s-a sfârşit prin ocuparea Meccăi de către armatele lui Mohamed, oraşul-cetate devenind astfel punctul de orientare a

[278] Eliade, M., Culianu, P. (1996), *Islamul, în Dicţionar al religiilor*, Edit. Humanitas, Bucureşti.

rugăciunii şi loc de pelerinaj al tuturor musulmanilor. Pe acest fundal începe expansiunea Islamului dincolo de limitele Peninsulei Arabice, expansiune ce va avea două coordonate: una *militară*, prin campaniile de cucerire şi anexare, şi alta *comercială*, prin intermediul negustorilor arabi, ce dominau rutele comerciale deşertice din Asia Centrală şi nordul Africii, dar şi pe cele maritime din bazinul Oceanului Indian.

Primii patru califi care i-au succedat lui Mohamed, între anii 632-661, au extins lumea musulmană prin cuceriri: Damascul în 635, Basra şi Antiohia în 638, Persia între 637 şi 650 şi Egiptul între 639 şi 642. Acestea au fost continuate în timpul umayyazilor din Damasc (661-750), care au adăugat califatului teritorii întinse atât în vest (Africa de Nord şi Spania), cât şi în est (Afganistan).

Predominanţa exodului spre vest a fost justificată atât geografic, cât şi istoric. Sahara constituie o prelungire spre vest, dincolo de falia Mării Roşii, a deşertului Arabiei. Prin urmare, cămilele specifice deşertului cald, cu o cocoaşă (dromaderul), au găsit condiţii bune de aclimatizare în nordul Africii. In Anatolia şi Gobi, cămilele arabilor n-au putut rezista frigului aspru, unde se aclimatizează în schimb cămila cu două cocoaşe (bactriană), specifică deşerturilor reci. În plus, deşerturile anatoliene şi cele din Asia Mică nu sunt spaţii goale, care să poată fi umplute cu uşurinţă, având proprii lor nomazi şi mişcări migratoare şi religioase.

Islamizarea imenselor teritorii din nordul Africii a îmbinat expediţiile armate cu convertirea, nu fără dificultăţi, a triburilor beduine şi berbere, transformate ele însele în vectori de propagare prin relocalizare. Stăpâne incontestabile ale deşerturilor, acestea au adoptat credinţa şi tradiţiile islamice, difuzându-le şi implantându-le ulterior împreună cu propriile lor tradiţii, obiceiuri, cu dorinţa profundă a păstorilor de a rămâne păstori, cu orgoliul şi dispreţul lor profund faţă de viaţa sufocantă a sedentarului.

Islamul întruneşte astfel caracteristicile unei *civilizaţii a deşertului*, limita sa sudică stabilindu-se la trecerea către savană, la contactul cu puternicile civilizaţii medievale ale Africii Negre (Mali, Ashanti, Dahomey etc). Pe de altă parte, Islamul este o *civilizaţie mediteraneeană*, cele mai importante cuceriri ale sale fiind legate de Mediterana: Siria, Anatolia, Egiptul, Tripolitania, Magrebul, Spania, Balcanii, Sicilia… Tot aici au apărut şi s-au dezvoltat mari oraşe ale Islamului: Cairo, Istanbul, Tunis, Tripoli, Sevilla…

Un alt nucleu islamic se relocalizează în Anatolia. Originare din Asia Centrală, *triburile turcice*, islamizate din secolul al X-lea, se stabilesc în sec. XI-XII în Asia Mică. Osman I (1281-1326) le uneşte, punând bazele unui puternic stat independent (1301). Acesta avea să cucerească toate posesiunile bizantine din Asia Mică trecând în Europa (1354) şi făcând din Adrianopole capitala statului (1366-1453).

Continentul european este astfel supus presiunii islamice pe două direcţii: din vest, dinspre Magreb, Spania fiind cucerită de arabi încă din 711-718, care pun bazele unui emirat (din 929, califat) independent cu capitala la Córdoba şi din est, turcii înfrângând oştile cruciaţilor europeni şi cucerind în secolele XIV-XV Bulgaria, Serbia, Grecia, Albania, Bosnia, Herţegovina, iar în 1453, sub Mehmed al II-lea, Constantinopolul, transformându-l, sub numele de Istanbul, în noua capitală a

Imperiului. În timpul domniei sultanilor Selim I (1512-1520) şi Soliman al II-lea (1520-1566) cad sub stăpânire otomană Armenia, Mesopotamia, Siria, Egiptul, Tripolitania, Tunisia, Algeria şi o parte a Ungariei, Imperiul Otoman ajungând la apogeul puterii şi expansiunii sale teritoriale (Matei et al., 1985). La est, turcii mameluci cuceresc ţările Turkestanului şi nordul Indiei, instalând sultanatul de la Delhi (1206-1526).

Declinul este început prin înfrângerea flotei otomane de către coaliţia hispano-veneţiană în bătălia de la Lepante (1571), însă atinge apogeul abia după Primul Război Mondial, ca urmare a recrudescenţei mişcărilor de eliberare naţională care conduc la formarea statelor naţionale în Europa centrală şi balcanică (România, Ungaria, Bulgaria, Serbia, Grecia, Albania) şi a coloniilor britanice şi franceze în Orientul Apropiat şi Mijlociu şi pe ţărmul nord-african.

De cealaltă parte, arabii au ajuns până la poalele Pirineilor, Carol Martel oprindu-le înaintarea spre Franţa prin bătălia de la Poitiers (732).

În India, Islamul se va menţine şi după căderea sultanatului de la Delhi, prin Imperiul islamic al Marilor Moguli (1526-1658), urmaşi ai mongolilor, care vor reuşi să unifice cea mai mare parte a peninsulei, cu capitale la Agra şi Delhi. Teritoriul hindus a fost, prin urmare, de-a lungul secolelor, un veritabil spaţiu de interferenţă între hinduism şi islamism, fapt explicat şi prin puternica comunitate musulmană de pe teritoriul de astăzi al Indiei.

La islamizarea Asiei Centrale o imensă contribuţie şi-au adus-o şi *mongolii* (islamizaţi la rândul lor pe la 1300), ale căror triburi au fost unite în 1206 de către Genghis-Han şi care în deceniile următoare a pus bazele unui vast imperiu, din China până în Europa Răsăriteană. Budhismul (varianta lamaică), originar din Tibet, se răspândeşte abia în sec. XVI-XVII, înlocuind treptat islamismul.

Cel mai mare stat musulman actual - Indonezia, ce reprezintă în acelaşi timp şi extremitatea estică a domeniului islamic, se numără printre cele mai recente „achiziţii" ale acestuia. Islamul a pătruns aici abia în secolul al XV-lea prin intermediul *negustorilor arabi*, grefându-se pe un substrat cultural solid, puternic influenţat de civilizaţiile indiană şi chineză. Tot negustorilor arabi li se datorează prezenţa Islamului şi pe ţărmul vestic al Africii sau în unele zone ale Africii subsahariene.

Astfel configurat, Islamul a fost şi rămâne o civilizaţie vie, cu geometrie variabilă, în care spaţii imense au fost ocupate sau abandonate de Islam, de fiecare dată în faţa unor civilizaţii străine şi rivale: Sicilia, Peninsula Iberică, Italia meridională, Mediterana occidentală, în faţa Occidentului; Creta şi Peninsula Balcanică în faţa Europei Orientale, a creştinătăţii ortodoxe în general; câmpia indo-gangetică şi Deccanul septentrional şi central, în faţa lumii hinduse (Braudel, 1994).

Prin urmare, expansiunea Islamului a avut două componente majore: una militară şi alta comercială. Dacă expansiunea economică era pe deplin justificată, având în vedere deficitul de resurse, cea militară era contrară spiritului Coranului, deoarece Djihadul (războiul sfânt) nu îndeamnă să ucizi dacă nu eşti atacat: „cine a omorât un om fără ca acesta să fi ucis o fiinţă vie sau să fi răspândit stricăciunea pe pământ va fi considerat ca şi cum ar fi omorât toţi oamenii..." (Coranul, citat de Anghelescu, 1993).

Pe aceleaşi coordonate s-au înscris însă şi cruciadele, ca reacţie a creştinătăţii apusene împotriva expansiunii musulmane, care au folosit religia ca pretext pentru o expansiune economică şi politică împotriva spiritului evanghelic.

2. SEGREGĂRI ETNICO-TERITORIALE ÎN SPAŢIUL ISLAMIC

Imensitatea spaţiului islamic (întins pe trei continente) a determinat implicit şi o eterogenitate a potenţialului natural, cultural şi social. Şiiţi sau sunniţi, tradiţionalişti sau modernişti, pacifişti sau revoluţionari, arabi sau nu, blocul islamic alcătuieşte un conglomerat de o mare diversitate. În acest imens spaţiu geopolitic pot fi individualizate, din punct de vedere etnic şi spaţial, şase nuclee de relocalizare care acţionează ca vectori de interacţiune cu spaţiile limitrofe:

2.1. Nucleul islamic arab

Este cel mai extins ca suprafaţă, alcătuit din statele arabe ale Africii de Nord şi Orientului Mijlociu. Acestea sunt integrate în Liga Arabă, organizaţie constituită în 1945, din 7 state: Arabia Saudită, Egipt, Irak, Iordania, Liban, Siria şi Yemen. La acestea s-au adăugat: Libia (care a aderat în 1953, dar s-a retras în 2002); Sudan (1956); Maroc şi Tunisia (1958), Kuwait (1961); Algeria (1962); E.A.U., Bahrain, Qatar şi Oman (1971); Mauritania (1973), Somalia (1974); teritoriile palestiniene (1976); Djibouti (1977) şi Comore (1993).

Lideri regionali sunt *Egiptul* (1 mil. km^2; 65,2 mil. loc), lider al panarabismului şi sediu al Ligii Arabe, care în plus beneficiază şi de o poziţie geostrategică cheie de punte între Africa şi Asia, respectiv între Marea Mediterană şi Marea Roşie prin Canalul Suez şi *Arabia Saudită* (2,24 mil. km^2 şi peste 25 mil. de loc.), statul cu peste o pătrime din rezervele mondiale de petrol şi unde se află atât locul naşterii, cât şi cel al morţii profetului Mohamed (Mecca, respectiv Medina). Astfel se explică şi crezul islamic inscripţionat pe drapel: „Allah e singurul Dumnezeu, iar Mahomed este profetul său".

În pofida unei dominări nete a arabilor, evoluţia geopolitică a Orientului Mijlociu[279] a fost influenţată de marile imperii nearabe: mongol (până la sfârşitul sec. al XIV-lea), ulterior persan şi otoman. Marea Britanie şi-a instalat dominaţia relativ târziu, către mijlocul secolului al XIX-lea (Aden, 1839), însă după Primul Război Mondial rămâne singura mare putere regională. În toată această perioadă, timp de aproape un secol, întreaga geopolitică a Peninsulei Arabia a fost marcată de puternicele clivaje anglo-otomane. Acestea s-au finalizat prin acorduri abia în preajma Primului Război Mondial, luând astfel naştere „linia albastră" (29 iulie 1913) şi „linia violetă" (9 martie 1914) ce au delimitat zonele de influenţă otomană şi britanică.

[279] Orientul Mijlociu transcede nucleul islamic arab, întinzându-se de la strâmtorile ponto-egeene şi Valea Nilului până la frontiera iraniano-afgană cuprinzând patru grupe etnice principale, toate de religie musulmană, care alcătuiesc peste 4/5 din populaţia totală: arabi, turci, persani şi kurzi.

Perioada interbelică a marcat începuturile penetrării masive a capitalurilor britanice şi americane în industria petrolieră, controlul resurselor de petrol constituind baza politicii britanice în regiune. După cel de-al Doilea Război Mondial, pe scena geopolitică regională apare pentru prima dată un actor local: Arabia Saudită, ale cărei ambiţii de putere se datorează doctrinei politico-militare wahhabite. Aceasta a făcut ca problema delimitărilor frontaliere în Peninsula Arabia să aibă la bază trei factori majori: doi care ţin de singurele resurse ale acestui spaţiu deşertic (petrolul şi apa), cărora li s-au adăugat ambiţiile teritoriale saudite. În acest context, conflictele frontaliere n-au încetat să apară: între 1949 şi 1955 un litigiu de graniţă grefat pe antecedente istorice mai vechi opune trei state arabe: Emiratele Arabe Unite, Oman şi Arabia Saudită, pentru oazele Buraimi situate într-o zonă bogată în petrol, are ca rezultat delimitarea provizorie a frontierei dintre emiratul Abu Dhabi şi Oman după „linia Ryan" (26 oct. 1955), frontieră menţinută până astăzi. După invazia irakiană în Kuwait şi intervenţia coaliţiei internaţionale condusă de S.U.A., are loc un incident frontalier între Arabia Saudită şi Qatar (sept. 1992) legat de poziţia strategică a coridorului Khor al Udeid dintre Qatar şi Emiratele Arabe Unite, prin care Arabia Saudită are acces la Golful Persic. Problema petrolului joacă un rol esenţial în trasarea frontierelor din Peninsulă, în măsura în care aurul negru poate să aducă bogăţie şi putere statului care deţine zăcăminte pe teritoriul său. Iată de ce unele state utilizează astăzi noile perimetre de concesiune petrolieră, ca bază pentru revendicări teritoriale (Yemen, E.A.U.).

La vest de Suez, Islamul arab reprezintă domeniul vestic de răspândire al acestei religii. Statele islamice nord-africane se caracterizează printr-o relativă coeziune etnică şi teritorială, având frontiere moştenite încă din antichitate, de pe vremea dominaţiei romane. Doar frontierele sudice ale acestora, trasate în plin deşert, sunt relativ noi şi imprecise dând naştere la numeroase conflicte de graniţă - la frontiera marocano-algeriană, libiano-ciadiană (fâşia Aozou) sau egipteano-sudaneză. Însă cele mai puternice tensiuni ce caracterizează acest spaţiu au un fundament cultural, apărând pe fundalul clivajelor modernism-fundamentalism.

Cel mai concludent exemplu în acest sens este cel al Algeriei, mult timp un pivot de stabilitate în Africa de nord-vest, în care recrudescenţa mişcărilor fundamentaliste a condus la începutul anilor '90 la un adevărat război civil între acestea şi forţele guvernamentale. Un factor favorizant al acestor tensiuni îl constituie şi problema identităţii naţionale algeriene tot mai frecvent afirmată de autorităţile guvernamentale, însă puternic contestată de adepţii panislamismului. Aceeaşi problemă, a unei identităţi naţionale se pune şi în Maroc: identitate clădită pe vechimea frontierelor şi originea geografică a dinastiilor regale, însă respinsă cu tărie de către mişcările islamiste. Principalele probleme geopolitice ale Marocului se referă la statutul Saharei Occidentale şi a frontierei comune cu Algeria. Marocul consideră Sahara Occidentală ca făcând parte integrantă din teritoriul său, situaţie căreia i se opune Frontul Polisario (Frontul de eliberare anticolonist din Sahara), care se pronunţă pentru autodeterminare şi crearea

Republicii Arabe Democratice Sahrani[280]. În 1978, O.N.U. se pronunţa pentru autodeterminarea Saharei, un an mai târziu acesta condamnând ocuparea Saharei Occidentale de către Maroc. Cât priveşte graniţa comună cu Algeria, aceasta este succesoarea unei vechi discontinuităţi geopolitice datând din Evul Mediu, marcând limita vestică a expansiunii otomane în Africa. Dacă sectorul nordic este recunoscut internaţional şi nu comportă probleme deosebite, cel dintre oazele Figuing şi Tindouf, trasat în plin deşert în lungul văii Draa, nu a fost niciodată trasat oficial, separând ţinuturi aproape nelocuite. După independenţa Algeriei, problema frontierei între o republică socialistă (Algeria) şi o democraţie monarhică (Marocul) a devenit arzătoare; în 1963 s-au ajuns chiar la conflicte armate, soluţionate provizoriu prin acordul de la Ifrane (1969).

Un alt focar de tensiune în regiune este generat de ambiţiile geopolitice ale Libiei. Aceasta ţară este condusă încă din 1969 de colonelul Mu'ammar al-Geddafi, care s-a făcut rapid cunoscut ca un mare denunţător al „imperialismului occidental" şi ca un lider al panislamismului, dar şi al terorismului internaţional. După 1960, Libia a devenit un mare producător de petrol, al patrulea dintre statele lumii arabe, fapt ce a contribuit la modernizarea societăţii şi la creşterea substanţială a nivelului de trai. Inspirat din tezele socialiste şi unioniste ale lui Nasser, căruia i se consideră succesor, Geddafi a lansat în anii '70 ai secolului trecut mai multe proiecte de unificare fie cu Egiptul (1970), fie cu Tunisia (1972) (Lacoste, 1995). Provenind din rândul beduinilor, acesta a preluat din reprezentările geopolitice ale acestora, popor nomad, a cărui organizare spaţială era bazată pe proprietăţile familiare şi pe contestarea frontierelor. Astfel se explică litigiul asupra frontierei sudice a Libiei (banda Aozou), frontieră recentă, de origine colonială, în care Curtea internaţională de justiţie de la Haga a dat câştig de cauză Ciadului (3 februarie 1994).

2.2. Nucleul islamic din Africa subsahariană

Islamul a pătruns în regiunile sudaneze de la limita sudică a Saharei în urma Djihadului almoravizilor, în secolul al XI-lea, grefându-se pe suportul unor puternice civilizaţii animiste preexistente. Intrând în contact cu culturile locale, Islamul s-a adaptat la tradiţiile populaţiilor locale. Statisticile indică în prezent între 200 şi 500 milioane de musulmani africani, însă majoritatea acestora se simt mai întâi de toate africani, apoi musulmani, ceea ce nu împiedică totuşi o puternică recrudescenţă spre prozelitism şi fanatism, soldată în unele cazuri cu violenţe (în Nigeria, nordul Sudanului sau în Somalia). Cu toate acestea, particularitatea islamismului african autohton rezultă din

[280] Sahrani este un termen ce desemnează populaţiile ce trăiau odinioară pe teritoriul ex-Saharei Spaniole şi care, nomade fiind, au plecat pe teritoriul algerian, refuzând anexarea teritoriului de către Maroc (1975). Acestea au constituit în exil baza unei Republici Arabe Sahareze Democrate, care a fost recunoscută mai întâi de Algeria, apoi şi de alte state africane, chiar dacă populaţia şi guvernul acestui stat se află în afara teritoriului pe care îl revendică.

convieţuirea, în cele mai multe cazuri paşnică, cu creştinismul şi animismul, fapt ce a determinat în plan spiritual numeroase schimburi reciproce.

Statele islamice africane se caracterizează printr-o remarcabilă eterogenitate: atât ca suprafaţă, ca mărime demografică şi pondere a populaţiei islamice, cât şi din perspectiva dezvoltării economico-sociale. Suprafeţele acestora variază între 1.862 km^2 şi 2.503.890 km^2 (Comore, respectiv Sudan), corespunzător variază şi mărimea demografică – între 240.000 loc. ai Saharei Occidentale (cu o densitate de numai 1 loc/km^2) şi 126,6 milioane în Nigeria, unde densitatea este de 137 loc/km^2; contrastele teritoriale sunt amplificate de cele economice şi sociale (rată de alfabetizare cuprinsă între 25% şi 75% din totalul populaţiei adulte). Frontierele, în majoritatea cazurilor în linie dreaptă, poartă o puternică amprentă colonială. Astfel, imediat după cel de-al Doilea Război Mondial, un lung litigiu a opus Egiptul, redevenit independent de Londra, în privinţa viitorului politic al Sudanului. Marea Britanie fidelă ideii de decolonizare dorea independenţa totală a Sudanului, în vreme ce Cairo dorea unificarea întregii văi a Nilului într-un singur stat, egiptean, în virtutea antecedentelor istorice. Făcând abstracţie de revendicările de autodeterminare ale populaţiei creştine şi animiste din sud, Cairo şi Londra au ajuns la un acord formând Sudanul anglo-egiptean (1899-1956), precursor al Sudanului de astăzi. Astfel s-au cristalizat tendinţele centrifugale ale populaţiei negroide din sudul Sudanului, conflict izbucnit imediat după independenţa acestei ţări (1956-1973) şi reînceput ulterior, după 1983.

În partea centrală a regiunii, Nigerul şi Ciadul reprezintă două dintre construcţiile politice cele mai artificiale, legate de istoria colonială franceză. Fragilitatea acestora exprimată printr-o puternică eterogenitate etnică explică tensiunile secesioniste şi repetatele lupte între clanurile tribale: rebeliunea tuareg din nordul Nigerului sau războiul civil ciadian, grefat pe opoziţia seculară dintre populaţiile de păstori islamizaţi din nord, locuitori ai deşertului, şi cele negroide, animiste, din sud ce se ocupă îndeosebi cu agricultura. Mauritania, la fel ca şi Niger, Ciad sau Sudan, constituie un spaţiu de interferenţă dar şi de înfruntare între Africa neagră şi cea albă. Primul aspect se manifestă printr-un evident metisaj între populaţiile negroide ce ocupă bordura sahelian şi valea Senegalului şi maurii arabo-berberi din nord, iar cel de-al doilea prin fenomenul de opoziţie rasială: negrii, a căror pondere în populaţia totală este în creştere datorită sporului demografic mai mare, acceptă din ce în ce mai greu islamizarea şi dominaţia maurilor în viaţa politică.

În Nigeria ţară percepută ca fiind unul dintre viitorii poli geopolitici ai Continentului, tendinţele secesioniste se manifestă în est (regiunea Biafra), tensiuni ce au culminat cu un război civil între 1967 şi 1970.

O importanţă distinctă trebuie acordată Etiopiei, leagăn şi bastion al creştinismului în Cornul Africii, unde Biserica naţională era implantată cu mult înaintea Islamului. Încet dar sigur, islamismul a câştigat teren, ajungând astăzi să reprezinte circa 45% din totalul populaţiei.

2.3. Nucleul islamic turcofon

Se caracterizează printr-o deosebită complexitate etnică, cuprinzând domeniul islamic euro-asiatic, al cărui lider este *Turcia*, stat cu vocaţii euro-atlantice (membru N.A.T.O. şi candidat la U.E.), statele islamice din Balcani (*Albania* şi *Bosnia şi Herţegovina*) şi cele din Asia Centrală ex-sovietică.

Dezmembrarea U.R.S.S. şi a Iugoslaviei şi evoluţiile geopolitice contemporane din Federaţia Rusă, Orientul Mijlociu şi Asia de Sud au determinat reorientarea politicii externe a Turciei de la conservatorismul orientat pentru păstrarea cuceririlor războiului cu Grecia (1919-1922) spre o politică de delimitare a unor noi arii de influenţă în regiune. Dacă deschiderea către lumea arabă datează din anii '50, reactivarea panturcismului este de dată relativ recentă, fiind legată de evoluţiile din spaţiul balcanic, caucazian şi central-asiatic. Renaşterea Islamului în ansamblul lumii turcice în anii '80 s-a tradus în Turcia prin tentative ale unei sinteze turco-islamice, capabile să asigure în ochii promotorilor acesteia o deschidere către turcii din spaţiul ex-sovietic. Principala provocare geopolitică pentru Turcia derivă din potenţialul său economic, relativ scăzut, care nu-i permite încă să se constituie într-un intermediar între lumea turcică şi Occident.

În ansamblul lumii turcofone se pot deosebi mai multe regiuni de populare:

3.1. *Turcia* (peninsula Anatolia şi Tracia orientală): 48-50 milioane loc., dispuşi la rândul lor în două cercuri de populaţie:

- cercul rezultând din refluxul Imperiului Otoman (în Balcani, turcii din Bulgaria, din Dobrogea, Grecia, Orientul Apropiat, Macedonia, Cipru şi Irak);
- cercul rezultat din migraţia forţei de muncă – în Europa occidentală (Germania, Franţa, Olanda, Belgia, Austria şi ţările scandinave), dar şi în spaţiul arab (mai ales în Arabia Saudită şi Libia).

Turcii seldjuicizi şi, ulterior, cei otomani, s-au instalat în secolul al XI-lea în Anatolia şi începând cu secolul al XII-lea în Balcani, întreţinând relaţii strânse cu azerii, înglobaţi în imperiile şiite iraniene.

3.2. *Turkestanul* (nucleul central-asiatic): 40 milioane loc., ce cuprinde:

- Turkestanul ex-sovietic: alcătuit din uzbeci (20 mil.), kazahi, turkmeni, kirghizi şi karakalpaci.
- Turkestanul chinez: alcătuit din uiguri (7 mil.) şi kazahi.

Cu cei 22,7 mil. loc., Uzbekistanul este cel mai populat stat din Turkestanul ex-sovietic, tinzând să devină o putere regională în Asia Centrală, fapt confirmat prin recrudescenţa naţionalismului şi panuzbekistanismului şi printr-o relativă distanţare de marii lideri musulmani regionali: Arabia Saudită şi Turcia. La aceasta contribuie şi minoritatea uzbekă din statele vecine (Afganistan, Tadjikistan, Kirghistan şi Turkmenistan), care contribuie la marea sa capacitate de proiecţie în exterior. Principala minoritate etnică in Uzbekistan o constituie karakalpacii, care dispun de un teritoriu naţional propriu.

Kazahii şi turkmenii reprezintă două etnii relativ recente. Asimilaţi până în 1925 kirghizilor, distincţia a fost introdusă de Stalin, care a configurat şi teritoriul naţional kazah. Caracterul artificial al acestei structuri politice (al doilea stat ca suprafaţă rezultat prin dezmembrarea U.R.S.S.) este argumentat şi prin faptul că populaţia rusă o depăşeşte ca pondere pe cea autohtonă (care însă are o creştere demografică mai accentuată), limba rusă fiind folosită pe scară largă. Turkmenii s-au individualizat ca etnie începând din secolul al X-lea, Turkmenistanul fiind în prezent republica cea mai omogenă şi mai puţin artificială din Asia Centrală ex-sovietică. O ostilitate foarte veche opune turkmenii sunniţi de iranienii şiiţi, care au fost victime până la sfârşitul sec. al XIX-lea raidurilor turkmene vizând căutarea de sclavi. Cu toate acestea, pentru a face faţă hegemoniei uzbece, Iranul le apare turkmenilor ca un protector de lungă durată datorită celor peste 1000 de kilometri de frontieră comună, mai ales că influenţa ideologică a revoluţiei islamice din Iran este practic nulă într-o populaţie sunnită, tribalizată şi foarte antişiită (şiiţii erau odinioară consideraţi eretici).

Spre deosebire de aceştia, kirghizii, majoritari demografic în teritoriul lor naţional[281], sunt minoritari în plan politic, economic şi social. Privatizarea a scos în lumină clivaje etnice grefate pe suport economic: uzbecii şi ruşii sunt minorităţile cu cel mai înalt nivel de trai, pe când majoritatea kirghizilor, sunt săraci. Islamul joacă un rol nesemnificativ în viaţa politică şi socială.

Uigurii constituie grupul etnic cel mai important din provincia chineză Xinjiang, fiind un popor seminomad şi de agricultori ai oazelor, convertiţi la Islam în secolul al XV-lea. Marea lor slăbiciune geopolitică derivă din puternica fragmentare în triburi mai mult sau mai puţin rivale, în congregaţii religioase, în multitudinea de dialecte sau în clivajele dintre păstorii nomazi şi sedentarii oazelor, ceea ce a împiedicat formarea unui stat stabil. Astăzi uigurii sunt tentaţi să se orienteze din ce în ce mai mult spre originile lor turcice şi să reia legăturile cu lumea turcică exterioară, fiind mai puţin interesaţi de spaţiul chinez.

Celor două mari regiuni de populare turcică menţionate anterior, li se adaugă:

3.3. *Tătarii* (6,6 mil., al doilea popor ca mărime demografică din Federaţia Rusă), este în acelaşi timp şi unul dintre cele mai dispersate popoare islamice[282], având mai multe ramuri: tătarii de Kazan (tătarii de pe Volga), descendenţi ai Hoardei de Aur, ce au constituit în secolul al XIX-lea fermentul intelectual al popoarelor turcofone din Imperiul Rus; tătarii din Crimeea (272 000); tătarii nogaï – în Caucaz (75 000); tătarii din Dobrogea şi România (200 000) şi găgăuzii (198 000 – singurii creştinizaţi), în raioanele din sudul Republicii Moldova.

[281] Ca şi a celorlalte entităţi statale din spaţiul ex-sovietic, frontierele Kirghistanului au fost decise de Stalin în anii '20 ai secolului trecut, fără a avea o semnificaţie etnică sau geografică. În pofida majorităţii lor (64,9% din populaţia totală), kirghizii sunt minoritari în oraşe, fapt ce contribuie la o slabă reprezentativitate a lor în viaţa politică a ţării.

[282] Numai în Federaţia Rusă, dintr-un total de 5,6 milioane de tătari, doar 1,8 trăiesc în Tatarstan, 1,1 în Başkirstanul vecin, 1 milion în oblasturile ruseşti din Ural, 160 000 în Moscova, alţii de-a lungul Volgăi şi în marile oraşe, 300 000 în Kazahstan, 500 000 în Uzbekistan etc.

De origine mongolică, tătarii au fost turcizaţi lingvistic şi islamizaţi iar în secolul al XIII-lea au cucerit Rusia, pe care au ţinut-o vasală trei secole. Cu timpul, imperiul tătar s-a fragmentat în trei hanate regionale (Kazan, Astrahan şi Crimeea), pe care expansiunea rusă le-a redus treptat. Astfel se explică marea dispersie teritorială a tătarilor. În momentul revoluţiei din 1917, se manifestau diferite curente politice care convergeau către constituirea unui stat musulman propriu în teritoriile cuprinse între Volga şi Ural: Idel-Ural[283], proclamat un an mai târziu, în dec. 1918. Politica ruşilor în regiune, ca de altfel în întregul spaţiu sovietic, a fost „împarte şi stăpâneşte". Mai întâi, ei au divizat blocul Idel-Ural, opunând naţionalităţile pe care le recunoşteau: başkirii şi tătarii; apoi ciuvaşii şi cele trei popoare finice – marii, mordvinii şi udmurţii, mai puţin ataşaţi de Islam. În 1919 a fost creată o mare republică sovietică socialistă başkiră, din care au fost separate anul următor o mică republică tătară şi două regiuni autonome pentru popoarele finice de pe Volga. S-a ajuns astfel ca nici un teritoriu naţional să nu mai fie nici omogen, nici reprezentativ etnic (în Tatarstan, doar 26,6% din totalul populaţiei erau tătari). În 1925 a fost decupat în sudul Rep. Başkire, în lungul fluviului Ural, un oblast care a fost racordat cu oblastul rus Celeabinsk, creîndu-se astfel un coridor rus care constituia un ecran între Republica Başkiră şi, odată cu ea, între Idel-Ural şi Turkestanul sovietic.

După şapte decenii de la crearea sa, la 30 august 1990, republica tătară îşi proclamă suveranitatea. Împreună cu Cecenia au fost singurele republici care şi-au proclamat independenţa totală faţă de Moscova, refuzând să semneze tratatul federativ din martie 1992. Independenţa politică, nerecunoscută încă de comunitatea internaţională, se sprijină în primul rând pe o independenţă energetică, Tatarstanul dispunând de mari rezerve de petrol. Această decizie politică a determinat însă, în interiorul republicii, tendinţe secesioniste: puternica comunitate rusofonă din Tatarstan a proclamat în interiorul său o republică slavă – Kama.

3.4. *Alte popoare turcofone din Ural:* başkirii (1,4 mil.) şi ciuvaşii (1,3 mil.), cărora li se adaugă popoarele fino-ugrice, islamizate, ce populează acelaşi spaţiu, toate beneficiind de câte o entitate politico-administrativă proprie, cu statut autonom în cadrul Federaţiei Ruse: mari, mordvinii şi udmurţii.

Başkirii – sunt o populaţie montană din Uralul sudic de origine fino-ugrică, turcizaţi şi islamizaţi începând cu secolul al IX-lea. Ei au aparţinut mai întâi Hanatului mongol al Hoardei de Aur, apoi tătarilor de Kazan (1251-1552), pentru a fi ulterior cuceriţi de ruşi, constituind în timpul împărătesei Ecaterina a II-a unul dintre stâlpii armatei ţariste. În pofida acestui fapt, după 1917 are loc o reînviere a naţionalismului başkir concretizată prin formarea republicii Idel-Ural, centrată pe binomul etnic alcătuit din tătari şi başkiri. Dar când frontul sovietic a înaintat către Ural, această structură politico-administrativă a fost renegociată, fiind instituită, la 23 martie 1919, R.S.S.A. Başkiră, prima republică socialistă federativă a Federaţiei Ruse, fundamentul Republicii Başkirstan proclamată la 11 octombrie 1990. Principalele sale atuuri geostrategice

[283] Idel era denumirea turcă a Volgăi.

derivă din resursele sale energetice: petrol, exploatat la Tuimazy şi Ishimbay, ce făcut din această ţară „al doilea Baku" şi huilă, exploatată în bazinul Kama. În acelaşi timp însă, trasarea artificială a frontierelor şi eterogenitatea etnică îi conferă o evidentă fragilitate. Nu numai că această structură statală ce s-ar fi dorit „naţională" nu grupează decât 59,6% din totalul başkirilor, dar o proporţie importantă dintre aceştia este răspândită în teritoriile vecine, astfel că populaţia başkiră din republică nu alcătuieşte decât 21,9% din total, fiind întrecută atât de cea rusă (39,3% din total), cât şi de cea tătară (28,4%). La acesta se adaugă faptul că în 1934 din teritoriul iniţial al ţării, a fost desprinsă o enclavă de 12 000 km^2, în zona stepelor piemontane dintre Ekaterinburg şi Celeabinsk, astfel că în prezent este revendicată reunificarea ţării.

Ciuvaşii – provin din triburile fino-ugrice turcizate şi islamizate între secolele VII şi XIII de bulgarii de pe Volga. În prezent, peste jumătate (51,1%) locuiesc în teritoriul lor naţional, unde alcătuiesc 67,8% din totalul populaţiei. Din acest punct de vedere, Republica Ciuvaşă, creată în aprilie 1925[284], reprezintă una din creaţiile teritoriale naţionale sovietice cele mai omogene.

3.5. *Popoarele turcofone din Caucaz.*

O sinteză a mozaicului etnic din Federaţia Rusă, îl constituie spaţiul caucazian. Aici, amestecul de popoare asociat cu trasarea arbitrară a graniţelor dintre unităţi politico-administrative până odinioară lipsite de importanţă, dar care după 1990 îşi revendică dreptul la autodeterminare a generat peste 50 de tensiuni şi conflicte secesioniste. Intre acestea, pe lângă războiul din Cecenia, sau cel din Nagornâi-Karabah, alte tensiuni sunt tot mai greu de gestionat: reconstituirea unei republici cosace pe teritoriul fostului oblast Kuban, a unor autonomii circasse, karachaev sau abazine; integrarea unei părţi din Osetia de Nord cu oraşul Mozdrok în Kabardino-Balkaria, a estului Osetiei de Nord în Inguşetia; crearea unei autonomii cosace în districtul inguş Sunjensky sau a unei republici Gorskaya, locuită în majoritate de ruşi în interiorul frontierelor Circasiei, Kabardei, Adygheii şi a teritoriilor costiere din Krasnodar etc. (Fourcher, 1993). Numai în Daghestan, tendinţele separatiste vizează constituirea unei republici Nogaï în nord şi în districtele estice ale regiunii Stavropol, sau a unor republici ale etniilor avară, kumik, darghin şi lezghină, concomitent cu federalizarea ţării. Pe de altă parte, la scară mai redusă, se manifestă şi o tendinţă opusă, de integrare a naţionalităţilor caucaziene, concretizată prin proiectul unei confederaţii a popoarelor din Caucaz, incluzând Abhazia, Karachaevia şi Balkaria. În ansamblu, structura etnică a spaţiului caucazian este dominată de trei categorii de popoare: autohtoni (caucazieni): abazini, abhazi, adâghei, ceceni, cerkesi, kabardini, inguşi; popoare turcofone, dominate net de azeri (circa 12 milioane, dintre care 7 mil. în Azerbaïdjan, restul în Iran şi Fed. Rusă), cărora li se adaugă balkarii, karatchaii şi kumycii şi popoare de origine iraniană, reprezentate prin osetini.

[284] R.S.S.A. Ciuvaşă a fost creată pe fundamentul Regiunii Autonome Ciuvaşe (înfiinţată în iunie 1920), proclamându-şi suveranitatea la 24 octombrie 1990 ca Republica Ciuvaşia.

Studiu de caz: azerii

În pofida faptului că vorbesc o limbă turcică, azerii sunt la fel ca şi iranienii, musulmani şiiţi. După ce a făcut parte mult timp din Imperiul Persan, actualul Azerbaïdjan a fost cucerit la începutul secolului al XIX-lea de ruşi, la fel ca Georgia sau Armenia. Între aceste populaţii, foarte diferite, limitele nu erau foarte clare, existând mari spaţii de interferenţă. De aceea, frontierele dintre Armenia şi Azerbaïdjan, aşa cum au fost ele trasate în 1920, erau foarte sinuoase. Azerbaïdjanul are o republică autonomă (Nahitcevan), care este enclavizată între teritoriul armean şi Iran. Prin contrast, Nagornâi-Karabah, regiune autonomă din Azerbaïdjan este populată în majoritate de armeni şi separată de Armenia prin culoarul Lachin. În pofida structurii etnice dominată net de minoritatea armeană, azerii consideră Nagornâi-Karabah ca fiind leagănul naţiunii lor, parte integrantă din Azerbaïdjan.

Pe de altă parte, clivajele azero-armene au şi un fundament economic. Azerbaïdjanul rus a fost atins de febra petrolului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Baku a devenit atunci un simbol al primului mare producător mondial de petrol; în scurt timp s-a transformat într-o metropolă industrială şi comercială dominată de burghezia armeană. Puţin adaptaţi acestei evoluţii economice, azerii au format un proletariat subcalificat, sărac şi marginalizat social. În acelaşi timp, armeanul căpăta pentru azeri imaginea simbolică a unui capitalist străin şi exploatator, fiind victima pogromurilor manipulate adesea de poliţia ţaristă. După 1917, azerii devin un puternic aliat al Moscovei, pentru care ocupau o poziţie geopolitică de prim plan, fiind consideraţi liderii unui islam sovietic.

Dar purificările din anii '30 ai secolului trecut au decimat elitele intelectuale, rusificarea fiind singurul mod de promovare socială. Declinul a continuat după cel de-al Doilea Război Mondial, când Azerbaïdjanul sovietic a continuat să fie marginalizat, fapt reflectat mai ales prin ponderea din ce în ce mai mică pe care petrolul său o avea în producţia totală de petrol a U.R.S.S. (30% în 1955 şi numai 13% în 1960, scăzând la 1,5% în 1988). Pe acest fond, începând din 1988 Azerbaïdjanul, pe care „perestroïka" l-a atins foarte puţin, cunoaşte o puternică radicalizare a mişcărilor naţionaliste[285]. Conflictul armeano-azer a creat astfel o imagine negativă a Azerbaïdjanului în lume şi odată cu aceasta spectrul pericolului unui Islam politic în regiune.

3.6. *Popoarele turcofone din Siberia* reprezentate prin iakuţi (sakha)[286] (380.000), cea mai nordică ramură a turcofonilor, sunt descendenţi ai triburilor nomade de vânători şi crescători de bovine ce ocupau odinioară vaste teritorii din bazinul Lenei, de la triburile de buriaţi şi mongoli din preajma Lacului Baikal, până la Cercul Polar şi Oceanul Arctic. Teritoriile sakha au trecut sub protectoratul ruşilor începând din 1630, constituind, mai ales de-a lungul secolelor XIX şi XX, locul de destinaţie pentru numeroase deportări, de tristă amintire. Astfel se face că mai mult de jumătate din populaţia totală a Iakuţiei este alcătuită din ruşi; autohtonii, care trăiesc în proporţie de 96% în republica lor, nu formează decât 33,4% din total.

[285] Acestea izbucnesc violent în noaptea de 27/28 februarie 1988, la câteva ore după o mare manifestaţie la Erevan prin care s-a revendicat reataşarea provinciei Nagornâi-Karabah la Armenia, printr-un pogrom antiarmean la Sumgarit, un centru industrial din apropiere de Baku. Mai multe zeci de armeni au fost ucişi, alţii au fost răniţi. Înainte ca Moscova să încerce să găsească o soluţie de dialog, Karabahul devine o cauză sacră, în jurul căreia s-a creat o impresionantă mobilizare populară: acest teritoriu devine liantul identităţii azere. Pogromul de la Sumgarit s-a repetat un an mai târziu (în zilele de 13 şi 14 ianuarie 1990) la Baku; bilanţul oficial – 32 de morţi, numeroşi răniţi. O săptămână mai târziu, armata sovietică intervine, restabilind un calm precar. Cifrele oficiale dădeau însă imaginea unui veritabil masacru: 170 de morţi, 370 de răniţi şi 321 dispăruţi.

[286] Denumiţi de ruşi iakuţi, aceştia şi-au restituit denumirea autohtonă, sakha, atât în ceea ce priveşte ţara, cât şi poporul sau limba sa (23 septembrie 1992).

Curând după formarea Iakuţiei sovietice, teritoriul său a fost redus cu circa o treime (de la 4.023.000 km^2 la 3.062.100 km^2), teritorii care sunt revendicate în prezent.

2.4. Nucleul islamic iranian

Este alcătuit din trei mari componente geopolitice: Iran, Afganistan şi Tadjikistan.

Iranul, vechea Persie, este în prezent cel mai mare stat islamic şiit (1 629 918 km^2, 70 mil. loc). Stat teocratic din 1979, puternic ancorat în tradiţiile islamice, Iranul este totodată unul dintre marii exportatori de fundamentalism şi terorism în context regional şi internaţional. Pe plan intern se confruntă cu grave încălcări ale drepturior omului în pofida uşoarei deschideri spre democratizare manifestată în ultimul timp. Spre deosebire de acesta, celelalte două state se confruntă cu puternice tensiuni interne.

Afganistanul constituie prin poziţia sa geostrategică un stat tampon între lumea islamică iraniană, subcontinentul indian (imperiul colonial britanic) şi Turkestanul ex-sovietic. De aceea, până la invadarea sa de către Armata Roşie în decembrie 1979, Afganistanul nu a fost niciodată dominat de vreo putere străină. Venirea sovieticilor, motivată prin „fidelitatea faţă de principiile internaţionalei socialiste”[287], s-a făcut pe fondul creşterii influenţei acestora în regiune manifestată începând cu anii '70 ai secolului trecut concomitent cu concentrarea intereselor americane către Iran. Prin urmare, pentru afgani, ideea de modernitate s-a asociat treptat cu cea de marxism. Concomitent au cunoscut o puternică recrudescenţă forţele de rezistenţă antisovietice (mujahedinii islamici), care deşi reuniţi în jurul unei credinţe comune[288] s-au confruntat cu disensiuni din ce în ce mai profunde mai ales după preluarea puterii (1992). În 1994 în lupta pentru putere intră şi miliţiile talibanilor fundamentalişti (recrutate din rândul studenţilor islamici afgani refugiaţi în Pakistan) care preiau puterea între 1996 şi 1998, proclamând la 26 octombrie 1997 Emiratul Islamic al Afganistanului. Aceştia instituie un guvern despotic bazat pe aplicarea strictă a legilor islamice tradiţionale: femeile sunt obligate să apară numai cu faţa acoperită, le este interzis dreptul la muncă, sunt interzise vizionarea programelor TV, ascultarea muzicii sau jocurile sportive, sunt distruse statuile gigant ale lui Buddha din Valea Bamiyan datând din sec. IV-V etc.

Afganistanul ajunge să deţină recordul absolut pe glob la analfabetism, mortalitate infantilă, număr de văduve şi orfani, fiind totodată regiunea din lume cu cele mai multe mine antipersonal îngropate în sol – peste 10 milioane (Matei et al., 2003). Pe plan extern, noul regim a recunoscut doar trei state: Pakistan, Arabia Saudită şi Emiratele Arabe Unite, fiind favorabil cooperării cu organizaţia teroristă Al-Qaeda, condusă de Osama bin Laden.

Atentatele de la New York şi Washington din 11 septembrie 2001 schimbă radical cursul istoriei recente a Afganistanului. Refuzând să înceteze colaborarea cu bin Laden, regimul taliban devine ţinta raidurilor aviaţiei americane şi britanice, care cu sprijinul

[287] Scopul real al sovieticilor, niciodată declarat, a fost atingerea Oceanului Indian.
[288] Spre deosebire de Iran, Afganistanul este dominat de musulmanii sunniţi.

forţelor afgane ale Alianţei Nordului, de opoziţie, duc la înlăturarea guvernului taliban, la democratizarea societăţii şi la primele alegeri libere (septembrie 2005).

Tadjikistanul constituie o creaţie politică artificială după model sovietic, inclusă mai întâi în Uzbekistan ca republică autonomă (1925), apoi ca republică sovietică socialistă (1929). Din punct de vedere etnic tadjicii nu constituie o etnie propriu-zisă, ci un grup lingvistic format din ansamblul persanofonilor musulmani din Asia centrală şi Afganistan, caracterizaţi printr-o mare diversitate şi o slabă coeziune istorică, fapt ce explică puternicul ataşament al fiecărei comunităţi locale faţă de teritoriul său etnic. Astfel, pe fondul războiului civil dintre autorităţile guvernamentale sprijinite de Rusia şi opoziţia anticomunistă aliată cu cercurile islamiste (1992-1997), au loc puternice conflicte interne cu substrat etnic. Politica externă este orientată spre apropierea de Iran, în virtutea afinităţilor lingvistice şi culturale în vreme ce refugierea în Uzbekistan a militanţilor islamişti tadjici tensionează relaţiile cu marele său vecin nordic.

2.5. Nucleul islamic pakistanez

Islamul s-a răspândit cu repeziciune în subcontinentul indian, începând din secolul al IX-lea. Primul stat islamic a fost fondat însă patru secole mai târziu – sultanatul din Delhi – care a dăinuit până în secolul al XVI-lea, fiind înlocuit de imperiul islamic al marilor moguli (1526) (Kiljiunen, 2001)[289]. Colonizarea britanică şi reacţiile de adversitate la islamizarea forţată au subminat cu timpul vigoarea statului indian. Revinimentul s-a produs abia în 1906, odată cu fondarea „Ligii Musulmane", care şi-a propus crearea unui stat islamic independent. Opozantul acestuia, partidul „Congresul Naţional Indian" nu a acceptat acest program, propunând concilierea şi cooperarea dintre cele două comunităţi religioase sub auspiciul păcii şi toleranţei. Musulmanii nu au acceptat, fapt ce a condus la tulburări violente între cele două comunităţi, soldate în 1947 cu divizarea Indiei britanice în două state independente: India, predominant hindusă şi *Pakistan* (alcătuit din două entităţi separate – Pakistanul de Vest şi Pakistanul de Est) – islamic. Distanţa mare dintre acestea (aproximativ 1700 km) şi faptul că între ele se interpunea teritoriul indian au accentuat forţele centrifuge, ceea ce a făcut ca în 1971 Pakistanul de Est să se separe de Pakistanul de Vest, proclamându-şi independenţa sub numele de *Bangladesh*. La aceasta s-a adăugat şi dimensiunea economică a crizei, Bangladesh-ul constituind una dintre cele mai populate şi în acelaşi timp una din cele mai sărace ţări ale lumii. Infrastructura deficitară, moştenită încă din perioada colonizării britanice se traduce printr-o mare dependenţă faţă de resursele de apă şi un puternic risc la inundaţii.

Islamismul sunnit este religia dominantă (95% din totalul populaţiei în Pakistan şi 87% în Bangladesh), în vreme ce în India este majoritar doar în Kashmir – circa două treimi din totalul populaţiei. Comunităţi musulmane importante se află însă şi în Uttar Pradesh, Bihar, Bengalul de Vest şi Kerala. Cu toate că islamismul în India este practicat

[289] Kiljunen, K. (2001), *Statele lumii şi drapelele naţionale*, Regia Autonomă Monitorul Oficial, Bucureşti.

doar de 12% din populaţia totală, comunitatea islamică din această ţară se ridică la circa 100 milioane persoane, devansându-le pe cele din Pakistan şi Bangladesh şi plasând India pe locul II între statele islamice, după Indonezia.

2.6. Nucleul islamic indonezian

Cu o populaţie de 225 milioane de locuitori, *Indonezia* este a patra ţară a lumii şi, în acelaşi timp, prima şi cea mai mare ţară islamică a planetei (peste 90% din populaţie practică islamismul). Domeniul estic de răspândire al Islamului depăşeşte însă cadrul strict politic al acestei ţări incluzând şi cea mai mare parte a Malaysiei, sultanatul Brunei, sudul arhipelagului filipinez (7 mil., care luptă pentru secesiunea acestor teritorii şi crearea unui stat musulman, Thailanda (2 mil), aflaţi la originea unui contencios cu Malaysia, Cambodgia, Myanmar şi Singapore. În total, nucleul islamic indonezian reuneşte aproape 250 milioane de musulmani sunniţi.

Islamul a pătruns în această parte a lumii abia în secolul al XV-lea, prin intermediul negustorilor arabi sau indieni, fiind grefat pe puternice civilizaţii ancestrale. Aici islamiştii au coabitat mult timp paşnic cu conaţionalii lor de alte religii: budhişti, hinduşi, creştini sau animişti, fapt ce a conferit Islamului din această parte a lumii trăsături originale, mai ales în Malaysia unde i-a fost dată o interpretare singulară şi destul de liberală (Thoraval, Ulubeyan, 2003)[290].

Puternica ascensiune a Islamului politic pune însă în pericol această coabitare armonioasă. Indonezia, ţară ce s-a afirmat după 11 sept. 2001 ca unul din fronturile cele mai sensibile ale războiului împotriva terorismului este confruntată cu puternice conflicte între diferitele comunităţi locale, iar în Filipine are loc o puternică recrudescenţă a mişcării islamiste Abu Sayyaf, suspectată că are legături cu Al-Qaeda.

3. ISLAMUL ŞI OCCIDENTUL

3.1. Mizele geoeconomice ale pătrunderii capitalului occidental în spaţiul islamic

Fără îndoială, se poate afirma că una dintre componentele esenţiale ale civilizaţiei occidentale este cea *tehnologică*, tehnologia avansată alături de principiile democratice şi laice ce stau la baza organizării societăţii constituind principalele sale elemente unificatoare, care au reuşit să-i depăşească puternica fragmentare etnică. Occidentul nu a „cucerit" Islamul şi lumea nici prin conflicte armate, nici prin superioritatea ideilor, a valorilor sau a religiei sale, ci printr-o tehnologie superioară, capabilă să-i ridice decisiv nivelul calităţii vieţii. Islamul, o civilizaţie clădită pe un fundament cultural şi religios, în care tradiţia şi respectul pentru valorile ancestrale reprezintă pilonii de bază ai arhitecturii sociale, în care componenta socială, cea culturală şi cea spirituală se

[290] Thoraval, Y., Ulubeyan, G. (2003), *Lumea musulmană. O religie, societăţi multiple*, Edit. Rao, Bucureşti.

împletesc într-un tot unitar, armonios şi indisolubil, este pus în faţa tentaţiei de a se raporta tot mai mult la valorile civilizaţiei occidentale, care are ca fundament raţiunile economice.

Spaţiul geoeconomic islamic este deschis din ce în ce mai mult capitalului european şi american, iar efectele asupra dezvoltării economice şi asupra calităţii vieţii în ansamblu, nu întârzie să se facă resimţite. Iar dacă clişeele culturale diametral opuse au pus serioase piedici acestei apropieri, transformând adesea toleranţa în ură iar respectul în dispreţ, resursele economice ale spaţiului islamic au determinat în final depăşirea acestor piedici. Două sunt principalele resurse ale acestui spaţiu ce au stat la baza structurării sale geoeconomice şi geostrategice: una excedentară - *petrolul*, iar alta deficitară – *apa*.

3.1.1. Resursele de petrol şi ambivalenţa acestora: atragerea capitalului occidental şi segregarea economică a spaţiului islamic

Dintre toate materiile prime care au făcut de-a lungul timpurilor obiectul schimburilor internaţionale, de departe petrolul are importanţa geopolitică şi geostrategică cea mai mare. Această importanţă rezultă pe de o parte din caracteristicile fizico-chimice ale produsului (valoare energetică foarte mare pe unitate de produs, care poate fi mărită şi mai mult prin metode de rafinare, o stare lichidă, care în comparaţie cu combustibilii solizi facilitează mult extracţia, transportul, stocarea şi consumul), iar pe de altă parte, din gradul mare de concentrare spaţială a resurselor. Astfel, în prezent, mai mult de jumătate din rezervele mondiale de petrol (56,4 % din total) sunt concentrate în Orientul Mijlociu şi mai ales în spaţiul restrâns al Golfului Arabo-Persic şi în împrejurimile acestuia. În plus, randamentul foarte mare al exploatărilor din această zonă, le fac cele mai profitabile.

Descoperirea imenselor rezerve de petrol din zona Golfului Persic au schimbat radical geografia spaţiului economic islamic, prin atragerea capitalului american şi european. În acest context, liderii islamici moderaţi au sesizat avantajele modelului economic şi cultural occidental şi au favorizat pătrunderea societăţilor transnaţionale în spaţiul islamic, pe fondul laicizării şi democratizării societăţii, calmării tendinţelor ultrareligioase şi a combaterii manifestărilor teroriste. Efectele economice şi sociale ale acestei politici au fost evidente: datorită petro-dolarilor, aceste state au renăscut practic din deşert: a fost rezolvată problema apei prin construirea de uzine pentru desalinizarea apei marine şi sisteme pentru transportul acesteia; au apărut oraşe noi moderne în plin deşert, venitul pe cap de locuitor şi standardul de viaţă este de tip occidental. Paradoxuri altădată de neimaginat au devenit astăzi realitate: Arabia Saudită a devenit exportator de cereale, având o suprafaţă irigată de peste 500.000 ha, însă intrarea în această ţară nu este permisă decât oamenilor de afaceri, invitaţilor oficiali, pelerinilor la locurile sfinte sau celor care îşi vizitează rudele, nemusulmanii având acces numai în oraşele Riyadh şi Jeddah (Matei et al., 2003).

Tabelul 18 – Rezervele confirmate de petrol din spaţiul musulman

Domeniul geopolitic	Ţara	Rezerve	
		Mil. tone	% din total mondial
Orientul Mijlociu	Arabia Saudită	35 716	21,6
	Emiratele Arabe Unite	13 342	8,1
	Irak	15 348	9,3
	Iran	12 237	7,4
	Kuwait	13 165	8,0
Africa	Algeria	1 255	0,8
	Libia	4 025	2,4
	Nigeria	3 274	2,0
Asia de Sud-Est	Indonezia	682	0,4
TOTAL	**TOTAL**	**104 745**	**60,0**

Sursa: Gamblin, A (2003) *Economia lumii – 2004*, Edit. Ştiinţelor Sociale şi Politice, Bucureşti.

Dacă spaţiul Golfului Persic reprezintă în universul islamic un model economic monofuncţional deja confirmat, zona Mării Caspice, reprezintă viitorul, mizele geoeconomice referindu-se deopotrivă la extracţia propriu-zisă, cât şi la transport şi prelucrare. Se conturează tot mai pregnant două variante de transport: una nordică, pe baza infrastructurii ruseşti şi o alta sudică, dominată de capitalul american. Astfel, din martie 2001, un oleoduct ce trece prin Rusia transportă ţiţeiul de la Tengiz în portul Novorossiisk, la Marea Neagră. O altă conductă transcaucaziană merge de la Baku la Supsa, în Georgia, tot la Marea Neagră. În construcţie se află un oleoduct de la Baku la Ceyhan, port turcesc la Marea Mediterană, noile state caucaziene fiind tot mai mult tentate să se orienteze către Occident, de unde primesc serioase fluxuri de capital.

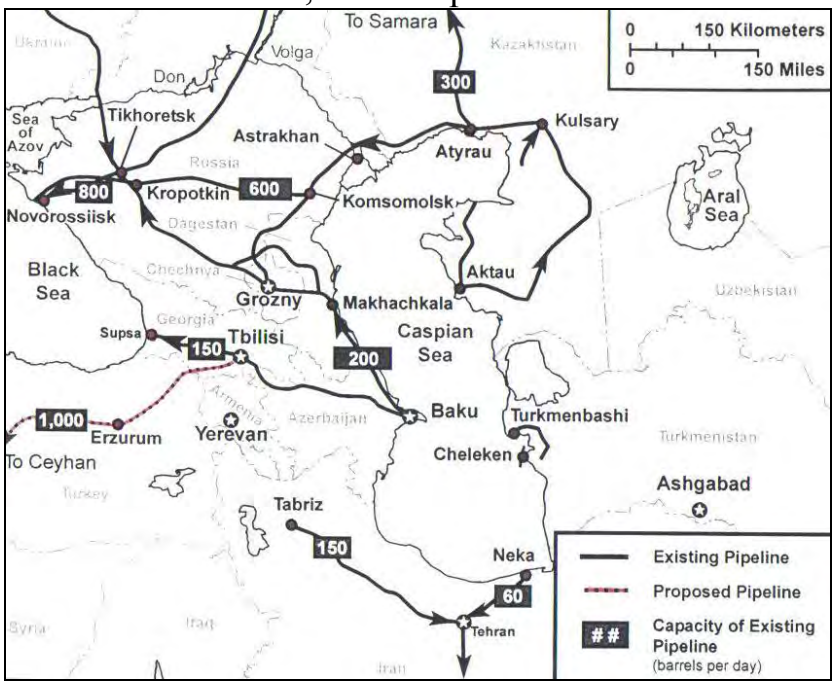

Fig. 24 – Principalele rute de transport a petrolului caspic.
Conducte existente, Conducte propuse, Capacitatea conductelor existente (barili pe zi)
Sursa: Cambridge Energy Reseach Associates (CERA).

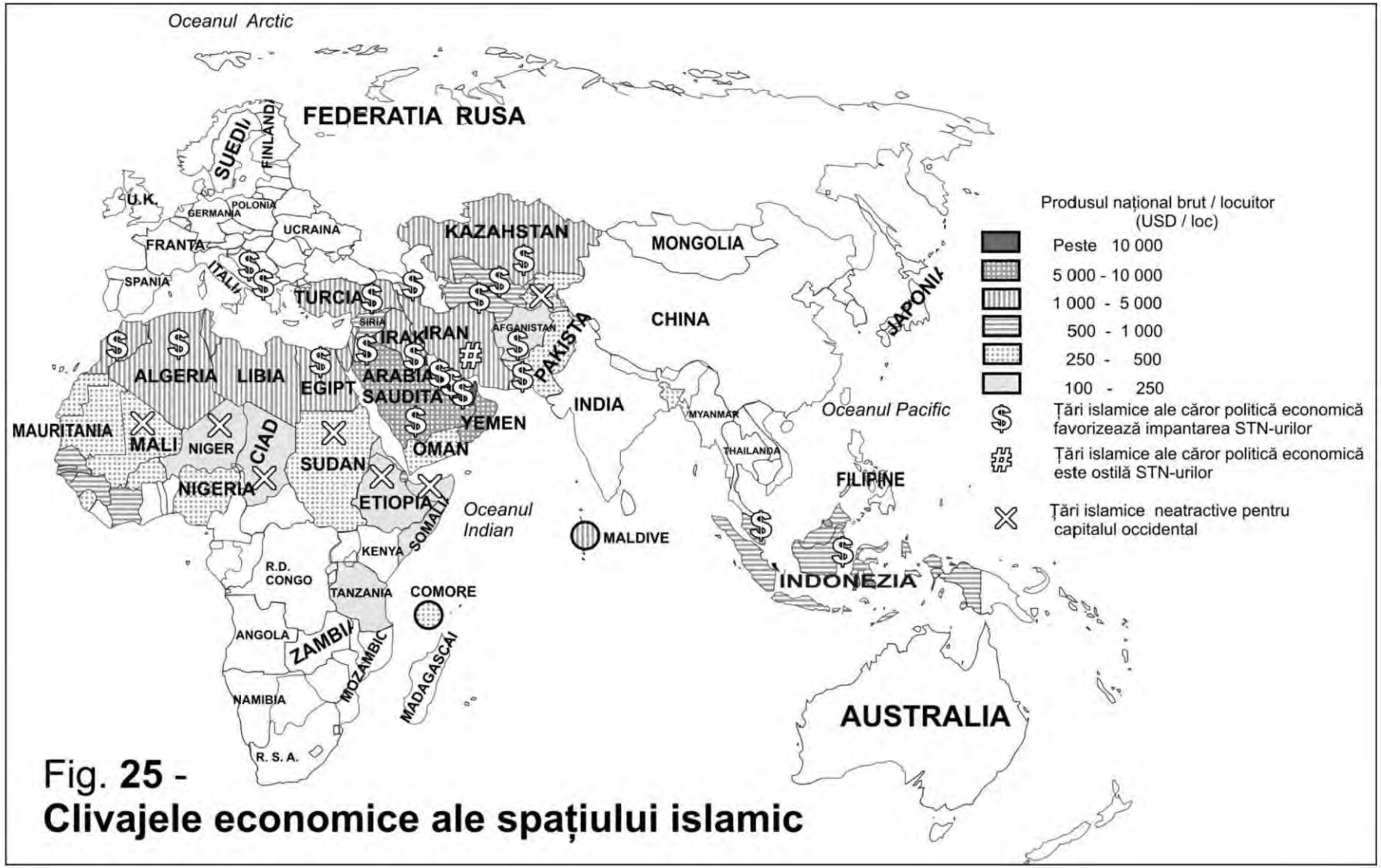

Fig. **25** -
Clivajele economice ale spațiului islamic

Produsul Naţional Brut şi cheltuielile publice în ţările islamice petroliere au înregistrat un continuu ritm ascendent, garanţie a progresului economic şi social. O analiză a acestora evidenţiază diferenţieri economico-sociale semnificative existente chiar în cadrul statelor islamice care dispun de mari rezerve de petrol. Dacă în statele Golfului valorile PNB-ului se situează constant între 8 000 şi 18 000 USD/loc., în Irak sau Azerbaïdjan acestea coboară sub pragul de 500 USD/loc. În alte state aflate în curs de dezvoltare care se confruntă cu dificultăţi economice pe fondul unor tensiuni conflictuale (Indonezia, Algeria sau Iran), valorile PNB/loc se încadrează între 1.000-3.000 USD/loc., în vreme ce în Libia, acesta este comparabil cu cel al statelor petroliere din Golful Persic (6600 USD/loc.) Concomitent, consumul de energie electrică, un alt indicator de bază al bunăstării sociale, înregistrează variaţii largi, între 350 USD/loc. în Indonezia şi 15 000 USD/loc. în Kuwait.

Aceasta confirmă faptul că nu rezervele de petrol sunt principala cauză a progresului economico-social, ci *politica economică* faţă de aceste rezerve. Prin urmare, statele menţionate anterior pot fi clasificate în mai multe categorii:

- ✓ State ale căror politică economică favorizează pătrunderea societăţilor transnaţionale, în pofida existenţei, în majoritatea cazurilor, a unor regimuri politice autoritare: Arabia Saudită (ENI – petrochimie, Toyota, McDonald's, sunt doar câteva exemple), Emiratele Arabe Unite (ENI, ING, Shell, Toyota, McDonald's), Kuwait (Shell, ENI, Toyota, McDonald's); Qatar (ENI, Shell, McDonald's); Bahrain (Toyota, McDonald's). La acestea se adaugă Turcia (Coca-Cola, McDonald's, Shell, Toyota, ENI, Nokia, Lukoil) şi Malaysia (Coca-Cola, McDonald's, Shell, Toyota, ENI, Nokia, ING)[291]. Acest fapt se reflectă evident în progresul economic şi în nivelul ridicat al PNB/loc şi al consumului de energie/loc.
- ✓ State implicate în conflicte civile sau transfrontaliere, cea mai mare parte a acestora fiind, cel puţin parţial, conflicte cu caracter religios cu implicaţia grupărilor teroriste islamice fundamentaliste care se constituie în adevărate piedici pentru pătrunderea companiilor transnaţionale în aceste state (Algeria, Azerbaidjan etc). În plus, statele respective nu au o legislaţie bine pusă la punct în acest sens.
- ✓ State cu puteri teocratice, ostile lumii occidentale, sau care sunt acuzate că sprijină terorismul internaţional. Din această categorie fac parte Iranul şi Libia. Factorii restrictivi pentru pătrunderea companiilor transnaţionale pe pieţele acestor state sunt generaţi de ambele părţi: pe de o parte de ţările gazdă, prin legislaţia ostilă globalizării, consecinţă a orientării politice şi religioase spre economia de tip autarhic şi spre sprijinirea valorilor tradiţionale, iar pe de altă parte de marile puteri, ţări din care provin STN-urile, prin embargourile comerciale aplicate acestor state;
- ✓ State în plină dezvoltare, care aspiră la rolul de puteri regionale, dar cu o infrastructură încă insuficient dezvoltată datorită unor condiţii topografice, naturale sau sociale particulare. Reprezentativ pentru această categorie este cazul Indoneziei, caracterizată printr-o mare fragmentare insulară şi un grad redus de accesibilitate (mai

[291] A fost analizat doar un eşantion reprezentativ alcătuit din 8 societăţi transnaţionale.

ales în Sumatera), prin discrepanţe regionale profunde în dezvoltarea economico-socială, prin densităţi mari de populaţie şi neuniform repartizate, printr-un trecut conflictual care şi-a lăsat amprenta asupra dezvoltării actuale. Cu toate acestea, în Indonezia există o serie de STN-uri: Shell, ING, Toyota, ENI, Nokia, care întăresc ideea că această ţară se va dezvolta din punct de vedere economic în următorii ani, fapt ce-i va permite consolidarea rolului de lider regional.

Discrepanţele existente la nivelul ţărilor islamice ce dispun de rezerve de hidrocarburi reprezintă doar o mică parte din cele ce separă imensul spaţiu al lumii islamice. La polul opus, statele islamice subsahariene sau cele din stepele Asiei Centrale recent desprinse din sfera de influenţă exclusivă a Rusiei, prezintă cu totul alte caracteristici economice. Infrastructura slab dezvoltată a ţărilor sahariene, autarhia economică, gradul mare de dependenţă a agriculturii faţă de hazardele naturale, instabilitatea politică, dar mai ales lipsa unor resurse importante de materii prime le fac slab atractive pentru societăţile transnaţionale.

Alte state islamice, ca Afganistan sau Somalia, sunt bântuite de foamete şi sărăcie, pe fondul unor războaie civile nesfârşite, a luptelor permanente dintre clanurile tribale rivale şi a infrastructurii deficitare, în multe cazuri chiar inexistentă, ce limitează chiar şi pătrunderea ajutoarelor internaţionale la populaţia civilă. Acestea sunt terenurile ideale, propice pentru dezvoltarea infrastructurilor teroriste. Dintre factorii ce favorizează localizarea nucleelor teroriste în astfel de spaţii, se pot enumera:

- ✓ Populaţie săracă şi cu un nivel educaţional redus, favorabilă recrutării, încă de la vârste fragede, de către organizaţiile teroriste fundamentaliste;
- ✓ Infrastructură deficitară, ceea ce determină un control slab al autorităţilor centrale asupra teritoriului statului;
- ✓ Existenţa unei puteri centrale de orientare fundamentalistă, ce sprijină moral şi logistic reţelele teroriste (Iranul sub ayatollahul Khomeiyni, Afganistanul sub regimul taliban sau Libia sub Geddafi);
- ✓ Relief accidentat, favorabil dezvoltării infrastructurilor teroriste (Afganistan, Iran, nordul Pakistanului etc);
- ✓ Achiziţionarea de arme de către grupările teroriste pe baza banilor rezultaţi din comerţul cu droguri (opium – Afganistan);
- ✓ Recrudescenţa pirateriei maritime pe fondul criminalităţii organizate şi a luptelor dintre clanurile tribale rivale (Somalia).

Acestea constituie spaţii total improprii localizării societăţilor transnaţionale, principalul factor restrictiv constituindu-l, totuşi, instabilitatea politică. Acest fapt se reflectă în mod evident la nivelul performanţelor economice scăzute şi a sărăciei endemice ce caracterizează aceste ţări. În Somalia, Etiopia sau Eriteea, PNB-ul se situează sub pragul de 200 USD/loc., iar în ţări ca Pakistan, Bangladesh, Afganistan, Mauritania, Sudan sau Yemen acesta se situează între 200 şi 500 USD/loc.

3.1.2. Apa şi mizele sale geopolitice şi geostrategice

Dacă importanţa resurselor de petrol pentru spaţiul islamic este de dată relativ recentă, stând la baza configurării discrepanţelor economice ce îl caracterizează, apa reprezintă una dintre sursele embrionare ale civilizaţiei islamice. Islamul este o civilizaţie a imenselor spaţii aride, din Sahara şi Arabia până în India şi Asia Centrală, dar şi o civilizaţie a apei, apa fiind sinonimă pentru cea mai mare parte a musulmanilor, cu însăşi viaţa.

În condiţiile unui deficit de ansamblu, manifestat cu precădere la nivelul spaţiului arab din Africa de Nord şi Arabia, rivalitatea asupra resurselor de apă potabilă survine cu precădere din *repartiţia inegală* a acestora şi din tendinţa statelor şi autorităţilor locale de a le stoca pentru consumul intern sau de a le comercializa la preţuri cât mai avantajoase. Astfel de rivalităţi, care se exprimă prin lucrări sau proiecte hidrotehnice, există nu doar între state ale căror teritorii sunt traversate sau mărginite de acelaşi fluviu, ci şi între regiuni sau oraşe din cadrul aceluiaşi stat, interesate să valorifice resursele de apă din bazine hidrografice comune. Dezvoltarea tehnologică a atras multiplicarea posibilităţilor de deturnare a resurselor de apă, mai ales din zonele transfrontaliere, în folosul unuia sau altuia dintre statele limitrofe. Astfel, cea mai mare parte din debitul unui fluviu poate fi deturnată prin canale de sute de kilometri lungime, sau poate fi reţinut un mare volum de apă în lacurile câtorva baraje mari. De asemenea, rezervele de ape subterane din spaţiile transfrontaliere pot fi pompate unidirecţional, doar în beneficiul acelor state care dispun de o tehnologie corespunzătoare.

La acestea se adaugă *sporul demografic ridicat* ce caracterizează ansamblul lumii islamice şi care impune o creştere considerabilă a necesităţilor de apă dulce, fapt ce accentuează rivalităţile geopolitice. În cele mai multe cazuri însă, conflictele legate de resursele de apă se grefează pe rivalităţi geopolitice de altă natură. Din acest punct de vedere, conflictul arabo-israelian este cel mai reprezentativ. Problema apei se înscrie într-un context mai larg, în care atât evreii cât şi palestinienii îşi dispută teritoriul istoric. În acest spaţiu, singurele terenuri acvifere, cu salinitate mai redusă sunt cele din Masivul Golan, de unde coboară mici cursuri de apă spre Lacul Tiberiada (-212 m, lac cu apă dulce). Aflat sub controlul Israelului din 1967, acesta constituie punctul strategic major al întregii reţele de aducţiune a apei, fiind necesare pompe puternice pentru a ridica apa până la nivelul câmpiei litorale şi al podişurilor, unde locuieşte majoritatea populaţiei. Controlul israelian se exercită şi asupra pânzelor freatice subterane, fiind interzisă săparea de puţuri sau efectuarea de foraje fără autorizaţia sa.

Gestionarea resurselor de apă ale Eufratului, Nilului sau Indusului, reprezintă tot atâtea surse de potenţiale conflicte. Turcia, prin structura sa morfohidrografică, reprezintă în ansamblul regional, un adevărat castel de ape, de pe teritoriul său izvorând cele două mari fluvii ale Orientului Mijlociu, care au stat la baza formării civilizaţiei mesopotamiene: Eufratul (2.230 km) şi Tigrul (1.950 km), ambele având cursuri paralele şi vărsându-se în Golful Persic printr-un estuar comun – Shatt al Arab. Construirea de

către Turcia a unui întreg sistem de baraje[292] pe cursurile superioare ale acestora, în zona montană Taurus, a limitat considerabil resursele de apă ale vecinilor săi din aval: Siria şi mai ales Irak. Prin aceste lucrări hidrotehnice, Turcia poate stoca echivalentul debitului de peste un an întreg al celor două fluvii, fapt ce ar provoca o penurie de apă pentru o mare parte a populaţiei siriene şi pentru majoritatea populaţiei din Irak. În plus, proiectul guvernului turc de a dezvolta, în interiorul frontierelor proprii, mari suprafeţe irigate în câmpiile aluvionare din sudul munţilor Taurus ar provoca reducerea resurselor hidraulice necesare dezvoltării agricole şi urbane a Siriei şi mai ales a Irakului (Lacoste, 2003)[293]. La rândul lor, şi aceste două state rivalizează direct în domeniul valorificării resurselor de apă, deoarece dezvoltarea irigaţiilor în Siria în aval de marele baraj Tabka de pe Eufrat reduce proporţional cantitatea de apă primită de Irak.

Situaţia este relativ similară şi în ceea ce priveşte utilizarea apelor Nilului. Inaugurarea barajului de la Assuan (1970) a sporit capacităţile de stocare ale Egiptului de la 4 la 165 miliarde m^3, fapt ce a permis acestei ţări să facă faţă creşterii demografice (populaţia triplându-se practic în ultima jumătate de secol)[294], populaţie concentrată aproape în întregime în valea îngustă a Nilului. Cu toate acestea însă, resursele de apă ale Egiptului sunt strict condiţionate de ceea ce se poate produce în amonte de barajul de la Assuan, în Sudan şi chiar în Etiopia, de unde provine mare parte din apele Nilului. Este şi raţiunea pentru care Egiptul revendică, în virtutea antecedentelor istorice, cea mai mare parte a văii Nilului. Lansarea unor mari proiecte de irigaţii în Sudan şi Etiopia, valorificând apele Nilului Alb şi pe cele ale Nilului Albastru, îngrijorează guvernul egiptean prin faptul că acestea ar reduce proporţional apele care ajung la barajul de la Assuan.

În spaţiul Turkestanului ex-sovietic, folosirea neraţională a apelor celor două mari artere hidrografice (Amu-Daria şi Sâr-Daria), proiect coordonat politic în vremea Uniunii Sovietice, a avut drept consecinţă un adevărat dezastru ecologic: retragerea considerabilă a suprafeţei lacului Aral, sursa de alimentaţie a celor două fluvii, concomitent cu sărăturarea şi deşertificarea întregului spaţiu. În acest context, a fost inevitabil atât colapsul activităţilor tradiţionale (piscicultura în lacul Aral), cât şi a celor legate de extinderea supradimensionată a culturilor de bumbac, fără a se ţine seama de capacitatea de suport a ecosistemelor naturale. A rezultat un mediu intens degradat şi un nivel ridicat al şomajului, fără posibilităţi rapide de reinserţie profesională. Independenţa acestor state şi implicit sporirea importanţei graniţelor prin independenţa statelor din Asia Centrală ex-sovietică (1991) ridică noi probleme privind partajul resurselor de apă al celor două fluvii, devenite acum transfrontaliere.

În fine, nu putem epuiza acest subiect fără a aminti că una dintre principalele componente ale conflictului indo-pakistanez, pe lângă cea legată de Kashmir, este cea legată de partajul resurselor de apă ale Indusului.

---

[292] 20 până în anul 2010.
[293] Lacoste, Y. (2003), *Apa. Bătălia pentru viaţă*, Mica Enciclopedie Larouse, Edit. Rao, Bucureşti.
[294] De la 20 milioane loc. în anii '60 ai secolului trecut, la peste 76 milioane în prezent.

Tabelul 19 – Litigii transfrontaliere legate de gestionarea resurselor de apă

Artera hidrografică	Ţări în dispută	Motive
Nil	Egipt, Sudan, Etiopia	Reducerea resurselor de apă
Eufrat, Tigru	Irak, Siria, Turcia	Reducerea resurselor de apă, salinizare
Iordan, Yarmuk, Litani	Israel, Iordania, Siria, Liban	Idem
Indus, Sutlei	India, Pakistan	Reducerea resurselor de apă, irigaţii
Gange, Brahmaputra	Bangladesh, India	Idem
Salween	Myanmar, China	Idem
Mekong	Cambodgia, Laos, Thailanda, Vietnam	Idem
Parana	Argentina, Brazilia	Dig, inundaţii
Lauca	Bolivia, Chile	Diguri, salinizare
Rio Grande, Colorado	Mexic, S.U.A.	Salinizare, poluare agrochimică
Rhin	Franţa, Olanda, Elveţia, Germania	Poluare industrială
Maas, Scheide	Belgia, Olanda	Salinizare, poluare industrială
Elba	Cehia, Germania	Poluare industrială
Someş	Ungaria, România	Idem

Sursa: Middleton, O'Keefe and Moyo (1993), *Geographies of Developpement*, Addison Wesley, Longman Limited, p. 136.

Dar nu numai problemele legate de partajul şi gestionarea resurselor de apă se pot constitui în surse de tensiuni geopolitice, ci şi cele legate de preţul acestora. Situaţia Arabiei Saudite, unde apa este facturată la consumator de 100 de ori mai ieftin decât la Paris (Lacoste, 2003), demonstrează că în numeroase cazuri preţul de vânzare al apei nu este numai în funcţie de preţul de cost (ce rezultă în principal din resurse), ci este în funcţie de factori geopolitici mult mai complecşi în care resursele financiare datorate petrolului deţin rolul cel mai important. Dar acestea sunt la rândul lor puternic influenţate şi de deschiderea pe care guvernele islamice o au faţă de pătrunderea capitalului occidental !

Prin urmare, geopolitica apei într-un mediu arid cum este spaţiul islamic induce dimensiunea cooperării: o cooperare atât la nivel regional între ţările ce utilizează aceleaşi sisteme hidrografice cât şi la nivel internaţional, prin asistenţă acordată dezvoltării infrastructurii tehnico-edilitare. În acest context, crearea unei pieţe regionale a apei în Orientul Mijlociu ar putea atenua conflictele, contribuind la o repartiţie echitabilă a resurselor la nivelul consumatorilor şi la o mai bună atragere a investiţiilor pentru dezvoltarea infrastructurii.

3.1.3. Clivajele spaţiului economic islamic şi tensiunile induse de acestea

Prin urmare, două ar putea fi considerate postulatele esenţiale ce determină imensele contraste ce caracterizează lumea islamică:

- ✓ *Petrolul* atrage capital (în majoritatea cazurilor occidental) care rezolvă problema apei, făcând chiar posibilă practicarea agriculturii în zone deşertice şi popularea acestora la standarde de confort occidental;

✓ *Capitalul* atrage inevitabil şi produsele culturii de consum occidentale, care intră în contradicţie cu tradiţiile autohtone, foarte profund înrădăcinate, favorizând riposta sub forma accentuării tendinţelor fundamentaliste.

Cele două tendinţe sunt legate indisolubil, prima determinând-o pe cea de a doua. Se conturează, fapt pe deplin confirmat de realitate, două categorii de externalităţi: pe de o parte regiunile bogate în petrol, unde se concentrează cele mai importante fluxuri de capital şi cel mai mare venit mediu pe cap de locuitor, iar pe de altă parte, regiunile sărace, deşertice sau muntoase, cu un grad de accesibilitate şi o economie autarhică, de subzistenţă, în care, pe fondul unui control redus din partea statului se dezvoltă infrastructuri teroriste.

Putem identifica deci, o serie de factori ce stau la baza fracturilor economice ale spaţiului islamic, element esenţial în dinamica sa geopolitică.

1. *Înzestrarea cu resurse naturale*. Până la descoperirea petrolului, lumea islamică era considerată ca fiind slab înzestrată cu resurse, imensele deşerturi îngreunând considerabil posibilităţile de locuire. Resursele de apă sunt cu mult sub media mondială, în unele state acestea chiar tinzând către zero (Libia, E.A.U. etc.) (Bari, 2003).
2. *Rata ridicată a natalităţii în majoritatea statelor islamice* care, pe fondul recesiunii economice a condus la o creştere rapidă a numărului de şomeri. Asociată de multe ori şi cu politici inflexibile în domeniul economic şi al relaţiilor de muncă, bazate pe modele de dezvoltare depăşite (dezvoltarea supradimensionată a industriei grele şi extractive – Algeria, Irak), sau cu o negare a libertăţilor economice, această creştere demografică ridică probleme mari unor state islamice care nu au altă opţiune decât cea de „export" a forţei de muncă (Pakistan, Bangladesh etc.). Consecinţele se regăsesc la nivelul statelor de destinaţie ale fluxurilor migratorii, în cele mai multe cazuri din lumea occidentală, printr-o slabă inserţie a imigranţilor (minorităţi inferiorizate) ceea ce determină tensiuni sociale, constituind o premisă favorabilă recrutării acestora de către organizaţiile teroriste cu caracter fundamentalist.
3. *Politica internă sau externă a statului*, care determină în multe cazuri un grad mare de insecuritate (individuală sau de grup), concretizată şi în acest caz prin fluxuri migratorii (refugiaţi politici). Este cazul taberelor de refugiaţi palestinieni din Gaza şi Cisiordania (West Bank), dar şi a refugiaţilor afgani, ceceni şi tadjici sau a persecuţiilor pe care regimul lui Saddam Hussein le-a comis în anii '80, în timpul războiului iraniano-irakian asupra comunităţilor de kurzi şi de şiiţi; tensiunile interetnice din Sudan, Rwanda; războiul armeano-azer etc.
4. *Deşertificarea*, care, pe fondul sărăciei endemice a populaţiei autohtone şi a lipsei disponibilităţilor financiare de a interveni eficient, înregistrează o extindere necontenită mai ales în sudul Saharei, cu efecte dezastruoase la nivelul comunităţilor locale (foamete, migraţii etc). În multe cazuri, la extinderea deşertului contribuie şi suprapopularea, ce determină erori în gestiunea ecosistemelor naturale (practicarea monoculturilor, irigaţii necontrolate ce determină sărăturarea terenurilor şi retragerea suprafeţelor acvifere – exemplu: Aral).

Toate acestea au repercusiuni negative în economia şi politica statelor islamice generând puternice discrepanţe la nivelul indicatorilor economico-sociali ai acestora. Acestea stau la baza migraţiei persoanelor (legală sau ilegală) din ţările cu astfel de probleme, spre altele, considerate mai „atrăgătoare". Inevitabil însă, fluxurile migratorii atrag efecte negative, resimţite atât în plan politic cât şi economic şi social.

- ✓ *Efecte politice* - ce constau în creşterea eterogenităţii etnice şi implicit, în accentuarea forţelor centrifuge. În raport de acestea, guvernele centrale au acţionat prin politici de omogenizare a valorilor etnice sau culturale (inclusiv lingvistice). Exemplul cel mai tipic este în cazul spaţiului islamic ex-sovietic, dar tendinţe similare s-au înregistrat şi în Sudan, Pakistan sau chiar Turcia (Kurdistan).
- ✓ *Efecte economice* – existenţa posibilităţilor de „export" a forţei de muncă naţională, care are un dublu efect: atât pentru ţările receptoare de imigranţi care preferă această situaţie pentru a menţine anumite sectoare economice, cât şi pentru ţările de origine, deoarece multe dintre acestea, mai ales cele în curs de dezvoltare, folosesc repatrierile de venituri ale imigranţilor ca valută în economia proprie (Iordania, Yemen, Liban etc). Ţările din Africa de Nord şi Orientul Mijlociu sunt deja o sursă importantă de forţă de muncă migrantă, iar tinereţea populaţiei acestora constituie garanţia perpetuării acestei situaţii (în Africa situaţia este destul de spectaculoasă: aproape jumătate din populaţia continentului s-a născut după anul 1980) (Kane, H., 1995[295]).
- ✓ *Criminalitatea organizată.* Traficul de persoane este apreciat ca o afacere pe plan internaţional, alături de traficul de droguri, fluxurile de populaţie favorizând aceste fenomene. O dezvoltare spectaculoasă au înregistrat-o grupurile criminale de la Est de fosta „Cortină de Fier", acestea axându-se în mod special pe comerţul ilegal cu arme, prostituţie, extorcare de bani, furtul de maşini şi dezvoltarea pieţei negre a petrolului şi ţigărilor. O mare parte din fondurile ce alimentează organizaţiile teroriste provin din astfel de activităţi.

3.2. Terorismul islamic

Terorismul islamic a căpătat o foarte mare atenţie în urma atacurilor asupra S.U.A. din 11 septembrie 2001 şi a celor care le-au urmat, în special cele de la Madrid din 11 martie 2004 şi de la Londra din 7 iulie 2005. Deşi pe bună dreptate toată lumea condamnă fenomenul terorist islamic, puţini îi înţeleg cauzele. Este terorismul o caracteristică a religiei islamice? Evident că nu. Coranul, cartea sfântă a Islamului condamnă în mod clar terorismul, spunând că dacă cineva omoară un om nevinovat este ca şi cum ar fi omorât întreaga umanitate, iar cine salvează o viaţă e ca şi cum a salvat întreaga umanitate (Coran 5:32). Prin urmare, terorismul islamic nu reprezintă decât o interpretare denaturată a micului Djihad; prin acţiunile lor, teroriştii încălcând principiile de bază ale Islamului. Cel mai adesea, asocierea dintre terorism şi Islam derivă pe de o

[295] Kane, H. (1995), *Părăsirea căminelor*, în vol. *Probleme globale ale omenirii*, Starea Lumii – 1995, coord. Lester R. Brown, Edit. Tehnică, Bucureşti.

parte din spiritul militant al Islamului, orientat spre obţinerea puterii politice, iar pe de altă parte din puternica sa rezistenţă la fluxurile globalizante induse de pătrunderea capitalului occidental în spaţiul islamic. Însă deşi mulţi musulmani sunt anti-americani, doar o proporţie infimă dintre aceştia susţin terorismul de tip Al-Qaeda. Cel mai adesea anti-americanismul arab, în special şi musulman, în general, comportă două explicaţii: lunga istorie a intervenţiei americane în politica şi economia lumii musulmane, ce a indus şi o intervenţie la nivel cultural, prin promovarea „culturii de consum" specifică lumii occidentale, cât şi suportul tehnologic şi militar oferit Israelului, principalul inamic al statelor arabe din regiune. Iată de ce, pornind de la micul Djihad, pe care îl invocă ca legitimitate religioasă, Bin Laden îşi motivează acţiunile teroriste având ca bază o strategie defensivă, de luptă pentru păstrarea identităţii comunităţii musulmane împotriva agresiunilor externe, venite în special dinspre S.U.A. şi Israel, văzut ca ocupant al pământurilor sfinte palestiniene. În acest fel se explică cum principalele organizaţii teroriste, care promovează fundamentalismul islamic şi-au găsit un teren fertil de apariţie şi dezvoltare în teritoriile palestiniene, dar şi în sudul Libanului, Egipt, Siria şi Libia.

Ridicarea fundamentalismului islamic la rangul de politică de stat a avut însă loc în 1979 când ayatollahul R. Khomeiny, opozant al politicii prooccidentale a şahului Reza Pahlavi, a devenit lider al revoluţiei islamice iraniene. În această calitate s-a făcut remarcat nu numai prin lovitura de stat prin care a fost îndepărtat ultimul şah al Iranului, ci şi prin instituirea unui regim care a introdus terorismul ca politică de stat, prima operaţiune majoră fiind capturarea a 52 de membri ai corpului diplomatic american din Teheran (noiembrie 1979). „Răpitorii din Teheran", cum au fost numiţi ulterior, au devenit arhetipul teroristului: un grup de studenţi anonimi, islamişti fanatici, care l-au determinat pe preşedintele american Jimmy Carter să piardă şansa de a mai fi reales la alegerile prezidenţiale din 1980 (Clipa 2000, I).

Exemplul iranian este cel mai radical, dar nu este singular. Dacă guvernele imediat post-coloniale au fost în general pro-occidentale în ceea ce priveşte orientările lor politice şi economice[296], cu timpul însă, acestea au făcut loc unora care se identificau din ce în ce mai puţin cu Occidentul, sau chiar net anti-occidentale, cum ar fi cele din Irak, Libia, R.P.D. Yemen, Siria, Sudan sau Afganistan. La rândul lor, aliaţii tradiţionali ai S.U.A., precum Turcia, Arabia Saudită, Pakistan sau Indonezia se confruntă cu puternice presiuni politice islamiste, iar legăturile lor cu Occidentul sunt subiectul unor tensiuni din ce în ce mai mari. În aceste condiţii, deşi islamismul politic a reuşit să acceadă la putere nu cu ajutorul armelor ci pe cale parlamentară, cum a fost cazul Algeriei între 1990-1991 sau al Turciei în 1997 şi 2003, acesta şi-a dat curând la iveală limitele toleranţei sale, fiind înlăturat (Neguţ, 2005).

În pofida acestei recrudescenţe a Islamului politic, la provocarea iniţiată de fluxurile globalizante induse de cultura şi tehnologia occidentală, lumea nu a răspuns unitar, antrenând o serie de clivaje de natură endogenă. Prima dintre aceste tendinţe se

[296] Cu unele excepţii, cum ar fi Algeria sau Indonezia, unde independenţa s-a datorat unor revoluţii naţionale.

caracterizează printr-un refuz total de a accepta valorile civilizaţiei occidentale, manifestat fie în mod violent, prin terorism (cazul Al Qaeda, al fundamentalismului iranian, al talibanilor afgani sau al grupărilor palestiniene care se opun procesului de pace), fie non-violent, prin izolare, cum este cazul wahhabiţilor saudiţi. Majoritatea liderilor islamici laici şi moderaţi doresc însă o reconciliere a valorilor islamice cu cele occidentale, cu modernitatea şi ştiinţa, garanţie a progresului social şi economic. În fine, o a treia direcţie, adoptată îndeosebi de guvernul turc, ca premisă a aderării la Uniunea Europeană, se situează la polul opus, promovând modernizarea prin occidentalizare şi excluzând factorul religios din viaţa politică.

Unitatea lumii musulmane în privinţa promovării terorismului islamic nu numai că este departe de a se fi realizat, dar însuşi liderii terorişti par să conştientizeze din ce în ce mai mult caracterul utopic al acesteia. Dovada: acţiunile teroriste sunt din ce în ce mai mult orientate nu numai împotriva intereselor occidentale sau israeliene, ci şi împotriva unor musulmani acuzaţi de colaboraţionism. Şi nu în ultimul rând, victimele colaterale ale acţiunilor teroriste sunt din rândul populaţiei civile moderate, ceea ce face să se adâncească tot mai mult falia dintre radicali şi moderaţi. Privit la nivelul întregului spaţiu islamic, aproape 90%, din cei peste 1,5 miliarde de musulmani, alcătuiesc ramura sunnită moderată, în viziunea cărora activităţile teroriste întreprinse de câteva elemente fundamentaliste nu constituie un obiectiv. Pe de altă parte, o analiză a evoluţiei istorice a Islamului ca religie, pune în evidenţă un grad mai înalt de ecumenism al acesteia faţă de creştinism şi iudaism, religii surori (Stoian, 2005)[297].

Pe de altă parte, extrapolate la nivel politic, deşi acţiunile teroriste au înregistrat unele succese[298] acestea sunt punctuale şi departe de a fi cele scontate de liderii terorişti. În plus, desfiinţarea bipolarităţii scenei politice internaţionale, integrarea europeană, cea euro-atlantică sau proliferarea organizaţiilor de cooperare regională (N.A.F.T.A., A.S.E.A.N., A.P.E.C. etc.) au dat o puternică lovitură proliferării terorismului internaţional prin crearea unui cadru legislativ şi instituţional coerent de luptă împotriva acestuia.

Pe acest fond, terorismul islamic al mileniului III tinde să devină dintr-un fenomen cu substrat politic şi religios, un fenomen care se hrăneşte tot mai mult din clivajele sociale şi economice. Deşi profilul standard al terorismului islamic tinde să contrazică această afirmaţie, localizarea infrastructurilor teroriste, dar şi ajutoarele financiare date familiilor teroriştilor sinucigaşi, o susţin pe deplin.

Dacă la nivel politic tot mai multe guverne, inclusiv ale unor mari ţări musulmane, cum sunt Indonezia, Arabia Saudită, Pakistan sau Egipt au înţeles necesitatea luptei împotriva terorismului, conştientizând că războiul împotriva terorismului este un război în apărarea democraţiei şi odată cu aceasta, pentru progres

[297] Stoian, Ana-Maria (2004), *Terorismul şi Islamul – o analiză critică a unei false analogii*, în GeoPolitica, II, 9-10, Edit. Top. Form, Bucureşti, pp. 131-136.

[298] Alegerile din Spania care, sub presiunea atentatelor de la Madrid din 11 martie 2004 au înregistrat succesul unui guvern foarte favorabil retragerii prezenţei militare în Irak sau retragerea prezenţei filipineze din aceeaşi ţară în schimbul eliberării unui ostatic etc.

economic şi social, localizarea nucleelor şi a infrastructurilor teroriste tinde să ţină din ce în ce mai puţin seama de factorul politic, în favoarea celui economic. Ţări subdezvoltate ca Somalia, Kenya sau Sudan, cu o populaţie săracă şi o infrastructură slab dezvoltată sau regiuni montane cu un grad redus de accesibilitate cum sunt cele de la graniţa afgano-pakistaneză constituie terenurile favorabile amplasării infrastructurilor teroriste. Terorismul se rupe tot mai mult de componenta sa politică şi religioasă devenind tot mai mult o coordonată a subdezvoltării. Dacă pe de o parte subdezvoltarea atrage localizarea fenomenului terorist, pe de altă parte, tot ea îl eliberează de forţa sa morală de convingere. Este astfel justificat imperativul dublării acţiunilor politice de combatere a terorismului de cele orientate în planul dezvoltării economico-sociale.

Şi nu în ultimul rând, efemeritatea alianţelor geostrategice la nivelul actorilor implicaţi în acţiunile teroriste pune sub semnul întrebării consecvenţa liniei ideologice promovate de aceştia. Fundamentalismul tinde să destabilizeze chiar şi unele regimuri autocratice ale lumii musulmane, cum este cazul Algeriei, Pakistanului sau al Arabiei Saudite. În acest context, duşmanii duşmanilor tăi îţi devin repede prieteni şi fără a mai ţine seama de precepte morale, culturale sau religioase, adepţii de ieri ai terorismului internaţional devin susţinători ai războiului terorist. Evoluţia politică a crizei palestiniene poate constitui un exemplu elocvent în acest sens.

Similar a avut loc şi un fenomen invers. Însuşi Osama bin Laden, în anii '80, pe când activa ca mujahedin în războiul de guerillă împotriva regimului susţinut de sovietici în Afganistan era un aliat al Occidentului, primind ajutor financiar şi logistic de la comandourile engleze şi americane (van de Weyer, 2001)[299]. Iar comandourile teroriste irakiene care luptă în prezent împotriva prezenţei americane şi europene în această ţară folosesc adesea armament de provenienţă americană furnizat în anii '80 pe când Irakul lui Saddam Hussein era aliatul S.U.A. împotriva regimului fundamentalist de la Teheran. Toate acestea slăbesc credibilitatea ideologică a terorismului fundamentalist islamic, eliberându-l de dimensiunea etică şi religioasă.

[299] Van de Weyer, R. (2001), *Islamul şi Occidentul. O nouă ordine politică şi religioasă după 11 septembrie*, Edit. Allfa, Bucureşti.

CAPITOLUL VII

SPAŢII STRUCTURATE IDEOLOGIC: SPAŢIUL COMUNIST

1. PREMISELE IDEOLOGICE ŞI GEOPOLITICE ALE EXPANSIUNII MODELULUI SOCIALIST

1.1. Socialismul ca doctrină politică. De la socialismul utopic la comunismul stalinist

Nu se poate purcede la o analiză cât de cât temeinică a impactului pe care modelul socialist l-a avut în evoluţia societăţii umane fără o precizare clară a evoluţiei acestui concept de la ceea ce însemna el pentru socialiştii iluminişti britanici, francezi sau germani de la începutul anilor 1830, până la comunismul stalinist, dur şi agresiv, menit să inverseze valorile şi să reprime orice formă de afirmare a identităţii individuale. Socialismul şi mai ales forma sa avansată, comunismul, au depăşit cu mult cadrul unor doctrine politice sau economice devenind, după 1917, un mod de guvernare, un mod de viaţă, şi ceea ce este mai grav, un mod de gândire. Astfel, el a marcat destinul a sute de milioane de oameni, din Europa până în Extremul Orient, din Karelia şi Iakuţia, până în China, Vietnam, Etiopia sau Cuba putând fi considerat practic un „fenomen" planetar ce a caracterizat secolul XX şi, cu deosebire, perioada 1945-1989.

1.1.1. Socialismul

La origine termenul de *socialism* reprezenta o teorie economică şi politică menită să conducă către un sistem de organizare socială bazat pe proprietetea colectivă de stat asupra mijloacelor de producţie, de distribuţie şi de schimb (McLean, 2001).

Conceptul apare la începutul deceniului al IV-lea al secolului XIX în Marea Britanie şi Franţa, apoi în Germania şi S.U.A., fiind utilizat pentru a desemna un vast ansamblu de idei reformiste şi revoluţionare menite să transforme societatea industrială capitalistă într-un sistem mult mai egalitarist, în care bunăstarea colectivă a tuturor să devină realitate şi în care urmărirea interesului individual egoist să fie subordonată unor valori ca asocierea, comunitatea şi cooperarea. Prin urmare, modelul socialist a apărut din carenţele capitalismului sălbatic, care a dus la exacerbarea diferenţelor între clasele sociale şi la neglijarea protecţiei sociale. Cuvintele cheie ale modelului socialist erau: solidaritatea socială, interdependenţa mutuală şi posibilitatea realizării unei armonii autentice, care să înlocuiască stările conflictuale, instabilitatea şi grevele. Critica de clasă a capitalismului era însoţită de maximizarea intereselor clasei muncitoare sau a proletariatului[300] şi la investirea acestuia cu rol coordonator la nivelul societăţii, ca

[300] Principalii arhitecţi ai socialismului utopic de la mijlocul secolului al XIX-lea au fost Karl Marx (1818-1883) şi Friedrich Engels (1820-1895), filozofi, economişti, sociologi şi socialişti germani. În viziunea acestora, clasa

alternativă la puternica segregare socială din acea perioadă. Imaginea utopică a unei societăţi „fără clase" a fost utilizată pentru a simboliza necesitatea abolirii totale, în viitor, a deosebirilor socio-economice. De-a lungul secolului al XIX-lea aspiraţiile socialiste s-au diversificat, focalizându-se, totuşi, din ce în ce mai mult pe pătrunderea din sfera teoretică la nivelul clasei politice. Astfel, pe măsură ce mişcările şi partidele socialiste de toate felurile au ajuns la guvernare în mai multe ţări ale lumii, interesul pentru socialism s-a deplasat în mod inevitabil, de la teorie la practică.

În anii 1930, două sisteme de socialism total diferite au reprezentat extremele polare ale interpretării doctrinare:

- socialismul recent instauratei Uniuni Sovietice[301], sub Stalin (1879-1953), autocrat, totalitarist şi arbitrar, marcat de o politizare şi o birocratizare excesivă a întregii vieţi economico-sociale, de dislocări şi deportări de populaţii, de arbitrariul configurării graniţelor politico-administrative interioare ale U.R.S.S.
- naţional – socialismul lui Hitler (1889-1945) în Germania, care a combinat o formă extremă de naţionalism (inclusiv credinţa net rasistă şi antisemită a superiorităţii comunităţii germanice-ariene asupra celorlalte popoare şi culturi) şi un concept distinct de socialism, foarte depărtat atât de marxismul revoluţionar cât şi de social-democraţie. Scopul său era inaugurarea unei noi epoci istorice întruchipată într-un al III-lea Reich (imperiu) în care o naţiune germană care să reunească toate teritoriile circumscrise pan-germanismului, să devină forţa dominantă în lumea politică.

1.1.2. Comunismul

Comunismul reprezintă forma evoluată a socialismului, care a dus la victoria proletariatului şi la întemeierea unei societăţi socialiste fără clase, în care proprietatea privată a fost abolită, iar mijloacele de producţie şi de subzistenţă aparţin societăţii.

Astfel spus, comunismul reprezintă un mod de organizare socială şi economică bazat pe forme de proprietate asupra mijloacelor de producţie şi pe o distribuţie egală a resurselor (Zamfir, Vlăsceanu, 1993). Deşi termenul a apărut ca atare relativ târziu (1843, Anglia), el reprezintă una dintre cele mai vechi aspiraţii, izvorâtă ca o reacţie la crizele sociale acute şi la inegalităţile sociale excesive. Comunismul de tip „ştiinţific" este atribuit lui K. Marx şi Fr. Engels, care îl consideră ca fiind o fază a evoluţiei societăţii omeneşti impusă de legile obiective ale istoriei.

Ca o consecinţă a modificărilor fundamentale din sistemul productiv înregistrate în socialism, Marx deduce o serie de caracteristici generale ale comunismului:

- activitatea productivă nu se va mai realiza în forma producţiei de mărfuri;

---

muncitoare reprezenta o diviziune a societăţii ce reunea oamenii care erau angajaţi, în schimbul unor salarii, în special ca muncitori manuali. Proletariatul, apărut abia în secolul al XIX-lea reunea clasa salariată din economia capitalistă, a cărei singură posesiune, ca valoare materială, este puterea sa de muncă.

[301] Uniunea Sovietică a fost constituită la 30 decembrie 1922 din 6 republici: R.S.F.S. Rusă, Belarus, Ucraina, Armenia, Azerbaidjan şi Georgia. Acestora li s-a adăugat în 1924 Turkmenistanul şi Uzbekistanul; în 1929 Tadjikistanul; în 1936 Kazahstanul şi Kîrghistanul, iar în 1940: Estonia, Letonia, Lituania şi Moldova.

- datorită abundenţei, făcută posibilă ca urmare a creşterii productivităţii muncii, distribuţia bunurilor va fi realizată după nevoi;
- diferenţierea de clasă a societăţii va fi complet eliminată, realizându-se din acest punct de vedere o societate omogenă, caracterizată de existenţa unor interese generale, efectiv comune;
- dispariţia statului ca instrument de impunere a interesului unei clase împotriva celorlalte clase, cât şi asupra tuturor mijloacelor de coerciţie şi oprimare socială; conducerea societăţii va pierde în consecinţă caracterul politic;
- dispariţia decalajelor generatoare de inegalitate: sat/oraş; muncă fizică/muncă intelectuală; funcţii de conducere/funcţii de execuţie etc;
- pe parcursul dezvoltării şi intensificării relaţiilor social-economice şi culturale, se va tinde treptat spre ştergerea în mod natural a diferenţelor dintre naţiuni (valenţa globalizantă a comunismului).

Experienţa practică a demonstrat însă, că toate aceste caracteristici ale comunismului aşa cum au fost ele văzute şi imaginate de Marx la mijlocul secolului al XIX-lea, sunt de domeniul utopicului, exprimând particularităţile societăţii secolului trecut, naivă din punct de vedere al complexităţii societăţii contemporane. De altfel, comunismul, aşa cum a fost aplicat de Lenin şi mai ales de către Stalin şi ulterior de liderii politici din Europa de Est s-a îndepărtat cu mult de modelul imaginat de Marx, situându-se, în unele situaţii, pe poziţii diametral opuse (în ceea ce priveşte rolul statului ca instrument de impunere la nivel economic şi social; al decalajelor generatoare de inegalităţi sau al „globalizării" pe principii comuniste).

Anul 1917 a însemnat un moment de răscruce, marcând pentru prima dată trecerea comunismului din sfera teoretică în sfera acţiunii practice.

Efortul de a construi comunismul în Rusia a ridicat importante probleme teoretice şi practice. Teoria presupunea că revoluţia va avea loc acolo unde socializarea producţiei, potenţialul în direcţia abundenţei şi o clasă muncitoare numeroasă erau deja realităţi. Rusia se afla însă la polul opus: era cea mai săracă ţară din Europa, cu o industrie foarte slab dezvoltată. Pentru a implementa comunismul, clasa muncitoare, aproape inexistentă, trebuia creată. Astfel, cucerind puterea, bolşevicii comunişti s-au văzut fără un program bine structurat, care nici nu putea să existe deoarece conform ideologiei lui Marx, comunismul ar fi trebuit să evolueze în interiorul societăţii capitaliste (socialismul), care în Rusia nici nu fusese încă pe deplin formată !

Odată instalaţi la putere, bolşevicii au trecut aproape imediat la acţiune. În anii războiului civil (1918-1920) întreaga proprietate a fost naţionalizată iar banii au fost pentru o perioadă desfiinţaţi. Când au început să aibă loc răscoale şi agitaţii ţărăneşti, Lenin a declarat un scurt interval de relaxare, în 1921 devenind din ce în ce mai conştient de dificultăţile construirii comunismului în Rusia, care necesita o perioadă de tranziţie prelungită, în care atât clasele sociale antagoniste cât şi relaţiile producţiei de mărfuri trebuiau menţinute sub supravegherea „atentă şi călăuzitoare a Partidului". Aceste obstacole politice şi instituţionale în calea „Noii Politici Economice" au fost în

mare măsură amplificate de rivalităţile din conducerea partidului, unde Stalin a profitat de controlul său asupra personalului ca să dea politicii un curs spre stânga în 1929.

Versiunea stalinistă a comunismului, caracterizată prin modificări importante, a condus Uniunea Sovietică în următorii 56 de ani. Aceasta a început în spiritul unui optimism extraordinar privind posibilităţile construirii comunismului pe calea industrializării masive şi a programului de colectivizare. Rapida dezvoltare a industriei asociată cu victoria Uniunii Sovietice în cel de al Doilea Război Mondial au clădit terenul favorabil pentru extinderea comunismului dincolo de graniţele U.R.S.S.

1.2. Contextul politico-geografic al extinderii sistemului comunist

Revoluţia bolşevică din octombrie 1917 a deschis premisele implementării ideologiilor comuniste, ca o alternativă a modelului capitalist erodat după Primul Război Mondial, dar şi a reconstrucţiei Imperiului Ţarist sub stindardul roşu al sovietelor. Independente în 1918 şi recunoscute internaţional doi ani mai târziu, Armenia şi Georgia sunt în acelaşi an atacate de Armata Roşie pentru a fi reintegrate spaţiului sovietic (Armenia - 29.11.1920, Georgia - 25.02.1921). Concomitent Kazahstanul şi Turkmenistanul sunt teatrul confruntărilor dintre armatele bolşevice şi forţele naţionaliste, sprijinite de trupe britanice, iar Ţările Baltice şi Basarabia, independente şi ele în acelaşi an revoluţionar 1918, reintră în sfera de influenţă sovietică în urma Pactului Ribbentrop-Molotov din 23.08.1939. Astfel, dacă anul revoluţionar 1918 a însemnat pentru Europa sfârşitul marilor imperii multinaţionale şi afirmarea pe scena politică a statelor naţionale, perioada care l-a succedat a marcat refacerea dispozitivului geostrategic rusesc prin constituirea R.S.F.S. Ruse şi a republicilor unionale periferice, care, împreună cu Mongolia, aliat fidel al Rusiei Sovietice, urmau să constituie prima sa zonă geostrategică cu rol de tampon.

Prăbuşirea imperiilor multinaţionale şi constituirea statelor naţionale în Europa centrală şi de sud-est (1918)

Revoluţia din Octombrie a constituit preambulul unui puternic cutremur care a schimbat fundamental destinul ţărilor ce se întind de la Baltica la Adriatica şi la Marea Neagră. În câteva luni, marile imperii ale Europei centrale şi de răsărit (german, austro-ungar, rus şi otoman) se prăbuşesc; continentul evoluează de la integrare la fragmentare, prin afirmarea statelor naţionale. Iau naştere structuri politice noi, lipsite de tradiţii, cu graniţe contestate, cu puternice mişcări centrifugale induse de minorităţile transfrontaliere. Vulnerabilitatea acestor state a fost confirmată prin însăşi evoluţia acestora către noi structuri integrative multinaţionale: Boemia şi Moravia, foste domenii ereditare ale Habsburgilor se unesc cu Slovacia, desprinsă din Ungaria, formând republica Cehoslovacă independentă (28 octombrie 1918); Slovenia şi Croaţia se alătură Serbiei formând Regatul Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor (1 decembrie 1918) care mai includea Dalmaţia, Voivodina, Bosnia şi Herţegovina şi Macedonia; la 30 octombrie 1929 statul adoptă denumirea de Regatul Iugoslavia.

La rândul lor statele baltice cunosc o puternică efervescenţă. Estonia, aflată de peste două secole sub stăpânirea Imperiului Ţarist îşi proclamă, la 24 februarie 1918, independenţa; la sfârşitul aceluiaşi an, bolşevicii proclamă la Narva, cu sprijinul Armatei Roşii, Republica Sovietică Estonă, combătută însă de guvernul provizoriu estonian cu ajutorul flotei britanice şi al voluntarilor scandinavi,

care vedeau în Rusia bolşevică o potenţială ameninţare la adresa tuturor statelor din zonă. Aceasta este însă nevoită să recunoască, pentru 20 de ani (1920-1940) independenţa Estoniei, devenită în 1921 membru al Ligii Naţiunilor.

Letonia îşi proclamă independenţa la 18 noiembrie 1918, însă bolşevicii trec la o amplă contraofensivă, proclamând, o lună mai târziu, puterea sovietică, sprijinită de Armata Roşie. După o serie de conflicte armate în care au fost implicate şi trupe germane, forţele guvenului provizoriu leton ies victorioase, proclamând independenţa ţării, fapt recunoscut prin tratatul de pace letono-sovietic (11 august 1920).

Cea de-a treia ţară baltică Lituania, cunoaşte o evoluţie relativ similară: independentă la 16 februarie 1918 ca urmare a Revoluţiei burghezo-democrate din Rusia ce a dus la prăbuşirea Imperiului Ţarist, este ocupată ulterior atât de Armata Roşie (în teritoriul controlat de aceasta, bolşevicii lituanieni proclamă la 16 decembrie 1918 Republica Sovietică Lituaniană), cât şi de armata poloneză (în operaţiunea de recucerire a regiunii Vilnius). Prin urmare, independenţa ţării este recunoscută de Rusia abia la 12 iulie 1920, ţara devenind, un an mai târziu, membră a Ligii Naţiunilor. În 1923, Regiunea Memel, situată în jurul portului Klaipeda este cedată de Germania (Prusia Orientală), Lituaniei.

Perioada interbelică a însemnat pentru toate cele trei state baltice afirmarea ca naţiuni independente. Autorităţile comuniste de la Moscova nu au renunţat însă nici un moment la ideea păstrării acestora sub autoritate sovietică. Pretextul a fost dat în zorii celui de-al Doilea Război Mondial, prin pactul Ribbentrop-Molotov în urma căruia acestea au foat incluse în sfera de influenţă sovietică[302] devenind ulterior republici unionale.

Acelaşi destin l-au avut şi teritoriile româneşti dintre Prut şi Nistru. Fostul gubernământ al Basarabiei s-a proclamat la 15/28 decembrie 1917 Republica Democratică Moldovenească, pentru ca la 27 martie/10 aprilie1918, Sfatul Ţării din Chişinău să proclame unirea cu România. Unirea Basarabiei cu România, stipulată în tratatul de Pace de la Paris din 28 octombrie 1920, semnat de Marea Britanie, Franţa, Italia şi Japonia, nu a fost acceptată de ruşi.

U.R.S.S nu a recunoscut niciodată drepturile României asupra teritoriilor locuite de românii dintre Prut şi Nistru şi, în pofida multor contacte româno-sovietice, situaţia dintre cele două ţări a rămas conflictuală. Încă din februarie 1918, noua putere sovietică, prin Consiliul Comisarilor Poporului din Petrograd a hotărât să rupă relaţiile cu România, în condiţiile în care unirea Basarabiei cu România era tot mai evidentă. Operaţiunile de instaurare a puterii în partea sudică a Basarabiei şi Tatarbunarului, desfăşurate în perioada 12-17 septembrie 1924 au dus la confruntări deschise între forţele infiltrate de sovietici şi armata română, soldate cu morţi şi răniţi. Ca urmare a eşuării tentativelor de a include cu forţa Basarabia în sfera de influenţă a U.R.S.S. a fost formată, la 12 octombrie 1924, la fel ca în cazul ţărilor baltice, Republica Autonomă Sovietică Moldovenească, pe stânga Nistrului, cu capitala la Balta, subordonată R.S.S. Ucraina, care avea scopul de a menţine ideea existenţei unui teritoriu „moldovenesc" în limitele U.R.S.S. În plus, prin nota trimisă de Molotov ministrului de externe german Ribbentrop la 23 iunie 1940, acesta extindea pretenţiile U.R.S.S. şi asupra Bucovinei, care după U.R.S.S. ar fi fost populată de ucraineni. Hitler a acceptat doar includerea Basarabiei în U.R.S.S., opunându-se clar pretenţiilor asupra Bucovinei. Ca urmare, Molotov a limitat revendicările sovieticilor la Basarabia şi Bucovina de Nord.

În sud, Europa Balcanică a fost marcată prin declinul Imperiului Otoman, considerat ca un ultim bastion medieval pe Continent. Rând pe rând Grecia (1829), România, Serbia şi Muntenegru (1878), Bulgaria (1908) şi Albania (1912) devin independente, iar Macedonia este împărţită între Grecia, Serbia şi Bulgaria (1912-1913). Se configurează linia de demarcaţie etno-culturală ce avea să divizeze peninsula Balcanică: pe de o parte Croaţia şi Slovenia ce făcuseră parte din Imperiul Austro-Ungar, cu

[302] Iniţial, prin protocolul secret al pactului Ribbentrop-Molotov din 23 august 1939, Lituania a fost inclusă în sfera de influenţă germană; ulterior, prin acordul germano-sovietic din 28 august 1939 este cedată de Hitler U.R.S.S.

vocaţii central-europene de orientare germanofilă, iar pe de altă parte Serbia, Bulgaria, Macedonia şi Albania, ce proveneau din Imperiul Otoman, cu populaţii puternic islamizate (în pofida predominării elementului ortodox în Bulgaria şi Serbia) şi tradiţii balcanice. Apare un teren fertil pentru vocaţiile expansioniste ale Rusiei: *pan-ortodoxismul*, care câştigă teren în noile state ortodoxe independente ieşite de sub suzeranitatea Imperiului Otoman. Pe de altă parte, se manifestă cu recrudescenţă *pan-elenismul*, de la cucerirea independenţei şi până la sfârşitul războaielor balcanice (1913), Grecia fiind preocupată să reunească sub autoritatea Atenei toate teritoriile locuite de greci. Prin urmare, panortodoxismul rus nu a putut câştiga teren în sudul Balcanilor, fapt confirmat şi la nivel politic, disensiunile dintre forţele comuniste şi cele naţionaliste care au generat războiul civil din 1946-1949 înclinând balanţa spre includerea Greciei în sfera de interes a ţărilor occidentale (în 1952 este inclusă în N.A.T.O.). S-a conturat astfel o a doua falie ce a marcat aproape jumătate de secol istoria Balcanilor: cea ideologică, Cortina de Fier separând Bulgaria, Iugoslavia şi Albania de Grecia şi Turcia (devenită în 1923 stat laic, orientat spre valorile culturale europene).

O categorie distinctă în structura viitorului Bloc Comunist o formau cele trei state industrializate ale Europei Centrale: *Polonia*, *Cehoslovacia* şi *Ungaria*. Independenţa primelor două (1918) este consecinţa directă a destrămării Imperiului Austro-Ungar, în acelaşi an fiind proclamată şi Republica Ungară, transformată, un an mai târziu, ca urmare a mişcărilor de stânga, în Republica Socialistă Ungară (21 martie 1919)[303]. Acestea intră în sfera de influenţă sovietică după Conferinţa de la Yalta (februarie 1945): Cehoslovacia devine republică populară la 9 mai 1948; Polonia, în noile graniţe după 1945, la 19 februarie 1947, iar Ungaria la 18 august 1949.

Luarea puterii de către bolşevici în octombrie 1917 şi instalarea durabilă a primului regim comunist din lume au constituit un jalon decisiv ce a determinat un puternic curent de adeziune la această ideologie, manifestat cu precădere imediat după 1945. În contextul infernal al celui de-al Doilea Război Mondial, copleşitor prin ură, nedreptate, discriminare, egoism înverşunat, corupţie şi teroare, ideea comunistă strălucea din ce în ce mai puternic, impunându-se ca o antiteză la ordinea socială din acel moment (Soulet, 1998).

Odată definitivată refacerea acestuia, începe un amplu proces de „export" a ideologiilor comuniste, proces ce atinge apogeul la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial. Astfel, dacă în 1940 spaţiul comunist însemna doar U.R.S.S. şi Mongolia[304], adică circa 24 milioane km^2 şi 170 milioane locuitori (8-9 % din populaţia mondială), în 1949, cei care se călăuzeau după ideologia marxist-leninistă ajunseseră să reprezinte 33% din populaţia mondială, adică 845 milioane locuitori (Soulet, 1998). Rând pe rând, Europa de Est, China, ulterior Indochina, Coreea de Nord şi Cuba devin bastioane ale stângii comuniste, acţionând la rândul lor ca nuclee de relocalizare şi redifuzie a ideologiilor comuniste. Comunismul se diversifică şi din punct de vedere ideologic, purtând tot mai pregnant amprentele locale. Nucleul dur al stalinismului este reinterpretat de Mao Zedong şi Zhou Enlai, principalii exponenţi ai fracţiunii radicale din Partidul Comunist şi artizani ai „Marii Revoluţii culturale proletare" chineze. Apare astfel cea mai mare falie ideologică din interiorul lumii comuniste, falie ce a opus vreme de aproape trei decenii (1960-1989) Beijingul de Moscova.

[303] Republica Socialistă Ungară a fost înnăbuşită după 133 de zile de reacţiunea internă şi de intervenţia străină. Comuniştii revin la putere în Ungaria în decembrie 1944 când este creat Frontul Naţional Ungar.
[304] Mongolia intră în sfera de influenţă sovietică devenind Republică Populară la 26.11.1924.

Tabelul 20 - „Imperiul” Sovietic - între construcţie, deconstrucţie şi reconstrucţie

„Imperiul” Sovietic	**Construcţia**	**Deconstrucţia**	**Reconstrucţia**	**Deconstrucţia**	**Reconstrucţia**
ARMENIA	-Anexare: 1828	-Independenţă: 28.05.1918, recunoscută internaţional în 1920	-Atacată de Armata Roşie: 1920; -Republică sovietică: 29.11.1920; -Parte integrantă din R.S.F.S. Transcaucaziană: 12.03.1922 şi din U.R.S.S.: 30.12.1922; -Republică unională: 5.12.1936	-Independenţă: 23.09.1991	-C.S.I.: 21.12.1991
AZERBAIDJAN	-Anexare: 1813		-Parte integrantă din R.S.F.S. Transcaucaziană: 12.03.1922 şi din U.R.S.S.: 30.12.1922 -Republică unională: 5.12.1936	-Independenţă: 21.12.1991	-C.S.I.: 21.12.1991
BELARUS	-Anexare: 1772-1795	-Ocupată de armata germană: 1917-1918	-Constituirea R.S.S. Bieloruse: 1.1.1919, inclusă în U.R.S.S.: 30.12.1922	-Independenţă: 25.08.1991	-C.S.I.: 21.12.1991
ESTONIA	-Anexare: 1721	-Autonomie: 30.03.1917 -Independenţă: 24.02.1918, recunoscută de Rusia: 02.02.1920	-Republica Sovietică Estonă, proclamată de bolşevici: 29.11.1918, cu sprijinul Armatei Roşii, combătută de guvernul provizoriu estonian -Protocolul Molotov-Ribbentrop: Estonia revine în sfera de influenţă sovietică: 23.08.1939 -In urma notei ultimative a U.R.S.S. din 16.06.1940, Estonia este ocupată de trupe sovietice -Proclamarea R.S.S. Estone: 21.07.1940 inclusă în U.R.S.S.: 6.08.1940	-Independenţă: 20.08.1991	
FINLANDA	-Anexare: 1809	-Independenţă: 6.12.1917			
GEORGIA	-Anexare: 1801-1810	-Parte integrantă din R.F. Tanscaucaziană: 1917-1918 -Independentă: 26.05.1918, recunoscută de Rusia: 07.05.1920	-Ţara este cucerită de trupe ale Armatei Roşii: 1920 -Republică Sovietică: 25.02.1921 -Parte integrantă din R.S.F.S. Transcaucaziană: 12.03.1922 şi din U.R.S.S.: 30.12.1922 -Republică unională: 5.12.1936	-Independenţă: 09.04.1991	
KAZAHSTAN	-Anexare: 1876	-Răscoală anti-rusească: 1916 -Război civil între trupele bolşevice şi naţionaliştii kazahi: 1917-1920	-Republica Sovietică Socialistă Kirghiză (până în anii ’20 kazahii erau desemnaţi cu numele eronat de kirghizi pentru a-i deosebi de cazacii ruşi) -R.S.S.A. Kirghiză îşi schimbă numele în R.S.S.A. Kazahă, inclusă în R.S.S. Uzbekă: 1925 -Republică unională: 5.12.1936	-Independenţă: 16.12.1991	-C.S.I.: 21.12.1991
KIRGHISTAN	-Anexare: 1876	-Răscoală anti-rusească: 1916	-Teritoriul Kirghistanului este inclus în componenţa R.S.S. Turkestan din componenţa R.S.F.S. Rusă (1918-24) Regiunea Autonomă Kara-Kirghiză: 14.10.1924 R.A.S.S. Kirghiză: 1.02.1926, inclusă în U.R.S.S.: 5.12.1936	-Independenţă: 31.08.1991	-C.S.I.: 21.12.1991

LETONIA	-Anexare: 1700-1721, 1795	-Mişcare de emancipare naţională: după 1850 -Independenţă: 18.11.1918, recunoscută de Rusia: 11.08.1920	-Preluarea puterii de către bolşevici cu sprijinul Armatei Roşii: 17.12.1918-11.08.1920 -Protocolul Molotov-Ribbentrop: Letonia revine în sfera de influenţă sovietică: 23.08.1939 -R.S.S. Letonă: 21.07.1940, inclusă în U.R.S.S.: 5.08.1940	-Independenţă: 21.08.1991	
LITUANIA	-Anexare: 1795	-Mişcare de emancipare naţională: după 1850 -Independenţă: 16.02.1918, recunoscută de Rusia: 12.07.1920	-Republica Sovietică Lituaniană, proclamată în teritoriile controlate de armata sovietică: 16.12.1918 -Protocolul Molotov-Ribbentrop: Lituania revine în sfera de influenţă sovietică: 23.08.1939 -R.S.S. Lituaniană: 21.07.1940, inclusă în U.R.S.S.: 03.08.1940	-Independenţă: 21.08.1991	
MOLDOVA, Rep~	-Anexare: 1812	-Autonomia Basarabiei: 27.10.1917 -R.D.F. Moldovenească: 02.12.1917 -Unirea cu România: 09.04.1918	-Protocolul Molotov-Ribbentrop: Basarabia şi Bucovina de Nord revin în sfera de influenţă sovietică: 23.08.1939 R.S.S. Moldovenească: 02.08.1940, inclusă în U.R.S.S.	-Independenţă: 27.08.1991	-C.S.I.: 21.12.1991
TADJIKISTAN	-Anexare: 1868		-R.A.S.S. Tadjikă, inclusă în R.A.S.S. Uzbekă: 14.10.1924 -Republică unională în cadrul U.R.S.S.: 16.10.1929	-Independenţă: 09.09.1991	-C.S.I.: 21.12.1991
TURKMENISTAN	-Anexare: 1869-1885	-Forţe naţionaliste sprijinite de trupe britanice cuceresc oraşul Aşhabad (1918-1920)	-Formarea R.S.S.A. Turkestan, ca parte a R.S.F.S. Rusă: 30.04.1918 -R.S.S. Turkmenă, republică unională în cadrul U.R.S.S.: 27.10.1924	-Independenţă: 27.10.1991	-C.S.I.: 21.12.1991
UCRAINA	-Anexare: 1772-1795	-Renaşterea mişcării de emancipare naţională şi de afirmare a identităţii culturale: sec XIX -autonomie: 25.12.1917 -partea de apus a Ucrainei este cedată Poloniei: 18.03.1921	-Guvern provizoriu constituit de bolşevici la Harkov: 25.12.1917 -Ocuparea Ucrainei de către Armata Roşie: februarie 1918 -Integrarea Crimeei: 1954	-Independenţă: 24.08.1991	-C.S.I.: 21.12.1991
UZBEKISTAN	Anexare: 1868-1876, vechile state păstrându-şi autonomia	- Rezistenţa împotriva instalării puterii sovietice este deosebit de puternică	-R.S.S. Uzbekă: 27.10.1927	Independenţă: 31.08.1991	-C.S.I.: 21.12.1991

Concomitent, în urma Conferinţei de la Yalta (februarie 1945), ţările Europei de Est intră rând pe rând pe orbita de influenţă sovietică (1944-46), configurând o a doua zonă tampon a Rusiei Sovietice, cu lumea occidentală. Astfel, timp de peste 40 de ani, Europa Centrală şi chiar însuşi termenul de *Europa* a fost monopolizat de ansamblul geopolitic situat la vest de Cortina de Fier. Europa era astfel asociată unui „spaţiu de libertate", în opoziţie cu Europa Comunistă, care gravita spre U.R.S.S., denumită *Europa de Est, Europa Mediană* sau, pur şi simplu, *Estul*, o categorie dominant ideologică fără o bază teritorială precisă. Geometria acestui ansamblu teritorial a căpătat în viziunea vest-europenilor contururi tot mai difuze; fie că era vorba de Polonia şi România sau de Bulgaria, Albania şi Ungaria, state aparţinând unor domenii geografice şi culturale diferite, acestea erau privite în opoziţie cu Grecia, Spania, Marea Britanie sau Germania, integrate în aceleaşi blocuri economice şi politico-militare, dar fundamental diferite din punct de vedere geografic şi cultural.

Următoarele trei decenii (1950-1980) marchează difuzia prin relocalizare a modelului comunist. Apare comunismul latino-american, însufleţit de Fidel Castro şi Che Guevara, cel arabo-islamic călăuzit de ideile reformiste ale lui Boumédienne în Algeria, Nasser în Egipt sau a partidului Baas în Irak şi Siria, cel african în Etiopia, Angola sau Mozambic sau cel indochinez, promovat de Vietnamul lui Ho Chi Minh.

Analizând din perspectivă geoistorică, pot fi identificate trei etape majore ce au jalonat configurarea spaţială a Blocului comunist, fiecare cu particularităţi ideologice proprii:

- perioada 1917-1940, perioadă în care a fost individualizat dispozitivul geostrategic median, reprezentat de Federaţia Rusă şi republicile unionale periferice, care împreună cu Mongolia au alcătuit zona tampon interioară a Rusiei, caracterizată printr-o mare eterogenitate etnică şi frontiere trasate arbitrar, în profund dezacord cu realităţile etnice;
- perioada postbelică (1944-1950), de configurare a zonei tampon exterioare reprezentată de Europa de Est şi de apariţie a celui de-al doilea actor geopolitic major al spaţiului comunist – China (1949);
- perioada Războiului Rece (1950-1989) ce a marcat extinderea sistemului comunist în Asia, Africa şi America Latină şi conflictele legate de Războiul Rece.

Toate acestea au influenţat pe de o parte organizarea spaţială internă a fiecărui stat, sursă a majorităţii tensiunilor şi conflictelor de mai târziu, iar pe de altă parte, configurarea unui amplu sistem de alianţe, ce a determinat individualizarea axelor şi a faliilor geopolitice din acest imens spaţiu.

2. CONFIGURAREA DISPOZITIVULUI GEOSTRATEGIC COMUNIST

2.1. Nucleul dispozitivului geostrategic comunist: Rusia şi zona tampon interioară (republicile autonome şi unionale periferice, Mongolia)

Primele republici autonome în spaţiul ex-sovietic au început să fie constituie în 1919; la începutul anilor ’20 oblasturile, constituite în general după criterii economice, înlocuiesc treptat guberniile (structurile administrative moştenite din perioada ţaristă). Decupajul teritorial era privit ca o primă etapă a unei remodelări spaţiale de ansamblu, ce avea ca obiectiv o mai bună subordonare a nivelelor locale faţă de autorităţile centrale, ţinând seamă de vastitatea teritoriului şi de infrastructura de comunicaţii şi servicii deficitară. Pe de altă parte, structurile politico-administrative autonome şi cele unionale s-au dorit a fi dispuse pe cât posibil periferic, în jurul Rusiei, constituind astfel o primă „zonă tampon” cu spaţiile vecine, dată fiind şi structura etnică şi confesională a populaţiilor autohtone.

Tabelul 21 – Prima zonă tampon a dispozitivului geostrategic rusesc
(constituită între 1917-1940)

Republici autonome incluse în Federaţia Rusă	- domeniul nord-european (baltic): Karelia. - domeniul caucazian: Adâgheia, Cecenia, Daghestan, Inguşetia, Kalmukia, Kabardino-Balkaria, Karaceaevo-Cerkesia, Osetia de Nord. - domeniul central-asiatic: Altai, Buriatia, Hakasia, Tuva.
Republici unionale sovietice	- domeniul nord-european (baltic): Estonia, Letonia, Lituania. - domeniul est-european: Belarus, Moldova, Ucraina. - domeniul caucazian: Armenia, Azerbaidjan, Georgia (Gruzia). - domeniul central-asiatic: Kazahstan, Kirghistan, Tadjikistan, Turkmenistan, Uzbekistan.
State „independente”	- domeniul central-asiatic: Mongolia.

Autonomia formală a acestor teritorii, amplele migrări de populaţie ce au însoţit aceste reconfigurări spaţiale, cel mai adesea cu caracter arbitrar, au împiedicat până în 1989 afirmarea unor mişcări secesioniste de anvergură, dar au creat premisele acumulării tensiunilor ce au izbucnit pe fondul relaxării ideologice deschisă de Gorbaciov. Acestea au culminat în 1990, prin desprinderea republicilor unionale de nucleul central reprezentat de Federaţia Rusă fapt ce a determinat mutaţii radicale în geopolitica populaţiei ruse, peste 25 milioane de ruşi devenind minoritari în noile state independente. În multe situaţii, statutul acestora s-a deteriorat considerabil, inexistenţa sau ineficienţa cadrului legislativ alimentându-le incertitudinile. La aceasta se adaugă consecinţele deportărilor din perioada celui de-al Doilea Război Mondial şi din anii ’50 ai secolului trecut, ce au condus la antropizarea unor teritorii pustii şi la formarea unor areale etnice în spaţii ce nu aveau nici o legătură cu etnogeneza popoarelor respective. Este cazul germanilor de pe Volga, a tătarilor din Crimeea, a evreilor rămaşi în extremul

orient rusesc, sau a grecilor din regiunea costieră Krasnodar. Pe de altă parte, ca o tendinţă de contrabalansare a tendinţelor centrifugale, de secesiune a unor teritorii din Federaţia Rusă, a fost propusă constituirea republicii ruse, ce ar fi urmat să includă toate oblasturile şi regiunile ruseşti, cu excepţia structurilor politico-administrative naţionale. Însuşi fostele republici unionale care şi-au proclamat la începutul anilor '90 independenţa faţă de Moscova se definesc prin aceste atribute: poziţie periferică, nivel de dezvoltare economico-socială diferenţiată, diferită faţă de regiunile centrale ale Rusiei şi structură etnică eterogenă, în care ruşii sunt minoritari, argumente ce au determinat includerea acestora în prima zonă tampon a dispozitivului geostrategic rusesc.

Tabelul 22 – Structura etnică a fostelor republici din spaţiul sovietic

REPUBLICA	**STRUCTURA ETNICĂ - %**									
	MAJORITARĂ		**MINORITARĂ ***							
Armenia	Armeni	93,0	Azeri	3,0	Ruşi	2,0	-	-	-	-
Azerbaidjan	Azeri	82,0	Ruşi	7,0	Armeni	5,0	-	-	-	-
Belarus	Bieloruşi	77,9	Ruşi	13,2	Polonezi	4,1	Ucraineni	2,1	-	-
Estonia	Estonieni	61,5	Ruşi	30,3	Ucraineni	3,2	Bieloruşi	1,8	Finlandezi	1,1
Georgia	Georgieni	70,1	Armeni	8,1	Ruşi	6,3	Azeri	5,7	Osetini	3,0
Kazahsatan	Kazaci	42,0	Ruşi	38,0	Ucraineni	5,4	Tătari	2,0	-	-
Kârgâstan	Kirghizi	52,4	Ruşi	21,5	Uzbeci	12,9	Ucraineni	2,5	Tătari	1,6
Letonia	Letoni	51,8	Ruşi	33,8	Bieloruşi	4,5	Ucraineni	3,5	Polonezi	2,3
Lituania	Lituanieni	80,1	Ruşi	8,6	Polonezi	7,7	Bieloruşi	1,5	-	-
Moldova	Români	64,5	Ucraineni	13,8	Ruşi	13	Găgăuzi	3,5	Bulgari	2,0
Rusia	Ruşi	81,5	Tătari	3,8	Ucraineni	3,0	Ciuvaşi	1,2	-	-
Tadjikistan	Tadjici	64,9	Uzbeci	25,0	Ruşi	3,5	-	-	-	-
Turkmenistan	Turkmeni	73,3	Ruşi	9,8	Uzbeci	9,0	Kazaci	2,0	-	-
Ucraina	Ucraineni	73,0	Ruşi	22,0	Evrei	1,0	-	-	-	-
Uzbekistan	Uzbeci	71,4	Ruşi	8,3	Tadjici	4,7	Kazaci	4,1	Tătari	2,4

* Diferenţa de procente până la 100% o formează alte minorităţi

Sursa: Bateman G., Egan Victoria (1996), *Encyclopédie de la Géographie Mondiale,* Celiv, Paris.

2.2. Zona tampon exterioară: Europa de Est şi China (1949-1956)

2.2.1. Europa de Est

Victoria aliaţilor conduşi de U.R.S.S. pe frontul de est (1945), a creat premisele staţionării în ţările „eliberate" a trupelor Armatei Roşii, fundamentul instalării în aceste state a unor regimuri politice loiale Moscovei: în România, Bulgaria, Ungaria, părţile estice ale Austriei şi Germaniei, iar ca aliat, se stabileşte în Polonia şi Cehoslovacia (Soulet, 1998). Rând pe rând, între 1945 şi 1949, comuniştii ajung să domine scena politică în ţările situate la est de Germania, proclamându-le „democraţii populare" sub un control politico-ideologic strict al Moscovei. Polonia este amputată teritorial în est, prin cedarea către U.R.S.S. a Polasiei, Volhiniei şi Galiţiei, fiindu-i atribuite în compensaţie de la Germania Pomerania, Silezia şi Mazuria (Duby, 1995). Graniţa sa

estică este astfel stabilită de-a lungul liniei Curzon[305], iar cea vestică, de-a lungul liniei Oder-Neisse, suprafaţa ţării reducându-se astfel de la 380.000 la 312.677 km^2, însă fiindu-i atribuită o faţadă maritimă de 400 km[306]. Problema coridorului Dantzig a dispărut iar cea a minorităţilor a fost rezolvată în purul stil stalinist prin repatrierea forţată a 2 milioane de polonezi, respectiv a 2-3 milioane de germani. Cedărilor teritoriale ale româneşti din 1940[307] li se adaugă şi cele ale statului cehoslovac care pierde în favoarea U.R.S.S. Rutenia subcarpatică[308].

Tabelul 23 – A doua zonă tampon a dispozitivului geostrategic rusesc în Europa (constituită între 1945-1949)

Ţara	Data începerii procesului de stalinizare	Proclamarea „democraţiei" populare	Principalul artizan al „construcţiei socialismului" (1945-1989)
Albania *	29.11.1944	11.01.1946	Enver Hodja
Bulgaria	09.09.1944	15.09.1946	Todor Jivkov
Cehoslovacia	Apr. 1945	09.05.1948	Gustav Husac
Germania de Est	09.05.1945	07.10.1949	Erich Honecker
Iugoslavia *	1945	31.01.1946	Iosip Broz Tito
Polonia	28.06.1945	19.02.1947	H. Jabłoński, W. Jaruzelski
România	23.08.1944, guvern comunist: 06.03.1945	30.12.1947	Nicolae Ceauşescu
Ungaria	Nov. 1944	18.08.1949	János Kádár

*Ţări aflate în conflict ideologic cu Moscova.

Eşecul politic al comuniştilor în Grecia în octombrie 1949 şi ruptura ideologică dintre Tito şi Stalin în iunie 1948 au contribuit decisiv la blocarea ofensivei ideologice sovietice din Balcani. La rândul său Austria face obiectul unui acord între aliaţi (15.05.1955) care îi restabileşte suveranitatea cu preţul neutralităţii sale, stipulată în Legea Constituţională din 26.10.1955. În nord, Finlanda, fostă provincie a Imperiului Ţarist, opune o rezistenţă înverşunată Armatei Roşii care viza reincluderea sa în spaţiul sovietic, în 1940, alături de Ţările Baltice. Cedările teritoriale în favoarea U.R.S.S. după al Doilea Război Mondial (Karelia şi regiunea Petsamo) ca şi Tratatul de prietenie, colaborare şi asistenţă mutuală încheiat cu U.R.S.S. în 1948 i-au asigurat suveranitatea naţională în schimbul unei politici de strictă neutralitate promovată pe toată perioada

[305] Linia Curzon fusese deja stabilită în urma războiului polono-rus (1918-1921). În 1920 când Polonia părea că ar urma să fie înfrântă (ceea ce nu s-a întâmplat până la urmă), diplomaţii occidentali (Lordul Curzon) au insistat pe lângă liderii de la Varşovia să capituleze şi să accepte importante concesii teritoriale.

[306] Acest schimb de teritorii a făcut obiectul unei cereri exprese a lui Stalin la Conferinţa de la Yalta, care considera că „pentru poporul rus, Polonia nu este doar o chestiune de orgoliu, ci şi una de securitate. De-a lungul istoriei, Polonia a fost coridorul prin care inamicul a atacat Rusia. Pentru noi, Polonia este o problemă de viaţă şi de moarte".

[307] Prin notele ultimative din 26, respectiv 27/28.06.1940, Basarabia şi Bucovia de Nord intrau în componenţa U.R.S.S.

[308] Prin Acordul sovieto-cehoslovac din 29.06.1945.

Războiului Rece. S-a conturat astfel în Europa *Cortina de Fier*[309], ce a despărţit timp de aproape cinci decenii democraţiile occidentale de cele „populare", care au format „zona gri" a continentului, inclusă ulterior în Tratatul de la Varşovia şi C.A.E.R.

Însă încercările Moscovei de subordonare necondiţionată a acestora au găsit în Iugoslavia lui Tito o opoziţie fermă, fapt ce a generat o primă mare falie geopolitică în interiorul Blocului Comunist ce a opus Belgradul de Moscova. Adevăratele raţiuni ale acestei rupturi le-au constituit însă ambiţiile lui Tito de a reactiva, pe baza echilibrului interetnic, proiectul Nacernatie[310] de formare în Balcani a unei mini Uniuni Sovietice, prin absobţia Bulgariei, Albaniei şi a nordului Greciei, iniţiative profund dezavuate de Stalin care nu dorea individualizarea unui nucleu regional de putere la periferia hinterlandului sovietic. Ocazia rupturii a constituit-o războiul civil din Grecia (1946-1949), în care Stalin a hotărât să întrerupă sprijinul acordat comuniştilor greci care luptau în nord, consfinţind astfel ieşirea Greciei de pe orbita de influenţă sovietică, în vreme ce Tito şi-a menţinut sprijinul pentru aceştia în speranţa slăbirii unităţii Greciei, pentru a anexa Macedonia greacă (Chauprade, Thual, 2003). Ca urmare, Albania, ferm aliată până în 1948 Iugoslaviei lui Tito se apropie de U.R.S.S. Enver Hodja optând necondiţionat linia dogmatică stalinistă. Decesul lui Stalin în 1953 şi tendinţele lui Nikita S. Hruşciov, noul deţinător al puterii la Kremlin de a-i înlătura pe apropiaţii vechiului dictator şi de a condamna crimele şi ororile perioadei staliniste[311] au determinat însă o distanţare categorică a Tiranei faţă de Moscova (1960-1990) apropiindu-se de China maoistă şi configurând o a doua falie în interiorul Blocului Comunist. Moartea lui Mao Zedong (1976) răceşte relaţiile dintre Tirana şi Beijing[312], conducând la o deplină izolare a Albaniei care se proclamă „singurul stat socialist care nu s-a abătut de la ideologia leninist-stalinistă, unicul constructor al adevăratei societăţi socialiste".

În acest context, integrarea economică tinde să fie privită de Moscova ca o posibilă soluţie de atenuare a faliilor ideologice. Aceasta consta în promovarea unei creşteri economice susţinute prin dezvoltarea industriei, îndeosebi a celei grele, prin promovarea clasei muncitoare şi în investiţiile orientate către apărare, într-un cadru de autarhie în raport de constrângerile economice globale ale perioadei respective.

---

[309] Apariţia faliei dintre Moscova şi Washington (1947/48 – 1989) a fost anunţată încă din 1946, când, pe 9 februarie, într-unul din rarele sale discursuri Stalin afirma că nu vede cum ar putea exista o pace durabilă atâta vreme cât există capitalismul, generator de imperialism. Alături de el, Jdanov (principalul artizan al culturii de tip proletar) şi Beria (coordonatorul programului nuclear sovietic) sunt consideraţi principalii promotori ai Războiului Rece. De cealaltă parte, pe 22 februarie 1946, George Kenan, însărcinat cu afaceri externe la Moscova al ambasadei americane expediază o lungă telegramă în care enunţă necesitatea unei întoarceri la diplomaţia sferelor de influenţă. Pe 5 martie, acelaşi an, Churcill lansează un apel la apărarea „lumii libere", iar James Forrestal, secretar al Marinei S.U.A. nu înceta să afirme, începând din luna mai 1945 că jumătate din Europa urma să cadă pe mâna sovieticilor (Nouschi, 2002).

[310] Proiectul Nacernatie viza concomitent reunirea tuturor teritoriilor sârbeşti aflate fie sub dominaţie otomană, fie sub dominaţie austro-ungară şi reunificarea sub conducere sârbă a tuturor popoarelor slave din Balcani.

[311] În raportul secret al Congresului al XX-lea al P.C.U.S. (1956).

[312] În 1978 Tirana rupe relaţiile diplomatice cu Beijing-ul acuzând Partidul Comunist Chinez de revizionism (Popa, Matei, 1993).

Pe această bază a fost fundamentată la începutul anilor ’60 teoria complexelor suprastatale, potrivit căreia integrarea economică nu se putea realiza decât prin specializarea ţărilor pe anumite domenii de activitate şi gruparea lor în complexe macroteritoriale. Unul dintre acestea ar fi trebuit să fie cel al Dunării de Jos, alcătuit din fostele state socialiste, în care rolul coordonator îi revenea, evident, Uniunii Sovietice. România, alături de Bulgaria trebuia să facă parte din categoria ţărilor cu economii specializate în producerea de materii prime şi semifabricate, concepute ca principale pieţe de desfacere pentru produsele cu grad superior de prelucrare din R.D. Germană, Cehoslovacia, Polonia şi Ungaria, ţări ce constituiau, şi din punct de vedere economic, o zonă tampon cu Europa Occidentală.

Integrarea economică (asigurată prin C.A.E.R.), politică şi militară (prin Tratatul de la Varşovia, dar sprijinită masiv prin prezenţa în majoritatea acestor ţări a trupelor militare sovietice) ar fi trebuit să confere viabilitate acestui „complex suprastatal”, transformându-l într-un nucleu deschis pentru aderarea unor noi state. Numai că degradarea constantă a nivelului de viaţă, asociată cu imixtiunea din ce în ce mai evidentă a politicului în viaţa socială au creat condiţiile declanşării unui întreg lanţ de acţiuni revendicative, atât pe plan social, cât şi politic. Acesta avea să fie deschis în iunie 1956 prin revolta muncitorilor polonezi din Poznan sub deviza „pâine şi libertate” şi a culminat prin evenimentele din Ungaria din toamna aceluiaşi an şi prin „Primăvara de la Praga” din 1968. Pe plan politic, reprezentativă rămâne „Declaraţia din aprilie 1964” prin care România, care reuşise să se despartă încă din 1958 de „glorioasa armată roşie”, îşi revendica dreptul de a-şi găsi propria sa cale de dezvoltare internă.

În acest context de instabilitate, liderii comunişti sovietici au fost nevoiţi să recurgă la încercări disperate de reformare a sistemului, cum a fost vaga campanie de destalinizare iniţiată de N. Hruşciov cu prilejul celui de-al XXII-lea Congres al P.C.U.S. (octombrie 1961) sau „Reforma Kossâghin” din 1966. Eşecul acestora l-a determinat pe Leonid Brejnev să afirme, cu prilejul reunirii Pactului de la Varşovia din iulie 1968, *suveranitatea limitată* a ţărilor din Est, în fapt adevăratul fundament al agregării acestora în „complexul suprastatal” al Dunării de Jos, dar şi al cooperării din cadrul C.A.E.R. sau al Tratatului de la Varşovia.

Dezvoltarea planificată, subordonată factorului politic, controlul statului asupra mijloacelor de producţie şi de schimb, orientarea către o dezvoltare egalitaristă a tuturor unităţilor administrativ-teritoriale, fără a se ţine seama de potenţialul diferit al acestora şi de specificul fiecăreia, frânarea creşterii metropolelor prin limitarea migraţiilor, dezvoltarea agriculturii pe baze colectiviste, strânsa corelare a producţiei acestor state cu nevoile economice şi militare ale „fratelui mai mare”, autarhia şi ruptura de Occident şi programele ambiţioase de dezvoltare şi modernizare economico-socială au constituit fundamentele unei geografii originale care a individualizat şi continuă încă să diferenţieze ţările din Estul Europei.

„Exportul ideologic” s-a reflectat deopotrivă în plan politic, econonomic, social, instituţional, cultural, psihologic. Oraşele din acest spaţiu tind spre o fizionomie uniformă determinată pe de o parte de uniformitatea periferiilor, constituite din mari

clădiri din prefabricate, inspirate după modelul oraşelor sovietice iar pe de altă parte de implantarea unor construcţii monumentale în stil sovietic.

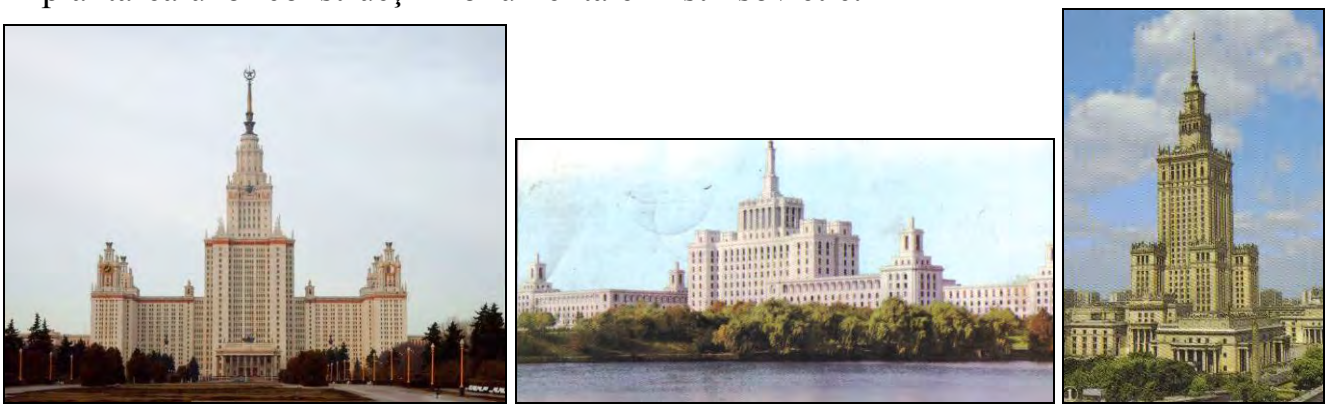

Fig. 26 - Exportul modelului arhitectural sovietic în spaţiul central şi est european *(Moscova, Bucureşti, Varşovia)*

La rândul lor, structurile teritorial-administrative create în interiorul acestor state trebuiau să creeze decupaje care să servească eficientizării controlului şi punerii în practică a sarcinilor de plan şi a reformelor economice. În acelaşi timp, într-o primă fază (anii ’50 –’60) s-a urmărit, prin structurile administrative nou create şi distrugerea unor focare de rezistenţă ale regimurilor politice anterioare, prin includerea unor oraşe sau regiuni cu „trecut burghez” în structuri administrative controlate autoritar de reprezentanţii noii puteri. Reformele au fost radicale şi s-au făcut în ambele sensuri: dacă în Bulgaria s-a mers pe o mare fragmentare a teritoriului (din 7 regiuni au fost create 100), în România şi Polonia tendinţa a fost inversă (28 regiuni, reduse ulterior la 18 şi 16, respectiv 17 voievodate). Impactul acestor schimbări s-a regăsit într-o turbulenţă evidentă a sistemelor administrative concretizată prin repetate „reajustări”: 1950, 1954, 1960, 1972 şi 1973 în Polonia; 1952, 1956 şi 1960 în România; 1959 în Bulgaria etc). Structurile administrative de nivel regional au fost desfiinţate, cele de tip departamental au fost reduse la simple unităţi de control şi planificare, instrumente de implementare în teritoriu a politicilor centrale, tot o importanţă formală acordându-li-se şi celor de nivel inferior, incapabile să devină colectivităţi locale puternice cu o veritabilă autonomie financiară. Doar în Cehoslovacia a fost evitată această formă de centralizare, menţinându-se sistemul regional, extins după 1990 şi în alte state (Polonia, Ungaria, Slovacia etc.)

Dacă sistemele administrative strict centralizate, fundamentate pe unitatea teritoriului naţional, ce au caracterizat şase dintre cele opt state ale acestui spaţiu nu au reprezentat decât o pârghie de transmitere a autorităţii puterii centrale la nivel local, cele din Iugoslavia şi Cehoslovacia constituite pe baza argumentului etnic au determinat, la fel ca în cazul spaţiului sovietic, veritabile surse de tensiuni.

Independente în 1918, în condiţiile destrămării Imperiului Habsburgic, Cehia se uneşte cu Slovacia la 30.10.1918 fiecare stat păstrându-şi omogenitatea etnică, premisă a „divorţului de catifea” de la 1.01.1993.

Focarul conflictual al Europei a rămas însă, şi după prăbuşirea sistemului

comunist, regiunea Balcanilor. În acest caz, nu se poate vorbi de tensiuni generate sau antrenate pe fond ideologic, politica lui Tito fiind orientată spre respectarea drepturilor tuturor naţionalităţilor şi acţionând ca factor catalizator[313]. Revigorarea naţionalismului sârb după 1980[314] a provocat mai întâi criza din Kosovo, provincie aflată în inima Serbiei dar locuită majoritar de albanezi, iar după 1990 un amplu proces secesionist (Slovenia, Croaţia, Bosnia şi Herţegovina, Macedonia, Muntenegru, Kosovo). Clivajele economice s-au alăturat celor etnice, favorizând tendinţele centrifugale. Dincolo de recunoaşterea independenţei acestor state, adevărata problemă pentru Belgrad a constituit-o fixarea frontierelor acestora, dat fiind puternicul amestec de populaţii ce caracterizează mai cu seamă partea centrală a fostului spaţiu iugoslav (Bosnia şi Croaţia). Proiectul de extindere teritorială a Serbiei pe baza minorităţilor trans-frontaliere, ca urmare a declaraţiilor unilaterale de independenţă a Sloveniei şi Croaţiei, a condus la războaiele din Croaţia şi Bosnia-Herţegovina (Chauprade, Thual, 2003).

Tendinţele secesioniste, favorizate de conjunctura geostrategică regională (reactivarea pangermanismului şi a panturcismului, în condiţiile slăbirii influenţei ruseşti) au condus la individualizarea, în acest spaţiu, a trei-patru axe geopolitice majore:

- axa Berlin-Ljubljana-Zagreb, Slovenia şi Croaţia văzând apropierea de Europa pornind de la antecedentele lor istorice (foste provincii austro-ungare);
- axa Ankara-Skopje-Sarajevo, Turcia fiind favorabilă unei entităţi politice musulmane în Balcani (Bosnia-Herţegovina) şi sporirii influenţei Macedoniei în regiune[315]. Pentru Macedonia însă, reactivarea acestei axe ar putea genera tendinţe secesioniste între populaţiile slav-ortodoxe şi cele musulmane;
- axa Tirana-Priština, în fapt o variantă a axei musulmane, activată prin recrudescenţa naţionalismului albanez în Kosovo;
- axa Moscova-Belgrad (a panslavismului şi panortodoxismului) reactivată ca urmare a izolării regimului Milošević, ce a constat chiar într-un proiect de aderare a „Micii Iugoslavii" (Serbia şi Muntenegru) la C.S.I.

2.2.2. China

Proclamarea R.P. Chineze la 1.10.1949 a însemnat prima contrabalansare majoră a echilibrului geostrategic în spaţiul comunist, prin apariţia celei de-a doua capitale a comunismului internaţional: Beijing - situaţie total dezaprobată de Stalin.

Primii germeni ai acestei contradicţii s-au manifestat în timpul războiului civil chinez. Atunci când forţele comuniste au ajuns la fluviul Changjiang (Yangtze), Stalin i-a ordonat lui Mao Zedong să oprească înaintarea, creind astfel premisele unui scenariu ce s-a repetat în Germania şi Coreea: slăbirea puterii Chinei, prin crearea a două state (o Chină comunistă în nord şi alta pro-occidentală în sud). Numai că Mao a refuzat să

[313] Astfel, în afara celor 6 republici, pentru a diminua preponderenţa sârbă, au fost create în Serbia două regiuni autonome: una pentru minoritatea albaneză (Kosovo), alta pentru minoritatea ungară (Voivodina).
[314] I. B. Tito a încetat din viaţă la 4 mai 1980.
[315] În prezent, circa un sfert din populaţia F.R.Y. Macedonia este de religie musulmană.

transforme China într-un apărător al frontierelor sovietice precum Mongolia şi a continuat înaintarea, reunind sub autoritatea sa întregul teritoriu continental al ţării. Se crea astfel un al doilea pol de putere la nivelul Blocului Comunist, iar destalinizarea nu a constituit decât un pretext al rupturii de Moscova[316]. Pe de o parte China dorea străpungerea „încercuirii" sovietice[317] prin crerea propriei sale zone de influenţă în Indochina, iar pe de altă parte revendica teritoriile locuite de populaţiile budhiste din sudul Rusiei. Astfel, în 1969 au avut loc între cele două superputeri o serie de incidente de frontieră pe Amur şi Ussuri. India, iniţial aliată a Chinei, trece acum de partea Moscovei, „mişcare" alimentată şi de apariţia unor litigii frontaliere, fapt ce a determinat reconfigurarea axei Beijing-Islamabad. La aceasta se adaugă intervenţia trupelor vietnameze în Cambodgia pentru a alunga regimul khmerilor roşii, susţinut de China şi disputele frontaliere chino-vietnameze asupra arhipelagurilor Paracel şi Spratley[318], ce a determinat distanţarea Hanoi-ului de Beijing şi apropierea sa de Moscova.

În aceste condiţii, devenea tot mai evident pentru toată lumea că falia sino-sovietică, mascată la început de divergenţele ideologice dintre maoism şi stalinismul lui Hruşciov avea un suport hegemonic, în lupta pentru redefinirea sferelor de influenţă. Configurarea dispozitivului geostrategic periferic al spaţiului comunist din anii ce au urmat şi cu precădere războaiele din Indochina şi Coreea, marchează aceste încercări.

Prezentul transformă însă tot mai mult falia geopolitică sino-sovietică într-una demografică, presiunea demografică a Chinei ameninţând tot mai evident, în condiţiile unei libere circulaţii transfrontaliere, vastele stepe slab populate ale Mongoliei, Asiei Centrale şi Siberiei.

2.3. Dispozitivul geostrategic periferic al spaţiului comunist (1950-1989)

După 1950 ia avânt procesul de „export" al modelului comunist. În 1948 este proclamată, sub conducerea lui Kim Ir Sen şi cu sprijin militar sovietic, în jumătatea nordică a peninsulei Coreea, R.P.D. Coreeană, bastion al stalinismului în Extremul Orient, iar între 1950 şi 1953 are loc războiul pentru reunificarea Coreei, primul conflict militar local de anvergură de la izbucnirea Războiului Rece, ce a opus indirect Washingtonul de Moscova. Scenariul se repetă în 1975 în Vietnam, însă cu victoria forţelor comuniste[319], evident cu sprijin militar sovietic, dar şi chinez, care la rândul său acţionează ca nucleu de relocalizare a expansiunii comuniste, sprijinind forţele de stânga din Laos şi Cambodgea. Strânsa alianţă dintre Moscova şi Phenian, ca şi litigiile frontaliere dintre China şi Vietnam, contribuie la diminuarea influenţei strategice a

[316] Neacceptarea hegemonismului rus era mascată de conducătorii chinezi printr-un refuz ideologic de a accepta evoluţia comunismului sovietic din perioada lui N. Hruşciov (Chauprade, Thual, 2003).
[317] India şi Mongolia fiind doi dintre aliaţii tradiţionali ai Moscovei.
[318] Arhipelagurile Paracel şi Spratley, cu presupuse rezerve de petrol, au fost cucerite de Franţa şi atribuite Vietnamului, în detrimentul Imperiului Chinez.
[319] La 02.07.1976, este proclamată Republica Socialistă Vietnam *stat socialist, independent, liber şi unit*. Vietnamul contribuie direct cu trupe la victoria forţelor comuniste din Laos şi la ofensiva împotriva regimului K. Samphan-Pol Poth, încheiată cu ocuparea Pnom Penh-ului la 7.01.1979 (Popa, Matei, 1983).

Chinei în regiune, accentuându-i sentimentul de izolare. Pe de altă parte, pe măsura implementării reformelor „progresiste", atât Coreea de Nord, cât şi Cambodgea, Laos şi Myanmar[320] sunt confruntate tot mai mult cu sărăcie şi izolare politică, devenind cele mai sărace state ale Asiei.

Pe meridianul opus, Fidel Castro deschide calea comunismului din America Latină (26.07.1956), urmând o politică constantă de apropiere de Moscova, ce culminează cu ruperea relaţiilor cu S.U.A. (1961) şi de instalarea, un an mai târziu, a rachetelor sovietice cu rază medie de acţiune, ce provoacă o puternică criză politică între Moscova şi Washington[321]. Pe de altă parte, Cuba acţionează la rândul său ca exportator de revoluţie comunistă în America Latină (Bolivia[322], Nicaragua, El Salvador, Guyana, Grenada, Guatemala, Surinam, Venezuela) şi Africa (Angola, Etiopia, Namibia). Este implementat astfel, un comunism latino-american fidel stalinismului sovietic, via Havana, dar şi unul african, cu puternice accente tribale, ce a prins teren fertil în multe ţări, dintre cele mai sărace ale continentului: Etiopia, Somalia, Angola, Mozambic, Guineea, R.P. Congo, R.D. Congo (Zaïre), Benin; Madagascar, Tanzania etc. Unele dintre acestea (Somalia, Etiopia; Angola, R. D. Congo) au constituit teatrul unor lungi războaie civile între forţele comuniste sprijinite în principal de U.R.S.S. şi Cuba şi cele de opoziţie, sprijinite de S.U.A., reflexe la scară locală ale Războiului Rece.

Distinct de acesta, reformele de stânga puse în aplicare de Gamal Abdel Nasser în Egipt în anii '50[323], reluate ulterior de Houari Bourmediénne în Algeria şi de Moammer al-Geddafi în Libia au pus bazele, în nordul continentului, a unui socialism original în care ideile marxiste se împleteau cu naţionalismul arab militant. Pe lângă apropierea de Moscova, atât în plan economic (mai ales Algeria), cât şi politic (Libia[324]), Egiptul se consideră un lider al panarabismului, iar Libia militează pentru unificarea lumii arabe. Siria lui Hafez al Assad şi Irakul lui Saddam Hussein s-au alăturat şi ele începând cu deceniul al şaselea, acestei orientări, conturându-se astfel axa arabă prosovietică. Însă singurul stat arab care a aderat oficial la ideologia marxist-leninistă rămâne R.P.D. Yemen (1970-1990), sovieticii dorind şi în lumea arabă o divizare după modelul german sau coreean.

[320] Regimul militar instaurat în urma loviturii de stat din 2.05.1962 în frunte cu generalul Ne Win conduce dictatorial ţara până în 1988, adoptând „Calea birmaneză spre socialism".
[321] Încheiată cu retragerea rachetelor de către N. S. Hruşciov.
[322] Ernesto (Ché) Guevara care conducea o mişcare de guerillă procomunistă ce acţiona din 1965 în Bolivia este capturat de autorităţi şi ucis la 09.10.1967.
[323] Crearea sectorului de stat în industrie, etatizarea sistemului bancar, reforma agrară şi, nu în ultimul rând, naţionalizarea Canalului Suez (26.07.1956), ce a determinat un conflict cu Marea Britanie, Franţa şi Israel (oct.-nov. 1956).
[324] Libia se proclamă la 02.03.1977 stat socialist, sub titulatura Jamahiria Arabă Populară Socialistă.

Tabelul 24 – Dispozitivul geostrategic periferic al spaţiului comunist

Domeniul geopolitic	Statul, formaţiunea politică, lideri	Perioada	Caracteristicile modelului comunist implementat	Conflicte locale legate de Războiul Rece
Indochina (rivalitate pentru influenţă între Moscova - prin Vietnam - şi Beijing)	**Vietnam** PC Vietnamez (Ho Chi Minh)	1975-prezent	- Distanţare de China în favoarea U.R.S.S. - Se implică în succesul forţelor comuniste în Laos şi Cambodgia: nucleu de relocalizare al comunismului	- Vietnamul de Sud / Vietnamul de Nord: 1961-1975
	Cambogia Khmerii Roşii (Pol Poth) Guvern provietnamez	1975-79 1979-89	- Comunism „integral”: lagăre de reeducare, dezurbanizare, izolare, totalitarism – 1,6 mil. victime - Revendicări teritoriale asupra sudului Vietnamului	- Război civil între trupele reg. Shianuk, pro-americanii lui Lon Nol şi comuniştii (pro-chinezi şi pro-sovietici + pro-vietnamezi): 1970-75
	Laos Pathet Lao	1975-prezent	- Regim comunist de orientare sovieto-vietnameză care a participat la „încercuirea” Chinei	- Război civil între forţele conservatoare şi cele comuniste: 1954-73
	Myanmar Ne Win	1962-88	- Birmania s-a sprijinit pe U.R.S.S. pentru a contracara influenţa Chinei şi cea a S.U.A. (prin Thailanda)	- Tendinţe secesioniste alimentate din exterior
Coreea (comunism de tip stalinist)	**R.P.D. Coreeană** P. Muncii (Kim Ir Sen)	1948-prezent	- Comunism stalinist, aliat U.R.S.S. - Cult al personalităţii, dictatură, sărăcie - „Independenţă” totală → izolare - Prima criză majoră a Războiului Rece	- Războiul din Coreea între Nord (U.R.S.S.) şi Sud (S.U.A.): 1950-53
Afganistan	Consiliul Democratic Afgan (Nur M. Taraki)	1978-89	- Satelit al U.R.S.S., ce viza pătrunderea dispozitivului geostrategic sovietic la Oceanul Indian - Staţionare de trupe sovietice: 1979-89	- Război civil între comunişti (U.R.S.S.) şi islamişti (susţinuţi de S.U.A.): 1979-89
Spaţiul arab (reforme de stânga pe fondul unui naţionalism arab)	**Algeria** Consiliul Revoluţiei (Houari Boumediénne	1965-91	- Guvern de orientare promarxistă → economie planificată, apropiere de U.R.S.S. şi de statele socialiste - Echilibru fragil între forţele comuniste şi cele islamiste	- Conflict între forţele islamiste şi cele guvernamentale (1991-)
	Egipt Gamal Abdel Nasser	1954-70	- Reforme economico-sociale de stânga - Naţionalizarea Canalului Suez (1956) - Lider al panarabismului	- Conflicte cu Israelul
	Libia Uniunea Socialistă Arabă (M. al-Geddafi)	1969-prezent	- Modernizare economică şi socială sprijinită pe rezervele de petrol - Lider al naţionalismului şi unionismului arab - Regim antioccidental apropiat de URSS care viza sovietizarea Africii	- Regim politic acuzat de terorism internaţional îndreptat împotriva intereselor occidentale (Berlin-1986, Lockerbie-1988)

	Irak P. Baas (S. Hussein)	1963-2002	- Reforme progresiste, adept al panislamismului - Regim dictatorial, genocid împotriva kurzilor şi şiiţilor	- Aliat cu S.U.A. în timpul războiului cu Iranul (1980-88)
	Siria P. Baas (H. al-Assad)	1963-prezent	- Reforme progresiste, adept al panislamismului - Apropiere de Moscova	
	Yemen (RPD)	1970-90	- Singurul stat arab care aderă oficial la ideologia marxist-leninistă - Relaţii foarte strânse cu U.R.S.S.	- Relaţii inter-yemenite tensionate (2 războaie: 1972, 1979)
Africa (comunism profund grefat pe relaţii tribale, sărăcie)	**Angola** Mişcarea Populară de Eliberare MPLA	1975-prezent	- Obiectiv: construcţia socialismului bazat pe marxism-leninism (MPLA) - Război civil continuu între MPLA şi UNITA (Uniunea pentru Independenţa totală a Angolei) (1975-prezent)	- MPLA sprijinită de Cuba şi U.R.S.S., UNITA sprijinită de Africa de Sud şi S.U.A.. Războiul continuă şi după sfârşitul Războiului Rece
	Benin (M. Kekekou)	1972-90	- Ideologie marxist-leninistă - Tendinţe centrifugale pe suport etnic	
	Congo (RP) P. Congolez al Muncii	1961-90	- Dictatură marxisă → sărăcie - Populare redusă, eterogenitate etnică → fragilitate politică	
	Etiopia (Mengistu H. Mariam)	1974-prezent	- Lovitură de stat militară cu sprijin sovietic şi cubanez → aliat al Moscovei - Axă geopolitică între Addis Abeba-Tripoli-Aden	- În războiul de secesiune din Eriteea, (1961-91), S.U.A. sprijină forţele separatiste
	Guineea (Ahmed Sékou Touré)	1952-84	- Dezvoltare planificată a economiei - Reforme de stânga - Dictatură, izolare, sărăcie	
	Guineea Bissau	1973-80	- Regim marxist în anii ’70 (Luis de Almeida Cabral) → sărăcie	
	Madagascar	1975-91	- Carta revoluţiei socialiste malgaşe – adoptată prin referendum	
	Mali (Modibo Keite)	1960-68	- M. Keite – primul preşedinte, favorabil ideilor socialiste → sărăcie	
	Mozambic Frontul de Eliberare din Mozambic	1975-90	- Adoptă calea socialistă de dezvoltare, sprijinită pe ideologia marxist-leninistă - Sărăcie, clivaje etnice nord / sud	- Război civil, între FRELIMO, de tendinţă marxistă şi RENAMO, sprijinită de Africa de Sud
	São Tomé şi Principé	1975-91	- Rep. „democrată” sub conducerea Mişcării de Eliberare din STP, partid unic, de orientare marxistă	
	Somalia (Mohammed Siad Barre)	1969-77	- Republică socialistă (1976) - Regim politic dictatorial - A fost sprijinită de U.R.S.S. până în 1977 când intervine conflictul cu Etiopia	- În conflictul dintre Etiopia şi Somalia (1977), Etiopia este sprijinită de U.R.S.S. iar Somalia de S.U.A.
	Tanzania Partidul Revoluţionar (J. Nyerere)	1977-90	- Politică de stânga - Apropiată de Beijing în timpul confruntării chino-sovietice	

America Latină (aliate ale Moscovei, via Havana)	**Cuba** Frontul Democratic Revoluţionar (Fidel Castro)	1959 - prezent	- Naţionalizarea posesiunilor americane → tensiuni cu Washingtonul → apropiere de Moscova - Incercare a sovieticilor de instalare în Cuba de rachete strategice (1962) - Export de revoluţie în America Latină şi Africa - Relaţii strânse cu Libia şi Coreea de Nord	- Încercare a S.U.A. de răsturnare a regimului Castro (Golful Porcilor, 1961) - Criza rachetelor (1962) - Sprijin armat pentru forţele comuniste din America Latină şi Africa (până în 1989) (nucleu de relocalizare al comunismului)
	Chile Salvador Allende Gossens	1970-73	- Singurul preşedinte victorios vreodată în alegeri libere pe o platformă politică marxist-leninistă într-o ţară necomunistă - reformă agrară, naţionalizări în industrie - apropiere de Cuba, URSS şi China	- Înlăturat de la putere şi ucis în lovitura de stat militară condusă de gen. Augusto Pinochet Ugarte (11.09.1973)
	El Salvador	1980-92	- Radicalizarea forţelor de stânga sprijinite de Cuba şi U.R.S.S. şi gruparea acestora în Frontul Farabundo Marti pentru Eliberare Naţională şi Frontul Democratic Revoluţionar	- Război civil între forţele de stânga şi autorităţile guvernamentale sprijinite de S.U.A. (1980-92)
	Grenada	1979-83	- Guvernul Maurice Bishop, cu simpatii marxiste – aliat al Cubei - Consiliul Militar Revoluţionar (1983) – cu orientare radicală de stânga	- Accederea la putere a Consiliului Militar Revoluţionar provoacă intervenţia militară a S.U.A.
	Guyana	1966-85	- Politică marxistă, promovată de Lindon Forbes Burnham, aliată a Havanei - Republică cooperatistă (1970) - Membru asociat al C.A.E.R.-ului (1978)	
	Nicaragua Frontul Sandinist de Eliberare Naţională	1979-90	- Frontul Sandinist (fondat în 1961) – experienţă naţională nicaraguană, apropiat de Cuba şi U.R.S.S. - Control riguros al statului în societate, economie şi politică - Relaţii proase cu Hondurasul şi Costa Rica, aliaţi ai Washingtonului	- Inlăturare prin luptă a dictaturii Somoza de către sandinişti - Război civil între forţele sandiniste şi opoziţia susţinută de S.U.A. (1982-90)
	Venezuela Hugo Chávez Frías	1998-prezent	- Preşedinte ales prin vot liber (06.12.1998) - Guvernează autoritar, în detrimentul principalelor prerogative ale statului, pe baza unei platforme politice de stânga - Aliat cu Fidel Castro (axa Havana-Caracas)	- Sprijin pentru forţele antiguvernamentale din Columbia → Tensiuni între Caracas şi Bogota

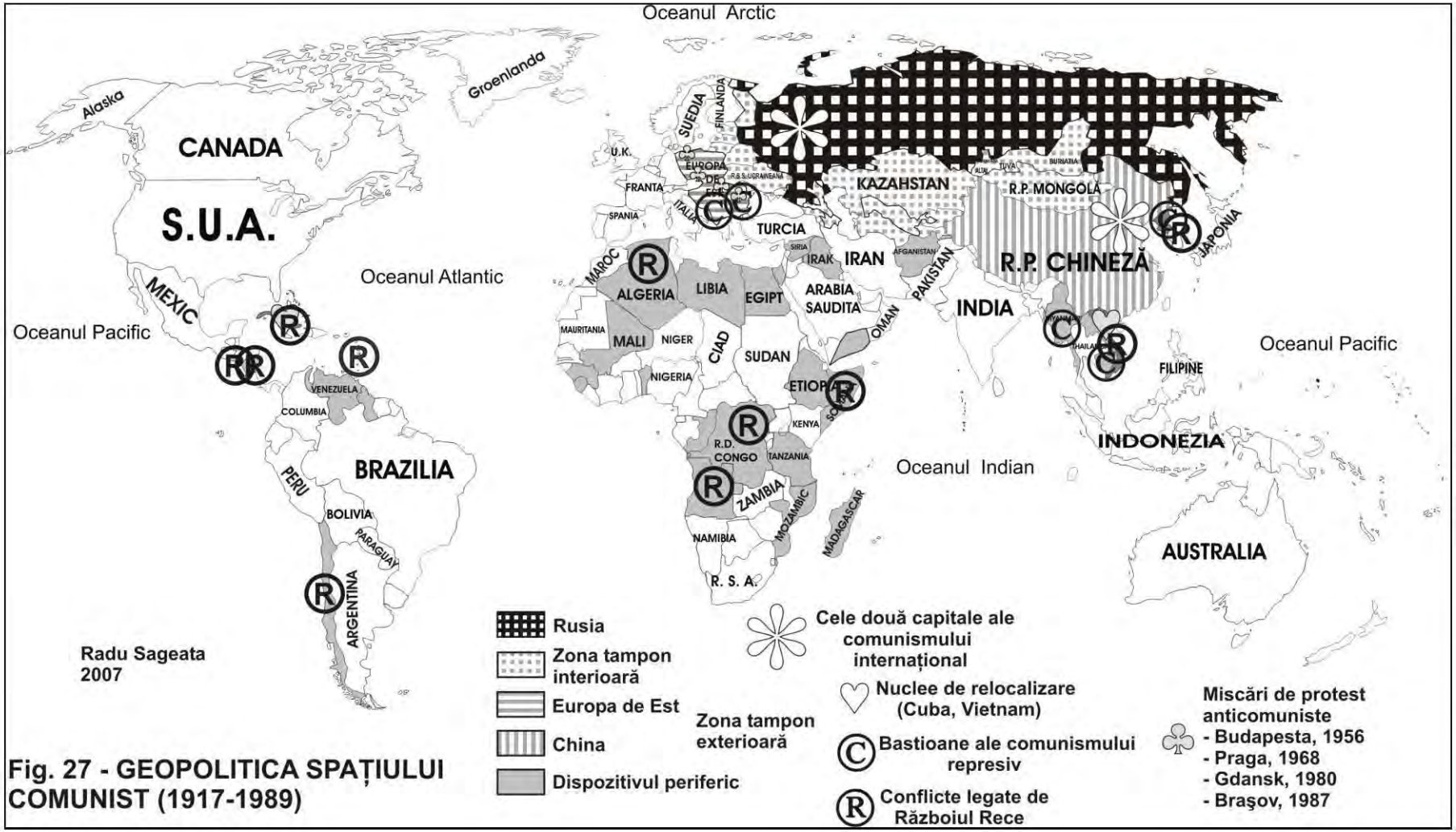

Fig. 27 - GEOPOLITICA SPAȚIULUI COMUNIST (1917-1989)

3. CONCLUZII. SPAŢIUL COMUNIST – UNITATE ŞI DIVERSITATE

Instalate la putere după cel de-al Doilea Război Mondial, partidele comuniste au încercat să elaboreze o strategie radicală de modernizare. Caracterizat de sensuri contradictorii, neluând în considerare valorile democraţiei, procesul a eşuat într-o criză globală profundă. Noua dinamică politică a modelat societatea întregului spaţiu comunist în intervalul 1917-1989[325]. Principalele ei trăsături pot fi sintetizate astfel:

- preluarea modelului politic sovieto-stalinist ca paradigmă a schimbării, ceea ce a însemnat printre altele, instaurarea dictaturii partidului comunist, desfiinţarea altor partide şi a parlamentarismului;
- dezvoltarea cu prioritate a proceselor socializante ale economiei, considerate ca pârghii ale industrializării rapide şi implicit ale modernizării sociale;
- marginalizarea, chiar desconsiderarea condiţiilor pentru exprimarea ipostazelor individuale ale omului ca subiect social şi atrofierea funcţiei critice a gândirii politice.

Aceste constante s-au intersectat şi au interacţionat în ponderi diferite, în funcţie de conjuncturi şi au conturat tabloul întregii realităţi sociale. Traiectoriile intersectării acestora au fost rezultatul direct al acţiunii politice, întreaga societate fiind indiscutabil marcată atât temporal cât şi spaţial de dominaţia sistemului politic. Viaţa politică aflată sub hegemonia partidului comunist, a copiat caracteristicile regimului politic stalinist. Acesta s-a definit prin exercitarea puterii dictatoriale a partidului comunist, dispariţia oricăror manifestări democratice în interiorul acestuia, instaurarea represiunii şi a violenţei ca instrumente ale dominaţiei în partid şi în societate, anularea drepturilor şi libertăţilor cetăţeneşti, transformarea ipocriziei, a delaţiunii şi a arbitrarului în principii ale guvernării. Tot regimul stalinist a fost cel care a transformat partidul comunist dintr-un organism politic de elaborare a strategiilor dezvoltării şi modernizării într-o instituţie de tip administrativ având ca scop executarea deciziilor hotărâte la vârf. Acesta putea să recurgă la orice fel de mijloace, de la represiune la manipulare, numai să aibă performanţe economice cu repercusiuni pozitive în domeniul social. Democraţia avea numai un caracter formal-juridic, fără a funcţiona în mod real.

Schimbarea radicală a economiei a fost concepută ca fiind legată de o structură socială, bazată pe *industrializarea accelerată* şi *colectivizarea agriculturii*. O altă componentă definitorie a economiei de comandă a fost *planificarea centralizată*. Cu ajutorul ei s-a exercitat dominaţia absolută a sistemului partidului/stat asupra economiei.

Pe termen lung mecanismele reglatoare, sistemul de relaţii economice pus în mişcare de partidul unic şi proprietatea de stat a fost păgubitor. Principala cauză a reprezentat-o politicul, care a fost instrumentul dominant în structurarea şi funcţionarea complexului economic. În loc ca economia, beneficiind de intervenţia statului, să se autoorganizeze prin coordonate interne, specifice, ea s-a modelat în primul rând pe baze politice voluntariste.

[325] Cu excepţia R.P.D. Coreene şi a Cubei, ţări în care puterea politică este deţinută şi în prezent de comunişti.

Tabelul 25 – Sistemul comunist – unitate şi diversitate

Macroregiunea geopolitică	Ţări	Perioada de implementare a sistemului socialist	Caracteristicile locale ale sistemului socialist	Principalii lideri comunişti
U.R.S.S.	U.R.S.S.	1917-1991	1917-24: **Perioada comunismului bolşevic**. Puterea politică este preluată de Partidul Bolşevic în frunte cu V. I. Lenin, care înlătură treptat forţele politice nebolşevice. Intreaga putere decizională este concentrată în cadrul Biroului Politic, punându-se astfel bazele dictaturii nomenclaturii comuniste. 1924-53: **Perioada comunismului stalinist:** Industrializare pe baza planurilor cincinale, colectivizare forţată, deportări şi „epurări" politice şi entice (1936-38). Ieşită învingătoare în cel de-al Doilea Război Mondial, U.R.S.S. devine după 1945 putere mondială impunând regimuri de tip comunist în statele intrate în sfera sa de influenţă. Incepe Războiul Rece, expresie a luptei pentru hegemonie între cele două sisteme sociale opuse: liberal-democratic şi comunist 1953-85: **Perioada post-stalinistă:** birocraţie de partid şi de stat, ideologie prezentă în toate sectoarele economico-sociale, stagnare. 1985-91: Perioada de **criză** a comunismului: **Gorbaciov**: politică de glasnost şi perestroika – reformare radicală a societăţii civile, abandonarea dogmelor ideologice, democratizarea societăţii, modernizarea economiei	V.I. Lenin V.M. Molotov I.V. Stalin N.S. Hruşciov L.I. Brejnev M.S. Gorbaciov
Europa Centrală	R.D. Germană	1949-1989	**ZONA INDUSTRIALĂ** A BLOCULUI COMUNIST State aflate în prima linie a dezvoltării industriale în cadrul C.A.E.R., specializate în produse cu grad înalt de prelucrare (construcţii de maşini, metalurgie, industrie chimică, electrotehnică şi electronică), state cu veche tradiţie industrială State ce alcătuiau „zona tampon" cu Europa Occidentală	Erich Honecker
	R.P. Polonă	1945-1989		W. Jaruzelski
	R.P. Ungară	1945-1989		János Kádár
	R.S. Cehoslovacă	1945-1989		Gustav Husák
Dunărea de Jos	R.S. România	1945-1989	**ZONA AGRICOLĂ** A BLOCULUI COMUNIST State cu economii specializate în producerea de materii prime şi semifabricate Pieţe de desfacere pentru produsele cu grad superior de prelucrare din „zona industrială" a C.A.E.R.	N. Ceauşescu
	R.P. Bulgaria	1945-1989		Todor Jivkov
Europa Balcanică	R.S.F. Iugoslavia	1945-1989	**„PROVOCAREA" ETNICĂ** Tito: - comunism ce urmează o linie doctrinară proprie, diferită de cea stalinistă liberalism la nivelul relaţiilor interetnice 1945-55: Iugoslavia respinge încercările U.R.S.S. de a subordona politic şi economic ţara este un promotor al mişcării statelor nealineate	Iosip Broz Tito

	R.P.S. Albania	1945-1990	**COMUNISMUL AUTARHIC: Cea mai săracă şi mai izolată ţară din Europa** 1945-48: relaţii strânse cu Iugoslavia lui Tito 1948-60: comunism de tip stalinist 1960-76: Distanţare ideologică de U.R.S.S., apropiere faţă de China 1967: Este proclamat **stat ateu** 1978: Albania se proclamă singurul stat socialist care nu s-a abătut de la ideologia leninist-stalinistă, singurul constructor al adevăratei societăţi socialiste	Enver Hodja
R.P. Chineză	R.P. Chineză	1949-prezent	MAREA REVOLUŢIE CULTURALĂ PROLETARĂ (1960) Diferenţieri ideologice între comunismul egalitarist (chinez) şi cel stalinist (U.R.S.S.) - după 1960 – este spartă unitatea mişcării comuniste internaţionale Dispute de graniţă între U.R.S.S. şi China După moartea lui Mao Zedong (1976) – puterea este preluată de către fracţiunea moderată a P.C. Chinez care trece la demaoizarea societăţii şi la o amplă reformă economică şi instituţională	Mao Zedong Deng Xiaoping
Mongolia	Mongolia	1924-1990	Comunism de tip stalinist, aliat fidel al Moscovei	
Indochina	Vietnam	1945-prezent	Comunism de tip stalinist, aliat fidel al Moscovei – lider regional Obiectivul fundamental al comuniştilor vietnamezi: reunificarea ţării (1976)	Ho Şi Min
	Laos	1975-prezent	- Comunismul laoţian este strâns dependent de cel vietnamez - După 1991 - continuarea reformelor în direcţia democratizării societăţii şi a reformei de piaţă	
	Cambodgia	1975-1991	KHMERII ROŞII – lansează un genocid asupra populaţiei civile (procesul de „reeducare") în spirit comunist – în care îşi găsesc moartea peste 1 milion de persoane (1976-1979) Una dintre cele mai sărace ţări ale Asiei, afectată de război civil	Pol Poth („political potention)"
America Latină	Cuba	1959-prezent	**COMUNISMUL REVOLUŢIONAR:** nucleu de relocalizare al comunismului în America Latină - Ruperea relaţiilor diplomatice cu S.U.A. (1961) **Criza cubaneză** (1962) – declanşată de instalarea în Cuba a rachetelor sovietice cu rază medie de acţiune orientate împotriva S.U.A.	Fidel Castro Ernesto (Ché) Guevara
	Nicaragua	1979-1990	**Frontul Sandinist de Eliberare Naţională** (sprijinit de Cuba şi U.R.S.S.): naţionalizări, reforme agrare radicale, impunerea unui control riguros al statului în viaţa economico-socială şi politică	José Daniel Ortega Saavedra
	Grenada	1979-1983	Guvern de orientare marxistă, aliat al Cubei	M. Bishop
Africa	Etiopia	1977-1991	**COMUNISMUL AFRICAN:** - Trecere bruscă de la tribalism la comunism - Ţări foarte sărace, distruse de război civil (Angola, Mozambic), sau de foamete (Etiopia) - Comunism grefat pe organizare tribală - Comunism importat din Cuba sau din U.R.S.S.	M.H. Mariam
	Angola	1975-1991		UNITA
	Mozambic	1975-1990		FRELIMO
	Guineea Bissau	1980-1991		PAIGC

Modelul stalinist de putere nu a avut aceeaşi fizionomie în toate ţările spaţiului comunist, mai ales după dispariţia lui Stalin (1953). În Polonia, Ungaria şi Cehoslovacia de pildă, societatea civilă şi-a manifestat în mod deschis opoziţia faţă de regimul stalinist (1956, 1968). Ca urmare a acestor presiuni, sistemul politic şi-a modificat resorturile dominaţiei trecând la guvernări de factură autoritară care au permis grupurilor sociale să apeleze la anumite practici identitare pentru a-şi promova interesele specifice. Nu în aceeaşi măsură a fost cazul pentru alte ţări printre care şi România unde aşa-numita liberalizare politică a fost fragmentară, insuficientă şi de scurtă durată.

Istoria postbelică a spaţiului comunist ilustrează pendularea regimurilor politice şi incapacitatea lor de a se transforma în sisteme politice democratice. Acest lucru nu s-a întâmplat nici măcar în acele ţări unde, pe lângă partidul comunist, alte partide aveau o existenţă formală. Osmoza partid-stat, centralismul democratic, reticenţa faţă de prezenţa spiritului critic în elaborarea deciziei politice, teama liderilor politici şi administrativi de a-şi pierde privilegiile şi reunirea lor în aşa numita „nomenclatură" au rigidizat sistemul politic, l-au îndepărtat de la problematica socială şi umană reală. De aceea, chiar şi acolo unde puterea a acceptat, în cele din urmă, unele concesii politice şi reformarea economiei (cazul Poloniei, Ungariei şi U.R.S.S. la sfârşitul anilor '80), nu s-a trecut pragul unor relaţii democratice. A fost vorba mai degrabă de o independenţă parţială a societăţii civile, căreia nu îi era însă permis să pună sub semnul întrebării sistemul puterii, dictatura partidului comunist. Acest reformism nu a putut să menţină stabilitatea unei societăţi aflate în criză, în stagnare sau declin economic şi cu o guvernare lipsită de sprijin social.

Partea a IV-a - GEOPOLITICĂ GENERALĂ

CAPITOLUL VIII

GLOBALIZAREA. FENOMEN, CARACTERISTICI, TIPURI

Configuraţia actuală a Lumii, funcţionalitatea şi stabilitatea ei este rezultatul a două procese aparent contradictorii, cu caracter cvasipermanent: *globalizarea* şi *fragmentarea*. Aceste procese au cunoscut de-a lungul istoriei forme şi intensităţi foarte diferite, fiind relevante alternanţele de agregări şi dezagregări de entităţi statale, de perioade global stabile şi global sau regional instabile. Ultimele decenii au relevat particularităţile unui proces de globalizare tot mai accentuat, proces care este susţinut de un suport economic, politic, dar şi cultural. În pofida acestei tendinţe manifestate ca urmare a activităţilor economice transnaţionale, a tranziţiei spre o lume multipolară şi a expansiunii culturale de tip american, se remarcă o recrudescenţă a sentimentelor regionale sau locale ce apar la nivelul statelor naţionale, sub protecţia globalizării generale.

1. CONCEPTUL DE GLOBALIZARE

Primii germeni ai globalizării au apărut încă din antichitate, scopurile şi modalităţile concrete de transpunere în practică a idealurilor globalizante evoluând pe măsura dezvoltării tehnologiilor şi a societăţii umane în ansamblu. Astfel, încercări de constituire a unui „imperiu mondial" au pornit din Roma Antică, fiind continuate în Evul Mediu, prin extinderea marilor imperii continentale asiatice (Mongol şi Otoman). Imperiul Carolingian, Franţa Napoleoniană sau Imperiul Habzburgic au fost tot atâtea încercări de globalizare prin cucerire şi asuprire, care nu au avut însă decât un impact local, european. Tendinţe similare s-au manifestat atât pe Continentul Negru (constituirea statelor feudale Ashanti, Dahomery, prin unificarea triburilor locale) cât şi în America Precolumbiană, prin expansiunea unor civilizaţii precolumbiene (olmecă, aztecă, mayaşă, incaşă etc).

Despre începuturile globalizării se poate vorbi însă, în adevăratul sens al cuvântului, abia odată dezvoltatea navigaţiei şi cu *marile descoperiri geografice* care au deschis calea schimbului de valori materiale şi spirituale pe întreg mapamondul, schimburi ce au afectat pe scară largă evoluţia ulterioară a societăţilor omeneşti.

Fundamentarea ştiinţifică a ideii de globalizare se cristalizează însă, abia la începutul secolului XX, odată cu înfiinţarea în S.U.A. a Fundaţiei Carnegie pentru Pacea Internaţională (1910), cu scopul de a milita, împreună cu agenţiile sale, pentru un „Guvern Mondial", ideal susţinut şi de Consiliul pentru Relaţii Externe a S.U.A.,

înfiinţat în 1919. Publicarea în 1933 a primului „Manifest Umanist" în care se făcea un apel la realizarea unei „sinteze a tuturor religiilor şi a unei ordini economice specializate şi cooperative" a marcat începutul unei ample campanii mediatice în favoarea globalizării şi a unei „noi ordini mondiale", concretizată în numeroase lucrări şi discursuri pe această temă. La loc central s-a situat discursul Papei Pius al XII din 24 decembrie 1939, în care au fost evidenţiate punctele considerate esenţiale pentru stabilirea unei noi ordini mondiale, pe baza cooperării şi a păcii, în condiţiile iminenţei unui nou război mondial, el însuşi un „produs" al globalizării.

Crearea în 1945 a Organizaţiei Naţiunilor Unite a însemnat începutul unui nou episod în evoluţia proceselor induse de globalizare, pe baza participării, cu drepturi egale, a tuturor membrilor organizaţiei, la luarea deciziilor. Totodată, sub egida O.N.U. au fost constituite organizaţii de cooperare regională, iar Departamentul de Stat al S.U.A. a elaborat în 1961 un plan de măsuri pentru dezarmarea tuturor naţiunilor, concomitent cu înarmarea O.N.U.

Deceniile VII şi VIII ale secolului XX au consemnat o intensificare a acţiunilor de cooperare la scară mondială, pe fondul adâncirii Războiului Rece şi al pericolului nuclear. Astfel, în 1973 a fost elaborat al 2-lea „Manifest Umanist", cu scopul de a milita pentru un sistem legislativ mondial şi pentru o nouă ordine mondială, bazate pe un „guvern mondial transnaţional", idealuri afirmate şi la Conferinţa mondială a religiei pentru pace (Leuven, Belgia, 1974) sau în Congresul S.U.A.

Noua conjunctură internaţională, creată prin „prăbuşirea comunismului" şi generalizarea sistemului politic democratic, a creat premisele unui nou tip de abordare a conceptului de globalizare. Acesta constă, în esenţă, în elaborarea unui cadru coerent de cooperare economică, politică şi militară a statelor, pornind de la rolul lor de membre ale O.N.U., cooperare impusă de dimensiunea globală a unor fenomene ce însoţesc dezvoltarea lor economico-socială: migraţiile internaţionale, poluarea transfrontalieră, încălzirea globală a climei, criminalitatea organizată etc. În acest context, Clubul de la Roma, afirma prin experţii săi, că „avem convingerea că ne aflăm în etapa de început a afirmării unui nou tip de societate mondială, care va fi tot atât de diferită ca cea de azi, pe cât a fost cea născută de Revoluţia Industrială faţă de societatea îndelungatei perioade anterioare"[326]. Potrivit noii arhitecturi europene, imaginată încă din 1989, integrarea economică şi politică ar trebui să conducă mai întâi către o uniune de ţări, ce ar evolua succesiv către un tot unitar, punându-se accentul pe necesitatea ştergerii deosebirilor dintre ţări şi naţiuni, la care ar trebui să se ajungă prin estomparea tuturor elementelor care ţin de specificul naţional. Susţinut atât de S.U.A. şi de ţările Uniunii Europene (sub forma „Europei Unite"), cât şi de Uniunea Sovietică, prin vocea ultimului său preşedinte, M. Gorbaciov, sub forma „casei comune europene", procesul de integrare europeană ar trebui să constituie un veritabil model pentru „noua ordine mondială", prin aderarea tuturor statelor lumii la acelaşi sistem de valori.

Acest punct de vedere este însă tot mai mult contestat de militanţii antiglobalizare,

[326] Citat după Teodor S. (2000), *Geoeconomia Terrei*, Edit. Sfinx, Târgovişte, p. 5.

care văd în consecinţele globalizării o subminare a identităţii naţionale, a impunerii voinţei „celor puternici" asupra întregii comunităţi internaţionale. Iată de ce se impune o redimensionare a conceptului de globalizare, prin respectarea în luarea deciziilor a intereselor tuturor actorilor care sunt implicaţi în procesele induse de globalizare.

Dată fiind complexitatea şi dinamica procesului de globalizare, este dificil de dat o definiţe clară, precisă şi cuprinzătoare conceptului de globalizare care să înlăture eventualele ambiguităţi induse de factorii subiectivi. Eugen Zainea[327] încearcă o definiţie care să surprindă amploarea şi complexitatea acestuia: „globalizarea ar trebui să fie un proces de mare amploare de integrare la nivel planetar a fluxurilor materiale, financiare, monetare, în cadrul unor pieţe specializate unice de mari dimensiuni, de liberalizare în toate sensurile a fluxurilor de persoane şi populaţii, fără a mai întâmpina restricţii, democratizarea fluxurilor de informaţii (…), în paralel cu procesul de integrare politică în structuri flexibile, care să nu aducă atingere caracterului specific naţional şi în climatul mondial de securitate garantat de Organizaţia Naţiunilor Unite şi Consiliul său de Securitate, inclusiv, atunci când se dovedeşte necesar, prin prezenţa de trupe O.N.U. de asigurare a păcii şi stabilităţii zonale, regionale sau globale, cu mandat şi sub comandă internaţională". Este evidenţiat astfel caracterul complex, multilateral al acestui concept: globalizare politică, economică, financiară, dar şi globalizare etnică, culturală, religioasă sau mediatică. Însuşi fundamentarea şi dezvoltarea unor ştiinţe cum sunt geopolitica, geostrategia sau geoeconomia reprezintă o consecinţă a globalizării, a extinderii la scară planetară a interdependenţelor dintre state.

Deşi adjectivul „global" este folosit de multă vreme, fie în sensul larg de „răspândit în întreaga lume, general", fie cu acela, mai restrâns, de „întreg", conceptul de „globalizare" s-a impus abia în anii '90, în primul rând ca o consecinţă a amplelor schimbări sociale şi politice ce au afectat Europa în anul 1989. Termenul a fost folosit pentru prima dată în anul 1961, desemnând una din direcţiile majore privind evoluţia şi dezvoltarea umanităţii la cumpăna dintre milenii (Simion, 2000). „Oxford Dictionary of New Words" consideră termenul „global" ca fiind un cuvânt recent, restrângându-l în mod eronat, ca semnificaţie, la schimbările globale de mediu. În plus, el defineşte *conştiinţa globală* ca fiind „receptivitatea faţă de alte culturi decât cea a subiectului şi înţelegerea acestora, adesea ca o parte componentă a opiniei asupra problemelor socio-economice şi ecologice mondiale".

Principalul teoretician al globalizării este considerat a fi Marshall McLuhan, care introduce în 1960[328] conceptul de „sat global", ulterior reluat şi aprofundat[329], acesta gândind globalizarea în termenii unei evidente discontinuităţi între ceea ce a fost, este şi va fi, cu precizarea că între ceea ce este şi ceea ce va fi, intervalul s-a redus fantastic

[327] Zainea E. (2000), *Globalizarea - şansă sau blestem?,* I, Edit. Valand Print, Bucureşti.
[328] în lucrarea *Explorations in Communications.*
[329] în lucrările *Understanding Media: The Extension of Man* (1964) şi *The Global Village – Transformations in World Life and Media in the 21st Century* (1986, în colaborare cu Bruce R. Rowers).

(Dungaciu, 1995)[330]. Modelul „satului global" porneşte de la ideea că societatea contemporană este fundamentată pe noile tehnologii ce au la bază *noua interdependenţă electronică* care recreeează lumea ca o veritabilă comunitate la scară planetară.

Aceste abordări, pornite de la specialişti şi teoreticieni diferiţi ca formaţie însă reuniţi sub aceleaşi preocupări, ne dau perspectiva unei definiri proprii a conceptului de „globalizare", ca fiind *difuzia la scară planetară a tuturor valorilor şi efectelor induse de societăţile democratice bazate pe economia de piaţă*. Experienţa istorică a demonstrat că democraţia şi economia de piaţă reprezintă motorul progresului şi al bunăstării sociale. Astfel se explică bogăţia celor din Singapore sau Hongkong, în comparaţie cu sărăcia din unele state cu economie autarhică ca Myanmar sau Laos, fără a mai vorbi de imensul decalaj existent între vestul şi estul continentului european.

Definirea globalizării are deci la bază *procesul difuziei la scară planetară*, acesta fiind având însă un caracter biunivoc: de valori, dar şi de efecte: dezvoltare economică şi socială, dar şi omogenizare culturală, sărăcie, migraţie ilegală, poluare transfrontalieră, crimă organizată, terorism internaţional etc. Stă în puterea statelor, a tuturor actorilor de drept internaţional, o maximizare a tuturor efectelor pozitive ce decurg din procesele induse de globalizare, concomitent cu eficientizarea acţiunilor comune împotriva tuturor consecinţelor sale negative.

2. FENOMENUL DE GLOBALIZARE

2.1. Caracteristici

Inceputurile globalizării au stat sub semnul colonialismului, a difuziei valorilor culturale (şi nu numai !) europene pe întregul mapamond prin impunerea acestora populaţiilor locale, fenomene care au constituit fundamentul relaţiilor internaţionale până în pragul deceniului al şaselea al secolului trecut. Direcţia, structura şi intensitatea fluxurilor comerciale, raporturile dintre populaţiile locale şi coloniştii europeni exprimă *caracterul de cucerire şi de exploatare extensivă a resurselor* care a stat la baza fluxurilor globalizante din această perioadă. O altă caracteristică esenţială pentru perioadele de început ale globalizării o reprezintă *caracterul ciclic* al intensităţii fluxurilor globalizante. Astfel, perioade de expansiune a fluxurilor comerciale determinate la rândul lor de o impulsionare a dezvoltării economico-sociale, au alternat cu perioade de declin, ca urmare vulnerabilităţii principalilor promotori ai globalizării la calamităţile naturale, epidemii, războaie, invazii etc.

Puternica dezvoltare economică şi tehnologică ce a urmat celui de-al Doilea Război Mondial a schimbat radical sensul procesului de globalizare, conferindu-i un *caracter ireversibil*. În paralel au început să se contureze două mari categorii de probleme: unele legate de *competiţia economică* tot mai evidentă între Statele Unite şi

[330] Dungaciu D. (1995), *Globalizarea şi frontierele naţionale*, în „Sociologia şi geopolitica frontierei", **I**, Edit. Floarea Albastră, Bucureşti, pp. 136-217

Europa Occidentală, principalele beneficiare ale conflagraţiei, altele legate *de repartiţia şi gestionarea cât mai eficientă a resurselor*. Această competiţie s-a concretizat într-o gamă variată de mijloace, mergând de la politici protecţioniste, urmărind menţinerea capacităţii concurenţiale a economiilor proprii, la măsuri de concentrare a unor sectoare de producţie, pentru a le spori capacitatea de rezistenţă în faţa concurenţei sau la exercitarea pe canale oficiale de presiuni economice şi diplomatice, ajungând chiar să provoace crize serioase în relaţiile dintre S.U.A. şi Europa Occidentală[331] (Zainea, 2000). Preocupările privind caracterul limitat al resurselor s-au conturat după anii '60, ca o consecinţă a internaţionalizării producţiei şi a dispariţiei sistemelor coloniale, principalele surse de aprovizionare pentru fostele metropole, cauze ce au generat şi declinul industrial fără precedent al marilor oraşe, concomitent cu o puternică dezvoltare a sectorului terţiar.

Procesul esenţial care a declanşat schimbările fundamentale din economia mondială îl constituie *dezvoltarea rapidă a serviciilor* pentru întreprinderi, care se localizează în marile oraşe, departe de locurile de producţie industrială. Cu alte cuvinte, producţia se realizează în anumite locuri, rezultate prin delocalizarea activităţilor, iar banii se produc şi se multiplică în anumite centre urbane mari, care servesc, coordonează şi controlează capitalul global. Ultimele decenii ale secolului XX au fost marcate de *explozia informaţională*, concomitent cu *dezvoltarea fără precedent a telematicii*[332], care stimulează îndeosebi unele dintre marile centre urbane urbane ale lumii. Aceşti mari coloşi urbani, care au avut în toate timpurile economii extrem de performante, beneficiază din plin de progresele spectaculoase din domeniul informaţional, devenind centrele de comandă nu numai ale economiilor naţionale, dar şi a economiei mondiale. Practic, are loc o *trecere de la local la global prin extrapolare funcţională şi prin putere decizională*. Astfel, globalizarea implică o *multiplicare a contactelor internaţionale*, dar şi o *poziţie centrală în cele mai importante fluxuri la scară mondială.* Cel mai frecvent se discută de globalizarea economiei, ce rezultă dintr-o nouă diviziune a muncii, ca urmare a schimbării comportamentului actorilor economici şi politici la nivel mondial.

Globalizarea este acceptată pentru efectele sale pozitive, care se materializează în capacitatea noilor motoare de dezvoltare economică a omenirii (marile firme trans- şi multinaţionale) de a *diminua decalajele dintre ţările bogate şi cele sărace.* În acelaşi timp, interesele acestor firme la nivel planetar susţin procesul de relaxare mondială, de asigurare a păcii şi securităţii omenirii, de dezvoltare durabilă. Potenţialul lor economic poate asigura măsuri de protecţie şi de refacere a mediului degradat, diminuarea stărilor conflictuale, organizarea adecvată a activităţilor economice. În procesele globalizante are loc un *proces rapid de difuzie a tehnologiilor*, asigurându-se o creştere a nivelului

[331] Aceste crize s-au concretizat atât în relaţiile economice şi financiare, cât şi în relaţiile politice, diplomatice sau chiar militare: criza Suezului din 1956 sau retragerea Franţei din structurile militare ale N.A.T.O., în timpul preşedinţilor Charles de Gaulle (1959-1969) şi Georges Pompidou (1969-1974).

[332] Este un cuvânt artificial format din termenii telecomunicaţie şi informatică, ce denumeşte transferul informaţiilor şi datelor relevante pentru trafic, cu scopul de a îmbunătăţi fluxul de circulaţie.

cultural, în paralel cu potenţialul de comunicare.

Efectele negative ale globalizării constau, în principal, în faptul că cel puţin până în prezent, *are tendinţa de a concentra puterea de decizie în mâinile marilor companii*. Acestea, printr-o dezvoltare tot mai accentuată, pot scăpa de sub controlul statelor, îşi pot promova politicile fără a ţine seama de restricţiile impuse de statele naţionale, pot sufoca firmele mai mici concurente, pot determina o excesivă aglomeraţie de bogăţie la un pol al omenirii şi o sărăcie generalizată în alte părţi ale acesteia. Opiniile tot mai numeroase împotriva unei globalizări care poate conduce şi la eliminarea diversităţii culturale, contestă această tendinţă ca unică perspectivă de dezvoltare pentru viitor. Iar temperarea acestui proces de concentrare a deciziilor în cazul câtorva puncte de comandă la nivel mondial poate fi realizată printr-o precizare clară a locului statelor în noua arhitectură mondială.

2.2. Centre şi arii globalizante

Procesul de concentrare preferenţială a resurselor demografice şi economico-financiare a determinat, încă din cele mai vechi timpuri, o dezvoltare inegală a regiunilor planetei, apariţia unor civilizaţii care au acţionat ulterior ca nuclee în procesul de globalizare. Dacă impactul vechilor civilizaţii antice şi medievale nu a reuşit să capete un caracter global, planetar, pentru evoluţia anumitor zone ale Terrei a avut un rol determinant. Astfel se explică arealele culturale, etno-lingvistice sau confesionale, iar ulterior procesele de metisare a populaţiei sau de difuzie minorităţilor etnice.

Din perspectivă istorică, se pot distinge două tipuri de centre (nuclee) şi areale globalizante, ce corespund a două etape distincte ale globalizării: *primare* şi *secundare*.

Nucleele de globalizare primare sunt reprezentate de vechile civilizaţii maritime europene (Anglia, Franţa, Spania, Portugalia, Olanda etc.), primele focare de iradiere a „europenizării" întregii lumi, prin procesele de difuzie induse de colonizare.

Deşi pe parcursul timpului domeniile coloniale au suferit modificări continui, fie prin redimensionarea coloniilor ca urmare a descoperirii şi anexării de noi teritorii, fie prin trecerea unora de la un imperiu colonial la altul, mai ales în perioadele de început ale expansiunii coloniale, totuşi în final puterile coloniale europene au reuşit să-şi creeze imperii coloniale relativ stabile, punându-şi amprentele asupra culturii şi economiei teritoriilor aflate sub administrare. Aceste influenţe au marcat puternic destinul ulterior al majorităţii statelor extraeuropene, resimţindu-se şi astăzi, atât sub raport economico-social, cât şi cultural, etnic sau politic.

Nucleele marilor imperii continentale (Turcia, Rusia) reprezintă cel de-al doilea tip de focare de difuzie primară, fără însă a căpăta un caracter planetar, globalizant. Tendinţe de globalizare prin procesul de expansiune şi relocalizare s-au înregistrat şi în cazul civilizaţiilor maritime.

Dezvoltarea economică şi tehnologică diferenţiată, mai ales după al Doilea Război Mondial, a generat apariţia unei *a doua generaţii de nuclee de globalizare*, ce stau la

baza difuziei societăţilor transnaţionale, firme ce şi-au extins activitatea economico-financiară dincolo de graniţele ţărilor de origine. Statistica originii principalelor firme transnaţionale, evidenţiază concentrarea acestora în S.U.A., Uniunea Europeană şi Asia de Sud-Est (în special Japonia), zone ce au constituit nucleele de difuzie a capitalului în întreaga lume. Avântul economiilor din Asia de Sud-Est într-o primă fază, ulterior al unor state din America Latină (Mexic, Brazilia etc), al Chinei sau Indiei, sau a unor state africane (Africa de Sud şi Nigeria, în primul rând) s-a bazat pe fluxurile de capital european sau nord-american. Acestea s-au constituit, la rândul lor, în prezent, în noi nuclee de difuzie a capitalului şi tehnologiilor către regiunile periferice sau către cele subdezvoltate, afirmându-se chiar ca o a treia generaţie de nuclee în procesele de globalizare. Dezavantajul ţărilor în curs de dezvoltare şi al celor subdezvoltate nu este dat de prezenţa, ci de absenţa societăţilor transnaţionale, inclusiv a celor proprii. Pe baza unor eforturi reciproce, se poate ajunge la situaţia în care societăţile transnaţionale să grăbească dezvoltarea economică a ţărilor în care îşi implantează filialele, concomitent cu obţinerea de mari profituri.

2.3. Vectorii globalizării

Direcţiile şi intensităţile fluxurilor globalizante se concretizează în ceea ce numim *vectorii globalizării*. Configuraţia acestora este legată strâns de cea a nucleelor şi ariilor de globalizare, dar şi de caracterul pe care îl îmbracă procesele de globalizare. Astfel, dacă în faza de început a globalizării, caracteristica dominantă era cea de difuzie prin expansiune şi relocalizare, odată cu dezvoltarea tehnologiilor de vârf s-au impus tot mai mult fluxurile de globalizare difuză, prin intermediul telecomunicaţiilor şi a mass-mediei. Societăţile transnaţionale au, de asemenea, un impact considerabil asupra economiei mondiale, concretizat prin transferul internaţional de tehnologie, prin crearea de noi locuri de muncă, contribuind la ridicarea calificării unor categorii socioprofesionale şi la o mai bună folosire a unor capacităţi de producţie locale.

Prin urmare, concomitent cu existenţa celor două generaţii de nuclee de globalizare s-au cristalizat două *tipuri de fluxuri globalizante*, diferite între ele atât ca orientare, cât şi sub raportul structurii şi al consistenţei. Primul tip, cel al fluxurilor globalizante induse de procesul de colonizare, avea o configuraţie radiară, având ca centru Europa vestică, respectiv arealul reprezentat de vechile puteri maritime europene. Structura se evidenţia prin dominanţa comerţului cu materii prime, produse cu grad redus de prelucrare şi mână de lucru, ce luau drumul metropolelor coloniale, concomitent cu un oarecare „export” de tehnologie către domeniile coloniale, necesar exploatării şi procesării primare. Aceste fluxuri au avut ca efect globalizarea societăţilor vest-europene, reflectată printr-o mare diversitate etnică, cu implicaţii profunde în plan cultural şi economic.

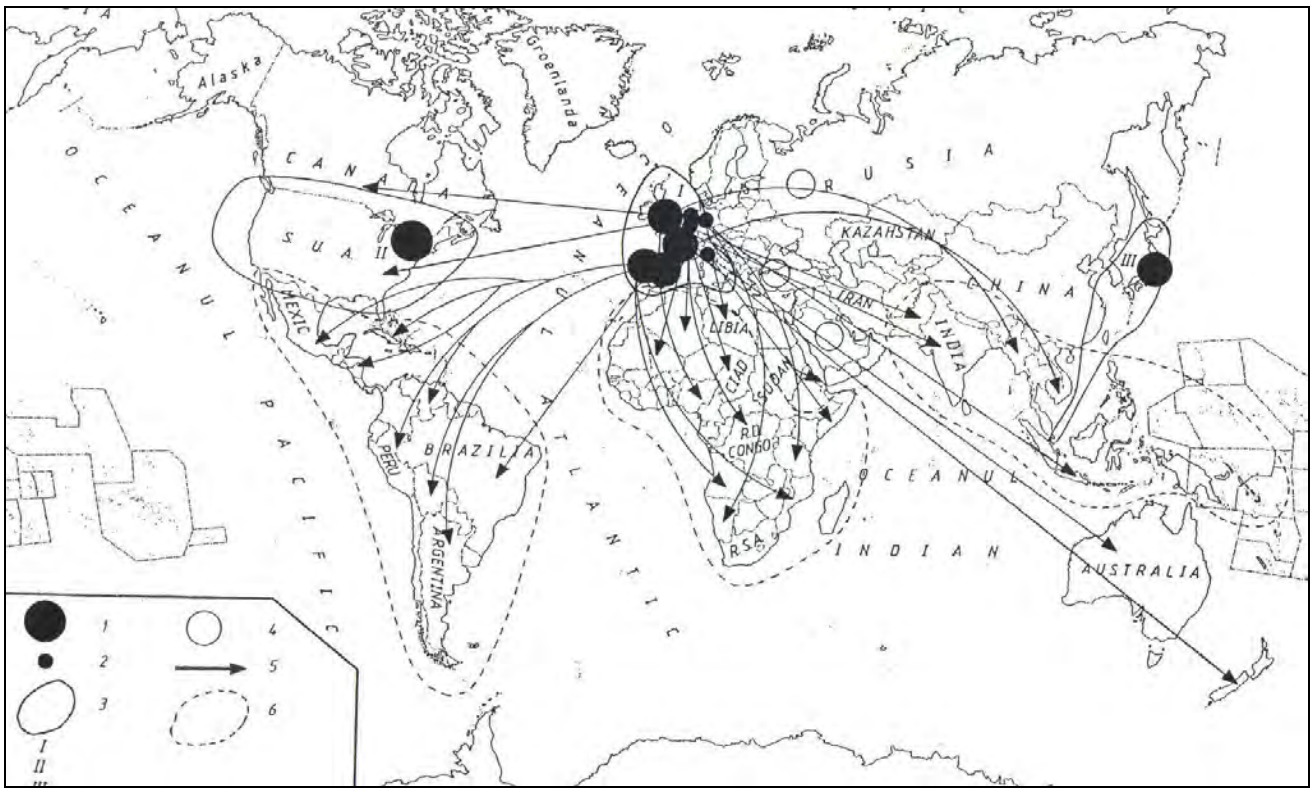

Fig. 28 - Difuzia globalizării

1. Nuclee globalizante principale, **2**. Nuclee globalizante secundare, **3**. Areale globalizante: **I**. Arealul vest-european, **II**. Arealul nord-american, **III**. Arealul est-asiatic, **4**. Nuclee globalizante parţiale, **5**. Vectori de globalizare, **6**. Principalele areale beneficiare ale globalizării prin colonizare (relocalizare).

Astfel, oraşe ca Londra sau Amsterdam au devenit multinaţionale, în vreme ce ponderea arabilor în Marsilia sau Paris, sau a indienilor în oraşele engleze tinde să o concureze pe aceea a autohtonilor. Consecinţa: o mai mare înţelegere şi deschidere către valorile culturale ale altor popoare, o mai mare toleranţă inter-etnică, dar şi, la polul opus, exacerbarea tendinţelor naţionaliste şi extremiste, factori stimulatori pentru procesele de fragmentare.

România nu a putut rămâne în afara acestor evoluţii. Stabilirea pe teritoriul său a unor cetăţeni de naţionalitate arabă, turcă sau chineză ce dezvoltă afaceri de comerţ sau de mică industrie, sau a unor cetăţeni străini veniţi la studii, la care se adaugă personalul misiunilor diplomatice, al firmelor multinaţionale sau al O.N.G.-urilor s-a reflectat şi în domeniul serviciilor prin apariţia unor unităţi specializate (restaurante cu specific chinezesc, libanez, italian sau grecesc; brutării cu specific franţuzesc sau german; magazine de artizanat african, indian sau latino-american etc). Concentrarea tot mai pronunţată a veniturilor în capitală şi în oraşele mari a favorizat dezvoltarea aici a unor pieţe de produse şi servicii specializate, favorizând amplasarea marilor complexe comerciale. Limitele acestui tip de localizare par să fie date de segregarea socială în continuă creştere, care tinde să limiteze aria de difuzie a acestor categorii de produse şi servicii, prin limitarea cererii şi conturarea unui segment specializat de beneficiari ai

acestora. Se creează astfel un nou tip de externalităţi urban-rural, direct proporţionale cu segregarea socială şi culturală, externalităţi ce depind de capacitatea de absorbţie a fluxurilor globalizante de către sistemul urban românesc. Astfel, puternicele segregări financiare existente la nivelul populaţiei urbane, consecinţă a restructurării activităţilor industriale, se constituie în veritabile filtre pentru pătrunderea fluxurilor globalizante. Deşi produsele culturii de consum au un potenţial relativ ridicat de pătrundere la nivel local, accesul la acestea continuă să rămână limitat. Cultura globală tinde astfel să se combine cu o incultură endemică, grefată pe sărăcie, favorizând recrudescenţa subculturilor urbane şi a criminalităţii organizate.

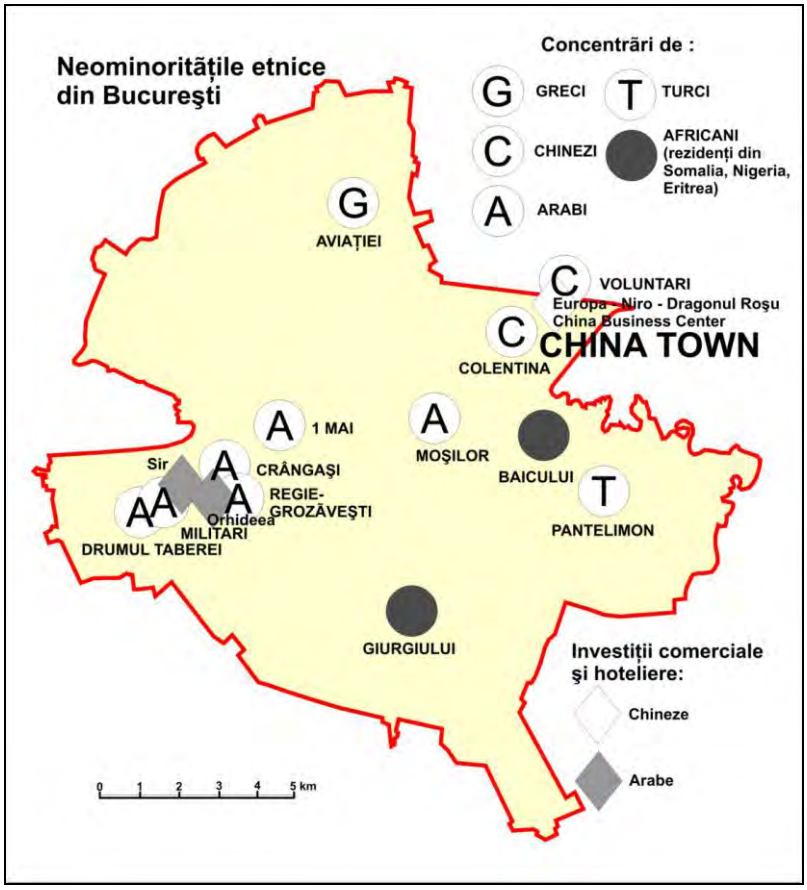

Fig. 29 – Creşterea gradului de diversificare etnică în Bucureşti

Secolul XIX şi începutul secolului XX au fost marcate de „miracolul" economic american, naţiunea americană devenind prima *naţiune globală*, constituită pe baza colonizărilor şi imigrărilor din toate zonele lumii. Tot pe aceeaşi bază s-au cristalizat, ulterior, naţiunile canadiană, australiană, sau unele naţiuni din America de Sud (braziliană, argentiniană etc).

Dacă în faza industrializării fordiste, dezvoltarea S.U.A. s-a sprijinit pe fluxurile de capital şi forţă de muncă din Europa, după cel de-al Doilea Război Mondial acestea s-au inversat, S.U.A. fiind cele care au sprijinit reabilitarea economiilor europene şi apariţia, în Extremul Orient, a unui nou nucleu de difuzie tehnologică: Japonia. Astfel,

s-a conturat tot mai evident o a doua generaţie de fluxuri globalizante, concentrate pe difuzia de capital, ce au la bază cele trei nuclee de difuzie: ţările europene (integrate în Uniunea Europeană), S.U.A. şi Japonia.

Internaţionalizarea comerţului şi a investiţiilor a constituit una dintre principalele cauze ale intensificării procesului de globalizare. În epoca globalizării informaţionale, tranzacţiile financiare şi acordurile de cooperare se realizează extrem de rapid de pe un continent pe altul, de pe un meridian pe altul. Circumstanţele economice internaţionale afectează comerţul şi volumul afacerilor şi investiţiilor. Astfel, importurile în majoritatea ţărilor aflate în curs de dezvoltare au înregistrat un declin evident în anii ’80, datorat declinului comerţului si reducerii investiţiilor cu capital străin. Ţările dezvoltate O.C.D.E. au experimentat în schimb un declin al comerţului în perioada 1965-1980. După 1980 situaţia s-a inversat, ţările O.C.D.E. înregistrând o creştere a comerţului, iar ţările în curs de dezvoltare o deteriorare a acestuia (Buzducea, 2001). La nivel local, ca urmare a schimburilor internaţionale, pătrund tot mai frecvent produse şi idei străine comunităţii respective, dar care imediat sunt integrate în obişnuit. Spre exemplu, Uniunea Europeană utilizează reţele de diseminare a programelor şi de promovare a ideilor de integrare europeană până la nivel local. Astfel se încearcă generalizarea celor mai bune practici de dezvoltare şi de creştere a responsabilităţilor locale.

2.4. Componentele globalizării

Caracterul interdisciplinar şi complexitatea proceselor asociate fenomenului globalizării impune abordarea sa din mai multe perspective. Astfel, sub *raport economic*, globalizarea se referă la înţelegerea, la nivel internaţional, a sistemului economic, iar *sub raport social*, ea presupune lărgirea şi intensificarea fără precedent a comunicării inter-umane, consecinţă a evoluţiei rapide a infrastructurii informaţionale, a tendinţei convergente a limbajelor folosite de diverse grupuri umane şi a creşterii compatibilităţii sistemelor de valori naţionale, individuale, culturale, religioase etc. (Şimandan, 2000). Acest curent de opinie s-a conturat încă de la Congresul Internaţional de Sociologie (Montreal, 1998), participanţii căzând de acord asupra caracterului multidimensional al globalizării. Astfel, Majid Tehranian considera că elementele globalizarii includ: capital transnaţional, managementul schimbării, mass-media, iar motoarele acestui proces sunt corporaţiile şi organizaţiile transnaţionale, organizaţiile interguvernamentale şi cele neguvernamentale.

George Modelski identifica patru dimensiuni ale globalizării: economică, formarea opiniei publice, democratizarea şi componenta politică.

Chistopher Chase-Dunn aprecia că există cel puţin cinci dimensiuni diferite ale globalizării: economică, politică, ecologică, instituţii/valori culturale şi comunicare. De aceeaşi părere era şi Jeffrey Hart, care sugera că cele cinci componente ale globalizării ar fi: existenţa infrastructurii globale, armonizarea globală a caracteristicilor viitorului, lipsa graniţelor, difuzia globală a câtorva fenomene iniţial localizate, dispersia geografică a competenţelor în diverse activităţi dezirabile. La rândul său, Richard

Tardanico considera că globalizarea se referă la schimbări rapide şi majore din punct de vedere tehnic, social, economic. Cele mai importante pârghii ale globalizării sunt transnaţionalizarea comunicării, comerţul, producţia, individualismul, consumul, descentralizarea organizaţională, transferul resurselor publice în mediu privat, precum şi realocarea activităţilor manufacturiere din S.U.A. în Europa de Vest şi Asia de Est ca şi în regiunile geografice sărace. Ţinând cont de aceste aprecieri, au fost individualizate câteva componente distincte ale fenomenului de globalizare, componente ce alcătuiesc împreună, un tot unitar:

- *Componenta culturală*, având ca element cheie cultura globală;
- *Componenta economică (tehnologică)*, reprezentată de difuzia companiilor multinaţionale şi implicit a fluxurilor transnaţionale de capital, dar şi de proliferarea organizaţiilor de integrare economică (pieţe comune şi zone de liber schimb);
- *Componenta politico-militară*, dată de integrarea statelor în organizaţii de cooperare politico-militară (N.A.T.O., U.E.O., Consiliul Pacificului, Liga Arabă etc);
- *Componenta etnică*, dată creşterea indicelui de diferenţiere etnică şi apariţia naţiunilor multietnice (americană, canadiană, australiană etc);
- *Componenta religioasă* – unificarea religiilor pe baza unor valori morale comune (ecumenismul).

Fig. 30 – Globalizarea, fenomen cu valenţe multiple

3. GLOBALIZAREA CULTURALĂ ŞI CULTURA GLOBALĂ

Internaţionalizarea comerţului şi a investiţiilor a constituit una dintre principalele cauze ale intensificării procesului de globalizare. In epoca globalizării informaţionale, tranzacţiile financiare şi acordurile de cooperare se realizează extrem de rapid de pe un continent pe altul, de pe un meridian pe altul. La nivel local, ca urmare a schimburilor internaţionale, pătrund tot mai frecvent produse şi idei străine comunităţii respective, care de obicei sunt asimilate şi integrate, devenind obişnuite. „Revoluţia informatică", generalizarea reţelelor de radio şi televiziune, ulterior a internetului şi a comunicaţiilor prin satelit, dar şi individualizarea unor noi nuclee de polarizare şi redistribuire a

fluxurilor globalizante, reprezentate de economiile în expansiune din Asia de Sud-Est sau din America Latină, au creat premisele ireversibilităţii conexiunilor şi a interdependenţelor dintre toate statele lumii şi apariţia unui fenomen cheie al postmodernităţii: *cultura globală*. Oamenii tind să se îmbrace la fel, să mănânce la fel, să asculte aceeaşi muzică, să aibă aceleaşi obiceiuri, să creadă în aceleaşi valori şi norme morale. Blugii, adidaşii sau egării sunt elemente de vestimentaţie întâlnite deopotrivă atât la New York, Paris, Milano, Istanbul, Berlin sau Hongkong cât şi la Bucureşti; hot-dogul american coexistă cu croissantul franţuzesc, pizza italiană, cu şaorma sau kebap-ul turcesc, cu elemente ale bucătăriei tradiţionale chineze, libaneze sau marocane, iar valorile democraţiei occidentale au devenit norme de raportare universală.

Dezvoltarea este prin urmare un proces economic, dar şi cultural. Corelaţia dintre dezvoltare şi cultură exprimă de fapt caracterul global al determinismului social. Pe de altă parte, tradiţiile culturale locale, trecutul specific al fiecărui popor sau al fiecărei comunităţi îşi spun cuvântul şi cu cât valorile locale sunt mai puternice, cu atât conştiinţa apartenenţei la acestea este mai puternică, favorizând exacerbarea unor tendinţe antiglobalizante care pot conduce până la fundamentalism şi chiar terorism. Din acest punct de vedere, Samuel Huntington consideră că asistăm la o renaştere a interesului pentru identităţile culturale şi civilizaţionale, iar acest fapt va conduce la o reconfigurare geopolitică a lumii.

Globalizarea poate fi privită diferit din perspectiva civilizaţiilor de astăzi, aşa cum conceptul de „civilizaţie universală" poate avea accepţiuni diferite. Huntington este de părere că acest concept este un produs tipic occidental, elaborat pentru a servi ca instrument ideologic al Occidentului în confruntările sale cu identităţile culturale non-occidentale. In acestă ecuaţie complexă, Occidentul şi-a postulat propriul său tip de cultură ca fiind universal, iar conflictul de imagine a ajuns până acolo încât non-occidentalii văd ca fiind occidental tot ceea ce Occidentul vede ca fiind universal. Totodată, el realizează o distincţie clară între *occidentalizare* şi *modernizare*. Dacă până acum câteva decenii, cele două tendinţe se confundau, societăţile slab dezvoltate dorind să devină asemănătoare celor occidentale, preluându-le modelul cultural, valorile şi instituţiile, în ultima vreme se remarcă tot mai mult o decuplare a modernizării de occidentalizare. Astfel, civilizaţiile non-occidentale vor să se modernizeze, dar resping occidentalizarea, de unde până acum vroiau să se modernizeze *prin* occidentalizare, prin imitaţie şi preluarea valorilor occidentale. Aceasta conduce la un proces de *indigenizare* a societăţilor periferice pe măsură ce avansează modernizarea lor, iar exacerbarea acestuia antrenează manifestări extreme, cum sunt terorismul şi fundamentalismul.

Fenomenul nu este nou nici în România, acesta având rădăcini profunde în perioada comunistă, când prin politica de „internaţionalizare a stângii" s-a dus o amplă campanie de atragere în instituţiile de învăţământ superior românesc a unor studenţi străini, îndeosebi arabi, provenind din spaţii intrate de curând pe orbita socialistă sau care îmbrăţişau această orientare (Palestina, Siria, Algeria, Libia etc). La acestea s-au adăugat unele fluxuri de refugiaţi (greci, polonezi la începutul celui de-al Doilea Război Mondial, chilieni de orientare marxisă prigoniţi de dictatura lui Augusto Pinochet după

căderea regimului Salvador Allende, la începutul anilor ’70, kurzi membri al P.K.K. ce au găsit în România teren fertil de luptă pentru afirmarea identităţii naţionale pe suport marxist, refugiaţi din Somalia, din Coreea de Nord etc). După 1990, centrul de greutate al activităţii acestora s-a deplasat către activităţile comerciale, luând amploare micile activităţi antreprenoriale (comerciale şi imobiliare).

Strategii de globalizare. Studiu de caz: McDonald’s.

Istoria Mc Donald’s a început în anii ’40 ai secolului trecut la San Bernandino în California, când fraţii Dick şi Mac Donald aveau un mic restaurant în apropierea unei autostrăzi, care le aducea un venit anual de circa 200.000 dolari, sumă considerabilă la acea dată. Ei au renunţat la vechiul meniu, complex, alcătuit din 25 de produse, în favoarea unuia mult mai limitat, cu doar nouă: hamburgher, cheeseburger, trei feluri de băuturi răcoritoare, lapte, cafea, cartofi prăjiţi şi plăcintă, la care s-au mai adăugat, la puţin timp după deschidere, încă un sortiment de cartofi prăjiţi şi unul de răcoritoare. Pentru a onora comenzile într-un interval de timp cât mai scurt, a fost necesară reproiectarea bucătăriei, dotată cu echipamente din inox, astfel încât să se uşureze cât mai mult mişcarea personalului. In acelaşi timp, preţul hamburgherilor a fost redus de la 30 la 15 cenţi bucata, ceea ce a favorizat o mărire considerabilă a comenzilor. Noul restaurant al fraţilor McDonald’s a fost deschis în decembrie 1948, după Război, într-un context economic şi social foarte favorabil: victoria americană din cel de-al Doilea Război Mondial, explozia demografică, dezvoltarea economică spectaculoasă a Californiei, care a favorizat o frenezie a consumului. In aceste condiţii, la începutul anilor ’50, profitul micii fabrici de hamburgheri ajunsese la 350.000 dolari, aproape dublu faţă de fostul restaurant. Succesul lor a fost mediatizat în presa de specialitate, astfel că în doar o lună de la apariţie, fraţii McDonald’s au primit peste 300 de cereri de francize din întreaga lume. Restaurantul primului francizat situat la Phoenix în Arizona a deschis astfel un întreg lanţ, clădirea alb-roşie cu plăci din ţiglă şi străjuită de cele două arce aurii, devenind marca primului val de restaurante McDonald’s şi unul dintre cele mai cunoscute simboluri din S.U.A. Bucătăria noului restaurant semăna mai mult cu o hală de producţie fiind de două ori mai mare decât cea din San Bernandino şi a fost proiectată de fraţii McDonald’s după ce au studiat paşii pe care trebuiau să-i facă angajaţii pentru a satisface o comandă.

In 1955 a fost numit agent exclusiv pentru franchising al McDonald’s în S.U.A., Ray Kroc, un fost distribuitor de dozatoare pentru băuturi răcoritoare. Prototipul său de restaurant a fost deschis la 15 aprilie 1955 în localitatea Des Plaines (statul Illinois), iar până la sfârşitul anului 1956 acesta reuşise să dezvolte o reţea de 14 restaurante cu încasări de 1,2 milioane dolari. A urmat o dezvoltare explozivă, astfel că până în 1960 reţeaua McDonald’s s-a extins la 238 de restaurante, cu vânzări totale de 37,6 milioane dolari.

În 1963, restaurantele vindeau deja un milion de hamburgeri pe zi. Doi ani mai târziu, compania a făcut prima emisiune de acţiuni, preţul iniţial al unei acţiuni (22,5 dolari) dublându-se în doar câteva săptămâni de tranzacţionare. La 5 iulie 1966, McDonald's a fost listată la bursa din New York; în 1967, preţul unui hamburger a crescut de la 15 la 18 cenţi, aceasta fiind prima creştere de preţuri de când fraţii McDonald au lansat afacerea. În anul următor a fost deschis restaurantul cu numărul 1000, în Des Plaines, aproape de cel deschis în 1955. În 1970, vânzările au atins cifra de 587 milioane dolari, în cele 50 de state ale S.U.A. şi alte patru ţări; primul miliard de dolari a fost realizat în 1972. În 1975, a fost deschis şi primul restaurant *drive-thru*, în Arizona (în prezent, 50% din vânzări sunt obţinute prin acest sistem); în acelaşi an, compania avea încasări de 2,5 miliarde dolari, din 3.076 restaurante în 20 de ţări; un an mai târziu a fost vândut hamburgerul cu numărul de ordine 20.000.000.000. La aniversarea a 25 de ani de la înfiinţare, McDonald's avea 6.263 de restaurante în 27 de ţări, cu vânzări totale de 6,2 miliarde dolari. În anul 1984, anul morţii fondatorului, compania avea o cifră de afaceri de 10 miliare de dolari şi opera 8.300 de restaurante în 36 de ţări. Practic, atunci

se deschidea un nou restaurant la fiecare 17 ore, iar volumul mediu al vânzărilor era de 1.264.00 dolari. În 1990, vânzările erau de 18,7 miliarde şi se consumaseră 80 de miliarde de hamburgheri.

Prima ţintă a expansiunii dincolo de graniţele S.U.A. a fost *Canada* (1967). În prezent aici funcţionează peste 1.000 de restaurante, constituind cel mai mare lanţ de restaurante din ţară. În *Japonia*, s-a înfiinţat o firmă mixtă cu Den Fujita, un importator de articole de îmbrăcăminte. Primul restaurant a fost deschis în 1971 într-un mic local din cartierul comercial Ginza al capitalei Tokyo. În prima zi s-a încasat echivalentul a 3.000 de dolari; în prezent, McDonald's are în Japonia peste 2.300 de restaurante, dublu faţă de cel mai puternic competitor. În 1971 au mai fost deschise primele unităţi în *Germania* şi *Australia*, apoi în *Franţa* şi *Marea Britanie*. În prezent, în Franţa sunt deschise 625 restaurante, iar în Marea Britanie, mai mult de 700. Aceste şase ţări contribuie acum cu aproximativ 80% la veniturile din activităţile internaţionale.

Negocierile pentru pătrunderea pe *piaţa rusă* au început încă din perioada jocurilor olimpice de la Montreal din 1976 însă s-au finalizat prin deschiderea primului restaurant McDonald's la Moscova abia pe 31 ianuarie 1990, când în pofida vremii geroase, peste 30.000 de persoane au stat la coadă pentru a-l vizita. Acesta reprezenta cea mai mare întreprindere mixtă din U.R.S.S.; în curând, restaurantul avea să servească între 40.000 şi 50.000 de consumatori zilnic (15 milioane în primul an). A urmat pătrunderea pe *piaţa chineză* (primul restaurant a fost dechis la Beijing pe data de 23 aprile 1992) şi pe cea a *Europei de Est*. In *România* erau la 1 noiembrie 2007 - 57 restaurante McDonald's; dintre care 27 numai în Bucureşti (47% din total), celelalte fiind localizate în alte oraşe mari din ţară, reşedinţe de judeţ[333]. Orientul Mijlociu a fost abordat în 1993, primul restaurant fiind deschis la Ierusalim; au urmat *Arabia Saudită*, *Oman*, *Kuwait*, *Egipt*, *Bahrain*, *Emiratele Arabe Unite* şi *Qatar*. Din respect pentru culturile locale, restaurantele din ţările arabe au un meniu *halal*, ceea ce înseamnă conforme cu normele Islamului privind prepararea mâncărurilor, mai ales din carne de vită. În plus, în restaurantele din Arabia Saudită nu sunt expuse păpuşi sau postere reprezentându-l pe Ronald McDonald (unul dintre simbolurile companiei, foarte popular mai ales în S.U.A.), Islamul interzicând „idolii". Primul local *kosher* a a fost deschis în 1995 într-o suburbie a Iersualimului - în meniu nu sunt incluse produse pe bază de lapte, iar localul este închis sâmbăta. Şi în *India* a trebuit să se adapteze: carnea de vită a fost înlocuită cu cea de oaie, varianta locală a Big Mac-ului fiind Maharaja Mac.

Toate acestea nu fac decât să dea dreptate fondatorului, care exclamase la începuturi că *va merge peste tot!* Poate şi de aceea unele restaurante au fost deschise în cele mai neaşteptate locuri: în baze militare al Armatei S.U.A., pe feriboturi în Marea Baltică, în staţiile de metrou din Bucureşti sau în clădiri vechi de peste 700 de ani, cum este cazul la Freiburg (Germania) şi Shrewbury (Anglia).

În prezent, McDonald's serveşte 38 de milioane de consumatori în fiecare zi - 20 de milioane numai în S.U.A., într-un număr de aproximativ 23.000 de restaurante în peste 100 de ţări. McDonald's este una dintre cele mai puternice şi cunoscute mărci din lume, împreună cu Coca-Cola, distribuitorul exclusiv de băuturi răcoritoare pentru toate restaurantele. Este o companie în plină dezvoltare, cu peste 2.000 de noi intrări în reţea în fiecare an (adică, la fiecare cinci ore). Este una dintre cele mai mari corporaţii din lume, cu vânzări de peste 31 miliarde dolari şi venituri nete de 1,5 miliarde USD.

[333] Sursa: www.mcdonald's.ro

CAPITOLUL IX

RISCURI GEOPOLITICE CU IMPACT GLOBAL

1. GLOBALIZAREA ŞI CONFLICTELE INTERNAŢIONALE

1.1. Conflictele identitare

În sens larg, prin conflict se înţelege o ciocnire, o contradicţie dintre două sau mai multe direcţii de acţiune. Extrapolat în perspectivă geopolitică, direcţiile de acţiune ce generează conflictul sunt rezultatul politicii antagoniste a două sau mai multe centre de putere: state sau mai recent, organizaţii guvernamentale sau non-guvernamentale şi, nu de puţine ori, grupuri şi organizaţii teroriste. Rezultă astfel, o primă clasificare a conflictelor în raport de actorii care le generează: *conflicte inter-statale*, tradiţionale şi adesea mai uşor de gestionat dată fiind recunoaşterea calităţii de subiecţi de drept internaţional ai negociatorilor şi *conflicte cu actori non-statali* în care cel puţin unul şi de regulă cel mai agresiv vector conflictual este provocat de o organizaţie clădită în majoritatea cazurilor pe un fundament etnic, religios, cultural sau ideologic. Unele dintre acestea fac parte din Organizaţia Naţiunilor şi Popoarelor Nereprezentate (U.N.P.O.), organizaţie constituită la Haga în 1991 ce reuneşte circa 50 de naţiuni, în majoritatea cazurilor cu statut minoritar, cu aproximativ 100 milioane de oameni (Georgescu, 1998)[334]. Dintre acestea fac parte minorităţi cu suport teritorial recunoscut din punct de vedere politico-administrativ (tibetanii şi taiwanezii în China, albanezii din Kosovo sau găgăuzii din sudul Republicii Moldova), dar şi minorităţi diseminate în populaţia majoritară, cum ar fi populaţia greacă din Albania, aborigenii australieni, dar şi minoritatea maghiară din România. Organizaţia în sine se declară independentă, apolitică şi echidistantă în raport de membrii săi, principalul său scop fiind de consiliere a acestora pentru a-şi putea exprima poziţiile, nevoile şi punctele de vedere. Acestea merg de la recunoaşterea drepturilor omului la nivelul politicii centrale din statele respective, până la autodeterminare şi independenţă pentru minoritatea respectivă, fiind de cele mai multe ori orientate în direcţia *autonomiei locale*, prin recunoaşterea autonomiei culturale, etnice şi teritoriale. Rezultă o primă dimensiune a conflictelor: cea teritorială, în acest caz fiind vorba de conflicte identitare, cele care legitimează revendicarea de teritorii în numele unei identităţi colective. De cele mai multe ori substratul acestei identităţi este etnico-religios, dar acesta poate fi asociat cu cel naţionalist-iredentist sau ideologic, generându-se astfel panideile sau fundamentalismul.

Numai în spaţiul ex-sovietic, prăbuşirea comunismului a însemnat începerea luptei de reafirmare naţională a unor popoare a căror coeziune era bazată doar pe

[334] Georgescu, I. (1998), *Drepturile naţiunilor nereprezentate nu înseamnă modificarea frontierelor*, în Curentul, 10 septembrie.

substratul politico-ideologic şi poliţienesc al unităţii lor sub stindardul roşu al valorilor comuniste. Dacă în perioada Războiului Rece, statul sovietic era cel care alimenta stări conflictuale pe întregul mapamond prin sprijinirea guvernelor de orientare pro-marxistă (Cuba, Nicaragua, Angola, Etiopia, Mozambic, Libia, Vietnam, Coreea, Laos etc) în prezent Rusia, moştenitoarea sa de drept este cea care se confruntă cu astfel de situaţii. O statistică a focarelor conflictuale din spaţiul ex-sovietic ce au la bază tendinţele centrifugale inventariază nu mai puţin de 176 astfel de conflicte, active sau potenţiale (Fourcher, 1993).

O copie la microscară a fostului spaţiu sovietic este ex-Iugoslavia, spaţiu în care panideea slav-ortodoxă, asociată cu ideologia comunistă constituia liantul unei federaţii cu o importantă componentă catolică şi musulmană, cu populaţii ce au evoluat în condiţii social-istorice diferite şi care fac parte din sisteme geopolitice diferite.

1.2. Conflictele economice

Tendinţele centrifugale nu afectează numai statele mari sau pe cele multinaţionale. Alături de factorul etnico-religios, *discrepanţele economice* tind să devină a doua cauză generatoare de secesiune. În Italia, nordul bogat şi puternic industrializat vrea să se despartă de un sud sărac şi înapoiat din punct de vedere economic. Astfel, reprezentanţii Ligii Nordului, vorbesc din ce în ce mai mult despre Padania, ca nou stat în nordul Italiei, denumit astfel după numele fluviului Pad. Federalizarea Belgiei bazată pe axa de fragmentare flamando-valonă are, de asemenea, un puternic substrat economic. Deşi prin constituţia din 1831 au fost instituite două limbi oficiale (olandeza şi franceza), cu timpul, pe măsura dezvoltării industriale din Valonia, bazată pe minerit şi siderurgie şi a rolului burgheziei valone în conducerea statului, franceza s-a impus tot mai mult, devenind limba oficială a statului. Situaţia economică s-a schimbat însă radical în a doua jumătate a secolului al XX-lea, când pe fondul reconversiei industriale din Valonia şi a dezvoltării infrastructurii portuare de la Marea Nordului, rolul de „locomotivă" a economiei belgiene a fost preluat de Flandra. Renaşterea economică a Flandrei a fost însoţită de o renaştere culturală, identitatea lingvistică constituind suportul pe care flamanzii şi-au clădit, mai ales după al Doilea Război Mondial, o veritabilă conştiinţă naţională. În Spania, acordarea autonomiei pentru Ţara Bascilor şi Catalonia nu a putut opri tendinţele secesioniste manifestate în aceste regiuni. Similar, în Marea Britanie s-a conturat un conflict ce opune autorităţilor centrale, scoţienii ce militează pentru instalarea unui parlament local, situaţie deseori comparată cu cea a maghiarilor din Transilvania. Referindu-se la aceasta, Károly Gruber (1999) conchide: „Factorul care poate închide prăpastia imensă dintre realităţile acestor două extreme geografice ale Europei este tocmai sistemul nostru internaţional de globalizare, mai precis de integrare europeană. Pe de o parte ca „naţiune fără stat", deja parte a Uniunii Europene, încearcă să-şi redefinească identitatea din ce în ce mai mult, nu atât în cadrul Regatului Unit, cât în cel al Uniunii Europene, [Scoţia, n.n.] în timp ce

maghiarii din România speră să-şi îmbunătăţească statutul în cadrul României în urma aderării la Uniunea Europeană”[335].

În Franţa, tendinţele separatiste au fost şi rămân marginale, dar cu toate acestea, relaţiile cu Corsica, unul dintre „buzunarele sărăciei” din această ţară, rămân tensionate.

Tendinţele centrifugale cu substrat economic se manifestă deci atât în statele federale, cât şi în cele centralizate, atât în Europa, cât şi la antipozi sau în Africa, Asia şi America Latină. În Pacific, Papua – Noua Guinee se confruntă cu posibilitatea despărţirii de uriaşul munte de cupru ce formează insula Bougainville. Dincolo de argumentele naţionaliste ale locuitorilor, este evidentă reticenţa acestora de a împărţi bogăţiile insulei cu ceilalţi locuitori, mai săraci, ai ţării. La vest, Indonezia, unul dintre focarele lumii musulmane, cu peste 200 milioane de locuitori formând circa 500 grupuri etnice şi un teritoriu fragmentat în peste 18.000 insule, ar putea suferi şi ea secesiuni în mai multe state, unele dintre ele sperând să devină nişte noi „tigri asiatici”. În China, provinciile periferice, începând cu Tibetul aspiră din ce în ce mai mult la autodeterminare, iar reformele economice ar putea declanşa tendinţe separatiste. Similar este şi clivajul existent în Brazilia, între locuitorii regiunilor bogate din sudul ţării şi nordul sărac, subvenţionat în mare parte de regiunile de la sud de Rio de Janeiro. În Mexic, Nordul bogat şi relativ stabil economic este iritat de un Sud sărac, cu mulţi indieni şi puternice revolte sociale (cum este cea din Chiapas) care au un puternic substrat economic (Boniface, 1999)[336].

Pe continentul african, graniţele moştenite din perioada colonială ascund puternice clivaje etnice şi regionale. Secesiunea şi ulterior recunoaşterea Eritreei ca stat independent (1993) a deschis noi piste de secesiune. În Sudan, regiunile mlăştinoase şi puţin populate din centrul ţării despart populaţia arabă şi musulmană din nord de populaţia africană (creştină şi animistă) din sud. Dar dorinţa de secesiune a celor din sud este alimentată şi de existenţa, tocmai aici, a resurselor de hidrocarburi ale ţării. Acelaşi substrat îl au şi tendinţele secesioniste manifestate în provincia Shaba (R. D. Congo) cu imense zăcăminte de minereuri neferoase.

Un alt câmp de manifestare a discrepanţelor economice la nivel local şi regional îl constituie *lupta pentru resurse*. Aceasta îmbracă de cele mai multe ori forma conflictelor armate ce opun state vecine prin încălcarea frontierelor internaţionale în virtutea arogării unilaterale a dreptului de gestionare a unor resurse din spaţiul transfrontalier. Conflictul iraniano-irakian (1981-1985), sau invazia irakiană din Kuwait (1991), au fost generate în primul rând de jurisdicţia asupra unor importante resurse de hidrocarburi, iar războaiele indo-pakistaneze (1947-48, 1965, 1971), dincolo de problema religioasă a Kashmirului, au vizat controlul asupra unor importante rezerve de apă din bazinul Indusului, mai ales din regiunea deşertică Thar.

---

[335] Gruber, K. (1999), *Regionalism, state naţionale, integrare europeană: perspective vest-europene şi central-europene*, în Altera, 10, Târgu Mureş, pp. 54-75.

[336] Boniface, P. (1999), *Valori permanente, valori de ocazie. Pericolul proliferării statelor*, în Timpul în 7 zile, 26 ian.-1 febr.

1.3. Conflictele geostrategice

Sunt conflictele ce vizează dobândirea de date geostrategice. Strâmtorile, coastele marine, crestele şi culmile montane, pasurile montane, ambele maluri ale unui fluviu, izvoarele sau gurile de vărsare, lacurile, căile de comunicaţie sunt tot atâtea cauze ce pot duce la declanşarea unor conflicte. Vechimea acestui tip de conflicte se pierde în istorie, se pare că însuşi Războiul Troiei, unul dintre cele mai vechi războaie cunoscute, a fost un război al controlului navigaţiei prin strâmtorile ponto-egeene. Războiul Malvinelor, al înălţimilor Golan şi Lacului Tiberiada, criza Suezului sunt tot atâtea exemple de războaie pentru dobândirea de date geostrategice şi pentru controlul de spaţii geografice prin intermediul acestora. Însuşi existenţa unor state precum Singapore, sau a unor colonii ca Gibraltar, Hong Kong, Goa, a Insulelor Malvine sau a Zonei Canalului Panama sunt mărturii trecute sau prezente ale luptei pentru dobândirea de date geostrategice.

Tot în categoria datelor geostrategice se înscriu şi guvernele loiale politicii duse de marile puteri. Guvernele din fostul Bloc Comunist, cele pro-marxiste din unele ţări latino-americane, africane sau din Asia de Sud-Est, sau cele pro-occidentale sau pro-americane din unele foste colonii britanice sau franceze dincolo de rolul pe care l-au avut în timpul războiului au constituit sau constituie importante date geostrategice pentru marile puteri aliate. De aici şi interesul acestora pentru protejarea guvernelor aliate sau pentru schimbarea celor devenite incomode. La acest capitol, se pare că americanii au cea mai bogată experienţă din lume. De la începutul secolului XX, când a devenit una dintre marile puteri mondiale, S.U.A. şi-au mărit treptat influenţa în foarte multe state ale lumii, încercând să îndepărteze orice pericol pentru propriile interese.

1.4. Conflictele ideologice

Alături de teritoriu, resurse şi control geostrategic, ideologia a constituit de-a lungul timpului cea de-a patra sursă majoră generatoare de conflicte. Fie că ideologia a avut un substrat cultural, fie că s-a subordonat religiei sau politicii promovată de cercurile aflate la putere, conflictele ideologice s-au caracterizat printr-o mare desfăşurare de forţe, nu neapărat armate, printr-un sistem complex de alianţe, ce a depăşit cu mult cadrul strict local, reflexul lor armat fiind în cele mai multe cazuri la sute de mii de kilometri de focarul ideologic care le-a generat. Dacă secolul XX a fost marcat de *Războiul Rece*, majoritatea conflictelor locale de după 1945 fiind sprijinite militar sau numai ideologic de U.R.S.S. şi S.U.A., căderea Cortinei de Fier şi deschiderea spre Occident a fostului Bloc Comunist, a redimensionat şi reactualizat însuşi conceptul de „conflict ideologic”, terorismul cu pretins fundament ideologic substituindu-se tot mai frecvent conflictelor clasice.

Tabelul 26 - Statele Unite ale Americii şi conflictele mondiale ale secolului XX

Anul şi locul	**CARACTERISTICILE CONFLICTULUI**		
	CAUZA	DESFĂŞURAREA	EFECTELE
1898 Cuba	Scufundarea navei de luptă USS Maine în portul Havana.	Războiul americano-hispanic.	S.U.A. a pus stăpânire pe coloniile spaniole din Filipine, pe Puerto Rico şi Cuba. Preşedintele Rooseveldt a avut un rol important în alungarea spaniolilor din Cuba.
1901 Filipine	Mişcarea de independenţă naţională în Filipine.	Trupele americane înăbuşesc mişcarea de independenţă.	Filipinele – independente abia în 1946, legate de S.U.A. printr-un tratat de prietenie şi un acord militar.
1903 Panama	Panama se separă de Columbia în urma unei revoluţii şi îşi proclamă independenţa-1903.	S.U.A. sprijină revoluţia panameză, navele militare americane îi împiedică pe rebeli să atace din Columbia.	La 18.11.1903 noul guvern panamez concesionează S.U.A. folosirea şi deplina suveranitate asupra zonei Canalului Panama (inaugurat la 15.08.1914).
1912 Nicara-gua	Instaurarea regimului naţionalist condus de Adolfo Diaz.	Trupele S.U.A. sprijină mişcarea de opoziţie ajutând la înlăturarea regimului naţionalist.	Trupele militare a S.U.A. rămân în Nicaragua până în 1933.
1914 Haiti	Revolte locale generate de situaţia economico-socială precară.	Trupele militare a S.U.A. intervin pentru stabilizarea situaţiei.	Trupele militare americane rămân în Haiti timp de 20 de ani (1914-1934).
1918 Belarus	Prin Tratatul de la Brest-Litovsk (3.03.1918) Belarus revine Germaniei (până la sfârşitul anului 1918).	S.U.A. trimite 5000 de militari americani pentru a sprijini guvernul bielorus împotriva bolşevicilor pro-moscoviţi.	Această acţiune a influenţat negativ relaţiile ruso-americane în următorii 70 de ani.
1950-53 Coreea	Trupele nord-coreene invadează la 25.06.1950 Coreea de Sud, aliată a S.U.A.	Războiul coreean. Coreea de Sud este sprijinită de o forţă O.N.U. formată în majoritate din soldaţi americani, comandată de mareşalul D. Mac-Arthur.	Războiul din Coreea a luat sfârşit prin armistiţiul de la Panmunjon (27.07.1953). Consecinţele: peste 2 milioane morţi, inclusiv 54.250 americani. Guvernul sud-coreean încheie în august 1953 un tratat privind staţionarea de trupe americane în Coreea de Sud (aflate şi astăzi pe teritoriul sud-coreean).
1953 Iran	Influenţa sovietică în Iran se concretizează prin înlăturarea şahului M. Reza Pahlavi şi instaura-rea regimului prezidenţial	Lovitură de stat, sprijinită de C.I.A., împotriva preşedintelui Mossadegh pentru readucerea şahului Mohamed Reza Pahlavi.	Ca să contracareze U.R.S.S., S.U.A. deschide baze militare în Iran.

1954 Guate-mala	Guvern de orientare pro-marxistă.	Lovitură de stat militară sprijinită de C.I.A.	Acutizarea tensiunilor sociale şi escaladarea violenţei între grupările extremiste, se transformă într-un război civil de o rară cruzime soldat cu zeci de mii de victime şi sute de mii de refugiaţi în Mexic.
1959 Cuba	Revoluţia cubaneză. Îndepărtarea regimului dictatorial al lui Fulgencio Batista în urma unor lupte armate declanşate în iulie 1956 de un front democratic condus de Fidel Castro.	Intervenţia S.U.A. culminează cu atacul eşuat din Golful Porcilor.	Instaurarea regimului socialist cubanez. Deteriorarea şi ruperea relaţiilor cu S.U.A. (1961) în urma naţionalizărilor iniţiate de noile autorităţi revoluţionare. Instalarea rachetelor cu rază medie de acţiune declanşează în octombrie 1962 criza cubaneză încheiată cu retragerea acestora de către N. S. Hruşciov.
1965 Indo-nezia	Tentativă eşuată de lovitură de stat (30.09.1965) soldată cu sute de mii de victime.	Preşedintele Sukarno este îndepărtat cu sprijinul S.U.A., de generalul Suharto.	Preluarea puterii de către militari (gen. Suharto) ales preşedinte în 1968. Partidul Comunist (cel mai puternic din Asia după cel chinez) este eliminat de pe scena politică.
1954-1975 Vietnam	Acordurile încheiate la Conferinţa internaţională de la Geneva (20.07.1954) ce încheie oficial războiul din Indochina, recunosc oficial suveranitatea, unitatea şi integritatea teritorială a Vietnamului, însă scindează ţara în două părţi: Vietnamul de Nord şi Vietnamul de Sud, delimitate de paralela 17.	Alegerile pentru reunificarea ţării ce urmau să aibă loc până în iulie 1956 nu au fost ţinute din cauza regimului dictatorial instaurat în sud în 1955 de gen. Ngo Dinh Diem, cu sprijinul S.UA. R.D. Vietnam (sprijinită de U.R.S.S. şi R.P. Chineză) aderă la ideologia comunistă şi îşi fixează ca principal obiectiv reunificarea ţării. Din 1957 se dezvoltă în Vietnamul de Sud o mişcare de guerilă împotriva regimului local filo-american, cu sprijin sovietic şi nord-vietnamez (Viêt-Cong) transformată în 1960 în Frontul de Eliberare. In 1961 ia fiinţă Armata de Eliberare, iar în 1969 Guvernul Revoluţionar Provizoriu al Republicii Vietnamului de Sud care intensifică lupta armată. În condiţiile generalizării războiului, sosesc aici primele unităţi speciale ale armatei S.U.A., iar din 1965 trupele nord-americane participă direct la operaţiuni militare.	Convorbirile de pace de la Paris (1968-1973) se încheie la 27.01.1973 cu semnarea unui acord de armistiţiu, prin care se hotărăşte încetarea focului, retragerea trupelor americane şi reunificarea ţării. Forţele comuniste nord-vietnameze reiau războiul printr-o ofensivă generalizată care duce la prăbuşirea regimului gen. Nguyen Van Thieu din Vietnamul de Sud şi la cucerirea oraşului Saigon (30.04.1975) rebotezat ulterior Ho Şi Min. Războiul, soldat cu peste 2,5 milioane de morţi, se încheie cu reunificarea ţării, devenită, la 2.07.1976, stat socialist.

1965 Rep. Dominicană	Instabilitate politică în urma dictaturii lui Rafael Léonidas Trujillo y Molina (1930-61).	22.000 de soldaţi ai S.U.A. înăbuşesc revolta împotriva dictaturii militare.	Instaurarea provizoriu în funcţia de preşedinte a Dr. Hector F. Garcia Goday Cáceres urmat de Dr. Joaquin Videla Balaguer Ricardo (din 1.07.1966).
1965 R.D. Congo (Zaïre)	Poziţia strategică în interiorul Africii, dar mai ales marea bogăţie de resurse minerale şi forestiere a transformat ţara încă de la obţinerea independenţei (30.06.1960) într-un obiectiv geopolitic vizat de toate marile puteri.	La 24.11.1965 în urma unei sângeroase lovituri de stat dată cu sprijinul S.U.A. puterea este preluată de col. Joseph Désire Mobutu (din 1972 Mobutu Sese Seko) care conduce autoritar destinele statului.	1965 – la conducerea statului accede Mobutu Sese Seko Kuku Ngbendu Wa Za Banga, care va conduce autoritar ţara în următorii 32 de ani.
1973 Chile	1970: Salvador Allende - preşedinte socialist ales prin alegeri libere.	11.09.1973: lovitură de stat militară sângeroasă condusă de gen. Augusto Pinochet Ugarte cu sprijin C.I.A.	Se încheie 46 de ani de guvernare constituţională, record absolut pentru un stat latino-american în sec. XX. Preşedintele Salvador Allende moare, puterea este preluată de gen. Augusto Pinochet (1974-1990).
1979-1990 Nicaragua	Frontul Sandinist de Eliberare Naţională, de orientare marxistă, sprijinit de Cuba şi U.R.S.S. înlătură dictatura clanului Somoza, preluând prin luptă armată puterea (19.07.1979). Are loc un amplu val de naţionalizări, reforme agrare radicale, este instituit un control riguros al statului.	Opoziţia, sprijinită de S.U.A., porneşte ofensiva armată împotriva guvernului de orientare marxistă condus de José Daniel Ortega Saavedra (1982-1990).	Puterea este preluată de un guvern condus de Violeta Barrios de Chamoro, susţinută de opoziţie care iniţiază o politică liberală într-un echilibru fragil între forţele sandiniste şi cercurile de afaceri naţionale.
1983 Grenada	Guvern de orientare marxistă ce iniţiază o strânsă cooperare regimul lui Fidel Castro.	Intervenţia militară a SUA. – 1900 puşcaşi marini americani secondaţi simbolic de unităţi din alte state caraibiene învinge armata sprijinită de Cuba şi arestează guvernul condus de Alister McIntyre.	Soldaţi americani rămân în insulă până în iunie 1985. Are loc o deschidere politică şi economică către S.U.A. – Înlăturarea (14.10.1983), apoi asasinarea lui M. Bishop Ajutorul american determină un reviriment economic al insulei.

1980-1992 El Salvador	Radicalizarea forţelor de stânga pe fondul declinului economic şi al absenţei reformelor.	Forţele de stânga, grupate în Frontul Farabundo Marti pentru Eliberare Naţională şi Frontul Democratic Revoluţionar trec la lupta armată deschisă împotriva autorităţilor guvernamentale sprijinite masiv de S.U.A.	Război civil cu peste 75.000 morţi, 1 milion de refugiaţi, pagube imense, încheiat cu armistiţiul din 1.02.1992, patronat de O.N.U.
1989 Panama	Generalul Manuel A. Noriega, comandant al forţelor armate (1988-89) şi şef al statului (7 mai - 20 dec. 1989) este acuzat de magistratura americană de trafic cu droguri şi armament.	Intervenţie militară americană în Panama: 26.000 de soldaţi americani atacă pentru a-l prinde pe generalul Noriega (20.12.1989).	Generalul Noriega este prins şi ulterior judecat şi condamnat în Florida (S.U.A.).
1991 Irak	Trupele irakiene atacă şi anexează Kuwaitul (2 august, respectiv 28 august 1990). O.N.U. cere ultimativ retragerea trupelor irakiene din Kuwait până la 15.01.1991. Rezoluţia rămâne fără răspuns.	Prin urmare, S.U.A., la conducerea unei coaliţii militare internaţionale declanşează Războiul Golfului (17 ian. – 28 febr. 1991)	Trupele irakiene sunt învinse, Kuwaitul este eliberat. În pofida marilor pierderi suferite în război, a revoltelor interne izbucnite (kurzi în nord, şiiţi în sud), a situaţiei economice catastrofale, Saddam Hussein reuşeşte să se menţină la putere. Acutizarea clivajelor cu S.U.A. datorită presupusului program nuclear irakian.
1992-1995 Somalia	Regimul dictatorial al lui Mohammed Siad Barre, sprijinit de U.R.S.S., s-a apropiat iniţial de marxism (în 1976 Somalia se declară republică socialistă), dar după izbucnirea războiului cu Etiopia (1977), în care autorităţile sovietice sprijină regimul de la Addis Abeba, Somalia se aliază cu S.U.A.	Prăbuşirea regimului lui Siad Barre duce la agravarea anarhiei şi a violenţelor interne ca urmare a extinderii luptei între clanurile rivale şi a tendinţelor de secesiune a provinciilor din nord, violenţe soldate cu circa 15.000 morţi şi 30.000 răniţi). In acest context are loc intervenţia forţelor O.N.U. de menţinere a păcii, forţe conduse de S.U.A.	Forţele militare americane nu pot restabili ordinea, însă ameliorează situaţia umanitară deosebit de gravă prin împărţirea de alimente în regiunile cele mai grav afectate de foamete.

	În ianuarie 1991 forţele rebele ani-guvernamentale atacă Mogadishu şi îl izgonesc pe Siad Barre.		
1999 Kosovo	Epurare etnică practicată de sârbi în regiuni cu populaţie majoritar albaneză. Nerespectarea rezoluţiilor O.N.U. de către regimul lui Miloşevici duce la atacarea Serbiei de către forţele militare N.A.T.O. sub conducerea S.U.A.	N.A.T.O. atacă Federaţia Iugoslavă pentru a pune capăt epurărilor etnice practicate de sârbi.	Căderea regimului condus de Slobodan Miloşevici şi judecarea acestuia de către Curtea Internaţională de Justiţie de la Haga. Independenţa Kosovo (2008).
2001 Afganis-tan	Atentatele teroriste de la 11.09.2001 revendicate de Al Qaeda determină războiul împotriva terorismului dus de administraţia americană.	Ca un prim pas, S.U.A. atacă Afganistanul, condus de un guvern taliban aliat cu teroriştii.	Atacurile americane duc la îndepărtarea regimului taliban şi la distrugerea unei importante părţi a infrastructurii organizaţiei Al Qaeda, însă liderul acesteia Osama Bin Laden nu a putut fi capturat.
2003 Irak	Suspiciuni împotriva regimului condus de Saddam Hussein de posesie a armelor chimice şi de legături cu organizaţia teroristă Al Qaeda.	Nerespectarea rezoluţiilor O.N.U. privind controlul armamentului şi obstrucţionarea sistematică a inspecţiilor O.N.U. determină ofensiva militară condusă de S.U.A. menită să înlăture regimul dictatorial condus de Saddam Hussein.	Trupele americane preiau puterea şi Saddam Hussein este prins şi judecat. Este instaurat un regim democratic în Irak. Violenţele cresc însă în amploare datorită fricţiunilor dintre liderii locali pe fondul prezenţei militare americane.

Se apreciază tot mai adesea că secolul XXI va fi marcat de un conflict între civilizaţii, rivalităţile politice şi ideologice fiind înlocuite cu cele culturale. De ce această recrudescenţă a factorului cultural ? Pe măsură ce puterea statelor non-occidentale, a căror societăţi se sprijină pe valorile tradiţionale creşte, acestea îşi afirmă din ce în ce mai mult valorile proprii şi le resping pe cele impuse de Occident. Conflictele se vor rezuma în esenţă la *conflictul dintre cultura americană de consum, ce stă la baza sentimentelor anti-americane şi valorile tradiţionale, sprijinite tot mai pregnant de noii lideri regionali.* În acest context, popoarele unite prin ideologie sau de circumstanţe istorice, însă divizate de cultură se separă (cazul popoarelor din Uniunea Sovietică, Iugoslavia, Bosnia) sau sunt supuse unor puternice tensiuni centrifugale (Ucraina, Nigeria, Sudan, India, Sri Lanka etc.). Ţări cu afinităţi culturale comune cooperează bine şi din punct de vedere economic şi politic. Organizaţiile internaţionale care se sprijină pe state cu trăsături culturale comune (ca Uniunea Europeană sau N.A.T.O.) au mai mult succes decât cele care încearcă să transceadă limitele culturale. State având culturi şi instituţii similare îşi vor urmări interesele lor comune; statele democratice nu vor lupta cu alte state democratice cu care au interese comune. Cultura poate fi considerată fundamentul şi factorul generator al economiilor de succes din estul Asiei, dar şi al dificultăţilor pe care le au aceste ţări pe linia democratizării societăţii, sau al eşecului răspândirii democraţiei în ţările islamice. Henri Kissinger considera că sistemul internaţional al secolului XXI se va sprijini pe 6 mari puteri (S.U.A., Europa, China, Japonia, Rusia şi India) ce aparţin a 5 civilizaţii foarte diferite. Acestora li se adaugă ţările islamice, eterogene politic şi democratic, dar foarte unite prin cultură şi ideologie. Dacă unele dintre acestea au depăşit „şocul modernităţii", al „împăcării" dintre religie şi ştiinţă, altele continuă să rămână la stadiul de teocraţii medievale, terenuri propice pentru dezvoltarea terorismului fundamentalist islamic. În aceste condiţii, fosta Cortină de Fier tinde să devină linia ce separă lumea creştină de cea islamică şi animistă (Braudel, 1987). Omogenitatea şi forţa coezivă a civilizaţiilor, derivă din însuşi caracteristicile acestora:

- civilizaţiile înseamnă spaţii: relief, climă, hidrografie, specii de plante şi de animale; de aici decurge agricultura, creşterea animalelor, hrana, locuinţele, îmbrăcămintea, comunicaţiile, industria. Fiecare civilizaţie este legată de un spaţiu în limite aproape stabile, de o geografie particulară – civilizaţii fluviatile: egipteană (legată de Nil), preindiană (de Indus), chineză (de fluviul Galben), sumeriană, babyloneană, asiriană (de Eufrat şi Tigru); civilizaţii ale mării (talasocratice): Fenicia, Grecia, Europa de Nord; civilizaţii ale stepelor şi deşerturilor (mongolă, islamică);
- civilizaţiile sunt *societăţi*;
- civilizaţiile sunt *mentalităţi colective*. Religia este trăsătura cea mai puternică, nucleul civilizaţiilor, trecutul şi prezentul acestora;
- civilizaţiile sunt *continuităţi*. Orice civilizaţie presupune un trecut; un trecut viu, o istorie.

De aici recrudescenţa şi intensitatea conflictelor ce au la bază diferenţele dintre

civilizaţii. Fie că apar sub forma conflictelor religioase (conflictul dintre catolici şi protestanţi din Ulster, conflictul dintre sârbii ortodocşi, bosniacii musulmani şi croaţii catolici din Bosnia etc.) sau de identitate (conflictul arabo-israelian, ruso-cecen, ruso-tadjik, conflictul dintre sârbii şi albanezii din Kosovo etc.), acestea persistă vreme îndelungată şi conduc, cel mai adesea către separatism.

Tabelul 27 – Principalele conflicte ale secolului XX

Locul	Perioada	Caracteristicile conflictului
IDENTITARE – cu caracter etnic şi confesional		
ABHAZIA	1992-1993	conflict între separatiştii abhazi şi forţele guvernamentale.
BURUNDI	1972-1973	conflict inter-etnic între populaţiile tutsi şi hutu – peste 100.000 victime.
CECENIA	1991-prez.	război între armata rusă şi forţele cecene, partizane ale independenţei
CIPRU	1974	lovitură de stat a Gărzii Naţionale greceşti (15.07.1974), ce determină debarcarea de trupe turceşti, ce ocupă treimea de NE a insulei şi proclamă Republica Turcă a Ciprului de Nord – 1983.
CRIMEEA	1991-prez.	mişcare separatistă susţinută de tătari, ostili Moscovei.
ERITREEA	1962-1993	mişcare de guerilă armată pentru separarea de Etiopia şi obţinerea autonomiei şi independenţei (peste 100.000 morţi şi 500.000 refugiaţi în Etiopia). Proclamarea independenţei Eritreei – 1993.
ETIOPIA	1978-1979	mişcări secesioniste în provincia Ograden, sprijinite de Somalia.
FILIPINE	1945-1954 1972-1974	tendinţe separatiste ale populaţiei musulmane din sud (Mindanao).
INDONEZIA	1975-2002	război civil datorită încorporării fostelor colonii portugheze Timor şi Dili. Acestea au format Republica Democratică a Timorului de Est, independentă la 30.05.2002.
IRAK	1992	revolte ale kurzilor (în nord) şi ale şiiţilor (în sud) pe fondul puternicii crize economice de după Războiul din Golf.
IRLANDA DE NORD (ULSTER)	1970-prezent	conflict între *majoritatea protestantă*, formată din descendenţi ai scoţienilor, presbiterieni şi din englezi, protestanţi, adepţi ai identităţii britanice şi *catolicii irlandezi*, adepţi ai unităţii irlandeze. Este un conflict identitar, religios, social şi istoric, protestanţii afirmându-se ca descendenţi ai unor populaţii preceltice – crutinii.
LIBAN	1975-1991	ciocniri între fracţiuni politice şi religioase rivale (între creştini şi musulmani – şiiţi şi suniţi, palestinieni, trupe arabe şi israeliene etc.).
MYANMAR	1948-1958	lupte inter-etnice pentru secesiunea unor provincii marginale.
OSETIA DE SUD	1992-1993	mişcare separatistă cu caracter naţionalist
PALESTINA	1948-prezent	Palestina – împărţită în baza hotărârii Adunării Generale O.N.U. în două state: arab şi israelian. Nerecunoaşterea de către ţările Ligii Arabe a generat primul război arabo-israelian (1948-49) sfârşit cu ocuparea de către părţile beligerante a teritoriilor palestiniene; Organizaţia pentru Eliberare a Palestinei (O.L.P.) – creată în 1964 – vizează crearea unui stat arab independent pe teritoriul fostei Palestine – proclamat în 1988
RWANDA	1959, 1991	conflict inter-etnic pentru hegemonia pe scena politică a ţării

SRI LANKA	1978-1990	război civil între comunităţile etnice singhaleză şi tamilă, ce vizează crearea unui stat independent tamil în nord-estul insulei.
SUDAN, CIAD	1991	tensiuni etnice şi confesionale între nordul arab şi islamist şi sudul negroid, creştin şi animist.
TADJIKISTAN	1991-prezent	război civil între islamiştii triburilor ghami, aliaţi ai ismaelienilor din Badahshan, ce se opun blocului format din populaţiile hodanji, majoritar uzbekă, populaţia kulabi, pro-rusă şi etniile regiunii Kurgan-Tiube.
TIBET	1950-1959	mişcare separatistă cu caracter religios.
TRANSNISTRIA	1992	conflict între separatiştii rusofoni, orientaţi către Moscova şi naţionaliştii moldoveni, partizani ai unirii cu România.
ŢARA BASCILOR	1959-prezent	mişcare separatistă cu caracter terorist, ce reuneşte provinciile basce din Spania.
IDENTITARE – războaie pentru independenţă		
	1962-1975	Mozambic - Portugalia
	1961-1975	Angola - Portugalia
	1959-1974	Guineea Bissau - Portugalia
	1954-1962	Algeria – Franţa
	1960-1971	Zair (R.D. Congo) – Belgia
	1952-1963	Kenya – Marea Britanie
	1968	Ciad – Franţa
	1966-1990	Namibia – Republica Africa de Sud
	1946-1947	Palestina – Marea Britanie
	1946-1954	Indochina (Cambodgia, Laos, Vietnam) – Franţa
	1945-1950	Indonezia - Olanda
	1948-1963	Malaysia – Marea Britanie
ECONOMICE		
Conflicte interne	1948-1952 1981-1990	Columbia
	2002-2003	Argentina
Conflicte de graniţe legate de resurse	1981-1988	Iran - Irak
	1990	Irak - Kuwait
	1995-1998	Peru - Ecuador
	1963	Maroc - Algeria
Conflicte de graniţe cu suport mixt (etnic şi economic)	1947-1948, 1965, 1971	India – Pakistan
	1992-1993	Armenia – Azerbaidjan
	1978-1979	Tanzania – Uganda
	1969	Honduras – El Salvador
	1957	Nicaragua - Honduras
	1979-1989	Afganistan – U.R.S.S.
	1962	India – China
	1971	India – Bangladesh
	1979	China – Vietnam
	1969	China – U.R.S.S.

GEOSTRATEGICE		
	1956	Egipt – Marea Britanie, Franţa, Israel (criza Suezului)
	1967-prez.	Israel – Siria (Platoul Golan)
	1982	Argentina – Marea Britanie (Insulele Falkland)
IDEOLOGICE		
*conflicte locale în legătură cu „Războiul Rece”	1946-1949	Grecia
	1950-1953	Coreea*
	1959	Cuba*
	1954-1965	Vietnam*
	1953	Iran*
	1979-1990	Nicaragua*
	1967-1980	Zimbabwe
	1945-1992	Republica Sud Africană
	1961-1990	China – U.R.S.S.

1.5. Internaţionalizarea conflictelor şi „actorii nestatali”

Scena politică a lumii contemporane confirmă potenţialul şi influenţa din ce în ce mai mare a „actorilor nestatali” în ecuaţiile conflictuale. Câteva exemple sunt edificatoare: valul terorist îndreptat împotriva intereselor occidentale de către Osama Bin Laden şi Al Qaeda, ce a culminat cu atentatele teroriste din 11 septembrie 2001 şi 11 martie 2003, atentatele G.I.A. (Grupul Islamist Armat) din Franţa, cele ale I.R.A. (Armata Republicană Irlandeză) în Irlanda de Nord, cele ale E.T.A. („Ţara Bascilor şi Libertatea”), luptele purtate de P.K.K. (Partidul Muncitorilor din Kurdistan) împotriva Turciei sau lupta bandelor armate ale lui Mohamed Farah Aideed în Somalia, împotriva trupelor Naţiunilor Unite. Toate acestea îmbină forţa şi violenţa armată cu alte mijloace: informarea (dezinformarea) şi propaganda, diplomaţia, programele politice, religioase, sociale şi economice. Acestea au un rol mult mai important decât în cazul unui război convenţional, definind un nou tip de conflict: *războiul imagologic***.** După David Tucker (2001) acesta reprezintă o „luptă strategică şi tactică ce are drept obiectiv obţinerea unui sprijin popular pentru cauza sa, atât la nivel intern cât şi internaţional”[337]. „Actorii nestatali”, potenţiali factori generatori de insecuritate, identificaţi în organizaţii teroriste şi separatiste, fac ca într-o lume globalizată nici un stat sau teritoriu să nu fie izolat şi să nu se poată considera imun. Prin urmare, a apăra în acelaşi timp globalizarea economică şi izolarea politică, reprezintă un nonsens.

Enumerarea principalelor conflicte armate ale secolului XX arată că războaiele convenţionale sunt încă departe de a se fi sfârşit. Dar capătă tot mai multă importanţă alte tipuri de conflicte care reprezintă faţa actuală a globalizării armate la care asistăm: conflicte difuze, fără declaraţie formală de război, cu combatanţi stranii, armament lejer,

[337] *Freedom in the World. The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, Freedom House, 1998-1999.

acţiuni discontinui şi mai ales cu populaţia civilă ca principală victimă, se profilează tot mai mult, mai ales în ţările Lumii a Treia, cu tăcerea complice sau cu intervenţii selective din partea marilor puteri, în funcţie de interesele lor geostrategice. Răpirile şi asasinatele realizate în „locuri uitate" de către unele grupări de luptători de guerilă de ale căror nume abia se cunosc, atentatele cu maşini capcană sau chiar pietrele aruncate împotriva tancurilor şi forţelor de ordine, constituie paradoxurile unei lumi fără războaie oficiale, dar unde senzaţia de nesiguranţă şi haos este evidentă.

Deşi este unanim recunoscut faptul că democraţia şi respectarea drepturilor omului reprezintă unica şansă pentru evitarea violenţei şi a războaielor şi pentru facilitarea comerţului şi a bunăstării materiale, totuşi comunitatea internaţională nu a reuşit nici până în prezent să impună semnarea unei interdicţii mondiale a armelor de calibru mic sau să înfiinţeze o Curte penală internaţională permanentă, iar numărul actelor de piraterie navală este în continuă creştere.

Pe lângă aceste scenarii în care se experimentează latura obscură a globalizării, atentatele de la New York, Washington, Madrid şi Londra au confirmat faptul că şi marile metropole, cele care coordonează vectorii globalizării, reprezintă spaţii vulnerabile. După Ricardo Méndez[338], conceptele de „topofilie" şi „topofobie", folosite pentru a desemna sentimentele de identificare şi adeziune sau de respingere şi aversiune pe care le provoacă anumite spaţii prin caracteristicile lor mentale sau simbolice, găsesc în aceste manifestări, un exponent tragic. Intervenţia puterilor occidentale în virtutea dreptului internaţional şi a principiilor morale este generată, în cele mai multe cazuri, mai curând de propriile lor interese strategice şi de retorica politico-diplomatică destinată opiniilor publice, în vederea legitimizării operaţiunilor purtate, decât de voinţa reală de a acţiona în numele drepturilor omului sau al dispoziţiilor dreptului internaţional umanitar. Supralicitarea acestui mod de abordare a stărilor conflictuale generează apariţia unor curente de opinie radicale concretizate în acţiuni extremiste, ostile globalizării, ce văd în acest fenomen sursa tuturor relelor: globalizarea economiei şi a comerţului internaţional produce şomaj, duce la exploatarea copiilor ca forţă de muncă, creează distrugeri mediului înconjurător, este principalul vinovat pentru expansiunea culturală a vestului în dauna patrimoniului cultural local, tradiţional, are efecte asupra exploatării femeii, produce sărăcie, subminează democraţia, slăbeşte biserica, distruge sistemul de învăţământ şi calitatea educaţiei, duce la înrăutăţirea condiţiilor de viaţă, contribuie la creşterea inegalităţilor de venit etc.

2. RISCUL AGROALIMENTAR MONDIAL

Conceptul de „risc agroalimentar" exprimă probabilitatea producerii unei catastrofe umanitare ca urmare a penuriei de resurse agroalimentare. Aparent lipsit de importanţă în cazul statelor cu economii dezvoltate, riscul agroalimentar reprezită o

[338] Profesor la catedra de geografie umană a Universităţii Complutense din Madrid.

problemă acută pentru vaste teritorii de pe continentul african şi asiatic. Cauzele acestuia pot fi înscrise în patru categorii:

- *naturale* – fragilizarea ecosistemelor naturale ca urmare a incidenţei hazardelor climatice, hidrologice, geologice sau geomorfologice;
- *demografice* – datorate raportului disproporţionat dintre presiunea antropică şi capacitatea de suport a ecosistemelor naturale;
- *economice* – economie de subzistenţă ca urmare a unei infrastructuri deficitare, a monospecializării, puternic dependentă de factorii naturali;
- *politice* – instabilitate politică datorită luptei pentru controlul unor resurse.

Dispariţia barierelor ideologice prin prăbuşirea „Cortinei de Fier" în 1989, a creat premisele adâncirii clivajelor nord-sud. Fundamentele acestora sunt, evident, economice şi au la bază marile discrepanţe dintre repartiţia resurselor şi cea a populaţiei Planetei. Dintre cei peste 6 miliarde de locuitori, cât numără aceasta în prezent, regiunilor dezvoltate care concentrează peste ¾ din producţia mondială, le revine doar aproximativ 1 miliard de oameni (circa 17% din total). Aceste decalaje tind să se perpetueze. Se estimează că la nivelul anului 2050 regiunile dezvoltate, caracterizate prin ritmuri moderate de creştere ale populaţiei vor concentra doar 15% din populaţia Planetei, în vreme ce Asia şi Africa vor avea împreună circa ¾ din totalul populaţiei mondiale. Se conturează astfel, amploarea presiunii antropice asupra ecosistemelor naturale ce tinde să se accentueze, mai ales în regiunile deficitare în resurse tehnologice. Cel mai ridicat ritm de creştere a populaţiei de pe Glob se preconizează a se înregistra în Africa, a cărei populaţie se va dubla în 2025 faţă de 1995. Numai Nigeria va avea în 2050, 339 milioane de oameni, ceea ce reprezintă mai mulţi decât trăiau în întreaga Africă în 1950. Etiopia, care controlează o mare parte din cursul suprior al Nilului, ce reprezintă artera alimentară vitală pentru statele din avale (Sudan şi Egipt) îşi va mări populaţia de la 62 milioane în prezent, la 213 milioane în 2050 (Brown, 2000).

În acest context, o importantă miză geopolitică o reprezintă managementul potenţialului demografic al celor două „miliardare": *China* şi *India.* În 2040 se preconizează că populaţia Indiei o va depăşi pe cea a Chinei; în condiţiile în care în această ţară se nasc zilnic peste 50 000 de copii, populaţia sa va creşte cu peste 600 milioane de oameni, mai mulţi decât trăiesc în prezent în S.U.A. Rezultă, la nivel mondial, trei macroregiuni critice, de maximă presiune demografică asupra ecosistemelor naturale, după cum urmează:

1. subcontinentul indian (India, Pakistan, Bangladesh), cu o suprafaţă de peste 4,23 milioane km^2, ce concentrează în prezent circa 1,3 miliarde de oameni. Densităţile cresc până la peste 800 loc/km^2 în Câmpia Gangelui şi în Delta Gange-Brahmaputra (825 loc/km^2 în Bangladesh) şi scad în regiunile montane din nord. Ritmul de creştere a populaţiei este mai accentuat în vest (Pakistan – 2,8%), în vreme ce în India şi Bangladesh, acesta variază între 1,6-1,7%. Corespunzător, fertilitatea, exprimată în numărul de copii/femeie, înregistrează aceeaşi variaţie spaţială, între 5,03 în Pakistan şi

3,11 – 3,13 în India şi Bangladesh. Agricultura reprezintă principala ramură a economiei care polarizează peste 2/3 din populaţia activă.

2. Marea Câmpie Chineză situată între litoralul Mării Galbene şi al Mării Chinei de Est în partea de est, Munţii Taihan şi Tin Lin la vest, Munţii Huai-Yang şi prelungirile nord-estice ale Munţilor Chinei de Sud la sud, se întinde pe aproape 1100 km lungime (de la nord la sud) şi pe o lăţime care în partea central - sudică depăşeşte 700 km (Ianoş, Iacob, 1989)[339]. Densitatea populaţiei depăşeşte 1000 loc/km^2, în această parte a Chinei aflându-se cele mai mari concentrări urbane – 28 de oraşe cu peste 100 000 locuitori, dintre care 6 cu peste 1 000 000 locuitori. Umanizarea câmpiei se pierde în istorie, în acest spaţiu apărând una dintre cele mai vechi şi mai puternice civilizaţii agricole ale lumii. Corespunzător, cu cele 377,5 milioane tone de cereale obţinute în sezonul 2003-2004, China deţine primul loc în lume, asigurând 18,2% din producţia modială de cereale[340];

3. Africa, caracterizată la rândul său prin mari contraste teritoriale, datorate potenţialului natural, condiţiilor climatice şi implicit al gradului de locuire. În cadrul continentului african se evidenţiază două subzone de maximă presiune antropică:

Valea şi delta Nilului, cu densităţi de peste 1000 loc/km^2, care concentrează circa 98% din populaţia Egiptului şi o bună parte din cea a Sudanului. În această câmpie, lată de circa 20 km, ce apare în plin deşert, viaţa pulsează de peste 4 000 de ani. În nord, cu circa 160 km înainte de vărsarea în Mediterana, se formează Delta Nilului, cu o suprafaţă de peste 20 000 km^2. Mâlul deosebit de fertil care a contribuit la formarea sa şi care se depune în urma revărsărilor anuale, este cel care contribuie la refacerea periodică a ecosistemului. Presiunea antropică, în creştere, tinde să atingă punctul critic.

Litoralul Golfului Guineei şi *Câmpia Nigeriei*, unde axa hidrografică vitală pentru această regiune este Nigerul, care a format în cursul inferior o imensă deltă în formă de evantai, de peste 28 000 km^2. În pofida densităţilor mai reduse de populaţie (200 – 400 loc/km^2) zona se caracterizează printr-o creştere demografică accentuată (în jur de 3% pe an), iar fragilitatea ecosistemului este amplificată de poluarea datorată extracţiei de hidrocarburi.

Analizând regiunile de maximă concentrare demografică, pot fi evidenţiate câteva caracteristici comune:

Toate s-au dezvoltat în jurul unei *axe hidrografice*, ce a constituit de-a lungul timpului sursa vieţii, coloana vertebrală a întregii activităţi umane, atât prin rolul său de resursă agricolă (apa pentru irigaţii; mâlul aluvionar, ca fertilizant natural al solului), cât şi prin funcţia de transport şi comunicaţii. Egiptul şi civilizaţia sa, este, aşa cum însuşi Herodot afirma acum mai bine de 3000 de ani, „un dar al Nilului”; civilizaţia mesopotamiană şi primele nuclee urbane (Ur, Uruk, Eridu, Nippur sau Babilon) ce au apărut în mileniul III î. Chr sunt legate de câmpia fertilă dintre văile Tigrului şi Eufratului; nucleul civilizaţiei indiene s-a cristalizat în câmpiile fertile din jurul

[339] Ianoş, I., Iacob, Gh. (1989), *Câmpiile Terrei*, Edit. Albatros, Bucureşti.
[340] Sursa: *L'Etat du Monde*, 2005, Ed. La Découverte, Paris.

Indusului, Gangelui şi Brahmaputrei, iar civilizaţia chineză în câmpiile aluvionare din jurul văilor Huanghe şi Changjiang.

Fluviile au asigurat reconstrucţia naturală a ecosistemelor, în condiţiile unei economii agricole de tip autarhic şi a unei presiuni demografice relativ constante. Dar tot ele au fost sursa unor inundaţii catastrofale ce au compromis recolte întregi şi au făcut mii de victime. În anul 1955, cele mai multe râuri din India au stabilit cote record, provocând inundaţii catastrofale soldate cu zeci de mii de victime şi pagube materiale imense. Au fost distruse 29 000 de sate înregistrându-se peste 45 milioane de sinistraţi în India şi Pakistan. În 1968, inundaţiile catastrofale au recidivat în Bengalul de Vest înregistrându-se 150 000 de morţi, 8 milioane de hectare acoperite cu apă şi peste 10 milioane de sinistraţi. Indusul, Gangele şi Brahmaputra s-au revărsat din nou în 1971, 1974, 1975 şi 1976, inundând zeci de milioane de hectare şi făcând sute de mii de victime. Inundaţiile au culminat în 1978 când a rămas izolată Calcutta, fiind înregistraţi peste 30 milioane de sinistraţi, zeci de mii de morţi şi imense pagube materiale. Marea câmpie chineză a fost confruntată cu inundaţii catastrofale în anul 1931 când ploi puternice au provocat revărsarea fluviului Yangtze, care a afectat vieţile a 60 milioane de oameni, provocând câteva milioane de morţi prin înec şi înfometare. Inundaţii catastrofale s-au mai produs în China şi în vara anului 1954 punându-se în pericol cei 1800 km de diguri şi principalele baraje (Petrescu, 1993)[341]. În pofida tuturor acestor distrugeri, ecosistemele s-au refăcut de fiecare dată, evidenţiindu-se un echilibru relativ stabil între capacitatea de suport a acestora şi presiunea antropică la care au fost supuse. Totodată, arterele hidrografice au constituit principalele *axe de transport*, în condiţiile unei infrastructuri de comunicaţii deficitare, favorizând apariţia de-a lungul acestora, a unor puternice formaţiuni statale medievale. Însuşi apariţia primelor cnezate şi voievodate româneşti şi a judeţelor de mai târziu, a fost o consecinţă a polarizării populaţiei de-a lungul unor axe hidrografice (Olt, Argeş, Dolj, Gorj, Ialomiţa, Dâmboviţa, Mureş, Bistriţa, Suceava, Timiş, Caraş etc), fapt demonstrat şi prin toponimia lor.

Solurile fertile, constituie cea de-a doua caracteristică esenţială a regiunilor în care s-au dezvoltat de-a lungul timpului marile concentrări de populaţie, fertilitate datorată tot apelor curgătoare. Câmpiile aluvionare sau deltaice au constituit leagănul marilor civilizaţii antice (egipteană, chineză sau mesopotamiană). Fertilitatea solurilor, favorizată de revărsările periodice sau de irigaţii constituie principalul indicator al viabilităţii activităţilor agricole şi implicit al gradului de asigurare cu resurse de hrană, condiţie esenţială pentru o creştere demografică sustenabilă. Creşterea demografică imprimă însă o presiune tot mai mare asupra ecosistemelor naturale, concretizată prin cel puţin doi vectori de influenţă majoră:

→ *practicarea intensivă a monoculturilor*, în discordanţă cu capacitatea de refacere a ecosistemelor ce duce în timp la fragilizarea acestora şi la scoaterea lor din circuitul agricol, cu consecinţe negative asupra producţiei agricole şi implicit asupra

[341] Petrescu, I. (coord.) (1993), *Terra – catastrofe naturale*, Edit. Tehnică, Bucureşti.

gradului de asigurare cu resurse de hrană. Este cauza aridizării Sahelului sau a catastrofei ecologice din bazinul Lacului Aral. Dacă efectele în plan ecologic se manifestă pe termen lung şi au consecinţe dezastruoase, cele economice au o acţiune de scurtă durată şi, dincolo de o relativă ameliorare a calităţii vieţii, nu înlătură fragilizarea economiei, fenomen exprimat printr-o mare dependenţă a agriculturii de factorul climatic, monoproducţie şi, implicit, monoexport.

→ *scoaterea din circuitul productiv agricol a unor importante suprafeţe prin schimbarea modului de utilizare a acestora*. Urbanizarea, ca o consecinţă directă, cumulată, a exploziei demografice şi a expansiunii industriale este principala vinovată de scoaterea din circuitul productiv agricol a unor importante suprafeţe. Dacă Africa şi America Latină pot suporta urbanizarea şi industrializarea fără o pierdere majoră de terenuri agricole, în schimb pentru Asia acest lucru nu este posibil (Brown, 1996). Se apreciază că urbanizarea în creştere a Asiei ar putea înghiţi de două ori echivalentul terenurilor cultivate şi necultivate luate la un loc. Hong-Kong-ul, Singapore, Coreea de Sud şi Taiwanul şi-au văzut suprafeţele cultivate cu cereale scăzând cu peste 20% între 1980 şi 1994, în timp de în Asia de Sud-Est s-au pierdut în total aproape 10% (Feder, Keck, 1995)[342]. Jawa pierde anual pentru urbanizare aproape 20 000 hectare, suficiente pentru a cultiva orez pentru circa 378 000 de indonezieni. În China, industrializarea din ultimele două decenii a generat peste 200 de oraşe noi, iar mai mult de 100 milioane de ţărani au migrat din zonele rurale în oraşe în căutarea unui trai mai bun. Numai în perioada 1988-1989, chiar înaintea începutului puternicii creşteri economice a Chinei, zonele rurale au pierdut peste 1 milion de hectare de teren cultivat, din care 16% a fost transformat în scopuri urbane, industriale sau ca infrastructuri pentru acestea.

Pe de altă parte, *creşterea necesarului de terenuri agricole determină implicaţii negative, uneori chiar catastrofale, asupra ecosistemelor forestiere*. Acest semnal de alarmă a fost tras încă din 1961 de Josué de Castro care aprecia că din cei peste 5 milioane de kilometri pătraţi ai Amazoniei, mai puţin de 60 000 km^2 sunt terenuri aluvionare, singurele cu adevărat roditoare, ce concentrează peste 80% din populaţia regiunii. Prin urmare, defrişările ar reda agriculturii terenuri slab productive, vulnerabile la eroziune şi chimizare. În 1990, *Raportul O.N.U. asupra degradării pământului planetar* a scos la iveală faptul că peste 15% din terenurile agricole degradate între 1945 şi 1990 sunt, fie degradate ireversibil, fie atât de puternic compromise incât refacerea productivităţii iniţiale nu ar fi posibilă decât prin eforturi ingineresti extreme (Gardner, 1996)[343]. În prezent, ritmul de pierdere a terenurilor fertile se situează cel puţin la nivelul celui din perioada 1945-1990. Faptul, cu adevărat îngrijorător, este că aproape două treimi din terenurile cele mai degradate se află astăzi în Asia şi Africa, exact în regiunile

[342] Feder, G., Keck, A. (1995), *Increasing Competition for Land and Water Resources: A Global Perspective*, Banca Mondială, Washington, D.C.
[343] Gary Gardner, G. (1996), *Conservarea resurselor agricole*, în vol. *Probleme globale ale omenirii. Starea Lumii, 1996*, Edit. Tehnică, Bucureşti, coord. Lester R. Brown.

unde necesarul de hrană creşte cel mai rapid (Oldman, 1991)[344]. În deceniul '90, recoltele de cereale au crescut cu doar 0,5% anual, valoare sub o treime din ritmul anual de creştere al populaţiei.

Tabelul 28 - Degradarea solului cauzată de activităţile antropice (1945-2004)

Regiunea	Supra-păşunat	Despăduriri	Metode de cultivare improprii	Altele*	Total	Suprafaţa degradată, cotă din supr. cultivată
	milioane hectare					%
Asia	197	298	204	47	746	20
Africa	243	67	121	63	494	22
America de Sud	68	100	64	12	244	14
Europa	50	84	64	22	220	23
America de Nord şi Centrală	38	18	91	11	158	8
Oceania	83	12	8	0	103	13
Total mondial	679	579	552	155	1965	17

Surse: Worldwatch Institute, bazat pe *The Extent of Human-Induced Soil Degradation*, din L. R. Oldeman et al., World Map of the Status of Human-Induced Soil Degradation, Wogeningen, Olanda: U.N. Environment Programme şi International Soil Reference and Information Centre. * Include exploatarea vegetaţiei pentru uz domestic (133 milioane hectare) şi activităţi bioindustriale, precum şi poluarea (22 milioane hectare).

Angola, Rwanda, Burundi, Congo, Uganda, Etiopia, Eritreea sunt doar câteva dintre punctele fierbinţi ale Africii Negre cu sute de mii de victime. Conflicte identitare şi separatiste, lovituri de stat, toate sunt sub auspiciul luptelor pentru putere dintre fracţiunile tribale locale. Dar ce presupun aceste lupte pentru putere, în ţări confruntate cu o foamete generalizată, în care P.N.B.-ul scade în anumite regiuni până la sub 100 USD/loc ? Evident, puterea înseamnă mai întâi *gestionarea resurselor*, în primul rând a celor de hrană. Seceta din Sahel, din Cornul Africii sau din zona Marilor Lacuri Africane, diamantele şi mineralele neferoase din regiunea congoleză Shaba, petrolul nigerian sau cel sudanez generează clivaje concretizate sub forma tensiunilor interetnice. Recrudescenţa terorismului, fundamentalismul religios, criminalitatea organizată, pirateria maritimă din largul coastelor Cornului African, a Golfului Guineei sau cea din apele teritoriale ale Indoneziei constituie tot atâtea faţete ale aceluiaşi flagel: *sărăcia*.

Istoria omenirii este împletită cu istoria agriculturii, iar geopolitica este, în ultimă instanţă, o ecuaţie complexă între producţie şi consum. Marile civilizaţii au apărut şi s-au dezvoltat în areale favorabile producţiei, în regiuni cu o mare biodiversitate

[344] Oldman, L. R. (coord.) (1991), *World Map of the Status of Human – Induced Soil Degradation: An Explanatory Note*, Centrul Internaţional pentru Informaţii şi Date despre Solul Lumii şi Programul de Mediu al O.N.U., Nairobi.

genetică, care deţin şi o mare concentraţie de germeni plasmatici importanţi pentru agricultura modernă şi pentru producţia agroalimentară mondială: Bazinul Mediteraneean, Marea Câmpie Chineză, India, Indochina, Platourile Andine, Asia Centrală, Asia Mică, Masivul Etiopian etc. Bazinul Mediteraneean a fost martorul unor veritabile succesiuni de civilizaţii: egeeană, elenistică, ulterior feniciană şi romană; în Câmpia Chineză şi India s-au dezvoltat cele două mari civilizaţii agricole ale Asiei medievale; de Asia Centrală sunt legaţi germenii expansiunii mongole; de Asia Mică, Orientul Apropiat şi Mijlociu, vechea Mesopotamie şi Persia, iar în Indochina, Marele Regat Kmer. Masivul Etiopian a constituit nucleul Regatului Aksum, ce îngloba în perioada sa de maximă expansiune (sec. IV-V) şi sud-vestul Arabiei, iar în platourile andine s-au dezvoltat marile civilizaţii precolumbiene: maya, aztecă şi incaşă. Măsura viabilităţii acestor nuclee a constituit-o gradul de asigurare cu resurse de hrană, care a influenţat nemijlocit dezvoltarea tehnologiilor, a artei şi, nu în ultimul rând, explozia demografică şi efectul de feed-back a acesteia, presiunea asupra ecosistemelor naturale.

Tabelul 29 - Conflictele Africii Negre – între foamete şi politică

Localizare	Datare	PNB/ loc USD 2000	Densitate loc/km^2,	Ponderea populaţiei active în sectorul primar-%	Caracteristicile conflictului*
Somalia	1991 - prezent	207	15	71	Forţe militare reprezentând diferite grupări etnice încearcă să-şi impună controlul asupra teritoriului statului. După eşecul operaţiunii militaro-umanitare din 1994, comunitatea internaţională nu a mai intervenit.
Rwanda	1994	235	310	90	Preluând puterea după genocidul ce a opus populaţiile hutu şi tutsi, Frontul patriotic rwandez nu a reuşit să pacifice întreaga ţară. Masacrarea civililor continuă mai ales în regiunea de NV, unde sunt foarte active miliţiile etniei hutu.
Burundi	1993	120	223, 8	85	Războiul civil în care se înfruntă trupele guvernului tutsi condus de Pierre Buyoya şi miliţiile hutu a provocat, de la sfârşitul anului 1993, moartea a 150 mii persoane, în majoritate civili. Populaţia rurală a fost regrupată în spaţii plasate sub control militar.
Congo, R.D.~ (Zaïre)	1998	106	19	65	Succesorul lui Mobutu Sese Seko, Laurent Kabila, este confruntat cu o revoltă militară sprijinită de Uganda şi Rwanda. Datorită intervenţiei Angolei, Kinshasa a reuşit să preia controlul asupra vestului ţării. Rebelii păstrează însă poziţiile cucerite în est.
Etiopia-Eritreea	1998	101 169	52 30	86	În regiunea de frontieră au loc lupte între trupe ale celor două state. Etiopia acuză Eritreea (independentă din 1993) că a invadat o parte a teritoriului său.

Uganda	1986 - prezent	300	93	80	Preşedintele Yoweri Museveni reuşeşte să facă faţă revoltelor izbucnite în nordul şi în sud-vestul ţării, sprijinite de Sudan.
Angola	1975 - prezent	270	9	68	Preşedintele Dos Santos şi gruparea rebelă a lui Jonas Savimbi (U.N.I.T.A.) au semnat, în 1994, tratatul de la Lusaka, prin care urma să se pună capăt celor două decenii de război civil, soldat cu peste 500 000 de victime. Luptele au fost însă reluate.
Nigeria	poten-ţial	240	124	43	Câmpia deltaică a fluviului Niger, unde se află cea mai mare parte a resurselor petroliere ale ţării, este pe punctul de a deveni teatrul unui sângeros război civil. În pofida masivei prezenţe a armatei, confruntările interetnice s-au intensificat.
Lesotho	1998	660	69	39	Confruntări între militarii pucişti şi trupele din Africa de Sud şi Botswana, chemate în ajutor de autorităţile de la Maseru.
Sudan	1985 - prezent	305	12	69	Război civil între regimul islamic de la Khartoum şi forţele sudiste conduse de John Garang. Din cauza ciocnirilor armate, partea de sud este răvăşită de sărăcie şi foamete.
Rep. Centra-fricană	1996	310	5	80	Rebeliuni de proporţii ce au determinat intervenţia militară la Bangui a trupelor din mai multe state africane.
Sierra Leone	1992 - prezent	200	64	62	Lupte între trupele guvernamentale şi miliţiile Frontului Revoluţionar Unit (R.U.F.).
Guineea Bissau	1998	250	30	77	Militarii s-au răsculat în semn de protest faţă de destituirea şefului Statului Major al armatei. În pofida intervenţiei trupelor din cele două state vecine (Senegal şi Guineea), preşedintele Vieira nu a reuşit să pună capăt rebeliunii.

Surse: *** (1998), *Clipa 2000*, vol. I, editat de *Lumea Magazin*, p. 204; Erdeli, G., Braghină, C., Frăsineanu, Dr. (2000), *Geografie economică mondială*, Edit. Fundaţia „România de Mâine", Bucureşti; Iaţu, C., Muntele, I. (2002), *Geografie economică*, Edit. Economică, Bucureşti.

Pentru miliarde de locuitori ai emisferei nordice, asigurarea hranei se reduce la un imens şi complex mecanism de relaţii care aduce alimentele din toate colţurile lumii în supermarket-urile de cartier. Temerile malthusiene de la începutul secolului al XIX-lea, datorate creşterii în progresie geometrică a populaţiei au fost depăşite prin noile tehnologii aplicate în agricultură. Chiar dacă şi astăzi numeroase ţări suferă încă de foamete, este limpede că noile tehnologii agricole pot susţine ritmul creşterii populaţiei pentru încă o lungă perioadă de timp. Acestea au generat însă alte probleme, cu mult mai complicate decât cea pe care a identificat-o Malthus.

Infrastructura deficitară constituie, după opinia noastră, cel mai important factor restrictiv, ce limitează accesul la resurse a milioane de oameni din ţările lumii a treia. Autarhia economică, agricultura de subzistenţă practicată pe spaţii întinse în Africa şi Asia sunt, înainte de toate, consecinţa unei slabe infrastructuri economico-sociale şi de comunicaţii. Datorate fie sărăciei endemice, moştenită din perioadele coloniale, fie

condiţiilor naturale ce limitează considerabil gradul de accesibilitate, fie, în cele mai multe cazuri, unor războaie civile sau conflicte armate prelungite, deficienţele de infrastructură împiedică accesul unor categorii întregi de populaţie la cele mai elementare servicii sociale şi la resurse de bază, indispensabile traiului uman.

Schimbările climatice globale, cel mai mediatizat flagel al începutului de mileniu, au implicaţii directe asupra restrângerii suprafeţelor agricole. Topirea calotelor glaciare ca urmare a efectului de seră ar conduce la ridicarea nivelului Oceanului Planetar şi la inundarea unor vaste suprafeţe agricole din Bangladesh, Olanda, China sau Louisiana (S.U.A.). Efectul ar putea fi, pe lângă scoaterea din circuitul agricol productiv a unor importante suprafeţe, redimensionarea şi reorientarea fluxurilor comerciale. Aridizarea climei Sahelului duce la înaintarea continuă a deşertului către sud şi la restrângerea savanei, cu consecinţe devastatoare asupra faunei, dar şi asupra agriculturii de subzistenţă practicată de populaţia locală. În Asia Centrală, ecosistemul Aralului, a patra mare continentală a lumii, a fost grav perturbat datorită unui proiect de irigaţii, conceput greşit, prin care se dorea cultivarea bumbacului în plin deşert. Apa a secat, linia malului s-a retras cu aproape 40 de kilometri, iar activităţile piscicole, care constituiau odinioară ocupaţia de bază a populaţiei locale, sunt acum total compromise. Este un exemplu tipic în care gestionarea neraţională a resurselor a amplificat tendinţa generală de aridizare a climei, conducând la o adevărată catastrofă ecologică.

Deşeurile şi gestionarea acestora constituie o altă problemă a lumii contemporane. Ţările industrializate sunt responsabile pentru mai mult de 90% din cele 400 milioane de tone de deşeuri periculoase produse pe Glob în fiecare an. Torentul de gunoaie, atât din domeniul menajer, cât mai ales industrial, necesită continuu identificarea celor mai adecvate tehnologii de depozitare şi neutralizare. Tot mai adesea, aceste tehnologii sunt guvernate de factorul financiar, iar cea mai ieftină „tehnologie" pare a fi exportul deşeurilor periculoase în ţările sărace. În acelaşi timp, ţările în curs de dezvoltare au deja problemele lor proprii cu deşeurile, în special în oraşele mari în creştere. În Cairo, de exemplu, nu este ceva neobişnuit să vezi gunoiul dus pe terasele caselor pentru a se descompune la soare. În multe oraşe din aceste ţări, deversările netratate curg liber în şanţurile străzilor, iar o mare parte din populaţie îşi asigură traiul zilnic scormonind în munţii de gunoi. La începutul anului 1991, aceste condiţii au dus la o masivă epidemie de holeră în Peru şi în regiunile apropiate din ţările vecine. Spre toamnă, această boală transmisă prin gunoaie a ajuns până în Mexic, câteva cazuri semnalându-se chiar şi pe coasta Texas-ului. În Filipine, un munte de gunoi dintr-o suburbie a Manilei a devenit un fel de oraş al deşeurilor, cu peste 25 000 de oameni locuind în colibe de carton ridicate pe prăjini înfipte în mormanul uriaş de gunoi. La rândul său, China favorizează importul deşeurilor periculoase, pentru a le depozita în Tibet.

Insecuritatea resurselor genetice. Biotehnologiile crează mereu noi varietăţi de culturi cu performanţe îmbunătăţite ca uniformitate, productivitate şi chiar rezistenţă naturală la boli şi dăunători. Însă acestea devin repede vulnerabile la inamicii naturali cu evoluţie rapidă, câteodată în numai câteva sezoane. Deşi rezistenţa genetică este

reîntărită mereu cu gene noi care sunt altoite pe varietăţile comerciale la câţiva ani, multe dintre genele refacerii vitalităţii culturilor există numai în stare naturală. Istoria recentă abundă în situaţii care demonstrează cât de severă a devenit această ameninţare strategică pentru resursele de hrană. În 1970, S.U.A. au suferit pierderi devastatoare în recolta de porumb atunci când filoxera frunzei de porumb din sud a profitat de o trăsătură care fusese inclusă uniform, în toate culturile de porumb, pentru a simplifica manipulările genetice. La începutul anilor ’90 guerilele maoiste ale Căii Luminoase din Peru au atacat Centrul Internaţional pentru Cartofi din Anzii peruvieni, ameninţând astfel continuitatea viabilităţii a peste 13.000 specimene din colecţia mondială de cartofi şi implicit a sistemului care depinde de acestea. Un alt exemplu: o parte a colecţiei mondiale de plasmă germinativă de grâu a trebuit să fie evacuată din Siria în 1991, chiar înaintea începerii războiului cu Irakul, iar o colecţie de seminţe din Etiopia a fost ameninţată de războiul civil din acelaşi an (Gore, 1995)[345]. Tot în S.U.A., din toate varietăţile de legume enumerate de Departamentul Agriculturii în 1900, nu au mai rămas decât 3%.

3. RISCUL TERORIST MONDIAL

3.1. Riscul terorist şi premisele acestuia

Conceptul de „risc terorist” exprimă probabilitatea de producere a unui eveniment terorist cu urmări sociale şi economice nedorite, orientate în direcţia obţinerii unor beneficii materiale sau morale de către grupuri de interese ostile unei puteri politice legitim instalate.

Prin estimarea riscului se au în vedere tehnicile dezvoltate pentru cuantificarea probabilităţii de producere a unui eveniment, în general cu consecinţe nedorite, respectiv a premiselor de producere ale acestuia.

Premisele riscului terorist sunt de mai multe feluri:

- **Etnice**, circumscrise a patru cauze majore:

- tendinţele centrifugale, secesioniste, ale unor comunităţi teritoriale locale constituite după criterii etnice (Ţara Bascilor în Spania, Corsica în Franţa sau Cecenia, Daghestan şi Inguşetia pe versantul nordic al Caucazului; Abhazia în Georgia, Tigrii Tamil în Sri Lanka etc)

- neconcordanţele dintre spaţiul teritorial etnic şi cel politic, determinate de trasarea arbitrară a graniţelor şi/sau a limitelor politico-administrative. Recrudescenţa naţionalismului pe fondul dispariţiei constrângerilor politico-ideologice a determinat, numai în spaţiul ex-sovietic, peste 170 de conflicte şi tensiuni inter-etnice, mare parte dintre acestea generând acţiuni teroriste (Nagornâi-Karabah, Osetia divizată, Transnistria etc)

[345] Gore, A. (1995), *Pământul în cumpănă. Ecologia şi spiritul uman*, Edit. Tehnică, Bucureşti.

- panideilor etnice, ce vizează reunificarea tuturor teritoriilor locuite de aceeaşi etnie, însă divizate politic. Crearea Republicii Arabe Unite, prin unificarea Siriei cu Egiptul (1958-1961), naţionalismul somalez ce vizează reunificarea într-o Mare Somalie a fostelor colonii britanice, italiene şi franceze din Cornul Africii, sau invazia Kuwaitului de către forţele irakiene în 1991 au avut ca pretext motivaţii de ordin etnic şi istoric[346].
- luptele pentru supremaţie politică şi, implicit pentru controlul resurselor şi activităţilor economice, dintre clanurile etnice rivale (Afganistan, Tadjikistan, Irak, Rwanda, Nigeria, Liberia etc).

- **Religioase,** determinate de extremismul religios, care reprezintă una dintre expresiile cele mai dure şi mai intolerante ale stării de haos social. Se disting trei aspecte majore:
- fundamentalismul islamic, ce reprezintă linia dură, antioccidentală, promovată mai ales curentul şiit iranian. În lumea arabă activează peste 60 de grupări islamiste, detaşându-se Al-Qaeda, organizaţie creată în 1979, care a reuşit internaţionalizarea terorismului fundamentalist islamic;
- manifestările religioase de tip arhaic, prin care este argumentată identitatea culturală a unor comunităţi locale. Reprezentativă în acest sens este situaţia Ulster-ului, în care protestanţii unionişti, loiali coroanei britanice, îşi manifestă identitatea promovând tradiţii britanice, de mult uitate de cea mai mare parte a populaţiei din Marea Britanie;
- proliferarea sectelor religioase ce promovează agresivitatea, exclusivismul şi intoleranţa, mergând până la degradarea condiţiei umane, concretizată prin mutilări sau chiar sinucideri colective.

- **Ideologice** – date de fenomenul de instrumentalizare politică a revendicărilor cu caracter identitar - etnic şi religios.
- **Economice** – proliferarea activităţilor teroriste fiind indisolubil legată de:
- gradul mare de sărăcie al populaţiei, ce favorizează recrutarea de mercenari de către organizaţiile teroriste;
- haosul economic generalizat;
- contradicţiile dintre interesele marilor companii transnaţionale şi caracterul autarhic al economiilor;
- criminalitatea organizată şi activităţile de economie subterană;
- infrastructura deficitară, ce îngrădeşte controlul autorităţilor statului asupra teritoriului naţional;
- embargourile şi politicile economice protecţioniste promovate de marile puteri economice ale lumii.

- **Culturale** – ce acţionează în strânsă concordanţă cu premisele de ordin etnic şi religios, au ca obiectiv fundamental autodeterminarea culturală a unor comunităţi locale.
- **Politice**, concretizate prin:
- sprijin moral şi financiar pe care unele guverne îl acordă grupărilor teroriste
- grad mare de instabilitate al scenei politice, concretizat prin:

[346] In cazul invaziei Kuwaitului de către Irak, în spatele pretextelor de ordin istoric şi etnic se ascundea argumentul economic, date fiind imensele resurse de hidrocarburi ale micului emirat.

- amestec de concepte politice
- exacerbarea doctrinelor politice
- mărirea numărului de partide şi formaţiuni politice
- pătrunderea în politică a extremiştilor, ai unor agenţi ai diferitelor cercuri de interese, ostile intereselor naţionale sau a unor categorii de populaţie
- încălcări ale normelor de drept internaţional; tratarea statelor nu ca entităţi suverane, ca subiecţi de drept internaţional, ci, adesea, ca infractori, ca duşmani ai ordinii internaţionale şi atacarea lor prin mijloace politice, economice şi chiar militare.

- **Finaciare.** Haosul financiar, consecinţă a unor politici finaciare destabilizatoare este premisa esenţială pentru proliferarea terorismului financiar, fenomen deja globalizat, exercitat prin intermediul organismelor finaciare internaţionale şi, într-o măsură la fel de mare, de lumea interlopă. Terorismul financiar este cel care stă la baza tuturor tipurilor de terorism.
- **Sociale**, exprimate prin:

- degradarea instituţiilor, fenomen datorat fie unor schimbări politice şi economico-sociale majore, fie erodării încrederii populaţiei în acestea, datorită proliferării unor fenomene sociale marginale (corupţie, nivel scăzut de instruire a populaţiei) sau a politizării excesive ale acestora
- proliferarea agresivităţii sociale (infracţionalitate, conflicte de muncă etc)
- degradarea sistemelor de valori
- fundamentalism social, ce a provocat, începând din 1977, circa 100 de atacuri anual împotriva clinicilor americane care practică întreruperile de sarcici.

- **Sindicale**, ce stau la baza aşa-numitului „terorism sindical". Constau în manipularea prin intermediul unor lideri sindicali a unor categorii de salariaţi prin supralicitarea nemulţumirilor acestora, cu scopul transformării acestora în instrumente de şantaj politic şi/sau economic. Evenimentele din valea Jiului, finalizate cu venirea minerilor la Bucureşti în 1990, 1991 şi 1999 sau grevele salariaţior din sectorul feroviar din anii '90 pot fi considerate exemple de terorism sindical.

Ar fi hazardat însă să se afirme că există o legătură directă între terorismul sindical şi ponderea membrilor de sindicat din totalul salariaţilor. O succintă radiografie a acestui indicator în statele cu cele mai avansate economii evidenţiază o pondere mare a membrilor de sindicat în ţările Europei nordice[347], regiune puţin afectată însă de mişcări sindicale de anvergură. Prin urmare, considerăm ca factor esenţial pentru declanşarea terorismului sindical, gradul mare de corupţie, grefat pe fenomenul de sărăcie generalizată asociat cu declinul economic, creşterea discrepanţelor sociale şi lipsa unei protecţii sociale viabile.

[347] Ponderea membrilor de sindicat în principalele ţări industrializate (%) (2000): Danemarca–88%, Suedia–81%, Finlanda-79%, Belgia-69%, Luxemburg-50%, Irlanda-45%, Austria-40%, Italia-35%, Grecia-33%, Germania-31%, Portugalia, Marea Britanie-30%, Olanda-27%, Japonia-27%, S.U.A.-14%, Franţa-9% (Matei et al, 2003).

- **Legislative.** Premisele legislative ale extinderii fenomenului terorist constau tocmai în lipsa unui cadru legislativ adecvat şi coerent care să-l descurajeze. Acestea se traduc prin:
- legislaţie stufoasă, inconsecventă, greu de cunoscut şi aplicat
- norme legislative interne ce contravin celor internaţionale
- instabilitate şi incoerenţă legislativă
- vid legislativ în anumite domenii, care încurajează acţiunile cu caracter terorist.
- **Psihice –** concretizate prin recrudescenţa comportamentului deviant, prin creşterea morbidităţii în domeniul afecţiunilor mentale, a psihopatiilor şi a violenţelor necontrolabile, a schizofreniei sociale şi a degradării morale a individului.
- **Mediatice** – comportă două aspecte majore:
- atentate la viaţa, integritatea sau libertatea unor ziarişti, reporteri, cameramani sau reprezetanţi ai unor organizaţii neguvernamentale care îşi desfăşoară activitatea în focare de conflict cu scopul de a supralicita obţinerea unor beneficii morale sau materiale (eliberarea unor deţinuţi politici, obţinerea de fonduri pentru finanţarea acţiunilor teroriste etc)
- „justificarea" acţiunilor teroriste prin intermediul unor instrumente mass-media (scrisă sau din domeniul audio-vizual) controlate şi finanţate de organizaţii teroriste.
- **Topografice** – relieful accidentat fiind favorabil dezvoltării infrastructurilor teroriste şi luptelor de guerillă.

3.2. Internaţionalizarea fenomenului terorist

Prăbuşirea comunismului şi recrudescenţa fenomenului naţionalist în spaţiul ex-comunist arată faptul că războaiele convenţionale sunt încă departe de a se fi sfârşit. Dar capătă tot mai multă importanţă alte tipuri de conflicte care reprezintă faţa actuală a globalizării armate la care asistăm: conflicte difuze, fără declaraţie formală de război, cu combatanţi stranii, armament lejer, acţiuni discontinui şi mai ales cu populaţia civilă ca principală victimă, se proliferează tot mai mult, mai ales în ţările Lumii a Treia, cu tăcerea complice sau cu intervenţii selective din partea marilor puteri, în funcţie de interesele lor geostrategice. Răpirile şi asasinatele realizate în locuri „uitate" de către unele grupări de luptători de guerillă ale căror nume abia se cunosc, atentatele cu maşini capcană sau chiar pietrele aruncate împotriva tancurilor şi forţelor de ordine, constituie paradoxurile unei lumi fără războaie oficiale, dar unde senzaţia de nesiguranţă şi haos este evidentă.

Deşi este unanim recunoscut faptul că democraţia şi respectarea drepturilor omului reprezintă unica şansă pentru evitarea violenţei şi a războaielor şi pentru facilitarea comerţului şi a bunăstării materiale, totuşi comunitatea internaţională nu a reuşit nici până în prezent să impună semnarea unei interdicţii mondiale a armelor de calibru mic sau să înfiinţeze o Curte penală internaţională permanentă, iar numărul

actelor de piraterie navală este în continuă creştere. Astfel, în ultimul deceniu al secolului trecut, au fost înregistrate în lume 1382 de acte şi tentative de piraterie maritimă, anul 1997 consemnând cel mai mare număr de atacuri îndreptate împotriva vaselor comerciale (247). Concomitent cu numărul tâlhăriilor a crescut şi gravitatea acestora. Zona cea mai expusă este Asia de Sud-Est (în special apele teritoriale ale Indoneziei – peste jumătate din total), însă America de Sud (în special în largul ţărmului brazilian), America Centrală şi Cornul Africii (în largul ţărmurilor Somaliei şi ale statului Djibouti) au început să fie şi ele zone cu risc înalt[348].

3.3. Areale de maximă vulnerabilitate la fenomenul terorist

Analiza vectorilor globalizanţi ai fenomenului terorist, evidenţiază existenţa pe de o parte a nucleelor teroriste, favorabile dezvoltării activităţilor cu caracter terorist, iar pe de altă parte a unor areale receptoare a fenomenului terorist, spre care se îndreaptă cu precădere consecinţele acţiunilor teroriste. Direcţiile şi intensităţile fluxurilor teroriste se concretizează în ceea ce numim vectorii terorismului. Configuraţia lor este strâns legată de cea a nucleelor şi arealelor de recrudescenţă a fenomenului terorist, dar şi a celor receptoare al acestuia.

Individualizarea spaţială a nucleelor teroriste este strict condiţionată de premisele de dezvoltare ale activităţilor cu caracter terorist. Se disting două tipuri:

- Activităţi teroriste cu caracter local, în care nucleele teroriste coincid, parţial sau total, cu destinaţia acţiunilor teroriste. În majoritatea cazurilor, premisele acestor acţiuni sunt de ordin etnic, fie orientate spre autodeterminarea unor comunităţi etnice integrate politico-administrativ în state multinaţionale, fie ca rezultat al luptelor dintre fracţiuni etnice rivale, adesea cu caracter tribal, pe fondul unui haos economico-social generalizat.
- Activităţi teroriste cu caracter internaţional, realizate prin intermediul unor organizaţii teroriste multinaţionale, ale căror acţiuni sunt îndreptate împotriva unor grupuri de state şi se sprijină pe o puternică diasporă. Terorismul islamic, promovat de mişcarea Al-Qaeda reprezintă cel mai caracteristic exemplu în acest sens.

3.3.1. Principalele nucleele teroriste cu caracter local

Nucleul palestinian - este subordonat luptei pentru autodeterminare a poporului palestinian, pentru formarea unui stat suveran, prin evacuarea de către Israel a teritoriilor ocupate în 1967. Acţiunile teroriste vizează interesele geostrategice ale statului Israel, fiind orientate în primul rând împotriva implantării coloniştilor evrei în Cisiordania (West Bank) şi Gaza. Avându-şi originile în 1967, rezistenţa palestiniană capătă un caracter violent 20 de ani mai târziu, în decembrie 1987. Astfel, în urma unui accident

[348] Chalk P. (2001), *Intensificarea pirateriei maritime*, în vol. *Puteri şi influenţe*, Edit. Corint, pp. 129-134

de circulaţie survenit la 9 decembrie în Gaza, în care a fost implicat un autovehicul şi soldaţi israelieni, izbucneşte prima mare revoltă palestiniană (Intifada). Denumită şi „războiul pietrelor", după pietrele aruncate de copiii şi adolecenţii palestinieni în soldaţii israelieni, Intifada a căpătat dimensiunile unui război purtat prin tehnici teroriste, similare guerillei urbane.

Principalul artizan al Intifadei este mişcarea teroristă *Hamas*, formată în Gaza pe 14 decembrie 1987, la numai 4 zile după declanşarea Intifadei. Izvorâtă din mediul religios, pe lângă Asociaţia social-religoasă „Al Majama Al Islami" (Frăţia Musulmană), care a sponsorizat-o şi a folosit-o pentru activităţi semiacoperite la începutul Intifadei, mişcarea Hamas şi-a fixat obiectivele câteva luni mai târziu, pe 18 august 1988: eliberarea Palestinei şi crearea unui stat islamic, refuzul occidentalizării societăţii arabe şi devenirea unicului reprezentant al poporului palestinian. Popularitatea de care se bucură Hamas-ul în teritoriile ocupate se datorează în egală măsură şi celei de-a doua componente ale sale: cea socială, prin intermediul organizaţiei Al-Salah, ce activează cu precădere în Gaza. Aici riscul terorist este puternic grefat pe cel social, dat de puternica presiune antropică (peste 4400 loc/km^2), de populaţia tânără, în plină expansiune demografică (jumătate din totalul populaţiei are sub 15 ani), de interdicţiile de circulaţie a persoanelor (teritoriul, de numai 360 km^2, este închis printr-un gard de sârmă ghimpată sub tensiune), de şomajul ridicat (24.000 de muncitori care lucrau în Israel au fost disponibilizaţi încă de la începutul Intifadei), de distrugerile şi pierderile umane datorate conflictului, de colapsul economic generalizat. Cealaltă componentă Hamas, cea militară (Ezzedine al-Qassam) cuprinde aproape 3000 de combatanţi şi este axată pe acţiuni de tip guerillă urbană, ce constau în atentate cu bombe şi atentate sinucigaşe împotriva populaţiei civile israeliene şi armatei israeliene.

Organizaţia Hamas constituie fundamentul ramurii radicale a rezistenţei palestiniene, opunându-se oricăror negocieri de pace cu Israelul. Rivalitatea sa cu Organizaţia pentru Eliberarea Palestinei constituie principalul factor destabilizator al procesului de pace din regiune, la aceasta adăugându-se şi alte organizaţii palestiniene din teritorii sau din exil (Frontul Democratic de Eliberare a Palestinei; Frontul de Eliberare Palestinian Abu Abbas, Frontul Popular pentru Eliberarea Palestinei, Frontul de Luptă Populară pentru Palestina; Djihadul Islamic Palestinian; Al-Saiqa; Frontul Popular de Eliberare a Palestinei; Intifada Al Fatah; Organizaţia Abu Nidal; Armata Palestiniană de Eliberare; Frontul Popular de Eliberare a Palestinei; Fraţii Musulmani, Forţele Naţionale Islamice; Organizaţia Arabă 15 Mai etc (Simileanu, 2003). Prin contrast, au luat naştere şi organizaţii extremiste evreieşti care se opun creerii unui stat palestinian în teritoriile ocupate de Israel, cea mai activă fiind Frontul Popular Combatant, cu sedii în Siria şi Liban (valea Bekaa).

Nucleul libanez – subordonat panislamismului, are ca scop transformarea Libanului într-un stat islamic. Apariţia în lumea islamică a unui puternic curent de reabilitare a drepturilor şiiţilor a dus la crearea în Liban a primelor tabere de instruire militară a fundamentaliştilor şiiţi, sub conducerea lui Moussa Sadr, unul dintre cei mai influenţi clerici şiiţi, prieten cu Khomeiny şi preşedintele sirian Assad (1959). La

izbucnirea războiului civil din Liban (1975) forţele paramilitare a lui Sadr s-au transformat în Detaşamentele de Rezistenţă Libaneze („AMAL").

Operaţiunea „Pace pentru Galileea" din 1982, în urma căreia armata israeliană a ajuns până aproape de porţile Beirutului, a declanşat o reacţie puternică. Ayatollahul Khomeiny a trimis Garda Revoluţionară Iraniană la Baalbek, pentru a-I sprijini pe libanezi, iar şeicul Mehdi Shamdeddin, conducătorul Înaltului Consiliu Şiit din Beirut, a chemat populaţia la rezistenţă civilă. Pe acest fond a fost creată în 1985 organizaţia *Hezbollah* (Partidul lui Allah), având ca scop transformarea Libanului, stat multiconfesional, într-o republică islamică, după modelul iranian, concomitent cu distrugerea statului evreu.

Cu toate acestea, scopurile Djihadului promovat de Hezbollah sunt defensive: apărarea pământului sfânt, cotropit de forţele sioniste şi americane.

În aceste condiţii şi cu o astfel de platformă politică, Hezbollah-ul a avut imediat o imensă „priză la public", ajungând chiar să fie considerat ca reprezentantul comunităţii şiite nu numai împotriva ocupantului, ci pentru drepturi civile şi libertăţi politice.

Fundamentalismul extrem, nerealist, din anii '80 a mişcării Hezbollah, cât şi afilierea sa cu mişcarea de eliberare promovată de grupările palestiniene, a intrat în conflict cu politica moderată a grupării AMAL şi cu autorităţile siriene. Pe acest fond s-a declanşat între cele două organizaţii „Războiul pentru supremaţie în Libanul de Sud" (1988). Conflictul, mediat de Siria, s-a încheiat cu Acordul de la Damasc, prin care se prevedeau drepturile organizaţiei Hezbollah, de a continua războiul împotriva ocupaţiei israeliene în Libanul de Sud, aceasta câştigând în prestigiu şi fiind recunoscută în lumea islamică ca o puternică forţă pe frontul luptei împotriva sionismului.

Terorismul din Kurdistan – la fel ca şi cel palestinian, are un caracter identitar, fiind subordonat panideii kurde, ce vizează reunificarea tuturor teritoriior locuite de kurzi din Turcia, Irak, Iran şi Siria într-un singur stat naţional, succesor al statului antic Kaldahar-Babilonian. Pentru a duce la îndeplinire aceste obiective, a fost creat în 1978, *Partidul Muncitorilor din Kurdistan* **(**P.K.K.**)**, menit să coordoneze lupta armată a kurzilor din sud-estul Anatoliei. Turcia a considerat acest act o gravă ameninţare la adresa integrităţii sale statale, fapt pentru care autorităţile turce au trecut la ample acţiuni de represiune împotriva luptătorilor kurzi, care au culminat cu capturarea, în aprilie 1999, la Nairobi (Kenya) a liderului P.K.K., Abdullah Öçalan. De altfel, „dosarul kurd" reprezintă unul dintre principalele obstacole în calea negocierilor de aderare a Turciei la Uniunea Europeană.

De cealaltă parte, capturarea liderului său incontestabil a determinat P.K.K. să-şi reorganizeze structurile de tip terorist. In noua concepţie, centrul de greutate al acţiunilor s-a deplasat către spectrul politic, prin mobilizarea forţelor simpatizante şi politizarea structurilor organizatorice, acţiunile militare fiind transferate în nordul Irakului.

Cecenia – constituie un alt exemplu de terorism cu triplu substrat: etnic, confesional şi economic, generat de „războiul" conductelor de petrol de la Marea Caspică. Obiectivul primordial al terorismului cecen vizează însă independenţa acestei republici din componenţa Federaţiei Ruse. Abuzurile armateri ruse în timpul celor două

războaie din Cecenia (1994-1996 şi 1999-2002) au accentuat sentimentul de intoleranţă etnică în rândul populaţiei locale favorizând extremismul religios, pe acest fundal fiind stabilite legături cu organizaţiile teroriste islamice internaţionale.

Acţiunile teroriste, coordonate de liderii politici şi religioşi ceceni, sunt orientate împotriva obiectivelor militare şi civile ruseşti, atât din mica republică caucaziană, cât şi de pe întregul teritoriu al Federaţiei. Acestea constau în atentate cu bombă, răpiri şi luări de ostateci, deturnări de avioane, activităţi financiare ilicite ce stau la baza finanţării acţiunilor teroriste etc. Multe dintre acestea sunt orientate împotriva populaţiei civile, în unele cazuri cu consecinţe deosebit de grave (atentatele de la teatrul Dubrovska din Moscova – 2002, de la o şcoală din Beslan – 2003 etc).

Irlanda de Nord.

Terorismul *Armatei Republicane Irlandeze* **(**I.R.A.**)** şi cel al organizaţiilor paramilitare protestante a fost mult timp considerat ca fiind forma cea mai violentă cu care s-a confruntat Europa Occidentală după 1945.

Clivajele ce stau la baza terorismului nord-irlandez sunt de natură politico-confesională, opunând comunitatea catolică, partizană a unirii Ulsterului cu Republica Irlanda şi fragila majoritate protestantă (56% din totalul populaţiei), adeptă a menţinerii suveranităţii britanice. Catolicii explică aceste tulburări prin dominaţia exercitată de protestanţi în toate domeniile vieţii politice şi economice, în timp ce protestanţii evocă temerea că o eventuală unire cu Irlanda ar duce la pierderea avantajelor politice şi a identităţii lor culturale. Pe acest font, terorismul practicat de I.R.A. urmăreşte să convingă populaţia şi opinia publică atât din Irlanda de Nord, cât şi din celelalte regiuni ale Regatului să exercite presiuni asupra guvernului britanic pentru a-l determina să se retragă din Irlanda de Nord, lăsându-i astfel pe irlandezi (catolici şi protestanţi) să-şi rezolve singuri conflictul fără intervenţie britanică.

Ţara Bascilor.

Terorismul basc, promovat de organizaţia separatistă *„Euskadi ta Askatasuna”* – E.T.A. **(***Patria Bască şi Libertatea***)**, se sprijină pe puternicul naţionalism din această provincie spaniolă, fundamentat pe conştiinţa specificităţii etnice şi lingvistice a acestui popor. Principalul său obiectiv este desprinderea regiunii de sub autoritatea guvernului spaniol şi transformarea sa într-un stat naţional.

Fondată în 1959, E.T.A. este una dintre cele mai vechi organizaţii teroriste din Europa. Acţiunile sale sunt de tipul atentatelor cu bombă şi automobile capcană şi vizează interesele economice şi financiare ale Spaniei. Aria lor de răspândire nu depăşeşte teritoriul spaniol, concentrându-se în provincia bască, în Madrid şi alte mari oraşe spaniole.

Algeria. Recrudescenţa terorismului algerian de la sfârşitul anilor ’80 este legată de ascensiunea mişcării fundamentaliste islamice, coordonată de *Frontul Salvării Islamice* (F.S.I.), al cărui obiectiv este transformarea Algeriei într-un stat islāmic.

Repetatele ciocniri între fundamentaliştii islamici şi forţele guvernamentale au avut ca rezultat suspendarea celui de-al doilea tur al alegerilor parlamentare din 1992, interzicerea adunărilor publice, introducerea stării de asediu şi dizolvarea F.S.I. (Matei

et al., 2003). Pe acest fond are loc, la 29 iunie 1992, un atentat terorist căruia îi cade victimă preşedintele în exerciţiu, Mohammed Bourdiaf. Acesta generează un război civil de o rară violenţă între fundamentaliştii islamici şi forţele guvernamentale, soldat, în următorii ani, cu circa 60.000 de victime de ambele părţi.

Politica de reconciliere naţională lansată în 1999 găseşte sprijin în rândul unor lideri islamişti, punând, pentru un moment, capăt acţiunilor armate. Violenţa endemică din ultimul deceniu izbucneşte însă curând, sub formă de masacre cu substrat etnic şi atentate teroriste asupra unor obiective civile şi militare din marile oraşe. În consecinţă, situaţia economico-socială a ţării se degradează considerabil, accentuându-se în acelaşi timp tendinţele centrifugale ale populaţiei berbere din provincia Kabilia (17% din populaţia totală a ţării).

Sri Lanka – constituie un alt exemplu de terorism cu substrat etnico-identitar, determinat de tendinţele centrifugale ale populaţiei tamil din nord-estul insulei de a-şi crea un stat propriu naţional.

Tensiunile dintre cele două comunităţi etnice (singhaleză şi tamilă) degenerează după 1978 într-un sângeros război civil în care îşi pierd viaţa, până la sfârşitul anului 2000, peste 60.000 de persoane. Violenţele sunt alimentate continuu de acţiunile teroriste ale ambelor tabere, un rol central în gestionarea conflictului avându-l organizaţia *Tigrii Eliberatori ai Tamililor*, fondată în 1972. Pe lângă autodeterminatea tamililor din Sri Lanka, organizaţia militează pentru sabotarea oricăror negocieri între guvernul singhalez şi tamilii moderaţi care să conducă la o soluţie de compromis în interiorul statului sri-lankez, eliminarea tamililor moderaţi din cadrul comunităţii tamile, forţarea retragerii trupelor indiene din ţară şi atragerea atenţiei comunităţii internaţionale asupra comunităţii tamile din Sri Lanka (Simileanu, 2003).

3.3.2. Principalele nuclee teroriste cu caracter internaţional

Al Qaeda – Atentatele teroriste din 11 septembrie 2001 au consacrat Al Qaeda ca lider incontestabil al terorismului mondial. Organizaţia, creată relativ recent (1989) a servit iniţial ca centru pentru tranzitarea voluntarilor arabi angajaţi în războiul antisovietic din Afganistan şi pentru informarea familiilor acestora. Dizolvarea U.R.S.S. şi retragerea trupelor sovietice din Afganistan a avut drept consecinţă schimbarea „obiectului de activitate", în acest context Al Qaeda orientându-se către acţiuni teroriste de mare anvergură[349]. Ţinta: S.U.A. şi celelalte state occidentale.

[349] Acestea au început cu atentatele asupra ambasadelor S.U.A. din Kenya şi Tanzania de la 7 august 1998 (263 de morţi, dintre care numai 12 americani şi aproape 4000 de răniţi), au continuat cu atacul asupra unei nave militare americane în portul Aden şi au culminat cu atentatele de la New York şi Washington de la 11 septembrie 2001 şi cu cele din gara Atocha din Madrid (11 martie 2004)

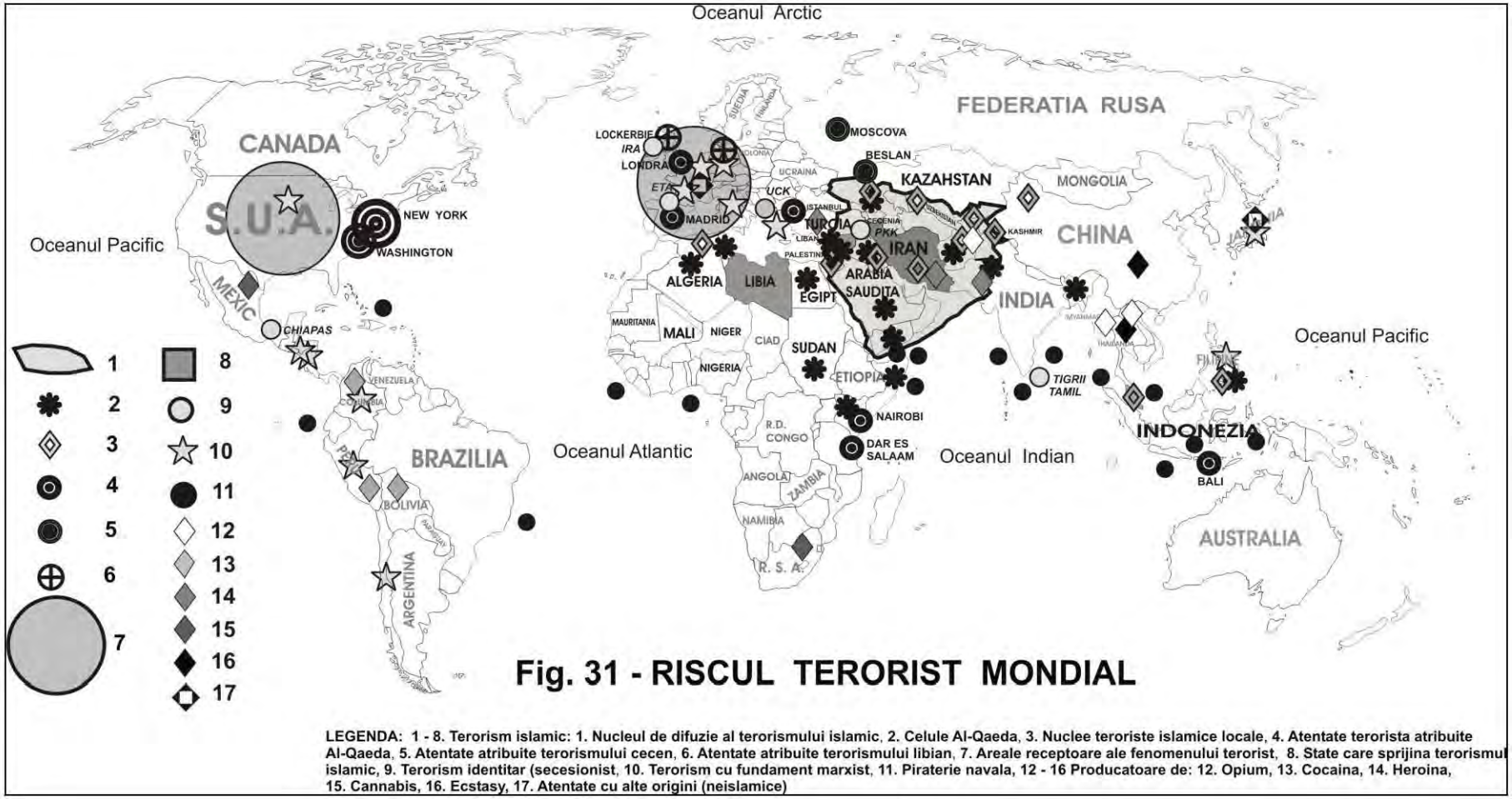

Fig. 31 - RISCUL TERORIST MONDIAL

LEGENDA: 1 - 8. Terorism islamic: 1. Nucleul de difuzie al terorismului islamic, 2. Celule Al-Qaeda, 3. Nuclee teroriste islamice locale, 4. Atentate terorista atribuite Al-Qaeda, 5. Atentate atribuite terorismului cecen, 6. Atentate atribuite terorismului libian, 7. Areale receptoare ale fenomenului terorist, 8. State care sprijina terorismul islamic, 9. Terorism identitar (secesionist, 10. Terorism cu fundament marxist, 11. Piraterie navala, 12 - 16 Producatoare de: 12. Opium, 13. Cocaina, 14. Heroina, 15. Cannabis, 16. Ecstasy, 17. Atentate cu alte origini (neislamice)

Osama bin Laden rescrie istoria şi filosofia terorismului, dând o nouă accepţiune Djihadului: „să-i ucizi pe americani şi pe aliaţii lor, civili sau militari, este datoria oricărui musulman care are posibilitatea să o facă”[350]. El este iniţiatorul unei noi forme de terorism: *terorismul global* (Folea et al., 2004)[351]. Un raport al Congresului S.U.A. arată că Al Qaeda are ramificaţii în 34 de state sau teritorii, iar numărul ţărilor în care există celule teroriste aflate în legătură cu Osama bin Laden se ridică la 60. Principalele nuclee teroriste coordonate de Al Qaeda, care asigură găzduirea recruţilor şi instruirea lor militară, organizând tabere de instruire a luptătorilor se află în ţări islamice sărace, ca Afganistan, Pakistan, Iran, Irak, Sudan, Somalia, Kenya, Yemen sau teritoriile palestiniene. Şefii celor patru comandouri care au deturnat avioanele pe 11 septembrie 2001 şi le-au transformat în bombe umane, erau din tot atâtea state arabe: Egipt, Liban, Emiratele Arabe Unite şi Arabia Saudită ! In testamenul lăsat de unul dintre aceştia, se sublinia că atentatele din S.U.A. sunt „un mesaj către toţi necredincioşii şi către americani, pentru ca aceştia să părăsească Peninsula Arabică şi să înceteze a-i susţine pe evreii laşi din Palestina”. Însuşi lunga listă a ţărilor ai căror cetăţeni s-au numărat printre victimele de la WTC evidenţiază faptul că ţinta acţiunilor teroriste a constituit-o însuşi sistemul economiei globalizate, a cărui principal promotor este S.U.A.

Terorismul irakian Înlăturarea dictaturii lui Saddam Hussein a transformat Irakul într-o importantă miză geostrategică în Orientul Mijlociu. Din punctul de vedere al americanilor, o prezenţă politică şi militară substanţială în Irak reprezintă cheia succesului Washingtonului în regiune[352]. Este asigurată astfel, pe de o parte securitatea aprovizionării cu petrol, iar pe de altă parte, protecţia Israelului şi „supravegherea” unor ţări din zonă ce nutresc sentimente vădit antiamericane (Iran, Siria), sau a unor „aliaţi” ai S.U.A. mai greu de controlat (Arabia Saudită, Pakistan, Afganistan).

De cealată parte, înscrierea Irakului pe orbita geostrategică americană, asociată cu vidul de putere ce a urmat prăbuşirii clanului condus de Saddam Hussein, a favorizat recrudescenţa terorismului islamic. Atentatele din Madrid, soldate cu 190 de morţi şi 1800 de răniţi, luările de ostateci şi decapitările din Irak, precum şi numeroase alte atentate teroriste au o origine comună: organizaţia *Jound al-Chams*, una din ramurile Al-Qaeda, care a declarat război total coaliţiei americano-britanice şi statelor ce o susţin.

Luările de ostateci şi decapitările transmise de televiziunea Al-Jazeera şi pe Internet, atacurile asupra unor convoaie militare şi organizaţii umanitare se înscriu în tiparele acţiunilor teroriste Jound al-Chams.

Teorismul libian – constituie un exemplu tipic de terorism de stat, sprijinit şi finanţat mai ales de şeful de stat libian, colonelul Moammer al-Geddafi[353]. Acţiunile sunt orientate împotriva intereselor americane din regiune, fiind subordonate

[350] Declaraţie dată într-un interviu acordat postului american ABC în 1998
[351] In Clipa 2000, vol. III
[352] Joiţa, M., Moraru, D. (2005), *Hidra terorismului islamic*, Lumea Magazin, XIII, 1 (141), pp. 32-38
[353] Organizaţii teroriste islamice ca Naţiunea Islamului sau Organizaţia Luptei Armate Arabe sunt finaţate direct de guvernul libian (Simileanu, 2003, pp.141-142).

naţionalismului arab militant, ridicat la rang de politică de stat în urma Revoluţiei islamice din 1969.

Acestea au luat o amploare deosebită la mijlocul anilor ’80: la 2 aprilie 1986 o bombă a explodat într-un avion american, cu câteva minute înainte de a ateriza la Atena, iar trei zile mai târziu, un atentat cu bombă este comis într-o discotecă din Berlinul Occidental, frecventată de soldaţi americani (Dufour, 2002)[354]. Reprezentantul libian în Berlinul de Est trimite imediat la Tripoli un mesaj, informându-l pe Geddafi de succesul operaţiunii, mesaj interceptat de serviciile secrete vest-germane. Implicarea fiind astfel dovedită, a urmat o operaţiune militară prin care avioane de luptă americane au bombardat instalaţii militare şi reşedinţe prezidenţiale din Tripoli şi Benghāzi, descurajând astfel politica teroristă promovată de Tripoli. Aceasta este readusă însă din nou în discuţie datorită atentatului de la Lockerbie (Scoţia) care provoacă prăbuşirea unui avion de pasageri american.

Ca urmare, Consiliul de Securitate al O.N.U. instituie un embargo aerian şi de armament împotriva Libiei, ce constrâng guvernul acestei ţări să-i extrădeze în Marea Britanie pe cei doi suspecţi ai atentatului, unde au fost judecaţi şi condamnaţi.

Harakat ul – Ansar Fondat în Pakistan la începutul anilor ’80 de către elemente ultrareligioase extremiste sunnite, Harakat ul - Mujahideen s-a transformat repede într-o organizaţie internaţională de luptă pentru apărarea drepturilor credincioşilor musulmani din întreaga lume. În 1993 a fuzionat cu o altă organizaţie fundamentalistă schimbându-şi numele în *Harakat ul – Ansar*. Dacă la început gruparea era un aliat al talibanilor împotriva Armatei Roşii din Afganistan, după 1993 şi-a extins activitatea şi în Egipt, Tunisia, Algeria, Tadjikistan, Myanmar (provincia Arakans), Filipine (Mindanao), Bosnia şi Herţegovina precum şi în Jammu-Kashmir din India, unde activează în prezent cea mai puternică ramură a organizaţiei (Predescu, 2003)[355]. Acţiunile sale sunt orientate pe două coordonate majore: împotriva Indiei şi a intereselor sale în Kashmir, fiind în acest sens, aliată a Pakistanului. Includerea în 1997 a grupării pe lista organizaţiilor teroriste internaţionale a Departamentului de Stat al S.U.A. a obligat guvernul pakistanez să se distanţeze de Harakat ul – Ansar şi împotriva S.U.A. şi a ţărilor occidentale, ca urmare a uciderii a 9 combatanţi ai organizaţiei ca urmare a unui atac american cu rachete (20 august 1998) ca represalii la atentatele din Kenya şi Tanzania.

Harakat ul – Ansar dispune de câteva mii de luptători înarmaţi, răspândiţi în zonele greu accesibile din Kashmir (mai ales în Azad) şi în nordul Indiei, acţiunile sale constând cu precădere în răpiri urmate de execuţii.

3.4. Riscul terorist în România

Fenomenul imigraţionist din Asia şi spaţiul ex-sovietic ce a luat amploare după 1990 a favorizat dezvoltarea criminalităţii organizate, ca sursă de finanţare a unor

[354] Dufour, J. L. (2002), *Crizele internaţionale*, Edit. Corint, Bucureşti
[355] Predescu, N. (2003), *Harakat ul–Ansar*, informaţii preluate de pe Internet, file://A:Harakat%20ul-Ansar.htm

grupări teroriste. Carenţele legislative şi corupţia generalizată ce a afectat mediul economic şi de afaceri din România a constituit un teren fertil pentru practicarea de activităţi economice ilicite de către unii membri ai comunităţii arabe şi chineze. Dezvoltarea acestora a accentuat continuu gradul de infracţionalitate în rândul neo-minorităţilor din România, conturându-se două tendinţe, între care există, desigur, strânse conexiuni: lupta pentru supremaţie economico-financiară dintre mafiile şi clanurile locale constând în asasinate la comandă, jafuri, tâlhării în rândul membrilor aceleiaşi comunităţi şi dezvoltarea criminalităţii organizate, ca mijloc de finanţare a terorismului internaţional şi a atentatelor teroriste cu substrat politic.

La acestea se adaugă: traficul de droguri, în care sunt implicate organizaţii precum *Partidul Muncitorilor din Kurdistan (PKK)* sau *Lupii Cenuşii* (grupare de extremă-dreapta din Turcia), folosind rute ce trec prin Germania şi Olanda şi cadre stabilite în România; imigraţia ilegală, România dovedindu-se a fi o bază de tranzitare convenabilă pentru numeroşi imigranţi ilegali implicaţi în activităţi cu caracter terorist şi extremist, daţi în urmărire de către servicii de informaţii din mai multe ţări; acţiunile de extorcare din rândul comunităţilor kurde şi arabe precum şi încercările de tranzit a unor piese şi componente de arme nucleare şi biologice provenite din Ucraina şi alte foste republici sovietice (Tudor, 2002)[356]. Nu în ultimul rând sunt de menţionat acţiunile teroriste cu caracter individual, fără legături cu organizaţii din afara graniţelor ţării, determinate de conflicte personale, în multe cazuri cu substrat în criminalitatea economico-financiară.

[356] Tudor, R. (2002), *Brigada Antiteroristă din România îşi extinde cooperarea în lupta împotriva terorismului*, în Jane's Intelligence Review, http://www.sri.ro/biblioteca_art_rtudor.html

BIBLIOGRAFIE

Adams, T., Emerson, M., Mee, L., Vahl, M. (2002), *Europe's Black Sea Dimension*, Centre for European Policy Studies, Brussels, International Center for Black Sea Studies, Athens.

Ancel, J. (1936), *Géopolitique*, Librairie Delgrave, Paris.

Ancel, J. (1999), *Frontiere româneşti / Les frontières roumaines*, Edit. Domino, Piteşti.

Andreescu, G. (2004), *Naţiuni şi minorităţi*, Edit. Polirom, Iaşi.

Anghelescu, Nadia (1993), *Introducere în Islam*, Edit. Enciclopedică, Bucureşti.

Bari, I. (2003), *Probleme globale contemporane*, Edit. Economică, Bucureşti.

Bădescu, I. (2004), *Tratat de geopolitică*, I, Edit. Mica Valahie, Bucureşti.

Babeţi, A., Ungureanu, C. (coord) (1997), *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*, Edit. Polirom, Iaşi.

Bădescu, I., Dungaciu, D. (coord.) (1995), *Sociologia şi geopolitica frontierei*, I – II, Edit. Floarea Albastră, Bucureşti.

Bădescu, I., Mihăilescu, I. (2003), *Geopolitică, globalizare, integrare*, Edit. Mica Valahie, Bucureşti.

Brown, L. (2000), *Probleme globale ale omenirii*, Edit. Tehnică, Bucureşti.

Bodocan, V. (1995), *Geografie politică şi geopolitică*, Studia Universitatis „Babeş-Bolyai", Geogr., XL, 1-2, Cluj-Napoca, pp. 219-223.

Bodocan, V. (1997), *Geografie politică*, Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca.

Boia, L. (2001), *România, ţară de frontieră a Europei*, Edit. Humanitas, Bucureşti.

Bowman, I. (1921), *The New World: Problems in Political Geography*, New York.

Braudel, F. (1994), *Gramatica civilizaţiilor*, I – II, Edit. Meridiane, Bucureşti.

Brătianu, Gh. (1988), *Marea Neagră, De la origini până la cucerirea otomană*, I – II, Edit. Meridiane, Bucureşti.

Brunet, R., Rey, Violette (1996), *Europe Orientale, Russie, Asie Centrale*, Belin-Réclus, Paris.

Brzezinski, Z. (2000), *Marea tablă de şah*, Edit. Univers Enciclopedic, Bucureşti.

Brzezinski, Z. (2006), *Triada geostrategică. Convieţuirea cu China, Europa, Rusia*, Edit. Historia, Bucureşti.

Buchet, C. (1998), *Religie şi putere în relaţiile internaţionale contemporane*, Edit. Didactică şi pedagogică R.A., Bucureşti.

Bugaiski, J. (2005), *Noul imperialism al Rusiei*, Edit. Casa Radio, Bucureşti.

Buzducea, D. (2001), *Globalizarea. Structuri paradigmatice moderne*, Edit. Ars. Docendi, Bucureşti.

Buzan, B. (2000), *Popoarele, statele şi teama*, Edit. Cartier, Chişinău.

Chalk, P. (2001), *Intensificarea pirateriei maritime*, în „Puteri şi influenţe", Anuar de geopolitică şi geostrategie, 2000-2001, Beaumarchais Center for International Reseach, Edit. Corint, Bucureşti.

Châtelet, F., Pisier, E. (1994), *Concepţiile politice ale secolului XX*, Edit. Humanitas, Bucureşti.

Chauprade, A., Thual, Fr. (2004), *Dicţionar de geopolitică. State, concepte, autori*, Edit. Corint, Bucureşti.

Claval, P. (2001), *Geopolitică şi geostrategie. Gândirea politică, spaţiul şi teritoriul în secolul al XX-lea*, Edit. Corint, Bucureşti.

Cohen, S. (1963), *Geography and Geopolitics in a World Divided*, New York, Oxford University Press.

Conea, I. (1937), *Geopolitica, o ştiinţă nouă*, în Sociologie Românească, II, 9-10, pp. 3-36.

Costea, M. (1999), *De la Geopolitică la Geostrategie*, Edit. Academiei Trupelor de Uscat, Sibiu.

Coutau-Bégarie, H. (1999), *Traité de stratégie*, Institut de Stratégie Comparée, Sorbonne, Paris.

Cuisenier, J. (1999), *Etnologia Europei*, Institutul European, Bucureşti.

Defarges, Moreau, Ph. (1995), *Introduction à la géopolitique*, Points-Seuil, Paris.

Diaconu, I. (1996), *Minorităţile. Statut, perspective*, Institutul Român pentru Drepturile Omului, Bucureşti.

Dobrescu, P. (2003), *Geopolitica*, Edit. Comunicare.ro, Bucureşti.
Dolghin, N. (2004), *Geopolitica. Dependenţele de resursele energetice*, Edit. Universităţii Naţionale de Apărare „Carol I", Bucureşti.
Duby, G. (1995), *Atlas Historique*, Larousse, Paris.
Dufour, J.-L. (2002), *Crizele internaţionale. De la Beijing (1900) la Kosovo (1999)*, Edit. Corint, Bucureşti.
Dughin, A. (1997), *Bazele geopoliticii. Viitorul geopolitic al Rusiei*, Arktogheea, Moscova.
Dungaciu, D. (2004), *Naţiunea şi provocările (post)modernităţii*, Edit. Tritonc, Bucureşti.
Ecobescu, N., Duculescu, V. (1993), *Drept internaţional public*, Edit. Hyperion XXI, Bucureşti.
Eliade, M. (1988), *Istoria credinţelor şi ideilor religioase*, Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti.
Emandi, E. I., Buzatu, Gh., Cucu, V. (edt.) (1994), *Geopolitica*, Casa Editorială şi de Presă Glasul Bucovinei, Iaşi.
Fairgrieve, J. (1915), *Geography and World Power*, London.
Fifield, R., Pearcy, E. (1944) *Geopolitics in Principle and Practice*, Ginn and Company, Boston.
Floricel, Gh., Vasiliade, M., Năstase, G. (1998), *Coridorul de transport euroasiatic prin Marea Neagră. Drumul mătăsii în secolul XXI*, Edit. Economică, Cucureşti.
Fontaine, A. (1994), *Istoria Războiului Rece*, I – IV, Edit. Militară, Bucureşti.
Fourcher, M. (1991), *Fronts et frontières. Un tour du monde géopolitique*, Fayard, Paris.
Fourcher, M. (1993), *Fragments d'Europe. Atlas de l'Europe médiane et orientale*, Fayard, Paris.
Fourcher, M. (2002), *Republica Europeană între istorii şi geografii*, Edit. Mirton, Timişoara.
Frăsineanu, Dr. (2005), *Geopolitica*, Edit. Fundaţiei România de Mâine, Bucureşti.
Frunzeti, T. (2006), *Globalizarea securităţii*, Edit. Militară, Bucureşti.
Fukuyama, F. (1994), *Sfârşitul istoriei şi ultimul om*, Edit. Paideia, Bucureşti.
Fukuyama, F. (2004), *Construcţia statelor. Ordinea mondială în secolul XXI*, Edit. Antet, Oradea.
Gallois, P. (1990), *Géopolitique. Les voies de la puisance*, Edit. Plon, Paris.
Giurcăneanu, C. (1983), *Statele pe harta lumii*, Edit. Politică, Bucureşti.
Glassner, M. I. (1996), *Political Geography*, John Wiley & Sons, New York.
Golopenţia, A. (1940), *Insemnare cu privire la definirea preocupării ce poartă numele de geopolitică*, în vol. *Geopolitica*, Edit. Ramuri, Craiova, pp. 98-107.
Gray, C. S. (1977), *The Geopolitics of the Nuclear Era*, New York, Crane, Russak&Co.
Guichonnet, P., Raffestein, C. (1974), *Géographie des frontières*, Presses Universitaires de France, Paris.
Guillochon, B. (2003), *Globalizarea – o singură planetă, proiecte divergente*, Enciclopedia Rao, Bucureşti
Heyden, G. (1960), *Critica geopoliticii germane. Esenţa şi funcţia socială a unei şcoli sociologice reacţionare*, Edit. Politică, Bucureşti.
Haushofer, K. (1931), *Geopolitik der Pan-Ideen*, Berlin.
Haushofer, K. (1986), *De la géopolitique,* Paris, Fayard.
Haushofer, K., Obst, E., Lautensach, H., Maull,O. (1928), *Bausteine zur Geopolitik,* Kurt Vowinckel Verlag, Berlin-Grunewald.
Hlihor, C. (2002), *Geopolitica şi geostrategia în analiza istoriei imediate a relaţiilor internaţionale şi a istoriei artei militare contemporane*, Edit. Academiei de Înalte Studii Militare, Bucureşti.
Hlihor, C. (2005), *Geopolitica şi geostrategia în analiza relaţiilor internaţionale contemporane*, Edit. Universităţii Naţionale de Apărare „Carol I", Bucureşti.
Hobsbawm, E. J. (1997), *Naţiuni şi naţionalisme. Din 1780 până în prezent*, Edit. Arc, Chişinău.
Huntington, S. (1998), *Ciocnirea civilizaţiilor şi refacerea ordinii mondiale*, Edit. Antet, Oradea.
Ilieş, Al. (1999), *Elemente de Geografie Politică*, Edit. Universităţii din Oradea, Oradea.
Ilieş, Al. (2003), *România între milenii. Frontiere, areale frontaliere şi cooperare transfrontalieră*, Edit. Universităţii din Oradea, Bucureşti.

Ilieş, Al., Bodocan, V., Josan, Ioana (2000), *Fondatori ai şcolii anglo-saxone de geografie politică, geopolitică şi geostrategie (II)*, în Revista Română de Geografie Politică, II, 2, pp. 16-24.
Ilieş, Al., Wendt, J (edt.) (2003), *Europe between Millenniums. Political Geography Studies*, Edit. Universităţii din Oradea, Oradea.
Ianoş, I. (2000), *Sisteme teritoriale. O abordare geografică*, Edit. Tehnică, Bucureşti.
Ionescu, M. (1993), *După hegemonie*, Edit. Scripta, Bucureşti.
Iulian, Gr (1997), *Geopolitica şi sociologia integrării europene. Teorii şi doctrine*, în Euxin, Revistă de sociologie, geopolitică şi geoistorie, ISOGEP, Bucureşti, pp. 133-144.
Ivanov, I. (2003), *Politica externă a Rusiei în epoca globalizării*, Edit. Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti.
Jean, C. (1995), *Geopolitica*, Editori Lateeza, Roma, Bari.
Kinder, H., Hilgemann, W. (2001), *Atlas de istorie mondială*, I – II, Edit. Rao, Bucureşti.
Kissinger, H. (2002), *Diplomaţia*, Edit. All, Bucureşti.
Kjellén, R. (1917), *Der Staat als Lebensform*, Leipzig, 1917.
Kleinschmager, R. (1993), *Elements de géographie politique*, Presses Universitaires de Strasbourg, Strasbourg.
Kolosov, A. V., Mironenko, N. S. (2001), *Geopolitika i politicheskaia geografiya*, Aspect Press, Moscova.
Kristof, L. (1960), *The Origin and Evolution of Geopolitics*, „The Journal of Conflict Resolution", IV.
Lacoste, Y. (1990), *Grandeur et décadence d'une géopolitique*, Paris.
Lacoste, Y. (1993), *La géographie ça sert d'abord a faire la guerre*, Maspero, Paris.
Lacoste, Y. (2003), *Apa. Bătălia pentu viaţă*, Mica Enciclopedie Larousse, Edit. Rao, Bucureşti.
Lacoste, Y. (2006), *Géopolitique. La longue histoire d'aujourd'hui*, Larousse, Paris.
Lacoste, Y. (coord.) (1993, 1995), *Dictionnaire de Géopolitique*, Flammarion, Paris.
Le Breton, J.-M. (1994), *Europa centrală şi orientală între 1916 şi 1990*, Edit. Cavaliotti.
Lorot, P. (1995), *Histoire de la Géopolitique*, Economica, Paris.
Maliţa, M. (1998), *Zece mii de culturi, o singură civilizaţie. Spre geomodernitatea secolului XXI*, Edit. Economică, Bucureşti.
Marin, V. (2004), *Geopolitica şi noile provocări ale secolului XXI*, Edit. Universităţii „Transilvania", Bucureşti.
Martin, H.-P., Schumann, H. (1996), *Capcana globalizării. Atac la democraţie şi bunăstare*, Edit. Economică, Bucureşti.
Massoulié, Fr. (2003), *Conflictele din Orientul Mijlociu*, Edit. Bic All, Bucureşti.
McLean, L. (2001), *Oxford. Dicţionar de politică*, Edit. Univers Enciclopedic, Bucureşti.
Mérad, A. (2003), *Islamul contemporan*, Edit. Corint, Bucureşti.
Moreau-Defarges, Ph. (1994), *Introduction à la géopolitique*, Edit. du Seuil, Paris.
Muir, R. (1980), *Modern political geography*, London.
Năstasă, L, Salat, L. (edt.) (2000), *Relaţii interetnice în România postcomunistă*, Centrul de resurse pentru diversitate etnoculturală, Cluj-Napoca.
Neguţ, S. (2005), *Introducere în Geopolitică*, Meteor Press, Bucureşti.
Neguţ, S., Cucu. V., Vlad, L. B. (2004), *Geopolitica României*, Edit. Transversal, Târgovişte.
Naisbitt, J., Aburdene, Patricia (1991), *Megatrends 2000. New Directions for Tomorow*, Avon Books Inc., New York.
Nazarie, V. (2005), *Politologie şi geopolitică*, Edit. Academiei Navale „Mircea cel Bătrân", Constanţa.
O'Loughlin, J. (edt.) (1994), *Dictionary of Geopolitics*, Greenwood Press, Westport, Connecticut, London.
Pâlşoiu, I. (2006), *Geopolitica – ştiinţă interdisciplinară*, Edit. Universitaria, Craiova.

Popa, M. (2005), *Geocultură şi geoeconomie în regiunea Mării Negre. Consideraţii geoculturale privind interesele economice în spaţiul pontic*, în vol. „Securitate şi stabilitate în Bazinul Mării Negre", Edit. Universităţii de Apărare „Carol I", Bucureşti, pp. 294-302.
Popa, N. (2006), *Frontiere, regiuni transfrontaliere şi dezvoltare regională în Europa Mediană*, Edit. Universităţii de Vest, Timişoara.
Popescu, Dumitra, Năstase, A., Florian, C. (1994), *Drept internaţional public*, Casa de editură şi presă „Şansa" SRL, Bucureşti.
Portes, J. (2003), *Statele Unite ale Americii – o hiperputere ?*, Enciclopedia Rao, Bucureşti.
Posea, Gr. (1999), *România. Geografie şi Geopolitică*, Edit. Fundaţiei România de Mâine, Bucureşti.
Pozneakov, E. A. (1995), *Geopolitica*, Grupul Editorial „Progres-Cultură", Moscova.
Pounds, N. (1972), *Political Geography*, Second Ed., McGraw Hill Education, New York.
Rădulescu, N. Al. (1938), *Poziţia geopolitică a României*, în Revista Geografică Română, Cluj, I, 1.
Sanguin, A. L. (1977), *La géographie politique*, Presses Universitaires de France, Paris.
Sarcinski, Al. (2007), *Vulnerabilitate, risc, ameninţare. Securitatea ca reprezentare psihosocială*, Edit. Militară, Bucureşti.
Sava, I. N. (1997), *Geopolitica. Teorii şi paradigme clasice. Şcoala geopolitică germană*, Edit. Info-Team, Bucureşti.
Săgeată, Marcela (2006), *Lumea islamică – o reţea dinamică de sisteme*, Edit. Top Form, Bucureşti.
Săgeată, R. (2004), *Modele de regionare politico-administrativă*, Edit. Top Form, Bucureşti.
Săgeată, R. (2006), *Deciziile politico-administrative şi organizarea teritoriului. Studiu geografic cu aplicare la România*, Edit. Universităţii Naţionale de Apărare „Carol I", Edit. Top Form, Bucureşti.
Săgeată, R. (coord.), Guran Liliana, Dumitrescu Bianca, Damian Nicoleta, Baroiu Dragoş (2004), *Soluţii de optimizare a organizării administrativ-teritoriale a României în perspectiva aderării la Uniunea Europeană*, Edit. Ars Docendi, Bucureşti.
Săgeată, R. (2008), *Regiunile Europei. Metodologie de analiză regională*, Edit. Fundaţiei România de Mâine, Bucureşti.
Săgeată, R., Baroiu, Dr. (2004), *Graniţele de stat ale României între tratatele internaţionale şi dictatele de forţă*, Edit. Princeps Edit, Iaşi.
Seişanu, R. (1996), *Principiul naţionalităţilor. Originile, evoluţia şi elementele constitutive ale naţionalităţii* , Edit. Albatros, Bucureşti.
Serebrian, O. (2004), *Politică şi Geopolitică*, Edit. Cartier, Chişinău.
Serebrian, O (2006), *Dicţionar de Geopolitică*, Edit. Polirom, Iaşi, p. 109.
Servan-Schreiber, J. J. (1982), *Sfidarea mondială*, Edit. Politică, Bucureşti.
Simileanu, V. (2003), *Asimetria fenomenului terorist*, Edit. Top Form, Bucureşti.
Simileanu, V. (2003), *România. Tensiuni geopolitice*, Edit. Top Form, Bucureşti.
Simileanu, V. (2004), *Radiografia terorismului*, Edit. Top Form, Bucureşti.
Simion, T. (1998), *Geopolitica în pragul mileniului III*, Edit. Roza Vânturilor, Bucureşti.
Soare, C. (1988), *Tipologia conflictelor armate contemporane*, Edit. Militară, Bucureşti.
Sobaru, A., Năstase, G., Avădanei, C. (1998), *Artera navigabilă Dunăre-Main-Rhin. Strategii europene, orizont 2020*, Edit. Economică, Bucureşti.
Soulet, J.-F. (1998), *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*, Edit. Polirom, Iaşi.
Stephen, B. Jones (1955), *A Untiled Field Theory of Political Geography*, în Annals of the Association of American Geographers, XLIV, pp. 111-123.
Stingliz, J. E. (2005), *Globalizarea*, Edit. Economică, Bucureşti.
Sullivan, P. O. (1986), *Geopolitics*, St. Martin's Press, New York.
Şimandan, D. (2000), *Prospectiva geopolitică şi problema viabilităţii modelului american*, în Revista Română de Geografie Politică, II, 1, Edit. Universităţii din Oradea, pp. 69-90.

Şimandan, Dr. (2000), *Fundamentele culturale ale modelului american. Un demers transdisciplinar în geografia umană*, Edit. Dacia, Cluj Napoca.
Taylor, P. J. (1989), *Political Geography. World-economy, nation-state and locality*, Longman, London.
Tămaş, S. (1993), *Dicţionar politic. Instituţiile democraţiei şi cultura civică*, Edit. Academiei Române, Bucureşti.
Tămaş, S. (1995), *Geopolitica – o abordare prospectivă*, Edit. Noua Alternativă, Bucureşti.
Tărău, L., *Prelegeri de geopolitică. Constituirea şi evoluţia geopoliticii ca disciplină de sine stătătoare*, www.idd.euro.ubbcluj.ro
Teodor S. (2000), *Geoeconomia Terrei*, Edit. Sfinx, Târgovişte.
Thoraval, Y., Ulubeyan, G. (2003), *Lumea musulmană. O religie, societăţi multiple*, Mica enciclopedie Larousse, Enciclopedia Rao, Bucureşti.
Toffler, A. (1995), *Război şi anti-război*, Edit. Antet, Bucureşti.
Toffler, A., Fukuyama, F., Gates, B. (1998), *Schimbarea ordinii globale*, Edit. Antet, Oradea.
Van de Weyer, R. (2001), *Islamul şi occidentul. O nouă ordine politică şi religioasă după 11 septembrie*, Edit. Allfa, Bucureşti.
Vasile, P., Coşcodaru, I. (2003), *Centrele de putere ale lumii. De la unipolaritate la multipolaritate*, Edit. Ştiinţelor Sociale şi Politice, Bucureşti.
Vigarié, A. (1990), *Géostratégie des océans*, Paradigme, Caen.
Voiculescu, Sorina, Creţan, R. (2005), *Geografie culturală. Teme, evoluţii şi perspective*, Edit. Eurostampa, Timişoara.
Wallerstein, I. (1991), *Geopolitics and Geoculture, Essais on the Changing World System*, Cambridge University Press.
Wallerstein, I. (1993), *Sistemul mondial modern*, Edit. Meridiane, Bucureşti.
Wight, M. (1998), *Politica de putere*, Edit. Arc, Chişinău.
Zamfir, C., Văsceanu, L. (coord.) (1993), *Dicţionar de sociologie*, Edit. Babel, Bucureşti
Zamfir, Z. (1999), *Istoria ţărilor din Asia, Africa şi America Latină*, Edit. Oscar Print, Bucureşti.
Zainea, E. (2000), *Globalizarea - şansă sau blestem?,* I, Edit. Valand Print, Bucureşti
*** (1997), *Euxin. Revistă de Sociologie, Geopolitică şi Geoistorie*, 1-2, Institutul de Studii Sociocomportamentale şi geopolitice, Bucureşti.
*** (1999-2007), *Revista Română de Geografie Politică*, Edit. Universităţii din Oradea, Oradea.
*** (2003-2008), *Geopolitica. Revistă de Geografie Politică, Geopolitică şi Geoistorie*, Edit. Top Form, Bucureşti
*** (2006), *Istorie, geopolitică şi geostrategie*, Universitatea Naţională de Apărare *Carol I*, Bucureşti.
www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ag.html
www.cssas.unap.ro
www.wikipedia.com